

નિવેદન

[પ્રથમ આશ્રિત વખતનું]

આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ જૈન આગમ સૂત્રકૃતાંગનો છાયાનુવાદ છે. એટલે કે, મૂળ ગ્રંથની પૂરેપૂરી છાયા પ્રામાણિકપણે સંધરાય એ દષ્ટિ રાખી, મૂળ ગ્રંથના વિષયોનું સ્વતંત્ર શૈલીથી આમાં સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આ શૈલી પ્રદર્શ કરવાનું સૂત્ર્ય એ વિચારથી કે, મૂળ ગ્રંથ નહીં નહીં તોય ૨૦૦૦ ઉપર વરસનો જૂનો ગણ્યાપ. તેની શૈલી — પુસ્તકરચના તથા વિષયનિરૂપણ વગેરે — સૌ રીતે તે જમાનાને યોગ્ય હોય. આજે એ જ શૈલીનો ગ્રંથ એણે લોકપ્રિય થાય. આ માળાનો પ્રધાન હેતુ તે આ આપણા જૂના અમૂલ્ય વારસાને આજે સમાજગત કરવાનો હોઈ, શૈલીબદ્ધ કરવો જ થયે. એ પરથી આ અનુવાદનું સ્વરૂપ સૂત્ર્ય. એ સ્વરૂપ લોકપ્રિય, સરળ છે કે કેમ એ અભ્યાસીગણ જણાવે એવી વિનંતી છે.

આ શૈલી અનુસરતાં ગ્રંથસંક્ષેપ આપોઆપ જ થાય એ દેખીતું છે. જૂની સંવાદશૈલીમાં વસ્તુ ઉપર બાર દેવા તેનું અનેકરૂપે પુનરાવર્તન કરાતું જોવામાં આવે છે. એ વસ્તુનો છેદ ઉઠાડવાનું તો સહેજે જ સૂઝે. એ એક સંક્ષેપક ફેરફાર તો અનુવાદમાં છે જ.

ઉપરાંત, ચાલુ પ્રકરણનું વસ્તુ ક્રમબદ્ધ થઈને જો રજૂ થાય, તો આજના વાગકને વધારે ફાવે. એથી કરીને અનુવાદમાં ફકરા પાડવાની ગોઠવણ સ્વીકારી છે. અને એમ કરતાં દલીલને ક્રમબદ્ધ કરવા મૂળના શ્લોકોને ઉપરનીયે કરવા પડ્યા છે. અભ્યાસીની અનુકૂળતાનો વિચાર કરીને, ફકરાને અંતે મૂળમાંનાં સ્થાનનો નિર્દેશ કરેલો છે.

ફકરા પાડવા ઉપરાંત પ્રકરણોમાં પણ વિષયની રજૂઆતની દષ્ટિએ સ્થાનાંતર, સંક્ષેપ વગેરે થઈ શકત. પણ એ ફેરફાર એટલો બધો આવશ્યક ન જણાવાથી અને અને ત્યાં સુધી મૂળના રચનાકર્તાને વળગી

રહેવાના ઇરાદાથી તે નથી કર્યું. કયાંક પ્રકરણનો નામફેર કર્યો છે એટલું જ નહીં. આવી જાતના ફેરફારો જ્યાં કર્યા છે, ત્યાં નીચે નોંધમાં એ બતાવવાનો નિયમ રાખ્યો છે.

મૂળ ગ્રંથમાં વિદ્યમાન ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક વગેરે બધી હકીકતો તથા સામગ્રીને એમની છાયારૂપે આ ગ્રંથમાં પૂરું સ્થાન આપેલું જ છે, એ વાત જણાવવાની બાબતે જરૂર હોય.

સૂત્રકૃતાંગનો મોટો ભાગ પદ્ધત્મક છે. એટલે તેમાંથી સુભાષિતો જેવા શ્લોકો અનેક મળી આવે તેમ છે. તેમાંથી કેટલાક ચૂંટી કાઢી, મૂળ પ્રાકૃતમાં મૂળરાત્રી ભાવાર્થ સહિત પુસ્તકને અંતે આપ્યા છે. તે ઉપરથી મૂળની ભાષા તેમજ શૈલીનો કાંઈક ખ્યાલ વાચકને આવી શકશે.

ગ્રંથમાંના વસ્તુને સમજાવવાની દૃષ્ટિએ તેમજ જૈનઆગમ ગ્રંથો અને તેમના ઇતિહાસનો કાંઈક ખ્યાલ અજૈન વાચકને પણ મળી રહે તે દૃષ્ટિથી, શરૂઆતમાં વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત જોડ્યો છે. તેમાં આપેલી માહિતી બધા મુદ્દાઓની ખાખતમાં શ્વેતાંબર કે દિગંબર જેમાંથી કોઈ એક જ પરંપરાને અનુસરતી નહીં માલૂમ પડે. સામાન્ય રીતે આધુનિક વિદ્વાનો બંને પરંપરાની વિગતો બેજગીને જે સામાન્ય ખોખું ઉપજાવે છે, તેને અનુસરવાનો તેમાં પ્રયત્ન કર્યો છે. ભગવાન મહાવીરના કાલ્પનિકૃતિની ખાખતમાં સામાન્ય રીતે જૈનપરંપરા જે સમય સ્વીકારે છે, તે જ સ્વીકારેલો છે. પરંતુ તેને અંગે કેટલાક વખતથી ઉદ્ભવેલી ચર્ચા વાચકના ખ્યાલ બહાર ન રહે તે માટે, તે વિષે વધુ પુસ્તકને અંતે પૂર્તિમાં જણાવેલું છે. અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય તે દૃષ્ટિથી ગ્રંથના વિષયોની અને વિશેષનામોની સૂચિ પણ સાથે જોડેલી છે.

આ અનુવાદ તથા ટિપ્પણો વગેરે તૈયાર કરવામાં પં. એચરદાસજીના ‘પુરાતત્ત્વ’માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ‘સૂત્રકૃતાંગ’ વિશેના લેખોની તેમજ ગ્રે. જેકોબીના અનુવાદની જે મદદ લીધેલી છે, તેની અહીં નોંધ લેવી થઈ છે. તથા, જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલી કે સંકા પડી, ત્યારે ત્યારે પં. સુખલાલજી કામરૂં દયાણુ હોવા છતાં સહભાવથી તરત જ જે મદદ આપી, તે માટે તેમનો પણ અહીં આભાર માનવો ઘટે છે.

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથ જૈન આગમના એક પ્રાચીન ગ્રંથ - સૂત્રકૃતાંગ - નો 'છાયાનુવાદ' છે. દર્પણમાં પડતી 'છાયા' તો મળતું સર્વાંશે પ્રતિબિંબ હોય છે, પણ આ 'છાયા' એટલે પડછાયો માત્ર આકૃતિનું દર્શન. તે વાચક આમળ મૂકવામાં અનુવાદકર્તાનો એક સ્તુત્ય ઉદ્દેશ એ છે કે, આવા પ્રાચીન ગ્રંથોના જે ભાગમાં આજકાલના જમાનાને રસ નથી અને જે જાણવાથી ખાસ લાભ થવાનો પણ સંભવ નથી, તેવા ભાગ છોડી દઈ, માત્ર જે ભાગ અત્યારના વાચકને રસ ઉપજાવે, જ્ઞાન આપે અને લાભ કરે, તેવા ભાગ જ રજૂ કરવા. એ પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં અનુવાદકે બહુ ડહાપણ વાપર્યું છે અને મૂળરાતના સર્વ વાચકોની - જૈનોની તેમજ જૈનેતરની - સારી સેવા બજાવી છે.

'સૂત્રકૃતાંગ' એ જૈન આગમનો એક પ્રાચીન તેમ જ બહુ મહત્વવાન ગ્રંથ છે. એમાં 'નવા દીક્ષા પામેલા ધર્મજીવોને સયમમાં સ્થિર કરવા માટે અને તેઓની મલિન મતિને શુદ્ધ કરવા માટે જૈન સિદ્ધાન્તોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,' એટલું જ નહિ જ પણ, વર્તમાન સમયના વાચકને, જેને આપણા દેશની પ્રાચીન શુદ્ધિસંપત્તિ જાણવા ઉત્સુકતા હોય, તેને જૈનેતર 'ખીજા વાદીઓના સિદ્ધાંતો' જાણવાનું પણ મળે છે. તેમજ કોઈ ભાઈને ભૌતિક જીવનમાંથી આધ્યાત્મિક જીવનમાં જોડે ચડવા ઇચ્છા હોય, તેને જૈન-જૈનેતર એવા ક્ષુદ્ર ભેદની પાર વિરાજતો "જીવ-અજીવ, લોક-અલોક, પુણ્ય-પાપ, આસવ-સવર, નિર્ગંધ, બન્ધ અને મોક્ષ" એ પદાર્થોનું વિવેચન સાદાચક્રી થાય છે.

મને આ દમોશાં આશ્ચર્ય લાગ્યા કર્યું છે, અને જે કોઈ ભાઈ આપણા પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોનું નિષ્પક્ષપાત અને તત્ત્વાદિષ્ટી દૃષ્ટિથી અવલોકન કરશે તેને એ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેશે નહિ, કે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ માને વૈદિક ધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે આટલો વિરોધ શો? કહેવાતા ત્રણ ધર્મ તે વસ્તુતઃ એક જ ધર્મની ત્રણ

શાખાઓ છે એઓના તત્ત્વજ્ઞાનના દર્શનોમા વિરોધ હોય એમા આશ્ચર્ય નથી કાઠણુકે, તત્ત્વ એવો વિશાળ પદાર્થ છે કે આધ્યાત્મના હાથી પેઠે દરેક જિજ્ઞાસુ એનું અપૂર્ણ સ્વરૂપ મહણ કરે અને અંશ (part) ને કુલ (whole) માની લઈ, પરસ્પર અજ્ઞાનથી લદી પડે એ સ્વાભાવિક છે પણ આ જાતનો વિરોધ તો તે તે ધર્મના અવાન્તર દર્શનોમા ક્યા નથી? નૈતિક સિદ્ધાન્તમા અને આગામિક ઉન્નતિ સપાદન કરવાના આચારમા ત્રણે ધર્મમા તત્ત્વતઃ એટલી એકતા છે કે, તેઓનો પરસ્પર વિરોધ સમગ્રી શકાતો નથી.

વાચકની હામા યાચીને હું એને મારા એક વાક્યનું સ્મરણ આપવા કૃપા કરું છું કે — ‘જૈન’ થયા વિના ‘જ્ઞાણ’ થવાનું નથી અને ‘જ્ઞાણ’ થયા વિના ‘જૈન’ થવાનું નથી તાત્પર્ય કે, જૈન ધર્મનું તત્ત્વ ઇન્દ્રિયોને અને મનોવૃત્તિઓને છતાંમા છે, અને જ્ઞાણનું ધર્મનું તત્ત્વ વિશ્વની વિશાળતા આત્મામા ઉતારવામા છે તો હવે, કહો કે ઇન્દ્રિયો અને મનોવૃત્તિઓને છતાં વિના આત્મામા વિશાળતા શી રીતે આવે? અને આત્માને વિશાળ કરી વિના ઇન્દ્રિયોને અને વૃત્તિઓને શી રીતે જિજ્ઞાસુ? આ મરણથી જ અન્યમા ‘જ્ઞાણ’ શબ્દના ખરા અર્થમા અને ‘જ્ઞાણ’ની જીવી જાવનાનું સ્મરણ કરાવતા શબ્દોમા મહાવીરે સ્વામીને ‘મતિમાન જ્ઞાણ મહાવીર’ (પૃ ૧૧૦) કહ્યા છે, અને ‘જાતનો સત્ય વિચાર કરનારા’ઓમા શ્રમણ અને જ્ઞાણ ગણાયા છે (પૃ ૧૨૨) તે જ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયન વગેરે અનેક પ્રતિષ્ઠિત જૈન ગ્રંથોમા ‘જ્ઞાણ’ની પ્રશંસા કરી છે અને ખરા જ્ઞાણ ઠાણ એ સમજાવ્યું છે એટલે, એ પ્રશંસા ખરા ‘જ્ઞાણ’ની જ છે, પણ ખરા ‘જૈન’ થયા વિના ક્યા જૈનને વર્તમાન જ્ઞાણની નિંદા કરવાનો અધિકાર છે? અને એ જ પ્રમાણે, ખરા ‘જ્ઞાણ’ થયા વિના વર્તમાન જૈનની નિંદા કરવાનો પણ દરેક જ્ઞાણને અધિકાર નથી અને જ્ઞાણ ખરા જ્ઞાણ થશે, અને જૈન ખરા જૈન થશે, પછી નિંદાનો અવકાશ જ ક્યા રહ્યો? ઉભયની, જ્ઞાણોની તેમ જ જૈનોની, બંનેના મથો એમ્હા કરી એમાથી આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ જીવનને ઉપયોગી થતા આચારવિચાર જીવનમા ઉતારવાની ફરજ છે.

પ્રાચીન ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીને સૂત્રકૃતાંગમાં નોંધેલા વિવિધ જૈનેતર સિદ્ધાંતો જાણવા જેવા અને રસ ઉપજાવે એવા છે. એવી જ નોંધ જૌદ્ધ ધર્મના અલ્પભક્તસુતમાં પણ મળે છે. પણ એ સિદ્ધાંતોના સમયનો પ્રશ્ન તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસકારને મૂઝવે એવો છે. જૌદ્ધ ત્રિપિટકો અને ખાસ કરીને તદન્તર્ગત અલ્પભક્તસુત ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં મૂકી શકાય એમ નથી, એમ એની ભાષાના સ્વરૂપ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. જૈન આગમના સર્વથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રન્થો, જે મહાવીર સ્વામીથી પણ પૂર્વેના માનવામાં આવે તે, એ ‘પૂર્વ’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. અને તે, પછીની ‘દ્વાદશ અંગ’ નામની ગ્રન્થાવલિમાં બારમું અંગ જે ‘દષ્ટિવાદ’ કહેવાતું, તેમાં દાખવ કરવામાં આવ્યા હતાં; પરંતુ કાળ-બળે બારમું અંગ આખું લુપ્ત થયું અને તે સાથે પૂર્વે પણ ગયા ! એ દષ્ટિવાદ અને પૂર્વે હયાત હોત, તો એમાં જૈનેતર દષ્ટિની બહુ હકીકત આપણને મળત, અને એ પુસ્તકો મહાવીરસ્વામીની પહેલાનાં હોવાથી એ દષ્ટિઓના સમયના પ્રશ્નો પણ કાંઈક અંશે નિર્ણય થઈ શકત. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ એ નષ્ટ થવાથી સૂત્રકૃતાંગ વગેરે જે અગો હયાત છે, એમાંથી જે પુરાવો મળે તે ઉપર આપણે આધાર રાખવો પડે એમ છે. સૂત્રકૃતાંગ ખીજાં અગોની પેઠે સુધર્માસ્વામી, જેમનો જન્મ ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૭માં થયેલો મનાય છે, એમણે મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પામ્યા પછી, પોતાના શિષ્ય જમ્બુસ્વામીને કહ્યું. અને ઈ. સ. પૂર્વે પહેલાં શતકમાં પાટલિપુત્રમાં મળેલા ક્ષેત્રે જૈન આગમના સરક્ષણનો ભારે પ્રયત્ન કરી, આગમ અમુક રૂપમાં સ્થિર કર્યા. તે પછી કેટલેક કાળે ઈ. સ. ૪૫૪ માં, દેવદિગણિના પ્રમુખપદે વલ્લભીપુરમાં જૈન સંઘ મળ્યો એણે આગમને વ્યવસ્થિત અને પત્રાકર કર્યા. આ રીતે, આપણે હાલ જે રૂપમાં એ ગ્રન્થો જોઈએ છીએ એ રૂપમાં જૈન આગમ મહાવીર સ્વામી પછી લગભગ એક હજાર વર્ષ પછીના છે. ઓઝીવત્તી આ સ્થિતિ પ્રાચીન જૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ગ્રન્થની પણ છે. પણ જે શ્રદ્ધા અને માનથી પ્રાચીન ગ્રન્થો—અને તે પણ ધર્મના પ્રાચીન ગ્રન્થો—આપણી પ્રજા સાચવે છે, તે ખ્યાનમાં લેતાં, ઉપસંબ્ધ ગ્રન્થો એમના શબ્દાંશમાં ભલે કાંઈક ભિન્ન હો, પણ એમના અર્થાંશમાં તો એ લગભગ યથાપૂર્વ રક્ષિત

હોએ એમ માનવું અપ્રમાણ નથી આ રીતે સનકૃતાગ પ્રાચીન દષ્ટિએના સ્વરૂપ ઉપર બહુ પ્રકાશ પાડે છે અને એને બૌદ્ધ ધર્મજનનસુતમા કરેના નિરૂપણથી સ્વતંત્ર પુષ્ટિ મળે છે એ દષ્ટિએના આ પુસ્તકના ઉપોદ્ધાતમા સારું અપદીગ્ગણ થયેલું છે એટલે એ સળધી પિટ્ટપેણુ કરનારી જરૂર નથી તથાપિ એક વસ્તુ ઉમેરું એમાં ઉદ્ભવેલા વાદો પુગણા સિદ્ધાંતોના વિકૃત રૂપ જાણાય છે, અને એ વિકૃતરૂપે શ્રીમદ્દાનીરસ્વામીના સમયમા એ લોકમા પ્રચલિત હશે એમ અનુમાન કરવું પડે છે તેમ, મૂળ રૂપમા પણ એ સર્વ વાદો અનેકાન્ત જૈન દષ્ટિએ અપૂર્ણ સત્ય છે એ ધ્યાનમા ગણવાનું છે. અને સૌથી મોટી વાત લક્ષમા ગખવાની છે તે એ કે, અત્રે કરેલા જૈન ઉપદેશ પ્રમાણે

“બાળી જાનમાનનો સાર તો આ જ છે કે, કોઈપણ જીવની હિસા ન કરી પ્રાણીઓનું સ્થાવર હોય કે જંગમ એ અમુક ચોક્કસ કારણોને લીધે હોય છે બાકી બધા જ જીવબાવે સમાન છે તેમાય જંગમ પ્રાણીઓ વિશે તો આ અપદ સમગ્રય એવું છે એટલે, પોતાની જેમ કોઈને હુખ નથી ગમતું માટે કોઈની હિસા ન કરી અહિંસાનો સિદ્ધાંત તે આ જ છે મારે મુમુક્ષુએ આત્મામા, સ્વામેસવામા તથા ખાનાપીવામા સતત અમૃતિભેદ સવમી ને નિગસકત ગડેતુ, તથા મન, ક્રોધ, માયા ને વેગ તજવા આ પ્રમાણે સમ્યક્ આચાર્યાના ચર્ચ, તથા મોઝી આત્માને ન લેપે એ સારુ અહિંસા, અત્યાદિ પાત્ર મદાનતોરૂપી સવર (એટલે કે છત્ર) દ્વારા સુરક્ષિત બનવું, અને એમ મરી, કર્મબંધનના આ લોકમા પવિત્ર બિંદુએ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરતા સુધી ગડેતુ” (૫૦ ૧૬)

અમનવાદ

શ. વજ્ઞ સુક્ય ૧૫ સોમવાર

આત્મનરશકર બાપુબાઈ કુવ

અનુક્રમણિકા

નિવેદન	૩
પ્રસ્તાવના	૭
ઉપોદ્ધાત	૧

અંક ૧ લે

૧. જુદા જુદા વારો	૫૭
૨ કર્મનારા	૭૨
૩ જુદાં જુદાં વિધો	૮૧
૪ સ્ત્રીપ્રસંગ	૮૬
૫ પાપનું ફળ	૯૪
૬ ભગવાન મહાવીર	૯૮
૭ અવમીંઓનું વર્ણન	૧૦૩
૮ સાચું વીરત્વ	૧૦૭
૯ ધર્મ વિષે	૧૧૦
૧૦. સમાધિ	૧૧૪
૧૧. મૌક્ષમાર્ગ	૧૧૭
૧૨. જુદા જુદા વાદીઓ	૧૨૦
૧૩. સાચું જ્ઞાન	૧૨૪
૧૪. જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું ?	૧૨૭
૧૫. ઉપસંહાર	૧૩૦
૧૬. ગાથા	૧૩૩

૧ પુરૂરીક -	૧૩૭
૨ તેર ક્રિયારથાનો	~૧૫૧
૩ આહારવિચાર	૧૭૩
૪ મતનિયમ	૧૮૧
૫ કેટલીક સદાચારધાતક માન્યતાઓ	૧૮૫
૬ આદર્શ કુમાર	૧૮૮
૭ નાલ દાનો એક પ્રસંગ	૧૯૭
સુભાષિતો	૨૦૫
પૂર્તિ	૨૧૩
રૂચિ	૨૧૭

ઉપોદ્ધાત

૧

જે અંથનો અનુવાદ આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, તે અંથ જૈન ધર્મગ્રંથોમાં સૌથી પ્રાચીન ગણાતા બાર ‘અંગ’ ગ્રંથોમાં મહત્વનું ખીન્નું સ્થાન ભોગવે છે. જૌદ્ધ ધર્મગ્રંથોનો સમૂહ જેમ ત્રિપિટક નામથી ઓળખાય છે, તેમ જૈન ધર્મગ્રંથો ‘ગણિપિટક’ કહેવાય છે. ‘ગણી’ એટલે સાધુઓના ગણ અથવા સમૂહનો નાયક — આચાર્ય; અને આચાર્ય પાસે રહેતી ગાનની પેટી તે ‘પિટક.’ આ સૂત્રકૃતાંગ ગ્રંથમાં જ (૨૧-૧૧) જણાવ્યું છે કે ‘इमं समणानं निगम्याण दुवालसङ्गं गणिपिङ्ग; तं जहा आचारो, सूयगङ्गो जाव दिङ्गिवाओ’ ‘જૈન શ્રમણ નિગ્રંથોનું ૧૨ અંગ ગ્રંથોરૂપી ગણિપિટક છે; તે જેમ કે, આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, એમ દષ્ટિવાદ સુધી.’*

તે અંગ ગ્રંથોમાં વર્ણવેલો સિદ્ધાન્તભાગ જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાને ઉપદેશેલો બલે હોય; પરંતુ એ ગ્રંથો પોતે મૂળ તો ભગવાન મહાવીરના ૧૧ પદ્ધતિઓ જેઓ ‘ગણધર’ કહેવાતા, તેમાંના પાંચમા સુધર્મસ્વામીએ રચ્યા છે એમ કહી શકાય. કારણ કે તેવી પરંપરા હોવા ઉપરાંત, તે ગ્રંથોમાંના ઘણાની રચના જ એવા પ્રકારની છે કે, જાણે સુધર્મસ્વામીને તેમના શિષ્ય જંશુસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય, અને તેના જવાબમાં સુધર્મસ્વામી તે તે અંગ કે તેમાંના અધ્યયનનો વિષય કહી સંભળાવતા હોય. પરંતુ જે અગિયાર અંગગ્રંથો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે, તેમનું અત્યારનું સ્વરૂપ ક્યારે કેવી રીતે નિયત થયું તથા જૈન પરંપરામાં તે અંગગ્રંથોના રચયિતા ગણાતા શ્રીસુધર્મસ્વામીનું શુ સ્થાન હતું, એ વગેરે બાબતો સમજવા માટે આપણે પ્રથમ જૈન સંઘ વિશે થોડીક ઐતિહાસિક માહિતી મેળવી લેવી પડશે.

* તે બારે અંગ ગ્રંથોનાં નામ તથા વિષયના દૃક વર્ણન માટે જુઓ ઉપોદ્ધાતને અંતે પરિચિદ ૧.

મહાવીર ભગવાનના પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન જ, તેમના હજારો શ્રમણ (સાધુ) અનુયાયીઓ જુદા જુદા ગણો—સમૂહો—માં વહેચાઈ ગઈ, ૧૧ પંચશિષ્યોના નિયમન હેઠળ ગોસ્વાર્ત ગયા હોય એમ જણાય છે તે અગિયાર શિષ્યો તે દારણથી ‘ગણધર’ કહેવાતા તે અગિયારમાં ગૌતમ ઈંદ્રભૂતિ મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય હતા ૧

મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ પછી ગૌતમ માર વર્ષ કેવળજ્ઞાની તરીકે જાણી (ઈ સ પૂર્વે ૫૧૫), પરંતુ કેવળજ્ઞાનીને સ્વયંવરથી વગેરે કાર્યો કરવાના હોય નહિ એટલે તે કામ પાંચમા ગણધર સુધર્મ સ્વામી હિપ્ત આવી પડ્યું મરણકે બાળીના ગણધરે મહાવીરની પહેલા જ નિર્વાણ પામી ગયા હતા

સુધર્મસ્વામીનો જન્મ ઈ સ પૂ ૬૦૭માં એટલે કે ગૌતમનો જન્મ જે વર્ષમાં થયો હતો તે જ વર્ષમાં, નાવદા નજીક આવેલા કેશલામાં થયો હતો તેમના પિતાનું નામ ધમ્મિન્ન તથા માતાનું નામ બદ્રિના હતું સુધર્મો વેદપારગત હોઈ મેકડો શિષ્યોના અધ્યાપક હતા એવી કથા છે કે, એક વખત અપાપા નગરીમાં મોમિન નામના એક ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કર્યો તેમાં તેણે ગૌતમ, સુધર્મો વગેરે તે વખતના અગિયાર સુપ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણોને યજ્ઞકર્મમાં કુશળ જાણી નોતર્યા એ અરસામાં ભગવાન મહાવીર તે જગ્યાએ ફરતા ફરતા આવી ચડ્યા તેમને આવેના જાણી મનુષ્યસમુદાય યજ્ઞ છોડી તેમની પાસે જવા બાંચ્યો એટલે ચિડાઈને ગૌતમ વાદવિવાદમાં મહાવીરને હરાવવા તેમની પાસે ગયા આખ્યાયિકા એવી છે કે, તે અગિયારે વિગ્રે તત્ત્વજ્ઞાનાદિમાં કુશળ હોવા છતાં તે દરેકના મનમાં એક એક શકા હતી પરંતુ પોતાનું મહત્ત્વ ધટવાને બંધે તેઓ એકબીજાને પૂછી તેનું નિવારણ કરી શકતા નહોતા તે દરેકની શમનો ભગવાન મહાવીરે નિરાસ કર્યો, એટલે તે અગિયારે જણ પોતાના શિષ્યો સાથે મહાવીરના પથમાં ભળ્યા પ્રથમથી જ તેઓ પ્રજાવાન તથા વિચક્ષણુ તો હતા જ, એટલે પોતાના હૃદયમાંથી

૧ તેમને વિરે વિરોધ હજીકત માટે જુઓ આ ગ્રંથ ખંડ ૭ અધ્ય ૭ ને આ તે ગ્રંથનું નં ૧

‘મિથ્યાદર્શનરૂપી શલ્ય’ દૂર થતા, તેઓ ઝટ સમ્યક્જ્ઞાન અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

સઘની વ્યવસ્થાનું કામ સભાળતા સભાળતા સુધર્મસ્વામીને ૯૨ વર્ષની ઉંમરે ક્વણજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે તેમણે જ્ઞાન કામ પોતાના શિષ્ય જશુસ્વામીને સોંપ્યું ત્યારબાદ તે ક્વણજ્ઞાની તરીકે આ ૫ વર્ષ જીવ્યા અને ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે ઈ સ પૂ ૫૦૭માં એટલે કે મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૨૦ વર્ષ, નિર્વાણ પામ્યા.

જશુસ્વામીનો જન્મ ગજગૃહ નગરમાં ત્યાના પ્રસિદ્ધ ગૈઠ નકષત્ર તના પત્ની ધારિણીને પેટ થયો હતો તે નાનપણથી જ ચતુર હોઈ, પોતાના માતૃપિતાને અત્યંત લાડકો હતા અને માતૃપિતા પશુ પોતાની સર્વ શિક્ષિસિદ્ધિ તેમને ઉછેરતા હતા તે સોળ વર્ષના થયા ત્યારે એક વખત સુધર્મસ્વામી ફરતા ફરતા તે નગરમાં આવી ચડ્યા જશુસ્વામી પશુ બીજાઓની સાથે તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા ગયા તે સાંભળતા જ પોતાના પૂર્વસંગ્રામે જાત્રા થઈ આવનાથી સસાર પ્રત્યે તે તીવ્ર વૈરાગ્ય પામ્યા અને જનદી માતૃપિતા પાસે આવી પ્રવ્રજ્યા લેવાની ગળ માગવા લાગ્યા પરંતુ માતૃપિતા તેવી રજા કેમ કરીને આપે? અ તે માતાએ જણાવ્યું કે તને પરણેલો જોવાનો મારો ધણો જૂનો તેમ જ ઉત્કટ મનોરથ છે તે પૂર્ણ કરીને પછી બને તારી ખુશી હોય તો તું પ્રવ્રજ્યા લેજો જશુસ્વામી માતૃપિતાની યુક્તિ સમજતા હતા છતાં તમ કરના ખૂબ થયા જશુસ્વામીનો વિવાહસબંધ ત્યાર પૂર્વે રાજગૃહના જ પ્રસિદ્ધ શ્રીઓની આ ૬ કન્યાઓ સાથે થઈ ગયેલો હતો ને લોકો હવે ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યા કારણ તે બધા જણી ગયા કે જશુકુમાર લગ્ન પછી તરત અવસ્ય પ્રવ્રજ્યા નેવાનો છે પરંતુ તે કન્યાઓએ બારપૂર્વક પોતાના માતૃપિતાને જણાવ્યું કે તમે એ વાર મનથી તો અમને જશુકુમારને જ આપી ચૂક્યા છો એટલે હવે અમે બીજા કોઈ સાથે નામ કરના નથી તેમજ લગ્ન પછી જશુકુમાર જે માર્ગ લેશે તે અમારો પણ થશે પછી ધામવૃમથી તેમની સાથે જશુકુમારનું લગ્ન થયું ધરના બધા માણસો મોડી ગત સુધી ઉત્સવમાં થાકી જઈ ઘેર નિદ્રામાં પડ્યા હતા તે વખતે અવસર જોઈ જયપુરનિવાસી વિંધ્યાગધનો પુત્ર તથા ચોરવિદ્યામા

નિષ્ણાત એવો પ્રભુ તે ઘરમા દાખન થયો તે વખતે જ છુ જાગતો હતો તેની સાથે પ્રભવને વાર્તાનાથ થયો વાતચીત દરમ્યાન પ્રભવે જાણ્યું કે, આ બધો વૈભવ તથા પોતાની તરણ નવોઢા પત્નીઓને છોડીને જ છુ બીજો વિવેકે જ સન્યાસી થઈ જવાનો છે, ત્યારે તેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને તે જ છુને તેનું કારણ પૂછવા લાગ્યો કારણ જાણ્યા પછી તેને પણ વૈરાગ્ય આવ્યો અને તેણે પણ જ છુસ્વામી સાથે દીક્ષા લીધી

આ જ છુસ્વામીના પ્રશ્નોના જનાગમા સુધર્મસ્વામીએ મારે અગો કહ્યા છે, તથા મહાવીરના મુળ ઉપદેશને વણી લીધો છે, એવી પરપરા છે પરંતુ આપણે હજુ આગળ ચાલીએ

જ છુસ્વામીને સઘની વ્યવસ્થા કરતા કરતા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે તેમણે તે કામ પોતાના મુખ્ય શિષ્ય બનેલા પ્રભવને સોંપ્યું ત્યાર બાદ તે કેવળજ્ઞાની તરીકે ૪૪ વર્ષ જીવ્યા અને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ઈ સ પૂ ૪૬૩મા એટલે મહાવીર પત્રી ૬૪ વર્ષે નિર્વાણ પામ્યા જ છુસ્વામી આ યુગના દેશા કેવળજ્ઞાની કે કેવળી કહેવાય છે કારણ કે, જૈન માન્યતા પ્રમાણે મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી જે કુપમા નાનનો ૨૧૦૦૦ વર્ષ પહોંચનારો યુગ મેઢો છે, તેમા આ ક્ષેત્રે કોઈ કેવળજ્ઞાન કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી મહા પ્રપત્ને પણ મનુષ્ય ઉચ્ચ દેવગતિ જ પ્રાપ્ત કરી શકે, અને ત્યાથી પછી એક યા વધુ જન્મે બને મોક્ષ પામે

તેથી જ છુસ્વામી પછીના આચાર્યો શ્રુતકેવળી જ કહેવાયા કારણ કે તેમને માત્ર શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર મારફતે તરવોનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન હતું જ છુ સ્વામી પછી પ્રભવસ્વામી ૧૧ વર્ષ સુધી આચાર્ય રહ્યા તેમની પછી રામ્યબલસ્વામી ૨૩ વર્ષ આચાર્ય રહ્યા અને તેમની પછી યશોબદ્ર મુનિ ૫૦ વર્ષ આચાર્ય રહ્યા તેમની પછી તેમના બે શિષ્ય - સમ્મતિવિજય અને બદ્રગાદુ આચાર્ય જન્યા. સમ્મતિવિજય ૮ વર્ષ આચાર્ય રહીને મૃત્યુ પામ્યા, જ્યારે બદ્રગાદુ ૧૪ વર્ષ સુધી આચાર્ય રહ્યા હતા તે બધા શ્રુતકેવળી હતા એમ કહી શકાય તેમના સમયમા મગધ દેશના

આર વર્ષનો મોટો દુકાળ પડ્યો આવા કારમા દુકાળના વખતમા લોકો પર અસહ્ય બોમ્બે નાખ્યા વિના આટલો મોટો બિંદુસઘ જીવનનિર્વાહ કરી શકશે નહિ, તેમજ સઘના સખત નીતિનિયમોનું પાતન અસંભવિત થઈ પડશે એમ લાગવાથી, બદખાદુ પોતાનો શિષ્યસમુદાય કે જેની સખ્યા ૧૨૦૦૦ કહેવાય છે, તેની સાથે દક્ષિણમા ઠણીટક તરફ ચાલ્યા ગયા બાંધી ગ્દેનાઓના આચાર્ય સમૂતિવિજયના શિષ્ય રથૂનબદ્ર હતા.

દુકાળના વખતની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમા પરપગથી ચાલ્યુ આવતુ શ્રુતમાન ઘણું છિન્નબિન્ન તથા હુમ થઈ ગયા જેવી દશામા આંધુ હતું તેનો સમૂળગો લોપ થઈ જતો અટકાવવા પાટલિપુત્રમા (આશરે ૪ સ. પૂર્વે ૩૦૦ના ગાગામા) શાસ્ત્રમયો એમ્નિન કરવા સઘ એકઠો થયો તે વખતે અગિયાર અગ્ર મથો એકનિત થઈ મકયા પરતુ જેમા જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઉપદેશ સચવાઈ ગ્દેનો મનાતો હતો, તે ૧૪ 'પૂર્વ' મથો માર્ક જાણતુ ન હોવાનુ માલૂમ પડ્યુ માન બદખાદુને જ ચૌદે પૂર્વનુ ગાન હતુ પરતુ તે તો, દુકાળ પડેા થના પાછા આવીને, મહાપ્રાણપ્રત નામનુ બાર વર્ષ ચાનનારુ તપ સ્વીકારી, નેપાળ તરફ ચાલ્યા ગયા હતા એમને ઓનાવી લાનવા મધે બે સાધુ મોડયા પગતુ બદખાદુસ્વામીએ પોતાનુ તપ શરૂ કરી દીધુ હોવાથી તેમનાથી ત્યા અવાય તેમ ન હતુ હેવટે તેમણે એમ સૂચંચુ કે, મારી પામેથી ૧૪ પૂર્વો શીખવા માટે માર્ક ચતુર સાધુઓ મોકલેા સઘે રથૂનબદ્ર ત્રેરે સાધુઓ મોકલ્યા પગતુ તેમથી રથૂનબદ્ર સિવાયના બીજાઓ કટાણીને પાછા ર્મા રથૂનબદ્રે શીખના શીખતા દશ પૂર્વ લગભગ પૂરા કર્યા તેવામા તેમને મળ્યા આવેલી બહેનોને તેમણે પોતે નવી શીખેલી નિઘાઓનો પ્રયોગ કરીને ચમત્કાર કરી બતાવ્યો આથી બદખાદુ બહુ નારાજ થયા, અને હવે પછી આવનારા વિપમ કાળમા એ બધી નિઘાઓ સામાન્ય જનોના હાથમા જઈ ન પડે, તે માટે એમણે બાકીના ચાર પૂર્વ રથૂનબદ્રને એ શરતે શીખના કે, તેમણે તે પૂર્વ બીજા માર્કને શીખવવા નહિ. એટલે રથૂનબદ્ર પત્રીના આચાર્યો 'દશપૂર્વી' કહેવાયા એવા સાત (૬ બીજે મતે અગિયાર) 'દશપૂર્વી'

યપા ત્યાર પછી તે દશ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ ધીમે ધીમે શ્રુત થતુ ગયુ. અને અત્યારે તો માત્ર ૧૧ અંગોનુ જ જ્ઞાન બાકી રહ્યુ છે.^૧

આ ‘પૂર્વ’ શ્રેણી વિશે આ રથાને થોડો વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે તેમના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે તેમ, તે શ્રેણી જૈન ધર્મના પ્રાચીન મંથે દ્વારે અંગ ૪ થાની દીકામાં જણાવ્યુ છે કે, “તીર્થ પ્રવર્તાવતી વખતે તીર્થ કરે (મહાવીરસ્વામીએ) ગણધરોને ‘પૂર્વ’ શ્રેણીના સૂત્ર તથા અર્થ શીખવ્યા, અને ગણધરોએ (તે ઉપરથી) આચારાદિ શ્રેણી રચ્યા.”

તે જ દીકામાં જ એવો ‘મતાતર’ પણ જણાવે છે કે, જનવાને ગણધરોને પૂર્વ શ્રેણીનુ વસ્તુ કહી સબજાણ્યુ, તે ઉપરથી ગણધરોએ પૂર્વ શ્રેણી રચ્યા, તેમ જ આદિ શદિ અમશ્રેણી જાનુ રચ્યા.

પૂર્વ શ્રેણીમાં જ લખા સિદ્ધાંત સમાઈ જતા હોવા છતાં (સર્વમ્ વાનુમયસ્ય જ્ઞવાતાર), બીજા અમ શ્રેણી રચવાનુ કારણ એ જણાવાય છે કે “પૂર્વ શ્રેણી મહામતિવાળા સામાન્ય માણસો તથા સ્ત્રીઓ વગેરેથી સગળ શક્ય તેમ ન હોવાથી, તેમ જ સ્ત્રી જેવા દુષ્ટ સ્વભાવવાળા, બહુ અભિમાનવાળા, અપસંદ્રિય અને ખુદ્દિએ દુર્બળ એવા છતોને અમકારિક વિદ્યો એમાં સમાયેથી છે, તેવા પૂર્વ શ્રેણી આપવા ઠીક ન લાગવાથી અમશ્રેણી રચના કરવામાં આવી છે’ (વિશેષાવરચક્ર ૦ ૫૫૧-૫૫૨)

પૂર્વશ્રેણી સંખ્યા જેમ ૧૪ બતાવવામાં આવે છે, તેમ અમશ્રેણી સંખ્યા ૧૧ કહેવાય છે. અમશ્રેણીમાં જ ન્યા દીક્ષા લઈ કોઈ રાત્રાજ્યાસ કરતો હોવાનુ જણાવાય છે, ત્યાં સામાન્ય રીતે તે ૧૪ પૂર્વ ઉપરાંત અગિયાર અંગો જ શીખ્યે હોવાનુ જણાવાય છે પરંતુ ૫૪ થી કાણુ બાણુ દ્વારે ૧૪ પૂર્વશ્રેણીને જુદા ગણવાને બદલે, અગિયાર અંગોમાં ૧૨મુ હલ્લિવાઈ અમ નવ ઉમેરી તે ૧૩માં અંગમાં તે પૂર્વેની સમાવી દઈને, ‘દ્વાદશાંગ ગણિષિક’ એવો સંખ્ધ ૩૬ થતો થયો.

અમશ્રેણી પણ પહેલા રચાયેલા એવા પૂર્વ શ્રેણી તેમની પછી રચાયેલા ૧૧ અમશ્રેણી છે કે — વારમા અગ્રપે — સા માટે બેડી લેવાયા તે પ્રશ્નનો કશો નિશ્ચિત જવાબ મળી શકે તેમ નથી આપણે એટલુ કહી શકીએ છીએ કે દ્વાદશાંગ — વાર અંગો — એવો ઉદ્યેખ અમશ્રેણીમાં બહુ થોડો મળે છે, અને ન્યા મળે છે (અ. ૪, અ. ૫, તેમ જ અ. ૮) ત્યાં તે ઉદ્યેખ અગિયાર અંગોના ઉદ્યેખ એવો રનામાવિક કે પ્રાચીન નથી મનાતો.

૧ આ પછીનો નાના અક્ષરવાળો ભાગ અર્વાતમક હોઈ, તેને પાંતો મૂળીને પણ આગળ ચાલી શકાય.

પછીથી તો અગો ખાર હોવાની વાતને અતિ પ્રાચીન — પ્રથમથી જ ચાલી આવતી ઠરોવવા સારુ ખાસ પ્રયત્ન થયો લાગે છે, અને તેમનું અસ્તિત્વ પ્રથમ તીર્થ કર નૃપબદેવના વખતથી ચાલ્યું આવતું કહેવાય છે ! તથા સાથે સાથે ખારનું અંગ હુમ્મ થવાની હકીકતને પણ પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવતી જણાવાઈ છે જેમ કે, પહેલા તીર્થ મરના વખતમા ૧૨ અંગ હતા, પણ પછીના આઠ તીર્થ કરના વખતમા ૧૧ અંગો જ રહ્યા, અને ત્યાર પછીના સાત તીર્થ કરના સમયમા તો ખારે અંગ બુદ્ધિજન થઈ ગયા (અર્ધદૂર્ધર્મવાર્તાપિ નદ્યા !) ત્યાર બાદ ઉવટના આઠ તીર્થ કરોના સમયમા ખારે અંગ ચાલુ રહ્યા પરંતુ મહાવીર પછી (૧૭૦ વર્ષ બાદ) પાછું ખારનું અંગ બુદ્ધિજન થયું કારણ કે જબુગ્વામી પછી બદ્દખાલુ - રથુલભદ્ર સુધીના પાંચ (કે છ) આચાર્યો જ ૧૧ અંગો તેમ જ ૧૪ પૂર્વોના જ્ઞાનવાળા હોવાથી શ્રુતકેવલી કહેવાય છે ત્યાર પછીના ૧૧ (અથવા ૭) આચાર્યોને ૧૧ અંગ અને ૧૦ પૂર્વોનું જ જ્ઞાન હોવાથી, તેઓ દસપૂર્વો કહેવાય છે ત્યાર પછી તો ધીમે ધીમે દસ પૂર્વો પણ એક પછી એક ઓછા થતા ગયા, અને છેવટે દેવર્દિગણીના સમયે (મહાવીર પછી ૯૮૦ વર્ષ) તો એક જ પૂર્વનું જ્ઞાન બાકી રહ્યું અને શાંતિચંદ્ર જણાવે છે તે પ્રમાણે મહાવીર પછી ૧૦૦૦ વર્ષે તો પૂર્વોનું જ્ઞાન (અર્થાત્ ખારનું અંગ) પૂરેપૂરું હુમ્મ થઈ ગયું

આમ ચૌદ પૂર્વોરૂપ, અથવા ચૌદ પૂર્વો જેના પાંચ ભાગોભાના (ત્રીજા કે ચોથા) એક ભાગરૂપ ગણાય છે તે દૃષ્ટિવાદ અંગ એક બાબતથી આટલું મહત્ત્વનું ગણાવ્યું હોવા છતાં, બીજી બાબતથી તે જ અંગ શાથી વારંવાર હુમ્મ થઈ કહેવાય છે, તે સમજી શકાય નથી જ્યાં જ્યાં રાસત્રયો દીક્ષા પછી કયા વર્ષે ભણવા — એ વગેરેની ગણતરીઓ ન્યા આપવામા આવી હોય છે, ત્યાં દૃષ્ટિવાદને ઇક છે લા વર્ષમા — એટલે કે ૧૯મા વર્ષમા ભણવાનું જણાવેલું હોય છે (વીસમા વર્ષમા તો મુખ્યત્વે બધા ભણેલા મથોનું પુનરાવર્તન જ કરવાનું હોય છે) એ હકીકત ઉપરથી એવી કલ્પના થઈ શકે ખરી કે એ અંગ ભણતું અતિશય અપરું હશે, અને તેમા જેન સિદ્ધાંતના બુદ્ધિમા બુદ્ધિ એવા પૂર્વમથો આવતા હોવાથી બાપાની તથા રૌદ્રીનાં દૃષ્ટિએ પણ તે મુશ્કેલી વધતી જતી હશે પૂર્વમથોનું કદ પણ અતિશય મોટું જણાવાય છે આ બધાને કારણે જેમ સભવે ખરું કે, પૂર્વમથોનો અભ્યાસ બહુ યોગ્ય અને પ્રખર બુદ્ધિશાળી સાધુઓ કે આચાર્યો પૂરતો જ મર્યાદિત રહ્યો હશે, અને તેમની આસપાસ દીકા બાપ વગેરેની અભ્યાસગત કરી નિયત પર પરાઓ જણી થઈ શકી નહીં હોય આમ અનભ્યાસ અથવા મર્યાદિત અભ્યાસને કારણે તેમાના ઘણા મોટા ભાગો ધીમે ધીમે બુલાતા જતા હશે

પૂર્વમથો બુદ્ધિ મથો હોવા છતાં અગિયાર અંગમથોને છેડે ખારમા અંગરૂપે કે ખારમા અંગમા શા કારણથી સમાવાયા હશે તે પ્રશ્નનો જવાબ પણ વધુમા

એ કલ્પી શકાય છે કે, પાટલિપુત્રમાં આગમમથ થો એકઠા કરવા મળેલા મધ માત્ર ૧૧ અંગો જ એકઠા થી શક્યો હતો. ૧૪ પૂર્વે બાલુવા મટિ તો રથૂલમદ્રને ખાસ બદમાદુ પાસે મોકલવા પડ્યા હતા એટલે રથૂલમદ્ર ને કાઈ શીખી લાવ્યા તે બધું પછી અગિયાર અંગોને છેડે બારમાં અઞ્જયે મોકલી દેવામાં આવ્યું હશે. પછી તો જેમ ચૂલિકાફે તે અગમ પાયમે ભાગ લેમેસયો, તેમ આગમના ત્રણ વિભાગ પણ લેમેસયા હશે, અથવા જુના પાટવામાં આવ્યા હશે.

અસ્તુ, પરંતુ મુખ્યત્વે ઉત્તરમાં રહેના સઘના પ્રવાસથી ને આગમ મથો પાટલિપુત્રમાં એકઠા કરવામાં આવ્યા, તે દુકાળ વખતે દક્ષિણમાં ચાલ્યા ગયેના (અને પછી પાછા આવેલા કે ન આવેના) સઘે સ્વીકાર્યા નહીં તેમને મતે પ્રાચીન મથો — પૂર્વે તેમજ અંગો — જુમ જ ચર્ચ ગયા હતા એટલે ને કાર્મ થોડુ ઘણુ કાવેતેમ બેગુ ચર્મ શક્યુ, તેને કાર્મ પણ સપ્રદાય પોતાના આચાર-વિચારનું મૂળ માનીને સ્વીકારી શકે નહીં.

વગી ઉત્તરમાં રહેના સાધુઓ મ્વેત વસો પહેરતા હતા ન્યારે દક્ષિણમાં ગયેનાઓ મહાવીરસ્વામીએ શર કરેલ નમ્મ રહેવાના કડક નિયમને જ અનુસરતા હતા એટલું તો નક્કી જ કે, મહાવીરની પહેનાના જૈન તીર્થંકર પાર્શ્વનાથના અનુયાયીઓ વસો પહેરતા હતા, અને મહાવીર જ વસો ન પહેરવાનો નિયમ દાખલ કર્યો હતો. મહાવીરસ્વામીના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વની અસર હેઠળ પાર્શ્વનાથની અનુયાયીઓ મહાવીર આમી હેઠળના એકન્તિ જૈન સઘમાં આવી ગયા હતા. પરંતુ ત્યાગથી જ વન્નો પહેરના ન પહેરના બાબતમાં મતભેદ જેવું તો જૈનસઘમાં ચાનતું જ હોતું જોઈએ અને તેને કાનજે બે બેઠ જેવું સઘમાં તારથી જ શક્ય થયું હોતું જોઈએ. મમે તેમ હો પણ તે વખત પૂરના તો બને સયો મેલામર અને દિગબર એમ બે ભાગોમાં વહેચાઈ ન જતા, રથૂલમદ્રના નેતૃત્વ હેઠળ જ એકઠા રહ્યા એમ કહેવાય છે કે બદમાદુ જ આખો સઘ રથૂલમદ્રને સોંપી તપશ્ચર્યા કરના નેપાલમાં ચાલ્યા ગયા ન્યારે દિગબર પર પગ એવી પણ છે કે, બદમાદુનું અવસાન દક્ષિણમાં અદ્રમિતિ ઉપર થયું હતું.

પરંતુ ઉત્તરના અને દક્ષિણના સઘોમાં મુખ્ય મતભેદ તો ઉત્તરના સઘે બેમા કરેલા આગમ મથોની બાબતમાં જ પન્નો કહેવાય અને

આવી મુખ્ય બાબતમાં મતભેદ પડેો એ સંઘની એકતા માટે હાનિ-કારક જ નીવડે. એટલે છેવટે છેલ્લા દશપૂર્વી વજ્રસ્વામીના શિષ્ય વજ્રસેનના સમયમાં (ઈ. સ. પૂર્વે ૭૯ કે ૮૨ માં) એટલે કે મહાવીર-સ્વામી પછી લગભગ ૬૦૯ વર્ષે, તે એ સધો શ્વેતાંબરે અને દ્વિગંબર નામથી હંમેશને માટે છૂટા પડી ગયા.^૧

વખત જતાં પાટલિપુત્રના સંઘે એકત્રિત કરેલા ગ્રંથો પણ ધીમે ધીમે લુપ્તપ્રાય થતા ચાલ્યા. એટલે તે ગ્રંથોને ફરી નવેસરથી નિયત સ્વરૂપ આપવાની આવશ્યકતા જિભી થઈ. તે પ્રમાણે છેક ઈ. સ. ૪૫૪માં દેવદિંગણીના પ્રમુખપદે વલ્લભીપુરમાં સઘ ફરી એકઠો થયો અને તેણે જૈન ધર્મગ્રંથો નિર્ણયિત કરવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કર્યો.

ત્યાર પછી તે નિશ્ચિત સ્વરૂપે બધા ગ્રંથો લિપિબદ્ધ થઈ ગયા. તે સ્વરૂપમાં જ તે અત્યાર સુધી ચાલ્યા આવે છે. તે વખતે અગિયાર અંગો ઉપરાંત પછીના આચાર્યોએ લખેલા બીજા સિદ્ધાંતગ્રંથોને પણ આગમનું પદ આપીને સ્વીકારી લેવામાં આવ્યા અને તે પ્રમાણે શ્વેતાંબરો ૪૫ ગ્રંથોને પોતાના આગમ ગ્રંથો માને છે. (શુઓ ઉપોદ્ધાતને અંતે પરિશિષ્ટ ૧.)

આ આગમગ્રંથોમાંથી ‘અંગ’ ગ્રંથો સૌથી પ્રાચીન છે. જો કે અત્યારે જે સ્વરૂપમાં તે ગ્રંથો મળી આવે છે, તે સ્વરૂપ તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, ઈ. સ. ૪૫૪ જેટલા પછીના કાળમાં નિયત થયું છે. એટલે તે ગ્રંથોમાં પછીના સમયના કેટલાક ઉમેરા આવ્યા હશે. પરંતુ તેમની બાવા તેમજ તેમાં આવતા બીજા ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો ઉપરથી વિદ્વાનો તેમને ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ના અરસામાં તો મૂકે જ છે. અને તે સમય પાટલિપુત્રના સંઘે આગમ ગ્રંથો એકઠા કર્યા તે સમયને લગતો છે. તે

૧ તે બે પથો વચ્ચે એ ઉપરાંત મહાવીરના જીવનની કેટલીક હદીકતો વિશે પણ મતભેદ છે : જેમકે મહાવીરનો જન્મ બાલ્લભીની કુખમાંથી ક્ષત્રિયાણી ત્રિશલાની કુખમાં લાવવામાં નહોતો આવ્યો વગેરે તેમના મતભેદના મુખ્ય મુદ્દા પાંચ કહેવાય છે : (૧) તીર્થંકરની પ્રતિમા નમવરચામાં, આશ્રુપણુ વિનાની તથા નીચે ઢાળેલી આંખો વાળી ભેઈએ (૨) સ્ત્રીઓ મોક્ષ ન પામી શકે (૩) મહાવીરે લગ્ન નહોતું કર્યું (૪) કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કેવળજ્ઞાની સ્વૂલ આહાર ન કરે (૫) સાધુઓ વસ્ત્ર ન પહેરે

સમય મુધી પણ મહાવીરના ઉપદેશો કાંઈક નિહીત સ્વરૂપમાં ચાલ્યા આવતા હોવા જોઈએ. નહિ તો તેમને વ્યવસ્થિત રીતે બેગા કરવાની પ્રશ્ન જ ન ઊભો ચાલે. અને શ્રેતાંશ્રેયો તેમજ દિગંજરો જાને બદલાઈ મુધીના આચાર્યોને શ્રુતકેવળી માને જ છે. એટલે એ પ્રશ્નોમાં ઘણું પ્રાચીન છે એમ માનવાને કાર્ષ્ણ વાધો નથી. ઉપરાંત શિષ્યોની પરપરા દ્વારા પ્રાચીન ધર્મશ્રેયો સ્મૃતિને જો જ અણીશુદ્ધ સાચવી રાખવાની પ્રણાલિ હિંદુસ્તાનમાં જૂના કાળથી ચાલતી આવેલી જ છે. ઈ. સ. પૂર્વે બીજા સૈકાના જૈન શિલાલેખો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનો લેખનકળાનો ઉપયોગ પણ બહુ જૂના વખતથી કરતા આવ્યા છે. એટલે ઈ. સ. ના પાંચમા સૈકા જેટલા પછીના સમયમાં વલ્મીકુરમાં બેગા મળેલા સઘે એકલા કરેલા પ્રયો તરફ તે કારણે જ અશ્રદ્ધાની નજરે જોવાની જરૂર નથી.

સાથ સાથે અહીં એટલું નોંધતા જવું જોઈએ કે, દેવર્દિપ્રણીતે જે સ્વરૂપમાં આગમમંથો ઉવટના વ્યવસ્થિત કર્યા તે જ સ્વરૂપમાં તે બધા પ્રયો આજે આપણને મળે છે, એમ કહેવું પણ મુશ્કેલ છે. દેવર્દિપ્રણીતે સંપાદિત કરેલ અ ગ ૩ અને અ ગ ૪ મા અગો તેમજ અ ગ મિવાચના આગમમંથોનો હક્કોળ આવે છે, અને તેમના અધ્યાયો-પદો રચેલી અનુક્રમશ્લિકા સખ્યા વગેરેની વિગતનાર નોંધ આપેલી છે તે ઉપરથી જ જણાય છે કે, અ ગ ૩ મા અ ગ ૮, ૯, અને ૧૦ની જે વિષયાનુક્રમશ્લિકા આપી છે તે આજે મળતા અ ગ ૮, ૯, અને ૧૦ના પાઠથી તદ્દન જુદી છે એમ જ કહેવું જોઈએ કે, જૂનો પાઠ ૧૬ ઘઈ, તેની જગાએ નવો જ બગતો પાઠ આવી ગયો છે અ ૨ (સૂત્રરૂતામ) ના ૧૧ મા પ્રકળવુ નામ અને તેના વિષયનો મેળ ખાનો નથી અ ગ ૪ મા પાંચમા અ ગ (ભગવતી) ના ૮૪૦૦૦ પદ ગણાવ્યા છે, જ્યારે અત્યારના પાઠમાં એક લાખ ને ચૈત્રાસીદ્ધાંતર પદ કહેવાય છે અર્થાત્ તે વખતના ભગવતી કરતા આજનું ભગવતી બમણાથી પણ વધારે વધી ગયું હોવાય.

વળી જગો ઉપરાંત કેવલાક અગ્યાલ્ય પ્રયોનો પણ આગમમંથો તરીકે સ્વીકાર પડેલેથી યોગ્ય આવશે છે અ ગ ૩ અને અ ગ ૪ મા જેમની અનુક્રમશ્લિકા અને કદ વર્ણવ્યા છે, તેવા આઠ પ્રયો આજના આગમમંથોમાં દેખાતા નથી. દેવર્દિપ્રણીત કહેવાતા ન હિંસુરમાં અ ગ ૩ અને અ ગ ૪ મા આવતી અ ગ પ્રયોની અનુક્રમશ્લિકા ઉપરાંત બીજા ૬૦ અનગપ્રવિષ્ટ પ્રયોની યાદી છે પણ તેમાંથી ૩૦ ના નામ આજના આગમમંથોમાં નથી.

અગ ૧ લાનુ (આચારાગનુ) મહાપર્ષના અધ્યયન આજના પાઠમાં નથી અને તે અગના બીજા શ્રુતસ્કંધમાં આવતું નિશિષ્ય અધ્યયન, આજના આગમમયોમાં પહેલા ઉદસૂત્ર તરીકે જુદું પાડેલું મળે છે ઉપાગ ૫ અને ઉપાગ ૭ ના પહેલા પ્રકરણોને અતે ટીકામાં ઉલ્લેખેલા કેટલાક શ્લોકો આજના પાઠમાં નથી નવા ઉમેરાયોના પુરાવા તો અગ ૧, મૂલસૂત્ર ૩૧, અને ઉદસૂત્ર ૪ માં નજર કરતા મળી આવે છે ઉપાગ બીજાનું નામ અને તેની પર પરાગત સમન્વૃત્તિને, તેના અત્યારના વિષય માટે ક્રોધ મેઘ બેસતો નથી

આચારે સિદ્ધાન્તમયો તરીકે સ્વીકારતા અયોમાથી ૬ ના નામ નદિસૂત્રની યાદીમાં નથી, તેમજ અત્યારના વિભાગોના નામ પણ તેમાં નથી અત્યારનો હમ પણ તેમાં નથી. તો પછી શું એમ માનવું કે નદિસૂત્ર રચનાર દેવર્દિગણી પામે અત્યારના આગમ અયોના પાઠ તેમજ વિભાગો ન હતા? અને તે પોતે જ આગમ અયોના 'વ્યાસ' હોય, તો પછી જે અયોના નામ, વિષય, કે વિભાગ પોતાના નદિસૂત્રની કે પોતે સંપાદિત કરેલા અગ મયોમાં જ મળી યાદીથી ભિન્ન છે, તેમને તેમણે મૂળ અથ તરીકે કરી નોંધ કર્યા વિના સ્વીકાર્યા હોય ખત?!

સિદ્ધાન્તમયસૂત્ર' માં તો અત્યારના ૪૫ આગમ અયોને બદલે ૫૦ અયો જણાવ્યા છે તેમાં આવેલા નામોમાં ૫૫ ટીક ટીક જુદાપણું છે જેમકે ઉપાગ ૧૨ માનુ નામ જગ્ગ રહ્યું છે, અને તેને બદલે કપિપયસૂત્રને ૯ મુ મૂક્યું છે અગ ઉપાગ એ જે વિભાગ પછી જોના વિભાગ તેમાં ચાર મૂલસૂત્રોના જણાવ્યા છે તેમાં મેના નામ (વિરોવાવ૨૧૩૦ અને ૫ સ્થિકસૂત્ર એમ) જુદા છે જોયો વિભાગ પાંચ 'મુલસૂત્રો' નો છે તે પાંચના નામ આ પ્રમાણે આપ્યા છે — ઉત્તરાધ્યયન નિશિષ્ય વ્યવહાર ૪૮૫સૂત્ર (જે આજના ઉદસૂત્ર ૪ નો એક વિભાગ છે), અને શ્લોકકંપસૂત્ર પાંચમો વિભાગ છે ઉદસૂત્રોના છે તેમાંના પહેલા ત્રણના નામ આજના પહેલા ઉદસૂત્ર સાથે મળતા આવે છે (મહાનિશિષ્ય-બૃહદ્દવાયના, મહાનિશિષ્ય-નિધુનાયના મહાનિશિષ્ય-મધ્યમવાયના) ચોથાનું નામ પિંડનિધુજિત છે (જે આજનું ચોથું મૂલસૂત્ર છે) પાંચમાનું ઓપનિધુજિત ગાને છઠ્ઠાનું પર્યુષણકંપ ■ છઠ્ઠો વિભાગ ૧૦ પ્રકીણેના છે તેમાં ૮માં તરીકે મરણસમાધિસૂત્ર છે, અને તે આજના ૧૦ માને બદલે આવે છે સાતમો વિભાગ નદિસૂત્ર છે, અને અઠ્ઠમો વિભાગ અનુયોગદ્વારસૂત્ર છે

અર્થાત્ પાંચકે જોશે કે દેવર્દિગણીના ભગીરથ પ્રયત્ન પછી પણ જેન આગમમયોની સખ્યા, સ્વરૂપ વિભાગ વગેરે જાળવત કરી નિશ્ચિતતા આવેલી દેખાતી નથી નદિસૂત્રને નેમણે પોતે રચેલું ન માનીએ અને અત્યારના અગ અયોના પાઠ દેવર્દિગણીએ સંપાદિત કર્યો હતો, એ જ માનીએ, તો પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ અગમ મયોમાં આવતી વિતો પ્રમાણે જ અત્યારના કેટલાક

અંગ્રાંધેના પોતાના જ પાઠ બદલાઈ ગયા છે. દેવર્દિંગણીએ એવા બદલાયેલા અથવા અપૂર્ણ અંગ્રાંજી — એવા મળ્યા તેવા — સંધર્ષા દ્વારા, એમ કહીએ, તેા શુદ્ધી થાત

૨

દવે આપણે સૂત્રકૃતાંગ^૧ ઉપર આવીએ.

‘મૂળસૂત્ર’ ગણાતા ઉત્તરાધ્યયનમાં સૂત્રકૃતાંગ વિશે કહ્યું છે કે
તેવીસાદ સૂચયગડે જે મિત્રલ્લુ જયર્દે નિષ્ઠ જે
ત મચ્છદ મંદલે ॥ ૩૧-૧૬ ॥

“જે બિંદુ સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનાં તેવીસ અધ્યયનો બન્યે છે તથા તે પ્રમાણે પ્રપત્નપૂર્વક આચરણ કરે છે, તે સંસારના પશ્ચિમભણમાંથી મુક્ત થાય છે.”

સમવાયસૂત્રમાં તથા નદિસૂત્રમાં સૂત્રકૃતાંગનાં વિષયપ્રયોગનનું આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે —

“તથા દીક્ષા પામેલા શ્રમણોને સંયમમાં સ્થિર કરવા માટે અને તેઓની મલિન મતિને શુદ્ધ કરવા માટે સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં નૈન સિદ્ધિતાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ઉપરાંત બીજા વાદીઓના સિદ્ધિતા તેમજ છવઅછવ, લોકઅલોક, પુષ્પપાપ, આસવસવગ, નિર્જંગ, બધ અને મોક્ષ પદાર્થનું પણ વર્ણન કર્યું છે. . . .”

શ્રીમદ્ ગણત્યદ્ તેના વિષયને પોતાની પ્રાસાદિક બાયામાં દ્વંકમાં આ પ્રમાણે વર્ણવી બતાવે છે ૨

“આ કર્મકંપી જે કલેશ છવને પ્રાપ્ત થયો છે તે કેમ તૂટે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ કરી, ‘બોધ પામવાથી તૂટે’ એવું એ સૂત્રકૃતાંગનું પ્રથમ

૧ ‘સૂત્રકૃતાંગ’ શબ્દનો અર્થ બતાવતા નિર્ધુક્તિકાર ભદ્રબાહુ કહે છે.

છોકળ મિજવરમને ગળહારી કાઢ તક્તમગોવસર્મ ॥

અગ્નિવસર્ગેણ કવ સૂતમિણ તેણ સૂચયગડ ॥ ૧૮ ॥

જિનેશ્વર તીર્થ કર ભવવાન મહાવીરના સિદ્ધાંત સાબળીને તેમના પદારિખ માનુષરોએ પોતાના માનને પ્રતિજ્ઞા કરનારા કર્મોના ક્ષય તથા વપરાશ કરીને શુભ અધ્યવસાયથી આ સૂત્ર રચ્યું. મજ તેને સૂત્રકૃત કહેવામાં આવે છે

૨ મૂળમાંના ભવિ, વચન, પ્રત્યય વગેરે બદલાયાં છે અનુ=

વાક્ય છે . . . તે બધન શુ અને શુ જાણવાથી તે તૂટે એવો બીજો પ્રશ્ન ત્યા . . . સભવે છે અને, ‘તે બધન વીરસ્વામીએ કેવા પ્રકારનું કહ્યું છે’ એ વાક્યથી એ પ્રશ્ન મૂક્યો છે. . . . પ્રશ્નમાં તે (વીરસ્વામી) સખ મૂકી અથકાર એમ કહે છે કે આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કહેલું તમને કહીશુ. કમકે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારને માટે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ જ અત્યંત વિશ્વાસ કરવા લાયક છે. તે બધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી અથકાર કહે છે, તે ફરીફરી વિચારવા યોગ્ય છે .

“આ જે સમાધિમાર્ગ છે તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહિ અને જમતનામી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી, કલ્યાણનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી, અન્યથાનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે. તે નિશ્ચયનો ભગ થયા વિના, તે નિશ્ચયમાં સદેહ પડ્યા વિના, અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ, તે તેમને સભળાવ્યો શી રીતે દુર્ણભૂત ધરે, એવું જાણી અથકાર કહે છે

“આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કેટલાક શ્રમણમાઝણ અજાણપણે, વગર વિચાર્યે, અન્યથા પ્રકારે માર્ગ કહે છે’ તે અન્યથા પ્રકાર પછી અથકાર નિવેદન કરે છે ત્યાર પછી . . . યથાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી, ‘યથાર્થ માર્ગ વિના છૂટકો નથી, ગર્ભપણું ટળે નહિ, જન્મ ટળે નહિ, નરણ ટળે નહિ, દુઃખ ટળે નહિ,’ એવા વિશેષ ઉપદેશરૂપ આમલ કરી . . . અનુક્રમે ઉપસમ કલ્યાણ — આત્માર્થ બોધ્યો છે તે લક્ષમાં રાખી વાચન શ્રવણ ધરે છે”

આમ એક બાજુ સૂનકૃતાગમાં મોક્ષાર્થ પ્રતિપાદિત કર્યો છે અને બીજી બાજુ તે બામતમાં બીજા નાદીઓ પોતપોતાની બિન્ન બિન્ન મતિ — સચિ અનુસાર જે વાદો મોઢે છે તેમનું વર્ણન કર્યું છે. નર્યો મોક્ષાર્થ નિરૂપના અથમાં આટના બધા વાદીઓનો સંજુમેજો શા માટે. એકઠો કરી નોધ્યો હશે, તેવો પ્રશ્ન કદાચ અત્યારે આપણને ઝમો થાય પરંતુ મહાવીર સ્વામીના જ્ઞાના તરફ સડેજ દષ્ટિ કરીએ, અને તે વખતે વિચાર અને આચારની અરાજકતાએ જે ધમસાણુ મચાવી મૂક્યું હતું તે જોઈએ, તો તરત દેખાઈ આવશે કે મહાવીર સ્વામીનો મુખ્ય પ્રયત્ન જ તે અરાજકતા અને તેને પરિણામે બ્યાપેલી ઘેર હિસામાથી

તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ અને સમાજને જગ્યાવી લેવાનો હતો. સામાન્ય રીતે જૈન તેમ જ બૌદ્ધ ધર્મોને હિંદુધર્મ સામેના જગવારૂપે વર્ણવવામાં આવે છે. પરંતુ તે વાત સાચી નથી. તેમણે દેશની સામે નહિ ઉઠાવ્યું નથી હા, ચારે બાજુ ચોમાસાની વનસ્પતિની પેઠે ફૂટી નીપળેના અનેક વાદો સામે ધુમસો કરી, તેમણે તેમનો ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો છે ખરો. અનમત, તેમના તે સપાળામાંથી બ્રાહ્મણધર્મનાથ કેટલાં અનિષ્ટ અંગો જાચી ગયા નથી પરંતુ તે અંગોનો વિરોધ બ્રાહ્મણધર્મમાં જ ઓછો નથી થયો. યજ્ઞોનો વિરોધ ઉપનિષદોએ જ કયા નથી કર્યો? વેદોને અપરા નિંદા કહેનાર ઉપનિષદો જ છે ને? પરંતુ એ બધી ચર્ચામાં ભિતરવા માટે આપણે તે વખતના દૂર ઇતિહાસ તરફ જ યજીએ.

૩

વેદકાળ ઝાડીને આપણે ઉપનિષદકાળમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ કે તરત આપણને એક મોટામાં મોટો ફેર એ માણસ પડે છે કે, માણસની શોધનું કેન્દ્ર, બાલ્ય જગત અને તેના નિયંત્રક મનીને આતર જગત અને તેનો પ્રેરક બન્યું છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘ક્યા દેવને હવિ વડે પૂજીએ, એ પ્રશ્નને બાદે ‘કાના પ્રેર્યા આ આપ કાન મન વગેરે દોડે છે’ એ પ્રશ્ન મુખ્ય મન્યો છે.

પરંતુ આ બેની વચ્ચે આખો બ્રાહ્મણયુગ અને આર્યયજ્ઞયુગ આવી જાય છે નિર્મળ ભક્તિ અને ઉદ્ધાસથી પરિપૂર્ણ વેદકાળ પછી યજ્ઞયાગ અને તેમના જટિલ વિધિઓમાં પરાંત્ર થતો બ્રાહ્મણયુગ શી રીતે આવ્યો, તે વિશે માત્ર કલ્પનાઓ જ કરવાની રહે છે એમ તો નક્કરેના સૂક્તોની સાથે સાથે અથવ વેદના મારણ જ્વરણ કામણ અને ઉચ્ચાટન કયાથી આ યા એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે વિદ્વાનો એની ક પના કરે છે કે, વેદોમાં આયોને બીજી જાતિઓ સાથે થયેલા વિરોધના ને ઉચ્ચેઓ ટેકોઠાણે મળી આવે છે તે ઉપરથી એવું સચિત થાય છે કે બીજી જાતિઓ સાથેના સંપર્ક અને તેને કાળે જાળી થયેલી પરિસ્થિતિનું એ પરિણામ હોયું જોઈએ બ્રાહ્મણધર્મમાં સર્વત્ર આપણને એક જ વસ્તુ સીમતા અને સચોટતા સાથે વારંવાર રજૂ થતી

માણુમ પડે છે. અને તે એ કે, અસુરોના યજ્ઞો, અસુરોના વિધિઓ અને અસુરોની ક્રિયાઓને બદલે દેવોના યજ્ઞો, દેવોના વિધિઓ અને દેવોની ક્રિયાઓ સ્થાપવી. તે અસુરો બીજા કોઈ નહિ પણ આર્યોના જેવા જ 'પ્રજ્ઞપતિના પુત્રો' કે જેઓ આર્યોની પહેલાં આર્યોવર્તમાં આવીને વસેલા હશે, તે જ હોવા જોઈએ, એવી વિદ્વાનો કલ્પના કરે છે. તે અસુરોની મેલી વિદ્યાઓ અને તેટલી જ મેલી ક્રિયાઓએ આર્ય પ્રજાના મોટા ભાગને આકર્ષવાની શક્તિ આપી હતી હશે. તે વખતે ધ્રાહ્યયુગના નેતાઓને તેવા જ પરંતુ કાંઈક શુદ્ધ સાધનો, કાંઈક શુદ્ધ ભાવનાઓ અને કાંઈક શુદ્ધ ઉદ્દેશો-વાળા વિધિઓ. પ્રચલિત કરી, આર્યપ્રજાની સંસર્ગજનિત અધોગતિ રોકવા પ્રયત્ન કરવો પડ્યો હશે. આમ કરવા જતાં તેમને પોતાનું સારું એવું ધણું છોડવું પડ્યું હશે અને 'હલકું' ધણું સ્વીકારવું પડ્યું હશે, અથવા નવું ઊભું કરવું પડ્યું હશે. તથા સાથે સાથે સમાજની વ્યક્તિઓની ધણી પ્રકારની સ્વતંત્રતા નિયંત્રિત કરી દેવી પડી હશે. આ સિવાય બીજી કોઈ કલ્પનાથી એ યુગની જટિલતાનો ઉકેલ મળી શકે નથી. એક આખી પ્રજા સ્વેચ્છાથી એવા જટિલ વિધિઓ અને ક્રિયાક્રોડોને જ સર્વસ્વ માની તેમાં બંધાઈ જાય, તથા અમુક ખાસ વર્ગે પ્રવર્તીવેલા જટિલ અને મૂઢ ક્રિયાક્રોડોને જ અનુસરવામાં પોતાની ઇતિહાસિક વ્યવસ્થા માની બેસી, તેથી બહાર બીજું જોવા-વિચારવાનું જ છોડી દે, એવી વસ્તુસ્થિતિ ઊભી થવા માટે તેવો પરજનિસર્ધાણનો કે સંસર્ગનો વિકટ કાળ કલ્પવો જ જોઈએ.

પરંતુ એ બધું ત્યાં મુઘી આખી પ્રજા કોઈ કટોકટીની સ્થિતિમાંથી પસાર થતી હોય ત્યાં મુઘી જ માણે. જેમ જેમ નવી વસ્તુસ્થિતિ સદગત થતી જાય અને પ્રજા તે મુજબ ગોઠવાઈ જાય, તેમ તેમ મનુષ્ય-જીવનના સ્વભાવિક પ્રશ્નો પોતાનો જવાબ બમણા જોરથી માગવા માંડે જ; અને સમાજધુરીજીએ દગવેલ સમાજધર્મના શ્રદ્ધાપૂર્ણ પાલનમાં જ મનુષ્યજીવનની ઇતિહાસિક વ્યવસ્થા દેખાતી બંધ થાય.

પરિણામે આરણ્યક યુગમાં લોકો યજ્ઞ અને સમાજને (અથવા તે બંનેને એકત્રિત કરનાર એક શબ્દ 'અગ્નિ'ને) છોડી એકાંત

જગનમા જઈ ઉપાસના અને તપશ્ચાનુ શુવન માળવા જતા માલૂમ પડે છે એ બધુ બ્રાહ્મણ યુગના કર્મકાંડમાથી સ્વાભાવિક રીતે નીમ્ણી આવતુ હોય એમ લાગતું નથી જ્યાં સુધી માણસને પ્રચલિત વિધાનોમા અશ્રદ્ધા પેદા ન થાય, અથવા તેમનાથી સધાતા વક્ષ્યથી કૃતકૃત્યના પ્રાપ્ત થતી ન લાગે, ત્યાં સુધી માણસ અમિહોન છોડી અરણ્યમા ન જાય અને એક વાર એમ બનના માડ્યુ એટલે પછી, ચાર આશ્રમ વગેરેની બ્યવસ્થાથી તે વસ્તુસ્થિતિને અમુક અ શે સ્વીકારી લઈ, તેની ગતિ થોડો વખત બને ધીમી કરી રોકાય, પરંતુ અ તે અધૂરા હરેલા યજ્ઞવિધિઓ જોડી ગયા વિના ન રહે

પરિણામે, ઉપનિષદકાળમા આપણને આ યજ્ઞવિધિઓ અને 'પુત્રમય' તથા 'વિત્તમય' લોકશુવનનો ચોખ્ખો વિરોધ થતો દેખાય છે યજ્ઞવિધિઓ 'અદદ હોડીઓ' હરે છે અને વેદો 'અપરા વિદ્યા' બની જાય છે, અને 'પુત્ર વગેરે આ લોકનુ અમારે શુ કામ છે, અમારે તો અમર'લોક જોઈએ છે," એવી જૂમ ચારે બાજુ જોઈ છે

ઉપનિષદયુગની મુખ્ય શોધ એવુ કાર્થિક જાણવાની છે કે, જે જાણનાથી બધુ જાણુઈ જાય એન વિજ્ઞાતન સર્વ વિજ્ઞાત મવતિ (મુ ૧ ૧ ૩) તે વખતના જિજ્ઞાસુઓ પૂછે છે કે, એવી કર્વ વસ્તુ છે કે, જેમાથી આ બધુ ઉત્પન્ન થાય છે, જેને આધારે ટકી રહે છે તથા જેમા પાણુ સમાઈ જાય છે' (છા ૩ ૧૪ ૧) તેમને એવુ પદ જોઈએ છે કે જે 'પાપરહિત, જરારહિત મૃત્યુરહિત, શોકરહિત, સુધારહિત, તૃપારહિત, સત્યકામ તથા સત્યસંકલ્પ હોય, અને જેને જાણવાથી સર્વ લોકો અને સર્વ કામો પ્રાપ્ત થાય' (છા અ ૮ ખ ૭ ૧૨ ૧૫), જેને જાણવાથી શોકમાત્રને તરી જવાય (છા અ ૭ ખ ૧ ૩)

ઉપનિષદોમા આપણે પાનેમાને સ્ત્રી અને પુરુષ, રાગ અને રેક, બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર એમ મધાને એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરના એક દેકાણેથી બીજે દેકાણે કે એ જ્ઞાની પાસેથી બીજા જ્ઞાની પાસે દોડતા જોઈએ છીએ કેઈ એકાદ તત્ત્વના સાક્ષાત્કાર માટે કે એકાદ મુઝવણના ઉત્તર માટે યુરુ કહે તે પ્રનાણે પચીસ પચીસ વર્ષ તપશ્ચર્યા કરવી, કે તેના ઘરમા તેના બધા સામાન્ય કામો કરતા રહેવુ અને તેને અ તે પણુ

મધી મુશ્કેલીઓનો અત ન આવતા ગુરુ પાસે ફરી ખીજી પચીસ વર્ષની તપસ્યા પામવી — એવા અનેક દાખનાઓ આપણને ઉપનિષદોમા મળે છે નચિકેતા જેવા કુમારો પણ મૃત્યુના મુખમા ઊભા ઊભાપ એ જ પ્રશ્નનો નિવેડો લાન્વાની ઇતેજરી દાખવી રહ્યા હોય છે

પરિણામે ‘તે મૂળતત્ત્વ શુ છે’ એ પ્રશ્નના મેકડો બિન્ન બિન્ન જવાબો ઉપનિષદોમા આપણને મળે છે કોઈએ તે શોધ ભૌતિક ક્ષેત્રમા ચનાવી હોય છે, તો કોઈએ માનસિક ક્ષેત્રમા પરંતુ અતે સનને અમૃત’ જોઈએ છીએ અને તે બધી ગોધો તે કસોતીએ કસાય છે તેથી મોઈ એકાદ તત્ત્વ ગોધી કાઢી અટકી પડનારો શોધક પોતાનું તત્ત્વ અધૂરું છે એવું લાગતા ખીજી જાણકાર પાસે વિના આડબારે, નમ્રતાથી અને શ્રદ્ધાથી દોડી જાય છે

ઉપનિષદકાળમા થયેલી એ જુદી જુદી ગોધો અને નિર્ણયોનું વૈવિધ્ય જોતા નનાઈ પામી જવાય છે કેટલાક પાણીને જગતનું મૂળ કાગ્લુ માને છે (બૃહ ૫ ૫ ૧) કેટલાક નાયુને (છા ૪ ૩ ૧-૨) કેટલાક આશને (છા ૧ ૬ ૧) કેટલાક પ્રાણને (છા ૪ ૩ ૩) કેટલાક અસતને (તૈ ૨ ૧) કેટલાક મૃત્યુને (બૃ ૧ ૨ ૧-૨) કેટલાક અડને (છા ૩ ૧૬ ૧-૩) કેટલાક સતને (છા ૬ ૨ ૧-૪) કેટલાક પ્રજાપતિને (પ્ર ૧ ૨-૧૦) કેટલાક આત્માને (બૃ ૧ ૪ ૧-૪) કેટલાક અમૃત પુરુષને (મુ ૨ ૧ ૨-૬), તો કેટલાક ઇન્દ્રિયને (શ્વે ૩ ૨) સર્વનું કાગ્લુ માને છે

માનસિક ક્ષેત્રમા પણ તેમજુ જુદા જુદા મુદ્દાઓ ઉઠાવેના આપણે જોઈએ છીએ મજુ બાદ મનુષ્યનું શુ થાય છે તે પ્રશ્ને તેમનું જ્ઞાન ખેચ્યું છે એટલું જ નહિ પણ તે જાનો જ સનતક જ્ઞાન માનવામા આ યુ છે (છા ૫ ૨૧ ૪ ક ૧ ૧ ૨૦-૨૬) સ્વમાનગ્યા અને સુષપ્તિ અગ્યાની ચચાં પચ તેટલું જ અગત્યનું ગ્યાન જોગવે છે જ્યનું સ્થાન શરીરમા કચા હોય છે તેનો પણ વિચાર થયા છે (તૈ ૧ ૬ ૧-૨) શરીરને ચનાવનાર કોણ છે તેમજ ઇન્દ્રિયો કોના ઉપર આધાર મળે છે તેની પણ ચચાં છે (મૈ ૨ ૩-૪) હવાત્માનું કદ કેટલું છે તે વિશે પચ ચચાં છે (બૃહ ૫ ૬ ૧ ૫

૨. ૨. ૧૨; છાં. પ. ૧૮. ૧). આત્માની જાગૃત, આમ અને મુખ ઉપગત ચેત્થી તુષ્ટીવસ્થાનુ પશુ વર્ણન છે. અને અતિ, આત્મામા સમગ્ર વિશ્વ સમાયુ છે, આત્મા એ જ સનગ જગતનું મળ તેમજ અધિદાન છે, અને તેના સિવાય બીજું કંઈ નથી, એવો મારવાદ પણ ઉપરિચિત કરવામા આવ્યો છે.

પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતની પણ સાચી ચર્ચા થયેલી છે, અને દેવપાન, પિતૃપાન વગેરે માગો તેમજ પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત ન થાય તેથી મુક્તિ રિધિતિનું નર્નન અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો પણ ચર્ચાયા છે. કર્મનો નિયમ પણ નિશ્ચિત નિરૂપમા આપણને માન્ય પડે છે તેમજ મુક્તિ માટે સમજામા રહી કર્મ કર્યા કરવા કે બધું છોડી વનમાં જઈ અધ્યાત્મયોગપગવણુ જ રહેવું તેની પણ ચર્ચા છે (બુદ્ધ. ૪. ૪. ૨૦; મંદિ. -). સારુ કે નરમુ કરવું અથવા ન કરવું એ મનુષ્યના હોયતી વાત છે (હં. ૨-૧, મુક્તિ ૨. ૫-૬ બુદ્ધ. ૪. ૪. ૫), કે પ્રાણી તો અવશ છે (હં. ૩-૯), એ પ્રશ્ન પણ ચર્ચાયો છે.

૪

આમ વિવિધ રીતે મનુષ્યજીવનને વ્યગતા અતિમ પ્રશ્નો છેડાયા શરૂ થયા, અને તે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ જૂના શાસ્ત્રો કે વિધિઓમા શોધવાને બદલે સ્વપ્રયત્ને આત્મચિંતન અને અધ્યાત્મયોગથી પાળવાનું છે એવો જાણ પેદા થયો, એ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અત્યંત આવશ્યક હોવા છતાં તેમા તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ આચાર અનેને માટે બારે જોખમો રહેવા છે, એ સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. ગ્રંથ કે ચત્તકાકના વિધિઓની આગતમા તો જો ફળ માટે તે કંઈવામા આવતા, તે ફળ જો ઐહિક હોય તો તેની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિથી પ્રત્યક્ષ પુરાવો નજર સામે રહેતો એટલે ગમે તેવી ઉદાગ કરવાના તે આગતમા ન ચાલી જક તે જ પ્રમાણે શ્રદ્ધોથી અમુક પ્રાચીન ગ્રંથોને જ અનુસરવાનું હોય, ત્યાં જો કે તેવો કોઈ પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળવો શક્ય ન હોય, તો પણ તે ગ્રંથો પોતાના જોડ માણસો વડે સૈકાઓથી નપાસાના આવ્યા છે એવું સમાધાન રહેલું. પરંતુ આત્મજ્ઞાન એવી વસ્તુ છે કે, તેનો એવો કોઈ ખાસ બાહ્ય પુરાવો ન મળી શકે કારણુ જાનીઓ પોતે જ તેને મન અને વાણીથી પગ કરાવે

છે એટલે અમુક માણસે સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ૭૩ નહિ તેની માલ્ય કમોગી, સામાન્ય માણસ માટે એટલી જ રહેતી, તે માણસ સંન્યાસી કે, આત્મચિંતનને આવશ્યક એવી ડોકી તપશ્ચર્યાઓ કરતો આવ્યો છે, તથા તેના પુષ્કળ અનુયાયીઓ છ એટલે પગિણામે ગમે તેના અધૂગ અનુભવવાળા પાપહી લોકો માટે પણ ગમે તેના સિદ્ધાંતો અને ગમે તેવા પથો સ્થાપનાનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ ગયો.

ઉપનિષદોમા પોતામા જ એવટના ભાગમા (સ્વેતા ૧) આવા વિવિધ ભ્રામક વાદોની નોંધ લેવાઈ છે અને કોપનિષદ વગેરેએ તેના નાનીઓ અને તેમના અનુયાયીઓની 'આધળા વડે દોગતા આધળાઓ' કહીને સખત ઝાટકણી કાઢી ૭ પરંતુ સૌ જૂમ હવે કશી કામ આવી શક તેમ હતી નહિ જે થનાનું હતું તે થઈ ચૂક્યું હતું.

બુદ્ધ ભગવાને અવૂરુ નાન અને મૂરેપૂગ ધમક અને પાપક વડે ફેલાનાતા એ જવા નાદો જિભા થનાના પોતાની જાણ અથવા ધાગણા મુજબના કાગળ વણી પીતાવ્યા છે તે પૂછ છે તે વાદોઓ એવી માન્યતા તા આધારે ધગવે છે તથા એ નિર્ણય ઉપર આનના માટે તેઓએ શક્યાન કપાથી કરી હોય ૭૨ અને પછી તેનો જવાબ આ પ્રમાણે આપે છે —

૧ ઇટનાક શ્રમણસાહજા ધન્યા તથા સંન્યાસી થઈ, અપ્રમાદ, ઉત્સાહ તથા મગપૂર્વક ધ્યાનસ્થ થાય છે અને તે ગ્ધિતિમા તેમને પોતાના મનજન્મની કોઈ સ્થિતિ બેના જાણવામા આવે ૭ પરંતુ બીજી જાણવામા આવતી નથી એ માત્ર તેટલા મર્યાદિત અનુભવને મરગ — પણ પોતાની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિના પ્રભાવ દેખા — તે તેટલા ઉપગ્રથી સિદ્ધાંત તાત્વીકી તેન પૂર્ણસત્ય તરીકે મજૂ કરે છે.

૨ કેટનાક શ્રમણસાહજા નર્કકુસળ હોઈ માત્ર બિહારોદ તથા મનીનમાજથી અમુક નિર્ણય ઉપર આનીને તેને પૂર્ણસત્ય તરીકે મનદેર કરે છે.

૩ કેટનાક શ્રમણસાહજા ધ્યાનસ્થ ગ્ધિતિમા પોતા વિશે અથવા જગત વિશે અમુક નિર્ણય તારવે છે અને તેના અપૂર્ણ અનુભવ ઉપગ્રથી સિદ્ધાંત તારવી તેને પૂર્ણસત્ય તરીકે મજૂ કરે છે.

૪. કેટલાક શ્રમણબ્રાહ્મણા પુણ્ય કે પાપનું (તેમ જ બીજી પણ બાબતોનું) કશું સ્વરૂપ પોતે એકે ગીતે (અનુભવથી કે દલીલથી) નિર્ણયિત કરી શકતા નથી. એટલે પગી તેમને બેસારે કોઈ પૂછે છે, ત્યારે તેઓ ખોટા પડવાના બને, કે બીજા કુશળ વાદીઓથી હજોત થવાને બને, કંગો જ નિશ્ચિત ઉત્તર આપતા નથી, પણ માત્ર એમ જ કહે છે કે, ‘હું એમ માનતો નથી, તેમ બીજું પણ માનતો નથી. પણ હું જુદો અભિપ્રાય પણ આપતો નથી. તમારી વાત પણ હું ખોટી માનતો નથી. તેમ જ હું આ કે તે નથી એમ પણ કહેતો નથી.’ અને એ રીતે ‘અજ્ઞેયવાદ’ નામનો સિદ્ધાંત જોડો કરે છે. “માત્ર તથાગત (માયો જ્ઞાની) જ જાણે છે કે, આ રીતે તારવી કાઢેના, મેળવવામાં આવેના કે, ભાગપૂર્વક પ્રતર્તાવવામાં આવેલા વાદોમાં શ્રદ્ધા રાખનાગઓની બવિષ્ણમાં કશી રિધતિ થવાની છે. તે એ પણ જાણે છે, તેમ જ તેથી પર એની વસ્તુઓ પણ જાણે છે અને તે જ્ઞાનને કારણે તે ધમ્મ ડી બનતો નથી તેના નિર્મળ અતકગ્ધથી તે જુદી જુદી વેદનાઓ-વાસનાઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, કેવી રીતે દૂર થાય છે, તેમનો સ્વાદ, તેમના માગ પરિણામ તથા તેમાંથી છૂટવાના માર્ગ જાણ્યો હોય છે, તેથી તે એ બધીમાં બધામાં વિના મુક્ત થાય છે” (અલ્લજનસૂત્ર ઉપરથી)

શુદ્ધે તે બધા વાગેઓને હાથીના એક એક જુદા જુદા અનુભવને અડકીને તે ઉપરથી આખા હાથીનું વર્ણન કનારા મૂર્ખ આધળાઓની ઉપના આપી ડું (સામજગાદનસૂત્ર)

એ સમયના એ બધા વાદોના કોઈ ખાસ અગત્યના કે સ્વતંત્ર મથો અત્યારે ઉપનન્ધ નથી માત્ર તત્કાલીન સાદિત્યમાં વિગ્રહદષ્ટિએ જે છૂટાછવાયા ઉલ્લેખો મળ્યા આવે છે, તે ઉપરથી જ આપણને તેમને વિશે માહિતી મળે છે તેમના ઉપર ઉપવક દષ્ટિ નાખી જનારને પણ જાણાયા વિના નહિ રહે કે, જે દમ્ભેશ માટે વુમ થયું છે, તે ધાર્મિક તેમજ સામાજિક છતિહાસકારને માટે કેટલું અગત્યનું હતું કારણ કે ઉપનિષદો અને જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મના ઉદયના વચગાળામાં જે મમય મથો છે, તેની કલ્પના ઉપરથી જ આપણે મહાવીર બગવાન તેમજ શુદ્ધ બગવાનની મેવાની માચી કિંમત આખી મખીએ તેમ છીએ. વિચાર

અને આવારની અવ્યવસ્થા અને અન્યકતામાથી વ્યવસ્થા અને સ્થાયીના તરવો નિર્માણ કરવા એ કેટલું અગત્યનું અને અગત્ય કામ હતું, તથા તે કામ સફળતાથી પાગ પાડીને તે બંને મહાપુરુષોએ આર્થ પ્રાપ્તને કેટલી આભારી કરી છે, તેનો ખ્યાન આપણે ત્યારે જ બાધી શકીએ

એ સમયની માહિતી આપણને સુખ્યત્વે કરીને નીચેના રથગોએ મળે છે

(૧) સૂતકૃતાગ, આચારાગ, ભગવતી સૂત્ર અને નદિસૂત્ર જેવા જૈન આગમ ગ્રંથો તેઓમા ઠેકઠેકાણે ક્રિયાવાદ અક્રિયાવાદ, અજ્ઞાનનાશ અને વિનયવાદ,^૧ એ ચાગ મયાળા હેણ (૧૮૦+૮૪+૬૭+૩૩) ૩૬૪ જુદા જુદા વાદો અથવા દર્શનો તે સમયમા હતા એવા ઉત્તરો મળે છે

(૨) તેટલું જ સમકાલીન તેમજ તેનાથી તદ્દન અવતર એવું બીજું ન્થગ તે બૌદ્ધ ગ્રંથો છે જેમકે દીવનિકાયના અભિજ્ઞાન સૂત્રમા બુદ્ધ ભગવાનના સમયમા ૬૨ અબૌદ્ધ નાદો પ્રચલિત હતા એમ જણાવવામા આ યુ છે ૨ તેમની વિગતો અને તેમના પ્રવર્તમાથી ધણાના નામ જૈન

૧ સામ્બાર્ત્તિકમા ક્રિયાવાદીઓના નામ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા છે —
કો કલ કોડેવિક્કિ કોશિક હરિશ્ચંદ્ર માગધિક (૧) શેમસ હારિત મ અને અશ્વનાથન વગેરે ૧૮૦

અક્રિયાવાદીઓના નામ આ પ્રમાણે આપ્યા છે — મરીચ કુમર કપિન ઉત્તર ગર્ધ આદ્યભૂતિ વદ્ધલિ મહર અને મૌદ્ગલ્યન વગેરે ૮૪

અજ્ઞાનવાદીઓના નામ આ પ્રમાણે આપ્યા છે — શક્ય વા કલ કૌધુમિ સાતમુદ્ધિ નારાયણ ૨૬ માર્થનિ મૌદ્ધિ પિપ્પાદ બદ્ધતથા આબ્ધિ કૃદ્ધેરિ થન (૧) વસુ અને જૈમિનિ વગેરે ૬૭

વિનયવાદીઓના નામ આ પ્રમાણે આપ્યા છે — વરિષ્ઠ પરાશર જનુકરિ વાટમીકિ રેમરિં સલ્લ ત બ્રાસ ઐનાપુત્ર ઔપમન્યવ ઐ દ્વંત અધસ્યૂજ વગેરે ૩૨

૨ (૪+૪+૪+૪+૨ ૩૨+૭+૫) ૧ આત્મા અને જગત નિત્ય માનનારા સસ્સતવાદીઓ (૨) અકલ્પ્યસસ્સતિકો (અર્થ સાશ્વતવાદીઓ) (૩) અત ન તિકો (જગત નિત્ય છે કે અનિય છે એ બાબતમા મતભેદ જાણ્યા) (૪) અમરશિવ ખેપિકો (કોઈ વતનો સીંગો જવ બ નહીં અપનારા) (૫) અધિવ્યસમુપ્પન્નિકો (કાગળ

અથોમાથી મળી આનતી મારિતીને ઘણી વાગ મળતા આવે છે તે
 કે જૈન અને બૌદ્ધ ગણનાઓમા તે નાદોની સખ્યા જે રીતે ગણાવવામા
 આવી છે તે ઉપરથી ચોખ્ખુ માન્ય પડી આવે છે કે, તે મધ્યા
 પોતાના મિદ્ધિતાથી વિરુદ્ધ ટેટના પ્રકારના વાદો હોઈ શકે એમ ગણીને
 ગુણાકારથી ઉપગવી કાઢેની જે પરવુ તે ઉપગથી તે ગણનાના મધ્ય
 વાદોને અનૈતિકામિત્ત માનવાની જરૂર નથી કાઢણ કે અને ગણનાઓમા
 અમુક વાદો અને વાદોઓના નામ મધ્ય વિગતોમા મળતા આવે છે,
 એટલે તેમને તો ઐતિહાસિક માનવાં લેખીએ

(૩) જૈન અને બૌદ્ધ ગણનાઓને ટેકા આપે એવી ઐતીહાસિક
 મારિતી શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ (૧ ૨ ૬ ૧) મૈત્રાયણી ઉપનિષદ
 (૬ ૧૪, ૬ ૨૦, ૭ ૮), માદૂક્ય ગ્રંથિકા (૧ ૭. ૬, ૨ ૨૦
 ૮) વગેરે સાહિત્ય અથોમા છે તથા કાન, અભાવ નિયતિ, વદ્ધા, મહાભૂતો,
 પુરુષ મુક્તિ વગેરેને મૂળતત્ત્વ માનનારા નાદોનુ વણન કે ખડન છે
 ઉપરાત પશ્ચિમ નામના સાખ્ય અથના વિષયોનુ વર્ણન પચરાત્રોતી
 અલ્હિયુધ્ન્ય સહિતામા મળી આવે છે તેમા સાખ્યથી ભિન્ન એના ૩૨
 તત્ત્વો એટલે કે જર્ગનોનુ વર્ણન છે તે આ પ્રમાણે

અક્ષતત્ત્વ, પુરુષતત્ત્વ, શક્તિતત્ત્વ, નિયતિતત્ત્વ, મનતત્ત્વ, ૩ ગુણ
 તત્ત્વો, અક્ષરતત્ત્વ, પ્રાણતત્ત્વ, કર્તૃતત્ત્વ, સામિ (૧) તત્ત્વ, ૪ જ્ઞાનતત્ત્વો,
 ૫ ક્રિયાતત્ત્વો, ૫ માનાતત્ત્વો, ૫ જૂતતત્ત્વો

એ ત્રણે પ્રકારના અથોમા વર્ણવેના જુદા જુદા વાદોમાથી
 કાનવા અધર્વવેદ (૧૬ પટ ૪) જેટલો જૂનો છે અને તેનુ વિસ્તૃત
 વર્ણન મહાભારત (શાંતિપર્વ ૨૨૩-૨૦૫) વગેરે અથોમા મળી આવે
 છે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમા (૧ ૨ ૪ ૬ ૧૪ ૧૬) તેનું ખડન
 કરેલુ છે ઉપગત પછીના જાતકઅથોમા (ન ૨૪૫), અશ્વધોના
 સૌન્દર્યાનંદ કાવ્યમા (૧૬ ૧૭) નથા સાખ્યમૂલમા (૧ ૧૨) તેનું

રિના આત્મા અને જગતની ઉત્પત્તિ માનનાત) (૬) ઉદ્ધમાધતત્ત્વો (મૃત્યુ બાદ
 આત્મા જુદી જુદી દશાને પામે છે એવુ માનનાત) (૭) ઉચ્છેદવાદીઓ (મૃત્યુ બાદ
 આત્માનો નાશ માનનાત) (૮) દ્વિધર્મમનિજ્ઞાનવાદી (ઇન્દ્રિય સુખેના પૂર્ણભાગથી
 આ જગતમા જ આત્મા નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવુ માનનાત)

ખંડન છે. પરંતુ મહાવીર તેમ જ શુદ્ધ તે વાદનો નામ દર્શને ઉલ્લેખ કર્યો નથી, કે ખંડન કર્યું નથી. શીલાંકાર્યાર્થે આચારાંગમન્ત્રની ટીકામાં ઈશ્વરવાદ, આત્મવાદ, નિયતિવાદ, સ્વભાવવાદ અને યદચ્છાવાદની સાથે કાવવાદને અક્રિયાવાદમાં સમાવી દીધો છે; કારણ તે વાદ પણ બંધ-મોક્ષ, સુખદુઃખ વગેરેનું કારણ કાઢને જ માનતો હોઈ, એક પ્રકારનો અક્રિયાવાદ જ છે. અક્રિયાવાદ એટલે (આત્માનું અસ્તિત્વ જ ન માનીને, કે તે કંઈ ક્રિયા કરતો નથી અથવા ક્રિયાથી લેપાતો નથી એવું માનીને) કર્મોની જવાબદારી તેમ જ ફળમા ન માનનારો વાદ.

ઈશ્વરવાદ, આત્મવાદ, પુરુષવાદ વગેરે વાદો ઉપનિષદોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તે વાદોને અક્રિયાવાદમાં સમાવવાનું કારણ એ લાગે છે કે, ઈશી૦ ૩-૬ વગેરેમાં આવેલા એવા સાષ્ટુ વારયતિ, એવા અસાષ્ટુ વારયતિ, 'ઈશ્વર માણસ પામે, સાગ કર્મ દગવે છે, તથા ખોટાં કરાવે છે' વગેરે નિષ્ક્રિયા, તેમ જ આત્મા નિષ્ક્રિય છે, તેને પાપપુણ્યનો લેપ થતો નથી વગેરે સિદ્ધાંતો છેલ્લી કદે લઈ જવામાં આવે, તો અક્રિયાવાદ જ આવીને જોભો મહે છે.

'સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રકૃતિને જ બધી ક્રિયાનું મૂળ માનેલી છે અને પુરુષને નિર્મુલ્લ તથા નિર્લેપ માનેલો છે, એટલે તેની વિકૃતિમાંથી પણ અક્રિયાવાદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પચમહાજૂતોમાં જ માનનારા તથા આત્મા કે પરલોકમાં ન માનનારા જૂતવાદીઓ દેખીતા જ અક્રિયાવાદીઓ છે.

સ્વભાવ, નિયતિ અને યદચ્છાવાદીઓનું પણ તેમ જ છે.

અક્રિયાવાદીઓ ઉપગત મહાવીરભગવાન ક્રિયાવાદી, અરાણવાદી અને વિનયવાદીનો ઉલ્લેખ કરે છે. જેનો તેમજ જોહો? બંને ક્રિયાવાદીઓ જ છે. ક્રિયાવાદ એટલે આત્મા ક્રિયા કરે છે અથવા ક્રિયાથી બંધન પામે છે, એવું માનનારો વાદ. તેનું તથા વિનયવાદીનું વર્ણન

૧ જે કે મામાન્ય રીતે જૈન ટીકાગરો જોહોને અક્રિયાવાદી ગણે છે, તે તેમના મણિકવાદ અને શૂન્યવાદને લઈને જુઓ મૂલકૃત્તાગ ૧-૧૨, ૪-૭ વગી ૧. ૧ ૨ ૨૪-૨૭માં જોહોના મર્યાદિત ક્રિયાવાદને ક્રિયાવાદ કહીને પણ નિંદ્યો છે, અને ૧ ૧૭ ૨૧માં પોતાના વાદને ક્રિયાવાદ કહ્યો છે

આગળ ચોગ્ય રથજો કરેલું છે. અજ્ઞાનવાદીઓના સિદ્ધાંતનું વર્ણન સજ્જ બેતડીપુત્રના વર્ણનમા આવી ગય છે એટલે હવે જૈન તેમ જ બૌદ્ધ મથોમા મોટે ભાગે સમકાલીન એવા જે કેટલાક પ્રસિદ્ધ વાગી ઓનો ઉલ્લેખ મળે છે, તેમનું જ વર્ણન અહીં ઉતારીએ કારણ કે માન વાવના ઉલ્લેખ કરતા ઐતિહાસિક વ્યક્તિ રૂપે પ્રસિદ્ધ વાદીની હકીકત વધુ પ્રામાણિક ગણાય.

૫

ભગવાન મહાવીર અને શુદ્ધ બ્રાહ્મ કરતા નીચેના પાંચ આચાર્યો તે સમયે અત્યંત પ્રસિદ્ધ હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે છે

- (૧) પૂરણ કરસ્સપ (પૂર્ણ કાસ્થપ)
- (૨) પદ્મ કચ્ચાપન (કદુદ કાત્યાપન)
- (૩) અજિત કેસકબ્બલી (અજિત કેસકબલી)
- (૪) મખખમિ ગોસાન (મસ્કગિર ગોસાન)
- (૫) સજ્જ બેતડીપુત્ર

બૌદ્ધ મથોમા તેમના સિદ્ધાંતોનું જે વર્ણન મળે છે તે અહીં ઉતારવામા આવ્યું છે સાથે સાથે જૈન મથોમા મળતી તેમને ક્ષમતી માહિતી પણ નોધી છે

૬ પૂરણકરસ્સપ. તેનો સિદ્ધાંત બૌદ્ધમથોમા આ પ્રમાણે વર્ણવવામા આવ્યો છે

“કાઈએ કાઈ ક્યું હોય અથવા કરાવ્યું હોય, કાષ્ટ હોય અથવા કપાવ્યું હોય, ત્રાસ આપ્યો હોય અથવા અપાવ્યો હોય, પોતે શોક કર્યો હોય, પોતાને ત્રાસ થયો હોય અથવા બીજાને અપાવ્યો હોય, પોતે બીજો હોય અથવા બીજાને બીવરાવ્યો હોય, પ્રાણીનો વધ કર્યો હોય, ચોરી કરી હોય, ધર દાડ્યું હોય, ધાડ પાડી હોય, એકાં ધરમાથી કાઈ ચોરું હોય અથવા વાટમા લૂટ કરી હોય, અથવા વ્યભિચાર કર્યો હોય કે જૂઠું મોલ્યો હોય, તો પણ તેને પાપ લાગતું નથી તીક્ષ્ણ ધરવાળા શસ્ત્રથી જો કાઈ પૃથ્વી ઉપર માસની એક હાર અથવા દગનો કરે, તો તેમા મુદ્દન પાપ નથી ગંગા નદીના દસિણ તીર ઉપર જઈ કાઈ મારામારી કરે, કાપે અથવા

અપાવે કે ત્રાસ આપે અથવા અપાવે તો પણ તેમા મુદ્દન પાપ લાગતું નથી. અથવા ગંગા મદીના ઉત્તર કિનારા ઉપર જઈ કાઈ દાન દે અથવા દેવરાવે, યજ્ઞ કરે અથવા કરાવે, તો તેથી જગ પણ પુણ્ય થતું નથી. દાન, ધર્મ, સયમ, સત્ય બાપણુ એ બધાથી કાઈ જ પુણ્ય થતું નથી. એમા જરા પણ પુણ્ય નથી”^૧

પૂર્ણ કરસપ ઈ સ પૂર્વે પાઠ મા મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે એટલે તે અમુક અશે બુદ્ધનો સમકાલીન જ કહેવાય સામજ્યાદન સુત (દીધનિકાય)મા તેના વાદને અક્રિયાવાદ કહેવામા આવ્યો છે. મત્રકૃતાગ ૧ ૧ ૧ ૧૩ મા તેના વાદ જેવો જ વાદ આવે છે. ટીકાકાર તેને અકારક વાદ કહે છે. આત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપે નિષ્ક્રિય છે, તથા પાપપુણ્યથી પર છે, એના ઉપનિષદના વાદને અતિમ હદે સર્વ જગમા આવે, તો આવો જ વાદ આવીને બિભો રહે. મૌદ સાહિત્યમા પૂર્ણ કરસપને ‘અચેલક’ એટલે નગ્ન તપસ્વી તથા મોટા શિષ્યવૃદ્ધના નાપક અને દેશભરમા પ્રસિદ્ધ એવા તીર્થંગ તરીકે વર્ણવનામા આવ્યો છે.

૨. પદ્મ કચ્ચાવન તેનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણુ વર્ણવવામા આવ્યો છે.

“આ જગત માત્ર પદ્મોનુ (ચાર મહામૂત, સુખ, દુઃખ, અને આત્માનુ) મનેલુ છે અને તે પદ્મોનેના કાઈ પણ કારણથી વિનાશ નથી. તે સાત પદ્મોના કાઈએ કરેલા કે કરાવેના, અથવા નિર્માણ કરેલા કે કરાવેના નથી, તેઓ વધ્ધ, કૂટમ્બ અને મ્તજ જેવા અચન છે. તે હાનતા નથી, બદનાતા નથી, એકબીજાને ત્રાસદાયક થતા નથી કે એકબીજાનુ સુખ કે દુઃખ અથવા બને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. તે સાત પદ્મોની નીચે મુજબ છે. પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, સુખ, દુઃખ અને જીવ આ સાતને મારનાર, મગવનાર સાબળનાર, કહેનાર બાળુનાર અથવા વર્ણન કરનાર કોઈ પણ નથી. જે તીક્ષ્ણ સન્ન

૧ ૨૫૫ તેમજ હવે પદ્મ મૂકેલા બાળીના વાદીઓના સિદ્ધાંતોના ઉત્તર અધ્યાયક ધર્માનંદ મેસ મીના પુરત વ પુ ૨ મા પ્રસિદ્ધ થયેના નેખમાથી દ્રઢાવીને લીધા છે.

વડે કોઈનું કાકુ કાપે છે, તે કોઈનું પણ ડાવિત કરણ કરતો નથી. માત્ર એ સાત પદાર્થોની વચલી જગામાં શસ્ત્રોએ, પ્રવેશ કર્યો એટલું જ.”

પ્રકૃષ્ઠ કચ્ચાપન પણ બુદ્ધનો ઈર્ષ્ય અતે સમકાલીન હતો. પ્રશ્નોપનિષદમાં કચ્ચાપી કાચાપનનો ઉલ્લેખ છે. કચ્ચાપી અને કકુદ એ બંને શબ્દો એક જ શારીરિક ખોડના વાચક છે. બુદ્ધધોષ જણાવે છે કે, તે કકુ પાણી કદી નહોતો પીતો, ગરુડ પાણી જ પીતો, તેમજ તેના અનુયાયીઓ પણ તપસ્વી જીવન માળનાગ દત્તા એના વાતે શાશ્વતતાદ અથવા અનંકચવાદ ઠહેરામાં આવે છે. સૂત્રકૃતનાં ૧. ૧. ૧. ૧૫૬ માં, તથા ૨. ૧. ૨૨માં પ્રકૃષ્ઠ કચ્ચાપનના વાદ જોવા વાદનું વર્ણન આવે છે. જો કે તેમાં આત્મા માથે છ પદાર્થ માનનાર વાગીનું વર્ણન છે ‘આત્માને મારી શકાતો નથી, છેતી શકાતો નથી’ (કૌશી ૩. ૮; કઠ. ૧. ૨. ૧૮૨૫) એવા ઉપનિષદોના સિદ્ધાંતને જરાક આગળ લઈ જઈએ, એટલે આવો વાદ જ અપૂર્વને જોમો રહે છે.

૩. અજીત કેસકંબલ એનો સિદ્ધાંત નાસ્તિક, આત્મિક કે લોકાયતિક મતને જ મળતો આવે છે. આવો વાદ દરેક કાળમાં કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે અસ્તિત્વમાં હોય જ છે. એ વાદને જૂતવાદ પણ કહી શકાય. જગતના મળ કારણ તરીકે જડ જૂનો અને તેમની જડ શક્તિઓ સિવાય બીજું કંઈ ન સ્વીકારેલું, એ જૂતવાદનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે એક સામાન્ય વનજીમાંથી વ્યવસ્થિત દર્શનનું સ્વરૂપ લેતા આ વાદને વાર ન વાગે નૈદિશ્ય તો પોતાના અર્થશાસ્ત્રમાં લોકાપન દર્શનને એક અન્ય દર્શન તરીકે ધ્યાન આપે છે જે સમયે કોઈ એ તત્ત્વજ્ઞો નાનામાં નાની એકા વાત વિશે પણ એકમત ન થઈ શકતા હોય, તેવે સમયે નકામી તાત્ત્વિક ચર્ચાઓમાંથી પાઠા દૂરી, પ્રત્યક્ષ દેખાતા પદાર્થોમાં સામાન્ય બુદ્ધિ સમજી શકે તેવી રીતે બૌદ્ધિક જીવન જીવવાનો ઉપદેશ આપનાર તીર્થંકરનું ધ્યાન પામે જ.

અજીતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે દેનો

“ જાન, યજ, લોમ વગેરે કંઈ પણ નથી. સાગ ખારા દર્મનું ફળ અથવા પરિણામ પણ નથી. આ પોત, જન્મેક, માતાપિતા કે દેવો

નારદીઓ વગેરે પારનાૈકિક યોનિઓ પણ નથી. આ યોગ અને પર-
લોકને જાણી અને જગત્ત ઓળખી બીજાને શીખવનારા, સર્વજ્ઞ, અને
સાચે માર્ગે જ જનાગ થયેલા કે બ્રાહ્મણો આ જગત્તમાં નથી મનુષ્ય
ચાગ બુદ્ધોના બનેલો છે. જ્યારે તે મરે છે ત્યારે તેનામાંથી પૃથ્વી ધાતુ
પૃથ્વીમા, આપો ધાતુ પાણીમા, તેજો ધાતુ તેજમાં અને વાયુધાતુ વાયુમા
જન્મ મળે છે અને ઇન્દ્રિયો આકાશમા જાય છે. મરેલા માણસને ચાર
પુરુષો ઇન્દ્રીમાં નાખી, ઝરનામાં તેના ગુણ ગાતા ગાતા અશાનમા લઈ
જાય છે. ત્યાં સૂખગ ઝગના હાડકા પડી રહે છે^૧ અને તેણે કરેલા
યજ્ઞ, હોમ અને આકૃતિઓ રાખેલીકે આદી મહે છે^૨ દાન, (હોમ)ની
આ બેનકૂશી મૂર્ખ માણસોએ શોધી લાંબી છ જે કાર્ત આન્તિવાદનુ
પ્રતિપાન કરે છે, તેનું કહેવું તદ્દન ખોટું અને નકામી બડમડ છે. ડાહ્યા
અને મૂર્ખ બનેલો શરીર જુદું પડ્યા પડી ઉઝે અને વિનાશ થાય
છે^૩ મગલ પછી તેમનું કાર્ત મયત્તુ નથી ”

અજીત વાળનો બનાવેલો કામગો જ ઓડતો, તેથી તે કેશકબલી
કહેવાતો બૌદ્ધ ગ્રંથોમા તેના વાદને ઉઘેડવાડ લેલો છે

સૂત્રકૃતાગ ૧. ૧. ૧ ૭ તથા ૨ ૧ ૨૧ ૨૪મા અજિતને
મળતો જૂનવાદ વર્ણવ્યો છ તેના સમ્બોને મળતા સમ્બો જ સૂત્ર
કૃતાગમા જ્યાં આવે છે, તેમજ નીચે નોંધમા બતાવ્યા છે

૪. મજ્જિમલિ ગોસાલ તે સમયની આ એક ધ્યાન બેસે
તેવી વ્યક્તિ છે તે આશ્ચર્ય સપ્રાપ્તનો ત્રીજો અને છેલ્લો તીર્થ કર
કહેવાય છે વિરોધીઓએ તેનું જે રીતે વર્ણન કર્યું છે, તે રીતે જોતા
તેવો માણસ શી રીતે પોતાનો પથ ફેરનારી શક્યો એ જ નવાઈલાગે
છે. તેના સિદ્ધાંત પ્રમાણે માણસમા સારુ અથવા ખોટું કાર્ત જ કરવાનું
બળ, વીર્ય, પુરુષકાર કે પગક્રમ જ નથી ઉપાગડનાસૂત્રમા તો
ગોસાનના અનુયાયી એક કુબાળને બગવાન મહાવીરે નાત્ર એટલી જ
દલીન કરીને સમજાવી દીધો છે કે, જો માણસમા ડરું જ કરવાનું બળ,
વીર દલાદિ ન હોય, તો કાર્ત માણસ આવી આ તારા વાસણ ચોરી

૧ બદાનર આસ જ સમ્બો સૂત્રકૃતાગ ૨-૧ ૧૫મા આવે છે

૨ સૂત્રકૃતા ૧ ૧ ૧૧૨ માં આવે જ સમ્બો છે

જ્ય કે ભાગી નાખે, અથવા આ તારી પ્રિય જી સાથે વ્યભિચાર કરે, તો તારે તેની સાથે ઝઘડવા ન બેસવું. કારણ, તારે મને માણસમા ચોરી કરવાનું, વ્યભિચાર કરવાનું . . . કે દાર્ઢ પણ કરવાનું બળ નથી.

અને છતાં અગોઢ રાજના શિનાયેઓમાં ત્રણ વખત આશ્ચરિક સપ્રદાયનો માનપૂર્ણ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે તથા તેના પૌત્ર દશરથે તેમને માટે ગ્રહેવાની શુદ્ધિઓ બેટ આપી છે. તેમના વિરોધીઓ પણ એટલું તો કહી ન કરે છે કે, તે લોકો અચેત્ (નમાવસ્થામાં ગ્રહેનારા) તપસ્વીઓ હતા, સર્વ વસ્તુઓમાં (નિર્જીવ દેખાતા જડ પદાર્થોમા પણ) જીવ મ્લો છે માટે તેમને ઇજા ન થાય એવી મીતે ચાલવું એમ માનતા, તથા સામાન્ય રીતે બિજા માગવા જતા ફૂતરુ સામુ જિજ્ઞ હોય કે માખે બગણતી હોય, તો તેમના હિસ્સામાથી ભાગ પાડનાગ ન મનવા ખાતર, બિજા લીધા વિના ચાલના જતા. મહિમમનિકાયમા જણાવ્યું છે કે, 'આશ્ચરિક લોકો કદી ખીજનો શુક્રમ માની સ્વમાનબગ થવા દેતા નથી, તેમજ પોતાને માટે તૈયાર કરેનો ખોરાક સ્વીકારતા નથી લોકો ખાવા બેઠા હોય ત્યાંથી અથવા દુકાળના વખતમા બેગ કરેના અન્નમાથી તેઓ બિજા માગતા નથી તથા માછલી, માસ કે માદક પદાર્થો ખાતા નથી' જૈનમ્લોમાથી પણ આશ્ચરિક મેળવવા બામનના તથા તપ વગેરેને સ્મૃતતા તેમના આકરો નિયમોના પુરાના મગ છે ઔપચારિક સૂત્રમા તેમને બમ્લે ધર ડાડી, નજી ત્રણ ધર ડાડીને . એમ સાત ધર ડાડીને બિજા લેવાનો નિયમ રાખનારા, તથા બિજામા માન કમળદ જ લેનારા . . . કલ્લા છે યજ્ઞાગ સૂત્રમા તો તેમને આઠ દક વગેરેના ઉપવામરૂપી ઉમ તપ કરનારા, પોતાની જાતનુ બાન બૂવી ઘોગ તપ કરનારા, ઘી તેત આદિ વિકૃતિકાન્ક રસપદાર્થોનો લાગ કરનારા, અને જીભની લોચુપતા ડાડી, ગમે તેવો સારો વા નરમો, ગીવો વા રસડીન ખોરાક મળ્યો હોય તેને નિરપેક્ષપણે ખાઈ લેનારા કલ્લા છે બગવતી સૂત્રમા તો આશ્ચરિક ગૃહસ્થોને પણ જિબરો, પીપજો વગેરેના ફળ ન ખાનારા, દુગળીનમજી વગેરે કદમૂનના વિવર્જક, અને ત્રસ પ્રાણોની હિંસાવિવર્જિત વ્યાપાર વડે આશ્ચરિક કરનારા જણાવ્યા છે મહાવીર પોતે તેમને

દાખનો આપી, પોતાના શ્રમભોગાસને એ માયતમા ધડો લેવાનું જણાવે ઇ

જૈન યગ યગ ઉપરથી આપણે એટલું વિશેષ જાણી શકીએ છીએ કે, સાધુ અનસ્થામા મહાવીર અને ગોશાન બને છે વર્ષ સાથે જ રહ્યા હતા ? જોકે, ગોશાને મહાવીરથી મે વર્ષ પહેલાં પોતાનું જિનપદ વાહેર મરી, સપ્રદાય પ્રવર્તાવવાનું શરૂ કર્યું હતું છેવટે મહાવીર સાથે મળેડો મરી, મહાવીર ઉપર પોતાની યોગસિદ્ધિનો પ્રયોગ કરવા જતા, તે જાતે દાત્રી મરીને કેવી રીતે નાશ પામ્યો, એ બધી વિગતવાર હમીકત જૈન ગ્રંથોમા સઘરાયેલી છે જૈન ગ્રંથોમા તો મહાવીરનાં આના કાતિન વિરોધી બામત સાગ શબ્દો મળવાની આશા ન રખાય, પરંતુ તે મનેના સમકાલીન જુદે પણ ગોશાન વિષે પોતાનો મત જે આમને રાખેલા જણા થો છે, તે ઉપરથી આશ્ચર્ય મત, તથા તેના સંસ્થાપકની સમાજ ઉપર કેવી ખૂરી અસર પડતી—અથવા પડવાનો સબન હતો — તે મ્મદ થાય છે

અચુતગનિયાના મકખલિવગમા જુદ કહ્યું ઇ, હે બિમુઓ ! આ અનિ ઉપર મિથ્યાદર્ષિ જેવો બીજો માર્ગ અહિતકર પાપી નથી મળ્યું કે તે સદ્મથી વિમુખ ગણ છે હે બિમુઓ ! આના મિથ્યા દર્ષિ જેવો ઘણા છે પણ મોઘપુરુષ ગોશાનક જેવું અન્યનું અહિત કરનાર હું બીજા માર્ગને જોતા નથી સમુદ્રમાની જાગ જેવી રીતે અનેક માછલીઓ મારે દુખાવી અહિતકર, અને ઘાતક નીવડે છે, તેવી રીતે આ સંસારસાગરમા મોઘપુરુષ ગોશાનક અને જેવોને જમમા નાખીને દુખાવી અને અહિતકર નીવડે ઇ

“હે બિમુઓ ! જેવી રીતે આની અદ્ય વાળનો ઠામો નિકુદતમ ઇ માર્યું કે તે ગરમીમા ગરમ થઈ જાય છે, શરદીમા ઠંડો

કે એ કારણે તે બને ॥ સિદ્ધાંતોમા યેટલું સામ્ય મત મેળાય છે જેમકે (૧) નિર્લેપ દખાતા જીવપદાથોમા પણ જીવ રહેનો છે એવી માન્યતા (૨) પ્રણીતપ્રતિપદા રૂપ પ્રમતો બધી પીળે વગેરે છે બે (જેનોમા તેવા લેસ્યાબ જમીતા છે) (૩) કલ્ય તેજા મદ્ય ન હોય કલ્ય હોય તેમજ ન ખમુ હોય અને ત્યજ જિરિાગે વાચ્યપ્રયોગ (૪) અકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય વગેરે વિભાગ (૫) રાત્ર જાત પ્રજા દય એવી ચરિત્રતા (૬) આપ કર્મ વગેરે જિજ્ઞાસા નિયમો

યર્ષ જાય છે, તેનો રૂઝ પણ ચારો લાગતો નથી. અને તે સહેવાઈથી હાથમાં પણ રહેતો નથી, તેવી રીતે મક્ખલિ ગોશાલકનો વાદ પણ બધા અમણવાદોમાં નિકૃષ્ટતમ છે.”

આ બધા ઉપરથી એટલું તો આપણે અપૂર્ણ જોઈ શકીએ છીએ કે, એ જન્માનામાં ખીજ કશી મર્યાદા ન રહેવાથી, અધૂર તપ-ધ્યાન વગેરેના બંધે થોડીધણી યોગસિદ્ધિ જેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી, તેટલાથી જ કૃતાર્થતા માની, મોટા સમ્રાટના પ્રવર્તક બની, પ્રતિષ્ઠા અને તેની પાછળ મળતા સુખોપભોગમાં જ જીવન વીનાવવાનું, અનેકો માટે કેવું શક્ય બન્યું હતું. લોકો પણ અદ્વય શુદ્ધિથી, તેમજ બોધી મહેતતે મોટો લાભ મેળવી લેવાની આશાએ, એ બધા ‘અમણબ્રાહ્મણો’માંથી તપ, સિદ્ધિ, કે પ્રતિષ્ઠા વગેરે કાંઈ એક કારણે અમુકના અમણોપાસક બનવા ધાર્માંય દોડી જતા હશે.

બૌદ્ધ પ્રધોમાં ગોસામનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે —

“પ્રાણીઓની અપવિત્રતાનું કાંઈ પણ કારણ નથી; કાંઈ દેવ સિવાય કે કારણ સિવાય જ પ્રાણી અપવિત્ર થાય છે. પ્રાણીઓની શુદ્ધતામાં પણ કાંઈ દેવ નથી, કે કાંઈ પણ કારણ નથી. દેવ સિવાય, તેમ જ કારણ સિવાય જ પ્રાણી શુદ્ધ થાય છે. પોતાના કે બીજાના સામર્થ્યથી કાંઈ પણ ચતું નથી. બળ નથી, વીર્ય નથી; પુરુષની શક્તિ અથવા પગક્રમ પણ કાંઈ નથી. સર્વે નરવૈ, સર્વે પ્રાણી, મર્ચે જીવ અવશ, કુર્જાય અને નિર્વીર્ય છે. તેઓ નસીય, ભતિવૈશિષ્ટ્ય અને વ્યભાવ અનુસાર બદલાય છે. અને હમાંથી કાંઈ પણ જાતિમાં? મહીને સર્વ કુખનો ઉપભોગ કરે છે. . . .

૧ ‘મર્યાદાની વિવિધતાનું કારણ નિયતિ, શક્તિ અને ભવ છે’

૨ પ્રાણી, પાંચથી વધે લોકોને કૃષ્ણ ભતિમા સમાવેશ થાય છે બિમ્બ વગેરે કમ્પાતી લોકોને નીલ ભતિમા, એક વસ્ત્ર રાખનાર નિર્મલકાને ભોજિત ભતિમા, ત્રણ વસ્ત્ર પહેરનારા અન્નવક (આહ્નિક) આવકોને હરિદ ભતિમા, આહ્નિક સાધુઓને શુક્લ ભતિમા, અને નદ વચ્ચે, કિમ્બલ કિમ્બ અને પ્રાણી ગોસાલ (આહ્નિક સમ્રાટના મુખ્ય આચાર્યો)ને પદ શુક્લ ભતિમા કૈને ને લગ્યાઓને મિહાન આ સાથે અગ્નિવરણ બેવો છે તેમાં પણ ગુપ્તકર્મ અનુસાર મનોવૃત્તિ આવા રૂઝમાં પાડે છે

“ ૮૪ લાખ મહાકલ્પના ફગમાં ગયા પછી ડાહ્યા અને ગાંડા બનેના દુખનો નાશ થાય છે. ‘ આ શીલ, વ્રત, તપ અથવા બ્રહ્મચર્યથી અપગ્નિક્ત કર્મોને પકવ કરી નાખીશ અથવા પગ્નિક્ત થયેલા કર્મોનાં ફળો ભોગવીને નહીં જેવાં કરી નાખીશ ’ એવું જો કોઈ ઠકે, તો તે મનવાનુ નથી ^૧ આ સંસારના સુખદુખ પરિમિત, પાલીથી માપી શકાય એ ગીતે ઘડવેલા (નિયત) છે. અને તે કમીજગતી અથવા વર્તાઓનાં કગવી શકાય તેમ નથી. જે પ્રમાણે સૂતરનો દડો ફેંકતા તે ઊંચી ગડે ત્યાં સુધી જ જાય, તેમ ડાહ્યા અને મૂર્ખના દુખનો (અસાગના) ફેગમા ગયા પછી જ નાશ થશે. ”

ગૌદ્ર પ્રથોમા એના સિદ્ધાંતને અસાગ્નિવાદ કહ્યો છે

જૈનપ્રથોમા તેના સિદ્ધાંત વિશે નીચેની વીગતો મળે છે. સૂત્રકૃતાગ ૧, ૧, ૨, ૧૩ માં નિયતિવાદ તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલો મત આજીવિકોનો જ ટકી શકાર તે મત ત્યાં આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે

“ જીવો છે એ તો સિદ્ધ થયેલી વાત છે. તેમને સુખદુખનો અનુભવ થાય છે, નધા તેઓ એક સ્થાનથી (સરીગથી) હ્રુમ્ થાય છે (અને ખીજે સ્થાને પાછા ઉત્પન્ન થાય છે) પરંતુ તે સુખદુખ ઝાઝું જીવનાં જાતે કર્યાં થતા નથી, જ નથી ખીજના કર્યાં થતા તે તો નિયતિ (દૈવ) થી થાય છે. ”

વળી સૂત્રકૃતાગ ૧ ૧. ૩. ૧૧ ૧૨ માં દીકાકાગને મતે ગોશાનકનો વાદ વર્ણવેલો છે. તે આ પ્રમાણે છે — “ શુદ્ધ નિષ્પાપ આત્મા (કાગણુ સિવાય) ગગદ્વાદિવાળો મતી મનિન થાય છે અને પાંડા (કારણુ સિવાય) જાત મુનિ જાતી શુદ્ધ થાય છે ”

સૂત્રકૃતાગમાં ખીજા શ્રુતસ્કંધમાં પુરુષિક અધ્યયનમાં, ગજા તથા અન્ય લોકોને સુક્તિનો માર્ગ જતાવવાનો દાવો કરતા આવનાગ ચાર વાગીઓના મત ટાક્યા છે તેમાં નિયતિનામીના મત તરીકે ટાકેલો મત ગોશાનકનો જ જણાય છે તે કહે છે — “ જે મૂર્ખ હોય છે તે એમ સમજે છે કે, હું જે આ દુખી થાઉં છું, ગોક પામું છું, પિટાઉં છું,

૧ એવી જૈન માન્યતાનો આ વિરોધ જે ક્રિયાવાની ગણ્યતાબુદ્ધે પમ્ આ માન્યતાનો પ્રબળ વિરોધ (મજ્જિમનિકાય, ૧૧૬૭૫૭૫૭ મુત્તમા) કર્યો છે

તે બધું માગ કરતા કર્મનું ફળ છે પણ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય તેનું કારણ એમ સમજે છે કે, હું જે આ દુખ, ગેર, પરિતાપ આદિ પામું છું તે બધું મારા કર્મોનાનું ફળ નથી એ બધું નિયતિ પ્રમાણે બન્યા કરે છે જો નિયતિને જ કાળે શરીરસંબધ પામે છે, માત્ર યૌવન અપંગપણુ રોગ ગેર વગેરે અવગ્યાઓ ભોગવે જ, તથા એ જ પ્રમાણે નિયતિને કાળે જ પાળ શરીરથી વિખૂટા પડે છે”

સૂત્રકૃતાગમા બીજા સુત્રક્રમમા ૮મી અધ્યયનમા આર્દ્રકુમારને ગોશાનક મળે છે ત્યાં ગોશાનક મહાવીર ઉપર કેટલાં આક્ષેપ કરે છે તે મ્હે છે—

મહાવીર પહેલાં એકસો—એકાસી વિચરતો હતો, પણ હવે તે મોટા શ્રમણોના ટોળાથી વીટાઈને કંઈ છે, અને એ રીતે તેણે આરામ તથા સુરક્ષિતતાનું જીવન બિલુ કર્યું છે આર્દ્રક તેના જવામમા જણાવે છે કે, સમારનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અમજ, સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે હજારોની વચમા બિભો રહી ઉપદેશ કરનાર એકાંત જ સાધનો હોય છે શ્રમણ પોતે ક્ષાન, દાન, નિતેન્દ્રિય તથા વાણીના ગુણદોષ જાણનારો હોય, તે હજારોની વચ્ચે બિભો રહી ધર્મોપદેશ આપવાથી તેના એકાકીપણમા કોઈ વાધો આવતો નથી, કે તેને કોઈ દોષ લાગતો નથી જવામમા ગોશાનક તેના જ શબ્દો વાપરીને જણાવે છે કે તે નિયમ ‘અનુસાર જ અમારા સિદ્ધાંતના પણ હું પાણી પીવાથી, બીજા વગેરે ધ્યાન્ય ખાવાથી, પોતાને મારે તૈયાર કરેલો આહાર ખાવાથી, તેમજ સ્ત્રીઓના સહવાસમાત્રની, એકના વિચારનાર તપસ્વીને પાપ પાગલું નથી” ગોશાનકના આ જવામમા તેના સિદ્ધાંતને લગતી એક ખામત સમાયેલી છે મહાવીર કર્મબદ્ધ અને કર્મમુક્ત એવી બે જ અવસ્થા સ્વીકારે છે, ત્યાં ગોશાનક, મદ્ધ, ન મદ્ધ—ન મુક્ત, તથા મુક્ત એવી પણ અવગ્યાઓ સ્વીકારે છે સત્યાગી જોયો તે બદ્ધ, મહાવીર જેવા ગૃહસ્થાગ કરનારા, પણ હજી મુક્તિથી દૂર એવા લોકો તે નબદ્ધ ન મુક્ત, અને પોતાના (ગોશાનક) જેવા કર્મના લેપથી કાપમને મારે મુક્ત થયેના તે મુક્ત એવા પ્રદુરો ભિક્ષા વગેરેના તથા સ્ત્રીઓના સહવાસને લગતા વિધિનિષેધોથી પણ છે, અને તેમને તે કાળે મ્હ

બધન થવાનો બધ નથી આવો સિદ્ધાંત એક યા જીજ્ઞેએ વેદાંતીઓમાં પણ મળે છે એ સિદ્ધાંતના બધાઓ ઉપાડા છે

૫. સંજય બેલદ્વીપુત્ર સંજય બુદ્ધનો સમકાલીન હતો તે પણ પરિવારક હોઈ તીર્થંકર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. બુદ્ધના મુખ્ય શિષ્યો સાંગિપુત્ર અને મોગ્ધનાન પ્રથમ સંજયના અનુયાયીઓ હતા એમ જણાવવામાં આવે છે. સંજયના ઉપદેશનું વલણ વિક્ષેપવાદી કે અજ્ઞાનવાદીનું હતું તે કહેતો કે, “‘શુ પરલોક છે?’ એમ મને પૂછનામાં આવે, અને ‘પરલોક છે’ એમ મને લાગે, તો ‘પરલોક છે’ એમ હું કહીશ પરંતુ મને એમ પણ નથી લાગતું અને તેમ પણ નથી લાગતું. ‘નથી’ એમ પણ કાંઈ નાગતું નથી અને ‘નથી એમ નથી’ એમ પણ લાગતું નથી” એ જ પ્રમાણે ઔપપાતિક પ્રાણીઓ^૧, સારા અને જોરા કર્મોનું ફળ, તથા તથાગત મળણ પછી રહે છે કે નહિ, એ બાબતોનું પણ સમજવું

સૂત્રકૃતાગમાં અજ્ઞાનવાદીનું વર્ણન ૧ ૬ ૨૭, ૧. ૧૦. ૧૨; ૨. ૨૭૯ માં આવે છે

આવો અજ્ઞાનવાદ મનુષ્યોને ઇદ્રિયાતીત વસ્તુઓની બ્યર્થ ચર્ચાઓમાંથી પાછા મનુષ્યજીવનને લગતી સીધી વાતોમાં ઠેકાણે લાવવા ધણો ઉપયોગી થઈ પડે બુદ્ધ પણ પોતાને એવા અતિમ પ્રશ્નોની બાબતોમાં કાંઈ પૂરે ત્યારે કહેતા, ‘તે વિષે હું કાંઈ કહી શકું તેમ છું એમ મેં કદી કોઈને કહ્યું નથી તમને જગતમાં હુખ દેખાતું હોય અને તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જોઈતો હોય તો મારી પામે આવો બાણ વાગ્યું હોય ત્યારે તેમાં પીછા કેટલા છે અથવા તે કયા પક્ષીના છે, એવી નકામી ચિંતાઓમાં પડનાર મૂર્ખ છે ખરી જરૂર, બાણ વાગ્યું છે તે જાણવાની અને તેને કાઢી નાખવાની છે’

સમગ્ર લોકોના હાથમાં એક ઉપયોગી સાધનની મગ્ગ સારી રહે તેવા એ વાદ, નિર્મળ-ચામના અથવા મુખેથી લોકોના હાથમાં એક

૧. ગર્ભવાસ પામ્યા વિના જ પરલોકમાં જન્મનાર દેવ નારકિ વગેરે

વિનાશક સાધન થઈ પડે. કારણ, તેના આગરા હેડળ, મનુષ્યજીવનના અંતિમ પ્રશ્નોની ટોકણી જુગી કરી, નિત્યપ્રાપ્ત આદિક જીવનમાં તથા તેનાં સુખોમાં જ મમ રહેવાની સગવડ એ તેને મળી જાય. અને કાંઈક તેવું જ પરિણામ તે જમાનામાં આવવા પણ લાગ્યું હતું એક વાર તેવું બન્યું, એટલે ફરી તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને આચારને તેમને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપી આપવાં એ ધણું મુશ્કેલ બની જાય. તેમ કરતા પહેલાં, પ્રથમ લોકોના હાથમાં આવી પડેલું તે હથિયાર જ નકામું કરી નાખવું જોઈએ. તે કામ મહાવીરે સ્વાદ્વાદથી પાર પાડ્યું. સંજ્ઞા કહેનો કે, કોઈ પણ વસ્તુ વિશે 'તે છે' એમ પણ ન કહી શકાય કે 'તે નથી' એમ પણ ન કહી શકાય. કે, 'તે છે અને નથી' એમ પણ ન કહી શકાય. મહાવીર ભગવાને જણાવ્યું, અવગત, દરેક વસ્તુ અનંત ધર્મો યુક્ત હોવાથી, તેના કોઈ પણ અમુક ધર્મ ઉપર ભાર મૂકી, તેને વિશે નિરપેક્ષ કથન કરવા જઈએ, તો તેનાથી વિરુદ્ધ એવું કથન પણ એ રીતે અમુક દષ્ટિબિંદુથી કરી શકાય; અને એમ થતાં અજ્ઞાનવાદ આવીને બીજા રહે. પરંતુ એમ કરવું એ જ ખોટું છે. અનંત ધર્મો યુક્ત વસ્તુ માટે, અમુક ધર્મની અપેક્ષાએ 'સ્વાદ' ('એમ પણ હોઈ શકે') એવું જ કથન સંભવી શકે. અમુક દષ્ટિબિંદુથી એટલે કે અમુક ધર્મની, કાળની કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કોઈ વસ્તુને આપણે 'છે' (સ્વાદસ્તિ) એમ પણ કહી શકીએ. તે જ પ્રમાણે અન્ય ધર્મની, ક્ષેત્રની કે કાળની અપેક્ષાએ તે 'નથી' (સ્વાનાસ્તિ) એમ પણ કહી શકીએ. તથા વિવિધ દષ્ટિબિંદુઓ ઉપર અનુક્રમે ભાર મૂકી, તે 'છે' અને 'નથી' (સ્વાદસ્તિ, સ્વાનાસ્તિ) એમ પણ કહી શકીએ. પરંતુ તે બંને વિરોધી પ્રયોગોને કમ વિના એક જ સાથે કોઈ પણ વસ્તુની બાબતમાં સમજવા જઈએ, તો તે વસ્તુ અવગતવ્ય (સ્વાદવગતવ્ય) બની જાય. કારણ, બંને વિરોધી ધર્મો એક સાથે એક વસ્તુમાં ચિંતવી કે કહી શકાતા નથી. આમ એ ચારે પ્રકારોને વળી એક બીજા સાથે ભેળવતાં, બીજા નીચેના ત્રણ પ્રકારો નીકળી આવે. જેમકે અમુક દષ્ટિબિંદુથી વસ્તુને 'છે' એમ પણ કહી શકાય અને પાછી અવગતવ્ય પણ કહી શકાય (સ્વાદસ્તિ, સ્વાદવગતવ્ય); અમુક દષ્ટિબિંદુથી વસ્તુને 'નથી' એમ પણ કહી શકાય અને પાછી

અવક્તવ્ય કહી શકાય (સ્યાન્નાસ્તિ સ્યાદવક્તવ્ય); તથા, તે જ પ્રમાણે જુના જુના દષ્ટિબિંદુથી તે 'છે,' 'નથી,' અને 'અવક્તવ્ય છે' એમ પણ કહી શકાય (સ્યાદસ્તિ, સ્યાન્નાસ્તિ, સ્યાદવક્તવ્ય).^૧

‘લોકો વસ્તુના અમુક ધર્મો ઉપર જ ભાગ મૂકવા જાય છે અને ખીજા ધર્મો ઉપર. દુર્વક્ષ કરી, એકાતિક કથન કરવા જાય છે, તેથી વિવિધ વિરોધોમાં સપડાઈ છેવટે અજ્ઞાનવાદ ઉપર આવીને ગિભા રહે છે. પરંતુ તેમ ન કરતાં, જો વસ્તુને અનેક ધર્મો મુક્ત સ્વીકારી લઈ, તેને વિષે અનેક સાપેક્ષ કથનો થઈ શકે એમ સ્વીકારી નહિએ, તો વસ્તુ પણ કાયમ રહે અને આપણો વ્યવહાર પણ ચાલે. જેમકે, આત્મા બધા ફેરફારોમાં કાયમ રહે છે, માટે તે કૂટસ્થ નિત્ય છે, એમ જ કહેવું એ જેમ ખોટું છે, તેમ આત્મા જે ફેરફારો રૂપે દેખાય છે તે ક્ષણિક પર્યાયો જ સાચા છે, અને તે ફેરફારો પાછળ નિત્ય કાયમ રહેનારી આત્મા જેવી વસ્તુ છે જ નહિ, એમ કહેવું એ પણ ખોટું છે અને આમ નિત્ય આત્મા પણ નથી, તથા ક્ષણિક પણ નથી એમ દેખી, ‘આત્મા જેવી વસ્તુ જ છે કે નહીં એમ ઠયુ કહી શકાય તેમ નથી’ એમ માની લેવું, એ પણ ખોટું છે. તેને ખાલે દરેક વસ્તુ દ્રવ્ય અને પર્યાય ઉભયાત્મક છે, તેથી દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાય રૂપે અનિત્ય છે એમ માનીએ, તો વસ્તુ પણ કાયમ રહે અને આપણો વ્યવહાર પણ કાયમ રહે.’

૬. વિનયવાદ આ વાદનો અર્થ સમજવામાં ઘણી સમજફેર થતી જોવામાં આવે છે. વિનય એટલે આચાર વિષયક વિધાન. જૈન ‘વિનયવાદ’ શબ્દ જોવા જ ઔદ શબ્દ ‘ગીતગોવિંદપરામાસ’ છે. ધર્મસંગણીમાં આ વાદને વર્ણવતા જણાવવામાં આવ્યું છે કે, ‘આ લોકો માત્ર આચારના અમુક નિયમો પાળવાથી જ શીતશુદ્ધિ થાય છે એમ માને છે.’ બુદ્ધ કહે છે કે, ‘અશિશિન લોકો મને કેટલીક તુચ્છ અને બિનઅવગણની વસ્તુઓ માટે વખાણે છે જેમકે તેઓ કહે છે કે,

૧ જેકાળી આ વિષે ટીકા કરતા જણાવે છે કે, જો કાઈ વિરોધી વાદીને ચૂપ કરવો ન હોય, તો કોઈ પણ તત્ત્વવિચારક આવી સામાન્ય વાત આટલા આડંબરથી રચી કરવાની જરૂર દેખી શકે ખરો ?

ગૌતમ ગ્રાણીવધ અને જ્ઞહિંસાનો ત્યાગ કરનારો હોઈ, કોઈ આપે તેટલું જ લે છે . . . ઇત્યાદિ. પરંતુ આવી ગ્રંથ બાબતો કરતાં બીજી વધુ મહત્વની, સૂક્ષ્મ અને ગહન વસ્તુઓ મારે ખરી રીતે તથાગતને વખાણવો જોઈએ.' ઉગ્રહમાન કહેતો કે, “ગાયાથી કોઈ પાપ ન કરે, વાણીથી કોઈને પીડા થાય તેવા શબ્દો ન બોલે, મનમાં કોઈ પાપવૃત્તિ ન ગળે અને સદાચારી હોય, તો તેવો માણસ સપ્તકુશલ એટલે કે ‘કરવાનું બધું કરી ચૂકેલો’ કહેવાય.” ત્યારે શુદ્ધે કહ્યું કે, જો એમ હોય તો તરત અવતરેલું બાળક બધા નીતિનિયમો પાળનાર, સદાચારી, કૃતકૃત્ય, સપ્તકુશલ અને અતુલ્ય શ્રમણ હશે. કાગળ, તેને શરીરનું ખાસ બાન હોતું નથી કે જોઈ તે કાર્યિક પાપ કરે. તેને ભાષા જ નથી હોતી એટલે વાચિક પાપ પણ તે કયાંથી કરે? અને તેને મન પણ નથી હોતું એટલે તે મસિન વૃત્તિ પણ કયાંથી રાખે?

કેટલાક લોકો આચાર ઉપર જ બાર મૂકી, આચારનું મૂળ જે જ્ઞાન, તેના તરફ દુર્વૃત્તિ કરતા. તેમનો વિરોધ કરીને શુદ્ધે જણાવ્યું છે કે, માત્ર પાપકૃત્ય ન કરનાર માણસ ધાર્મિક ન કહી શકાય. તે કહેતા કે, ‘એતના વદામિ કર્મ.’ યાગવલ્ક્યે પણ કહ્યું છે કે, ‘જેવો સંકલ્પ તેણે કર્યો.’ કોઈ પણ કર્મને કર્મ ત્યારે જ કહેવાય કે, જ્યારે તે મનુષ્યના સંકલ્પમાથી નીપજ્યુ હોય, તેની પાછળ અમુક હેતુ હોય, અને તે અમુક નિશ્ચિત લક્ષ્ય સિદ્ધ કરતું હોય.

તે જમાનામાં રમૂતિદારોએ આચારના અમુક વિધિઓના પાલન ઉપર જ બાર મૂકવા માંડ્યો હશે તથા લોકો પણ તે વિધિઓના પાલનને ધર્મચર્ચસ્વ માની, તે આચારના હેતુ અને લક્ષ્ય તરફ યોગ્યતા જણાવવા દશે; એટલે મહાવીર વગેરેને તેમની સામે વિરોધ કરવો પડ્યો હશે. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં વિનયવાળીઓના જે નામ આપ્યાં છે, તેમાં રમૂતિદારો જેવાં નામો જ આપબંને મુખ્યત્વે જણાઈ આવે છે. જેમ કે: વસિષ્ઠ, પાત્રાસર, ભટ્ટકર્ણિ, વાલ્મીકિ, રામચંદ્ર, સત્યદત્ત, વ્યાસ, એસાપુત્ર, ઓપમન્યવ, ઐન્દ્રદત્ત, અવરધૂણ ઇત્યાદિ.

૬

આ બધા વાદોનો અને વાદીઓનો પરિચય અહીં સુધી કરતા આવેલા વાચકને એટલું વાગ્યા વિના તો નહિ ગ્હે કે, જે જમાનામાં આવી કૃષ્ટ કલ્પનાઓ અને અને એટલા જ કૃષ્ટ આચારો શક્ય બન્યા હશે, તે જમાનો, ખીજું કાંઈ નહિ તો તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતોની બામતમા બહુ ઉત્સુક હોવો જોઈએ એક પછી એક વાદીઓ પોતપોતાના વાદો અને અનુયાયીઓના બૂઝ લઈને, ગામ બહાર ઉઘાનોમાં આવીને પડાવ નાખના હોય અને પોતપોતાના વાદોનો ઉપદેશથી અને આચારથી બેધડક પ્રચાર કરતા હોય, તે વસ્તુસ્થિતિ શક્ય બનવાને એટલું તો કબૂનરાખવું જ જોઈએ કે, આમપ્રજ્ઞ એ બામતમા કાર્ત્ત પશુ સાબળવાને, જાણવાને કે આચરવાને ઉત્સુક તો હતી જ તે વખતના મધ્ય જ વાદીઓ લોભાયામાં જ પોતપોતાના સિદ્ધાંતો કહેતા માલૂમ પડે છે, તેનો અર્થ પશુ એ જ છે તત્ત્વજ્ઞાન અમુક વર્ગ કે શાસ્ત્રોની જ મિનકત ગણાતું હોય, ત્યાં આવું ન અને તે વખતનું બધું તત્ત્વજ્ઞાન આમપ્રજ્ઞ માટે છે, તથા આમપ્રજ્ઞને ઉદ્દેશીને બોલાયેલું છે તે વખતની બોધપદ્ધતિ પશુ એને જ અનુકૂળ હોતી સૂત્રકૃતાગમાં જીવહિસાની કમ્પીણતા બતાવવા આપણે તત્ત્વજ્ઞ, બધા વાદીઓ બેગ હોય છે ત્યાં, બળતા અગાગ ભરેલી લોભાની કઢાઈ લાવીને ધરે છે અને દરેકને તે કઢાઈ ખુલ્લા હાથ વડે પકડનાતું કહે છે બધા દાઝવાની બીકે તેને હાથમાં લેવાની ના પાડે છે ત્યારે તે તેમને કહી બતાવે છે કે, 'વાહ' જેમ તમને દુઃખ અગ્રિય છે અને તમે દુઃખથી બચવા ચાહો છો, તેમ ખીજા પ્રાણીઓને પણ દુઃખ અગ્રિય છે અને તેઓ પણ તેનાથી બચવા ચાહે છે માટે હવે જે જાળીનેઈને જીવહિસા કરશે, તે જન્મોજન્મ અનંત દુઃખ પામશે."

બ્રાહ્મણયુગમાં જે જ્ઞાન યજ્ઞના પુરોહિતોમાં જ છાતું ન્યું હતું, તથા ઉપનિષદકાળમાં જે જ્ઞાન અગ્ન્યવાસી મુનિ અને તેના સેકડો શિષ્યોમાંથી કોઈ લાયક અધિકારી પૂરતું જ નિયત ન્યું હતું, તે તત્ત્વજ્ઞાન હવે આમપ્રજ્ઞમાં ઘસડાઈ આવ્યું છે અને તેના ફાયદા તેમજ ગેરફાયદા હવે આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ અમુક અમુક નિયત મર્યાદાઓમાં

જ મુદર લાગતો ગમે તેવો મોઠો સિદ્ધાંત પણ હવે સામાન્ય જનસમુદાય આગળ ખુલ્લામાં તપાસાય છે પરિણામે, સામાન્ય બુદ્ધિ તેનો જે અર્થ સમજી શકે અને સ્વીકારી શકે તે જ અર્થમાં તે સિદ્ધાંત રૂઢ થાય છે અને તેથી ગમે તેવા સાગ સિદ્ધાંતો પણ તેમની હેઠળ જઈ લઈ જવાતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ ખીજા બાબતથી, આડબારી છતાં ચતુર વાલીઓ પણ નોકોને નધાર ગૂચવવામાં જોઈ શકે નથી આખી રજા મોક્ષવામાં અમુક પ્રકારની ચાનાકી અને ધુટતા, તથા આચારમાં તે જમાનામાં રાનીના તક્ષણ તરીકે સ્વીકૃત થયેલા ઢોંગ તપશ્ચર્યા અને બાલ્ય સન્યાસ પોતાના જીવનમાં એક વાજ દેખાડી બતાવે, એટલે તીર્થ દર તરીકે પ્રતિષ્ઠા મળે, અને ત્યાર પછી તેના ગમે તેવા અધૂરા કે વિપરીત સિદ્ધાંતો પણ વેદવાક્ય જ હરે.

અને તે નોકો બાણી જોઈને જ તેમ ઘરેલા હતા એમ પણ નહોતું સ્પષ્ટતાગમ્ય જ (૨-૧) એ સાત બારપૂર્વક નોંધી છે કે, 'પ્રથમ તો તે નોકોના મનમાં એવો નિશ્ચય હોય છે કે, આપણે શ્રમણ ધર્મ હિસાદિથી વિરત થઈશું તથા અનત મુખનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરીશું પરંતુ પછી સાચો માર્ગ ઝટ ન મળવાથી તથા અતરમાથી ભૌતિક સુખોની લાનસા દૂર થઈ ન હોવાથી તે નોકો આ પાર કે પેને પાર પડેલવાને બદલે અધવચ જ ઠામનોગોમાં રૂપી ભય છે.

આથી જ, ઉત્તમ પણ ગળ હિપગળના ધ્યેયો ગમે તેવા બિન અધિનારી આગળ રજૂ ન કરવાની કાળજી રાખવાનો તથા તેવા ધ્યેયો અમુક અધિકારી વર્ગ કે મુદ્રોમાં જ મર્યાદિત કરવાનો પ્રયત્ન વારંવાર ધનિદાસમાં થતો આપણને માન્ય પડે છે પરંતુ, પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થતાં થતાં તે મર્યાદા તોડવાનો પ્રસંગ આવીને જોઈ મહે છે તે વખતે નામો પ્રત્યાઘાત યર્ષ, અમુક વર્ગ પૂરતી મર્યાદિત થયેલી તે મૂડી આખા સમુદાયને વહેંચી નાખવામાં આવે છે, અને એક વાર તો પ્રજા ગાડી બની—પોતાના નિજન્યાના ઉત્સાહમાં આધારી બની—તે ધ્યેયો પાછળ દોડવા લાગે છે આપણે જે યુગની વાત કરી રહ્યા છીએ, તેમાં પણ તેવું જ કંઈક થતું આપણને માન્ય પડે છે તેથી જ આખી પ્રજાને ઉત્સાહમાં આવી, અતીવ્રિય ધ્યેયો પાછળ, ગમે તેટલા અસંખ્યવિત

લાગતા ત્યાગો કરીને તથા કઠોરમા કઠોર સયમો અને તપસ્યાઓને પણ ન ગંગતારીને, દોડતી આપણુ જોઈએ છીએ

પરંતુ આખી પ્રજા એના ધ્યેયો પાછળ તાબો વખત દોડી શકે નહીં પગિણામે આપણે દૂર સમયમા જ વિવિધ વિકૃતિઓ પેદા થતી સ્પષ્ટ દેખી શકીએ છીએ ધીમેધીમે તો ભગતીને ટેકાણે ઓટ જ આવતી આપણુ દેખીએ છીએ અને તેથી, એક વાર જેટલા જોરથી પ્રજા તે ઇંદ્રિયાતીત ધ્યેયો પાછળ દોડી હતી, તેટલા જ જોરથી તે પાછી ઝૂન ભૌતિક ધ્યેયો અને ઐહિક ઇવનને જ રાનૂ કરતા સિદ્ધાંતોને વગગતી દેખાય છે પરિણામે તેના ભૌતિક રાહો ઉપગત પ્રજાના ઉન્માદે થયેના પ્રજા પ્રયત્નો અને આવેરી નિષ્ફળતા અને ક્રતાનાના સૂચક નિયતિનાદ અને અજ્ઞાનનાં પણ તમના ઝૂનમા ઝૂન અરૂપે પ્રચારમા આવના આપણને દેખાય છે

એક રાત્ર પ્રજા આમ થાળીને તથા હતાશબનીને પુરુષાધીનતા તથા મધા જ રારના પ્રતોની ગામતમા આગો મીચના તરફ જ વળી, એટલે તો ફરી અચેત તથા પુરુષાધીન કળ્યાનુ ગામ મ્હલુ મુશ્કેલ બની જાય, તે સડેજે સમજાય એવું છે આમ તે સમયનો પ્રથમ દિરિધ બની જાય છે એક યાત્રુ મૂંઝાયેના તથા યાકેના જે નોકો અજ્ઞાનવાદ સ્વીકારી ઐહિક સુખામા જ મુદ્દ ધર્ષ બેઠા છે, તમનામા ફરી સાચી તત્ત્વજિજ્ઞાસા જાગૃત કળ્યાની છે તથા તેમને સયમધર્મમા સ્થાપિત કરનાના જીજ્ઞાસુ, જે મોગે ભાગ હજુ તે દોડ અવજો માર્ગે ચાલુ રાખી ગયો છે, તેને યોગ્ય િશા આપવાની છે

એના કટોખીના સમયમા જે મહાપુરુષોએ જીવનભરના પુરુષાર્થથી પ્રજાનુ તે મામ મજબી આપ્યુ તેમાના ભગવાન મહાવીર એક હતા

૭

મહાવીરને સમકાલીન સાહિત્યમા 'નિગ્ગય નાનપુત' એટલે કે, 'જ્ઞાન નામના ગાત્રવશમા જન્મેના નિર્ગય તપસ્વી' એ નામથી ઓળખામા આવે છે ઘણી વાર તેમને કાશ્યપ કે વૈશાલીય પણ કહેવામા આવે છે પદમાન એ તેમન માતૃપિતાએ આપેલુ મૂળ નામ હતું અને મહાવીર, પીર, જિન, અર્હંત વગેરે નામે તેમને તેમના પ્રજા, પુરુષાર્થ

અને વિજયને લીધે મળ્યા હતા. તેમને કાશ્યપ નામ તેમના ગોત્રને લીધે મળેલું છે અને વૈશાલીય નામ તેમના વૈશાલી નગરી સાથેના સંબંધને લીધે મળેલું છે. ઈ. સ. પૂર્વે સાતમા સૈકાના અરસામા ગંગા નદીને ઉત્તર કાંઠે ક્ષિત્તીઓનું એક પ્રતાપી ગણ્યતાક ગણ્ય અગિત્યમાં આવ્યું હતું. તેની ગળ્ધાની વૈશાલીમા હતી (અત્યારે પટણાથી નજીક આવેલા બસાર ગામને વૈશાલીનું અવશેષ માનવામા આવે છે) નિઃશ્ચીઓનું ગણ્યતાક ગણ્ય તે વખતે આર નાના નાના ક્ષત્રિયકુળોનું એક સમૂહનત્ર હતું તે દરેકના સુખિયાઓ ભેગા મળી, તેનો ગંગકાંઠાર ચનાનતા, અને પોતામાથી એકને ગળ્ધ તરીકે ચૂટી કાઢતા જાન વશ એ આર કુળોમાનો એક હતો અને તે લોકો મુખ્યત્વે કુડપુર (વૈશાલી)ની ઉત્તર પૂર્વમા આવેલા કોશ્લાગ નામના સનિવેશમા મહેના હોયથી, તે ભાગ પશુ નાયકુન 'સાનવશી ક્ષત્રિયોનું ઘર' કહેનાનો મહાવીરના પિતા સિદ્ધાર્થ જાતયોકાના તે વખતે અગ્રણી હતા અને તેમનું લગ્ન તે વખતના વૈશાલીના ગળ્ધ એટકની બહેન ત્રિસાદેવી સાથે થયું હતું મહાવીરનો જન્મ ઈ. સ. પૂ. ૫૬૯મા ચિત્ર સુદ ૧૩ ને દિવસે થયો હતો તેમનો ગર્ભવાસ થતા કુડબની સપત્તિ, યશ, કીર્તિ વગેરે વધતા ચાલ્યા, એટલે તેમનું નામ વર્ધમાન પાડવામા આવ્યું હતું.

યોગ્ય વયે તે યજ્ઞોદા નામની ક્ષત્રિયકુમારીને પગ્ણ્યા, અને તેમને પ્રિયદર્શના નામની પુત્રી જન્મી દિગંજે મહાવીરસ્વામીના લગ્નની વાન નથી સ્વીકારતા તેમની માન્યતા પ્રમાણે નાનપણથી જ તે વૈગંધવાન હતા અને આર વર્ષની વયે તે જાન આવકના ગાર ધનો તેમણે સ્વીકાર્યો હતા.

* (૧) પાંચ વ્યાખ્યાનો દ્વિસા જૂઠું ચોર્ય, મૈથુન અને પરિમદનો ત્યાગ (૨) ત્રણ ગુણવતો પ્રજ્ઞાતિની નિશાઓ મર્યાદિત કરવી, ઉપમાત્રપરિભવના પ્રમાણને નિયમિત કરવું તથા નિરર્થક પાષંદિયાનો ત્યાગ કરવો (૩) ચાર શિક્ષાવતો અમુક કાળ પર્વે જ દિવસ ઘડી ધ્યાનમાં બેસવા રૂપી સામાયિક મન, પ્રજ્ઞાતિઓના ક્ષેત્રને મર્યાદિત કરવા રૂપી દેશાવમાશિક મન, આક્રમ યોદ્ધા પુનઃ અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરી આધુલ્લવન માળવારૂપી યોગ્ય મન અને અમલ નિર્માણને ક્ષેત્રની વસ્તુઓ પૂરી પાડવા રૂપી અનિશ્ચિત્તિમાત્ર મન

શ્રવેતાબરે જણાવે છે કે, પોતાનામા તીવ્ર વૈગમ હોવા છતા, માતાપિતાના જીવનકાળ દરમ્યાન સન્યાસ ન લેવાના સક'પને કારણે તેમણે ૩૦ વર્ષ બાદ સન્યાસ લીધો દિગબરે પણ ૩૦મે વર્ષે તેમણે દીક્ષા લીધી એ બાગતમા એકમત છે પરતુ તેઓ જણાવે છે કે, મહાવીરે માતાપિતાના જીવનકાળ દરમ્યાન જ સસાગત્યાગ કર્યો હતો.

આચાર્ય સૂત્રમા જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાતનશી ક્ષત્રિયો ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે* થઈ ગયેલા પાર્શ્વનાથના સપ્રદાયના અનુયાયીઓ હતા. એટલે વાહાવિક રીતે મહાવીરે ગૃહ્યાતમા પાર્શ્વનાથનો જ આચાર સ્વીકાર્યો હશે પાર્શ્વનાથના અનુયાયીઓ વસ્ત્રો પહેરતા, પરતુ પડીથી તે સપ્રદાયના સાધુઓની આચારશિયિનતાથી ઠટાળી અથવા વધુ ઉચ્ચ તપશ્રયા કરવા મહાવીરે વસ્ત્રનો અને તેમના સસર્ગનો ત્યાગ કર્યો હશે, અને એકના જ કરોડ સયમધર્મ આચરતા વિચરવા લાગ્યા હશે એટલી હકીકત આપણે જુદી જુદી દત્તકથાઓમાંથી તારવી શકીએ છીએ દિગબરે એમ માને છે કે, દીક્ષાને સમયે જ તેમણે તમામ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો.

ત્યાર બાદ તેમનો આજીવન સપ્રદાયના ગોસાન સાથે ભેટો થયો અને તે મને ૭ વર્ષ સુધી સાથે રહ્યા પછી કાર્મ મતભેદને કારણે તે બંને છૂટા પડી ગયા ચોમાસાના ચાર મહિના બાદ કરતા તે એક જગાએથી બીજી જગાએ એમ વિચર્યા કરતા ગામડામા કદી એક ગામથી વધારે નહોતા રહેતા અને શહેરમા પાંચ રાતથી વધુ નહોતા રહેતા એક ઠેકાણે પડી રહેતા સાધુ માટે ઠેવા પ્રલોભનો ઊભા થાય છે તેના તેમને પાર્શ્વનાથના સાધુઓના જીવન ઉપન્યાસના આવી ગયો હશે, એટલે એ બાગતમા તે જ સાવચેત હતા સૂત્રકૃતાગમા પણ સાધુને ન્યા ન્યા ઉપદેશ આપ્યો છે, ત્યા ત્યા અતે આ શબ્દો આવે જ છે કે, “આમ કરતા કરતા તેણે મોક્ષ થતા સુધી વિચરવું”

આ પ્રમાણે બિશુજીવનમા, તપશ્રયામા અને આત્મચિંતનમા બાર વર્ષ ગાળ્યા બાદ, ૧૩મે વર્ષે એક દિવસ પાગસનાયની ટેકરીઓ પામેના

*મહાવીરના નિર્વાણ પહેલાં ૨૫૦ વર્ષ પાર્શ્વનાથનું નિર્વાણ થયું કહેવાય છે

જુબક ગ્રામમાં તેમણે ઉતાંગે કર્યો હતો ત્યાં એક જૂના મદિરની આસપાસ પોતર આવેલું હતું અને તેમાં થઈને ઋજુવાનું નામની નવી વહેતી હતી જ્યોત્સ્નાનો સમય હતો અને મહાવીર એક શાનદાની છાયામાં ધ્યાનમગ્ન થઈ જોઈ દત્તા તેમને અઢી દિવસના ઉપવાસ થા હતા તે સખે અચાનક જો પડેા તેમનામાં આવરણ ગ્રીષ્મ ફગી ગયો હતો, ત સરી જતા, તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તેમની દીર્ઘ તપશ્ચર્યા સમ્પન્ન થઈ તેમના જ્ઞાન, દર્શન અને આગ્નિ-ધન દ્વંધનારા ક્રોધોના છેક છેલ્લા અશનો પણ નાશ થઈ ગયો અને તે મુક્ત બન્યા પાછીનું જીવન તેમણે સદ્ગુણાર્થી ઉપદેશ પ્રવાહના અને અવગે માર્ગે ચડેના કે મોક્ષનિદ્રામાં પડેલા જનસમુદાયને જગાડવામાં કે સં-માર્ગે વાળવામાં ગાળ્યું આમ વિચરતા વિચરતા જર મા વા ઈ સ પૂર્વે પરજમાં તે પાતાપુરીમાં નિર્વાણ પામ્યા *

કૈનો પોતાના ધર્મના ગૃહ તીર્થ કરેા માને છે મહાવીર એ ચોનીસમાં અને પાર્શ્વનાથ એ નેવીસમાં પાર્શ્વનાથ ઈ સ પૂર્વે ૮૭૭ મા મનારસના ઇલવાકુવશના ગગ્ગ અશ્વમેનને ત્યાં જન્મ્યા હતા એવી પરપગ છે તેમણે પણ ૩૦ વર્ષે સસાગત્યાગ કર્યો હતો અને ૮૭ દિવસના કઠોર તપ અને ધ્યાન પછી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું પછી ઉપદેશાદિ દ્વારા ધણા મનુષ્યોને પોતાના પથમાં લાવી, મો વર્ષની વયે દેહત્યાગ કર્યો હતો તેમનેા ધર્મ આતુર્માંસવર મહેવાય છે કારણ, તેમના ધર્મમાં અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય અને અપરિમિત એ ચાર જ પ્રતો સ્વીકારનામાં આવ્યા હતા, અને જલ્પચર્ચા પ્રતનો અપરિમિત વગેરેમાં સમાવેશ કરી નેવામાં આવ્યો હતો પરંતુ તેમના મૃત્યુ પછી મહાવીરના સમય સુધીમાં તે સપ્રત્યાયના સાધુઓમાં તેને કારણે જાણતા દાખલ થઈ ચૂકી હતી તેથી મહાવીરે જલ્પચર્ચાને પાત્રમાં પ્રત તરીકે દાખલ થયું અને 'પ્રતિક્રમજુ વિધિ એટલે ગુરુ આગળ દોડની કબૂનાત કરી

* જુઓ પુસ્તકને અતે પસિસિદ્ધ

૧ પાર્શ્વ-શુભદત્ત-દરિદ્ર-આર્થસુખદ- પ્રજા-અને કેશિ, એવી ચિન્હપર પ્રજા છે તેમના છેલ્લા કેશિ એ મહાવીરના સમકાલીન હતા

તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવાનો વિધિ સ્થાપિત કર્યો. આમ મહાવીરે નવો પંથ સ્થાપ્યો એમ કહેવાને જન્મે પાર્શ્વનાથના ધર્મનો સરકાર કર્યો એમ કહેવું વધુ ઉચિત છે. અને જૈન પરપરા પણ મહાવીરને પાર્શ્વનાથની હારમાં ૨૪ માં તીર્થંકર તરીકે મૂકી, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે.

જૈન પરપરા ઋષભદેવને જૈન ધર્મના આદિ તીર્થંકર માને છે. એટલું તો નક્કી કે મહાવીર અને પાર્શ્વનાથની પહેલાં પણ જૈન ધર્મ કોઈ સ્વરૂપમાં હશે જ. મહાવીર અને પાર્શ્વનાથ એ બંને ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ હતી. બીજા બાવીસ તીર્થંકરોમાંથી ઋષભદેવ, અજિતનાથ અને અરિષ્ટનેમિ એ ત્રણનાં નામ યજુર્વેદમાં આવે છે. તેમજ ભાગવત પુરાણમાં, જૈન ધર્મના સંસ્થાપક ઋષભદેવનો ઉલ્લેખ મળે છે. પરંતુ જૈન પરપરા પાર્શ્વનાથની પહેલાના ૨૨મા તીર્થંકર નેમિનાથને જ પાર્શ્વનાથના નિર્વાણ પહેલાં ૮૩, ૭૫૦ વર્ષ પૂર્વે નિર્વાણ પામેના કહીને, ઐતિહાસિક કાવ્યમયોદ્યાનુ ઉલ્લેખન ઠી જાય છે.

૮

હવે આપણે ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય સિદ્ધાંત તરફ પાછા વળીએ. મહાવીર પોતાના વાદને ક્રિયાવાદ કહે છે, અને તેને બીજાઓના અક્રિયાવાદ, અજ્ઞાનવાદ કે વિનયવાદથી જુદો પાડે છે તે કહે છે “માણસ જે આમ દુખી થાય છે, શોક પામે છે, ઝૂંચે છે, પિટાય છે, પીડાય છે, અને પરિતાપ પામે છે, તે બધું તેના પોતાના કરેલાંનું ફળ છે. દુખ પોતાનું કરેલું થાય છે, બીજાનું કરેલું થતું નથી તેમ જ મોક્ષ પણ જ્ઞાન અને તદનુસાર ચારિત્ર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે આ વિવિધ પ્રાણીઓ જે સસારની અદર વિવિધ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તે રાશ્વન છે. પ્રાણીઓ પોતપોતાના કર્મોનું ફળ પૂરેપૂરું ભોગવી રહે, ત્યાં સુધી તે રાશ્વન સસારમાં વારંવાર જન્મ પામ્યા કરે છે . . . આ જન્મમરણનું ચક્ર વિષમ છે, અને કામ ક્રોધ વગેરે વિષયોમાં ખૂબી ગમેલાં જીવો તેમાંથી સહેનાઈથી છૂટી ગઈ ગઈ નથી આવ્યા જગતમાં, પ્રાણીમાત્રના અસ્તુરૂપ સર્વે સતપુરુષો જ, જગતનું અને કર્મનું સત્ય સ્વરૂપ જાણીને, તે ચક્રનો અંત લાવે છે. તેઓ નાના કે મોટા પ્રાણીને પોતાના જેવા ગણે અને પ્રયત્નપૂર્વક તેમને સહેજ

પણુમ્મિ થવા દેતા નથી જગતના બ્યોત્કિષ તેના મહાત્માની સમીપમા રહીને ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવું તે મહાપુરુષો જગતને, જીવોની ગતિ-અગતિને, જન્મ-મરણને તેમજ પ્રાણીઓના પરલોકમા થતા જન્મોને જાણે છે, ત્યાં જીવને જોગવવા પડતા હુ બો જાણે છે, કર્મ કેવી રીતે આત્મામા દાખન થાય છે, તેમજ તેને કેવી રીતે રોકી શકાય છે તે જાણે છે, દૂકમા, દુખ તેમ જ તેનો નાશ, ઉભયને જાણે છે તેવા પુરુષો જ 'ક્રિયાનાદ' શીખવવાને અધિકારી છે "

ક્રિયાવાદનું કાર્ક આણુ વર્ણન સુત્રકૃતામ ૧ ૧૨ મા આવેલું છે, તેટલા ઉપગ્રંથી આપણે મહાવીરના વાદનો કાર્ક ખ્યાય માધી રોકીએ છીએ તેમા જીવ અને જગતની સાચતતા જણાવી છે, તથા, જીવ કર્મો કરી શકે તેવો સ્વતંત્ર છે, અને હુ અસુખ ખીજ કાર્કનું કરા-યુ થતું નથી, તે વસ્તુ સ્વીકારી છે ઉપગત તેમા બધને સસ અને વાસ્તવિક કહેવા છતાં આત્મ તિક્ક મોક્ષની શક્યતા પણ સ્વીકારી છે

એ દૂક વર્ણનમાથી આપણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમા સ્વીકારાયેલા ૭ તત્ત્વો સહેજે તાગવી શકીએ તે સાને તત્ત્વો ક્રિયાનાદને સ્થાપિત કરવા તથા તેને અનુકૂળ એના સ્વરૂપમા જ દર્શાવેલા છે, એ આ ઉપગ્રંથી તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે પ્રથમ તો ક્રિયાની શક્યતા માગે તે ક્રિયાનો કરનાર (૧) એતન જીવ જોઈએ, અને પછી તે ક્રિયાના આધારરૂપ જગત અથવા (૨) અજીવ તત્ત્વ જોઈએ તે જીવ નિર્ગુણ, નિષ્ક્રિય નથી, તેમ ક્ષણિક પણ નથી પરંતુ નિત્ય હોવા છતાં વિવિધ ક્રિયાઓ કરીને પાપી, પુણ્યશાળી, સુખી દુખી વગેરે અવસ્થાઓ પામી શકે તેવો છે *

*જીવ નિત્ય હોવા છતાં પરિણામી શી રીતે હોઈ શકે એવી ન્યાયશાસ્ત્રની દલીલને અંગી અવગણ નથી ક્રિયાવાદ સ્થાપવો હોય તો જીવ નિત્ય પણ હોવો જોઈએ અને પરિણામી પણ હોવો જોઈએ અજીવ તત્ત્વ પણ જીવના કર્મ જોગવાઈ રહે ત્યાં મુખી દેખી રહે તેજ એટલે કે જીવની પેટે નિત્ય માનડ જોઈએ તે બનેને કોણે સન્મા એવો પ્રશ્ન ઉભો કરવાની જરૂર નથી કારણ તે બનેના કારણ તરીકે કઈયેને માનીને પાછો તેને સ્વયં જુ માનવો તેના કરતા જીવ અજીવ તત્ત્વોને જ સ્વયં જુ મની લેવામા સો વારો છે ?

જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વો સ્વીકાર્યા એટલે તે બંનેનાથી શક્ય બનતી ક્રિયાને કારણે જીવ કમયુક્ત મનવાનો જૈન માન્યતામાં કર્મ એ ભૌતિક ગ્ગકણ જેવી વસ્તુ છે અને શુભઅશુભ દરેક પ્રકારની ક્રિયા વખતે તે સૂક્ષ્મ કર્મગ્ગકણો આત્મામાં દાખન થાય છે અને તેનાના શરીર ઉપર વૂળ ચોટે તેમ તેને ચોટે છે એ કર્મરગ્ગકણોથી જીવજાતિના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપ મનિન થયેલુ છે બીજા શબ્દોમાં, તે કર્મગ્ગકણો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને આવરે છે, અને તેને કારણે જીવ વિવિધ વાસનાઓ અને અપૂર્ણતાઓવાળો મને છે આમ વિવિધ ક્રિયાઓ દ્વારા કર્મનો આત્મામાં 'આસવ' થતો હોવાથી ત્રીજી તત્ત્વ તે 'આસવ' આસવ એ જીવ અજીવ જેવો પદાર્થ ન હોવા છતાં તેને તત્ત્વ કહેવાનું કારણ એ છે કે અહીં તત્ત્વનો અર્થ 'મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી એવું જોય' એવો લેનામાં આવ્યો છે 'આસવ ની વાસ્તવિકતા સ્વીકારે એટલે 'બધ'ની વાસ્તવિકતા પણ સ્વીકારવી જ જોઈએ એટલે 'બધ' એ ચોથું તત્ત્વ પરંતુ પ્રણય પુરુષાર્થથી કર્મગ્ગને આવતી રોકી શકાય અને સમજી નહ પણ ખરી શખાય એટલે 'સવર' અને 'નિર્જરા' એ પાંચમું તથા ૬ ઠું તત્ત્વ થયા અને કર્મગ્ગ નહ થતા આત્મા તેના મધનમાંથી મુક્ત થાય, એટલે સાતમું 'મોક્ષ' તત્ત્વ પણ આવીને બેસુ રહ્યું

વાચક જોઈ શકશે કે આ તત્ત્વોની આખી સંકલના તથા તેમનું સ્વરૂપ ન્યાયશાસ્ત્રની આનસ્યકતા અનુસાર નહિ પરંતુ મોક્ષાર્થે પુરુષાર્થની શક્યતા બતાવવા અથવા ક્રિયાનાદની આનસ્યકતા અનુસાર કલ્પવામાં આવ્યા છે જે જમાનામાં તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે ચર્ચવામાં આવતા હતા, તે જમાનામાં આટલા સીધા સરળ સિદ્ધાંતો લઈને હાજર થયું, એ બારે મહાદુરીની રાત છે સાચે જ, જૈન તત્ત્વો એ જમાનામાં ગાવીજના રેટિયા જેવા વાગતા હશે અને છતાં વ્યાપક યત્રયુગના વીસમી સદીના જમાનામાં એ મીધા સાદા રેટિયાને પ્રજા સમક્ષ ધરનાર મહાપુરુષની હિમન વખાણવી કે તેની પાછળ રહેલું સત્ત્વ વખાણવું ?

મહાવીર ભગવાને જે સિદ્ધાંતો પ્રજા આગળ રજૂ કર્યાં, તેમાં કાંઈ જ નવીન નહોતું. એ સિદ્ધાંતો ત્યાર આગમય જુદા જુદા વાદોમાં જુદે જુદે સ્વરૂપે સ્વીકારવામાં આવેલા જ હતા. ઉપનિષદોમાં તેમાંનો એકેએક સિદ્ધાંત આવી ગયેલો જતાવી સકાય તેમ છે. છતાં, અગત્યની વસ્તુને બીજી બિનઅગત્યની અથવા તો અંતિમ અવસ્થાની તથા વીરવા જ અનુભવી શકે તેવી વસ્તુઓ સાથે બેળવી દેવાથી પ્રજાનો જે બુદ્ધિબંધ થતો હતો, તે જોઈ સર્વ, આવશ્યક વસ્તુઓ જ પ્રજા આગળ મૂકવાની વિચક્ષણતા અને કુશળતા જતાવનારે, નહું નથી કહ્યું એમ પણ કેમ કહી શકાય? અને નહું હો કે ન હો, પણ તેમણે જે કહ્યું તે કેટલું અગત્યનું હતું તે વિશે તો બે મત હોઈ શકે જ નહિ. તે મહા-વીરના પ્રજા પુરુષાર્થથી સેંકડોથી ગણાતા વાદોઓનાં અને હજારોની સંખ્યામાં ગણાતા તેમના અનુયાયીઓનાં નામ પણ અત્યારે હંમેશને માટે બારન-વર્ષના ઇતિહાસમાંથી હુમ થઈ ગયાં છે.

૯

પરંતુ મહાવીર ભગવાનને ઉપર જણાવેલા આ ક્રિયાવાદીઓ, અજ્ઞાનવાદીઓ કે વિનયવાદીઓ સાથે જ યુદ્ધ કરવાનું નહોતું. તે જમાનામાં ક્રિયાવાદી કહી શકાય તેવા વાદોઓ પણ પોતાની કાંઈક શિથિલતાઓ અથવા પ્રમાણને કારણે લોકોની અધોઅતિમાં ઓછી મંદ હરી રહ્યા નહોતા. એ વાત તો બધા જ કબૂલ કરી શકે કે, કોઈ પણ ક્રિયાના સારા તરસાપણાનો આધાર તેના બાહ્ય પરિણામ કરતાં તેની પાછળ રહેલા હેતુઓ ઉપર જવારે રહેલો છે. કુબળતા માણસને બચાવવા કોઈ પૂરમાં ઝંપલાવે; તે બંને અંતે તેને બચાવી ન શકે, પરંતુ તેથી કરીને તેના પ્રયત્નની કિંમત કાંઈ ઓછી થઈ શકે નહિ. પરંતુ જ્યારે માનસિક હેતુઓની શુદ્ધતાના બદલાના હેતુ શારીરિક ક્રિયાઓ તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવે, અથવા તો અપ્રત્યક્ષ રીતે પણ જાગી જોઈને પાપક્રિયા જ કરવામાં આવે, ત્યારે એ સિદ્ધાંતને પડતો મૂકી, બાહ્ય ક્રિયાને પણ તેટલી જ અગત્યની ગણી તેના ઉપર બાર મૂકવો પડે.

અત્યારે, જૈન લોકોની જગ્યાએ ન મળ્યા દેના માટેની વધારે પડતી કાળજી જોઈ, તેમની ઝોઝી ઠેકડી નથી કરવામા આવતી તે વખતે પણ સમકાલીન બૌદ્ધ વગેરેએ તેમની ઝોઝી ઠેકડી નથી કરી. અભણતા થતી હિસાની કમ્મતા કદાચ આપણે સ્વીકારી શકીએ. પણ કઈ હિસાને અભણતા થયેલી ગણવી તેને વિષે એકમત થવાય ખરું? અને તેનો દુરુપયોગ કરવા ઇચ્છનારાને એ સિદ્ધાન્ત હેઠળ જાટનાં જીટ ચાલ્યા જાય તેવા ફન્વાજન ન મળી આવે? સૂત્રકૃતાંગમા જે વર્ણન મળે છે, તે ઉપરથી ચોખ્ખુ દેખાઈ આવે છે કે, તે વખતે બિશ્નુઓ અચૂક તે પ્રમાણે કરવા જ લાગ્યા હતા. એટલે ભગવાન મહાવીરે ઠેકડીનું જોખમ વહોરી લઈને પણ, શારીરિક ક્રિયાની શુદ્ધિઅશુદ્ધિ ઉપર પણ વાચિત અને માનસિક ક્રિયા જેટલો જ ભાર મૂક્યો અને પ્રમાદ અથવા દુરુપયોગના બાગણા હમેશને માટે બધ કંઈ દીધા.

એક દાખવો બસ થશે તે વખતે બિશ્નુસંપ્રદાને ગૃહસ્થીઓ ભોજન માટે નિમત્રણ આપતા બૌદ્ધ બિશ્નુઓ તેવા નિમત્રણો સ્વીકારતા તે વખતે મામાકાર તો પ્રચલિત હતો જ એટલે ગૃહસ્થી બિશ્નુઓના સત્કાર માટે સૂત્રકૃતાંગની બાપામા, ‘ગૃહ્ણ અને પુષ્ટ ઘેટા મારી, તેના માસને મીઠું નાખી, તેલમા તળી, પીપર ભભરાવી’ તૈયાર કરતા અને ‘તે માસને સારી પેરે હાસતા છતા, અમે પાપથી લેખાતા નથી,’ એવું તે બિશ્નુઓ માનતા અત્યારે પણ તિબેટ, મહારાષ્ટ્ર વગેરે દેશોમા અહિ સક બૌદ્ધ બજારમા વેચાતું માસ ખરીદી, પોતે અહિ સક રહેવાનો સતોષ પ્રાપ્ત કરે છે તાજણ કે બકરુ કઈ તેમણે પોતાને હાથે માર્યું નથી.

ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુનો તોડ એક જ સપાટે કાઢ્યો, અને તે, નિમત્રણ સ્વીકારવાની પદ્ધતિ બધ કરીને પોતે ગમે તે કંઈએ અચાનક જઈને જાબા ગડેવું અને ગૃહસ્થે પોતાને માટે જે કાઈ તૈયાર કર્યું હોય, તેમાંથી વધુચટચુ અથવા તે આપી શકે તેમ હોય તે મેળવીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે. જૈનબિશ્નુઓ પાણી પણ સીધું જળાશયમયથી લેતા નહિ. પરંતુ બીજા કાઈએ વામણ વગેરે ધોવામા વાપર્યું હોય તેવું — નિર્જીવ થયેલું — પાણી વાપરતા ‘ઠંડું પાણી ન વાપરવું’ તેનો

અર્થ એ જ કે સજીવ પાણી ન પીવું નિર્જીવ પાણીનો અર્થ સામાન્ય રીતે ઠાણેતું — મગ્મ ડ્રેલું — પાણી એવો કરનામા આવે છે

આ ક્રિયાવાદીઓ સાથેની ચર્ચા સૂત્રકૃતાગમા દેર દેર આવેલી છે અને તેના વિવિધ જવાબ જુદે જુદે અથગે આપેલા છે પરંતુ છેક છેવટે, મહાવીર ભગવાન એક સીધો જવાબ આપી દે છે, અને તે એ કે, ખાસ વ્રત — નિયમ — સર્જને જે જે પાપ કે દિસાનો ત્યાગ મનુષ્યે નથી કર્યો, તે તે પાપ કે દિસાને માટે મનુષ્ય જવામદાર છે જ 'વતરપતિ વગેરે છવેમા પાપપુણ્યનો વિચાર કરવાની શક્તિ નથી એન કહેનામા આવે છે, તે જ પ્રમાણે કેટલાક મૂઢ મનુષ્યેમા સ્વપ્નામા પડેલા સાધુસ જેટલા પણ હોમ હોતા નથી, છતાં તેઓ પણ તેમના બધા કર્મો માટે જનામદાર છે' અન્ય ક્રિયાવાદીઓની શિથિનતાના ઉપાય તરીકે જ મહાવીરભગવાનને સામી આટલી હદે તીવ્રતા મતાવવી પડી દશે, અને તેથી જ અદિસામા અનેક ધર્મો માનતા હોવા છતાં, એના જૈન ધર્મમા જ પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર ઘટાડતા જનાનું, મુસાદરીની દિશાએ નમનિત કરવાનું તેમ જ ઉપભોગપન્નિભોગની વસ્તુઓ નિયન કરવાનું — એવા મતો માન્ય પડે છે

૧૦

અતમા આ અનુવાદ વિશે જે મોન કરેલાની જરૂર છે

આ અનુવાદ કરવામા થો જોડામીના અનુવા ને તેમજ પતિ ખેચર મે 'પુગતસ્વ' ત્રિમામિમા નખેના લેખોનો ધણો ઉપયોગ થયો છે, તેની અન્ને નોધ નેવી આવશ્યક છે છતાં ઘણી જગ્યાએ થોઅ સાગના જુ. અર્થો પણ થયાં છે, પરંતુ તે સમજ સાગનાં પ્રમાણને આધારે જ માં છે થોગ સ્થગોએ નોધ તથા દિષ્ટિઓ પણ આપ્યા છે તે વાચકને ઉપયોગી થઈ પડે એવી આશા છે

આ મુત્રના અન્ય મૂળરાની બાહાનરો થયા જાણમા નથી. સૂત્રકૃતાગની નીમનો સગમ અનુવાદ પાચ બાગમા જદા પડ્યો છે, પરંતુ તે સૂત્રકૃતાગ મુત્રનો અનુવાદ નથી જૂની દીમઓમા દીમખર મુત્રનો સગમ અથ મરી નથી આપના પરંતુ અમુક શબ્દો ઉપર

વિવેચન કરે છે. ઉપર જણાવેલા અનુવાદમાં ટીકાના અર્થ પ્રમાણે સૂત્રની નીચે શબ્દાર્થ પણ આપ્યો હોત, તો 'વાચકવર્ગને તે પુસ્તક ઠાંધકે ઉપયોગી થઈ પડત. ટીકાના અનુવાદ વગેરે વિષે અહીં કશું કહેવાની આવશ્યકતા નથી.

શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું હતું તેમ, સૂત્રકૃતાંગમાં મોક્ષાર્થની સાથે સાથે જ પરવાદીઓના વાદોનું ખંડનમંડન છે. પરંતુ તેથી તેનું વાચન અરસિક બને તેવું નથી. આ ઉપોદ્ધાતમાં પરવાદીઓનો થોડોઘણો પરિચય મેળવી લીધા પછી તો તે ચર્ચા વળી વધુ રસિક થઈ પડવાનો સંભવ છે. મહાવીર ભગવાનના સાચા ઋણુની કિંમત તો તેથી જ આંકી શકાય તેમ છે, તે ઉપર જણાવી આવ્યા છીએ. સન્મતિતર્કના કર્તાએ તો પોતાના પુસ્તકને અતે જિનવચનને પ્રણામ કરતાં એ વસ્તુને જિનવચનની વિશિષ્ટતારૂપે જણાવી છે. પરવાદીઓની જાળમાથી પ્રજાને બચાવી, તથા તેમના સિદ્ધાંતોના સમન્વય બતાવી, જિન સિદ્ધાંતે લોકોની અને તે વાદીઓની પોતાની ઓછી સેવા નથી બજાવી. એટલે આપણે પણ સન્મતિકારના શબ્દોમાં જ ભક્તિભાવે જિન સિદ્ધાંતને આપણા પ્રણામ નિવેદિત કરી, આ પ્રસ્તાવના પૂરી કરીએ.

મદ્ મિચ્છાદંસણસમૂહમશ્યસ્ય અમયસારસ્સ ।

જિણવચણસ્સ ભગવઓ સંવિગ્ગસુહાહિગમ્મસ્ય ॥

સન્મતિ૦ ૬૯ ॥

—મિથ્યાદર્શનોના સમૂહરૂપ, અમૃત આપનાર, અને મુમુક્ષુઓ વડે અનાયામે સમજી શકાય એવા પૂજ્ય જિનવચનનું ભદ્ર હો'.

પરિશિષ્ટ ૧

શ્વેતાંબરોના ૪૫ આગમ ગ્રંથો

૧૧ ‘અંગ’ ગ્રંથો

૧. આચારાંગ સૂત્ર (આચારાંગ) : સંકલ્પોના આચાર, ગેયર, વિધિ, વિનય, ભાષા, સંયમ, આહારની માત્રા વગેરે
૨. સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર (સૂત્રગદ્યાંગ) : આ ગ્રંથ પોતે જ
૩. સ્થાનાંગ સૂત્ર (કાણ્યાંગ) : જૈન ધર્મના પદાર્થોની સંખ્યાનુક્રમે ગણના અને વ્યાખ્યા

૪. સામવાયાંગ સૂત્ર :

૫. વ્યાખ્યાપ્રકાશન (વિચાદપત્રતિ) : “વાદો અને કથાઓ” દ્વારા જીવ આદિ તત્ત્વોની પ્રવચ્છા.
૬. જ્ઞાતાધર્મકથાંગ (નાયાધર્મકથાઓ) : કથાઓ અને ઉદાહરણો દ્વારા ધર્મનો ઉપદેશ
૭. ઉપાસકદર્શાંગ (ઉપાસનદર્શાઓ) : જૈન ધર્મના ૧૦ ઉપાસકોના જીવન.
૮. અતકૃદર્શાંગ (અતકદર્શાઓ) : કર્મકથ કરનાર દર્શ સાધુઓની કથા
૯. અનુત્તરોપપાતિકદર્શાંગ (અનુત્તરોપવાદ્યદર્શાઓ) : સર્વોચ્ચ સ્વર્ગ પામેલા દર્શ આચાર્યોની કથા
૧૦. પ્રમખ્યાકરણાંગ (પન્થાનામરણાદિ) : “પાંચ મહાપાપો અને પાંચ મહાવ્રતોનું વર્ણન

૧૧ વિપાકસૂત્રાંગ (વિવાગસૂત્ર) : કર્મકૃતના ભાગ વિશેની કથાઓ

મારમું ‘અંગ’ દ્રષ્ટિવાદ (દિદ્ધિવાચ) જે હુમ ધર્મ મથેલું કહેવાય છે, તેના વિષયોનું વર્ણન બીજા ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભાગ છે :

(ક) પરિક્રમ : સૂત્રોનો અર્થ બરાબર સમજવા માટેની પૂર્વતેધારીઓ દિગંબરોને મતે તેમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, જંબુદ્વીપ વગેરે દ્વીપો અને સાગરો તથા જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વોનું વર્ણન છે

(છ) સૂત્ર : તેમાં સાચા અને ખોટા વાદો દેખાડનાર સૂત્રો છે

* આ સૂત્રોના અનુવાદ આ ગ્રંથાવલીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે

- (ગ) અનુયોગ તેમાં ધાર્મિક મહાપુરુષોની કથાઓ છે
- (ઘ) પૂર્વગત આ વિભાગમાં મહેલા જણાવેલા ૧૪ પૂરોનો સમાવેશ થાય છે તે દરેકના વિષયો અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે જીવ, પુદ્ગલ, કાવ વગેરે દ્રવ્યના ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય, તત્ત્વો, પદાર્થો અને દ્રવ્યો, જીવાદિકની તથા ચક્રવર્તી, બળદેવ આદિની શક્તિ, સમ્પલ્લ ગીથી જીવાદિ દ્રવ્યોની વિચારણા, સત્ય અને મિથ્યા જ્ઞાન, સત્ય અને અસત્ય ભાષા, આત્માનુ નિશ્ચય અને વ્યવહારનયથી સ્વરૂપ, કર્મ, પ્રત્યાખ્યાન-જાત, તપ આદિ, સમિતિ, શુષ્ણિ, અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ અને વિજ્ઞાનો, કલ્યાણરૂપ ફલમાં કારણ ૬૩ શલાકા પુરુષોની જીવનકથા, ઔપધ, પ્રાણોનુ સ્વરૂપ, સયમાદિ ક્રિયાઓ, લોક અને તેમનુ ગણિત
- (જ) ચૂલિકા તે ટીકા જેવી છે દિગ્બજોને મતે તેમાં જળ થ ભાવવાની, તેમાંથી પાર નીકળવાની, અગ્નિને ખાવાની, મત્રસાધનાથી દૂર દેશ જઈ શકવાની, ચમત્કારો કરવાની, સિંહ, હાથી વગેરેનુ રૂપ ધારણ કરવાની, વનસ્પતિ અને ધાતુના રૂપ બદલવાની અને આકાશમાં ઊડવાની વગેરે જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવવાની વિદ્યાઓનુ વર્ણન છે

૧૨ ઉપાંગો

- ૧ ઔપપાતિક (ઓપવાઇય) મહાવીરના દર્શને કોણિક રાજ ગયેનો તેનુ અને દેવનોકમાં જન્મ કેમ પામી શકાય તેનુ વર્ણન
- ૨ રાજપ્રજ્ઞીય (રાયપસેણુજ્જ) પાર્શ્વનાથના અનુયાયી કરિએ પ્રદેશી રાજને જૈનધર્મમાં આણ્યો, પછી તે સૂર્યાલ નામનો દેવ થયો અને તેણે મહાવીરનુ સન્માન કર્યું, તેની કથા
- ૩ જીવાભિગમ જન્મતનુ અને તેમાં વસતા જીવોનુ વર્ણન
- ૪ પ્રજ્ઞાપના(પત્રવણા) જીવના રૂપ, ગુણ વગેરે અનેક બાબતોનુ વર્ણન
- ૫ સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ (સુરિયપત્તિ) સૂર્ય અને ગ્રહનક્ષત્રનુ વર્ણન
- ૬ જમ્બુદ્વીપપ્રજ્ઞાપિ (જમ્બુદીવપત્તિ) જમ્બુદ્વીપનું અને પ્રાચીન રાજ્યોનુ વર્ણન
- ૭ ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિ (ચંદ્રપત્તિ) ચંદ્ર અને ગ્રહનક્ષત્રોનુ વર્ણન
- ૮ નિરયાવલી જે દરેા કુમારો જ્યોત્સ્નાના ભાઈ રાજ કુણિક સાથે મળી, પોતાના દાદા વૈરાલીના રાજ ચેટક સાથે યુદ્ધમાં જીતયા, માર્યા ગયા, અને નરકમાં ઊપજ્યા, તેમનુ વર્ણન
- ૯ કલ્પાવત સિકા (કલ્પાવત સિઆઓ) એ જ રાજના પુત્રો સાધુ થયા અને વિવિધ સ્વર્ગમાં ગયા તેનુ વર્ણન

- ૧૦ યુષ્ઠિકા (યુષ્ઠિઆઓ) ને દેવોએ મહાવીરની પૂજા કરી તેમના પૂર્વજન્મની કથાઓ
- ૧૧ પુષ્પચૂલિકા (પુષ્પચૂલિઆઓ) ઉપરના જેવી જ કથાઓ
- ૧૨ વૃષ્ણિદશા (વન્દિદશાઓ) તીર્થ કર અર્ચિદેવિએ વૃષ્ણિવંશના દસ રાજાઓને જૈન ધર્મમાં આપ્યા એની કથા

૧૦ પ્રકીર્ણ

- ૧ ચતુસરણ (ચતુસરણ) પ્રાર્થના અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધે
- ૨ આતુર પ્રત્યાખ્યાન (આતુર પરચકખાન) જ્ઞાનીઓના અત સમયના પ્રયત્નો
- ૩ ભક્તપરિણા (ભક્તપરિણા) ઉપરના વિષયને લગતો વિધિ
- ૪ સસ્તાવક (સયારવ) મૃત્યુની ઇચ્છાએ જ્ઞાનીઓ ને કુશાસન ઉપર સૂતા તેનું વર્ણન
- ૫ તદુલવેતાલિકા (તદુલવેતાલિકા) સારીસવિધા ગર્ભવિધા ઇત્યાદિ
- ૬ ચન્દ્રવેધ્યક (ચન્દ્રાવિજ્ઞય) ગુરુશિષ્યના ગુણો, પ્રયત્નો ઇત્યાદિ
- ૭ દેવેન્દ્રસ્તવ (દેવિન્દ્રસ્તવ) સર્વર્મના રાજાઓની મહુના
- ૮ ગણિવિધા (ગણિવિજ્ઞ) ફલિત, નૈષાદિષ ઇત્યાદિ
- ૯ મહાપ્રત્યાખ્યાન (મહાપરચકખાન) પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિ
- ૧૦ વીરસ્તવ (વીરસ્તવ) મહાવીરની નામાવલી

૧ ઉદસૂત્રો

- ૧ નિરીય (નિરીય) સાધુઓના ધર્મો અને દેવોના પ્રાયશ્ચિત્તો
- ૨ મહાનિરીય (મહાનિરીય) પાપ તથા પ્રાયશ્ચિત્ત
- ૩ વ્યવહાર (વ્યવહાર) શાસનના વિધિ
- ૪ આચારદશા (આચારદશાઓ) અથવા દશાશ્રુતસ્ક ધ આચારના વિધિ આ પ્રયત્નો નવમો અધ્યાય બદળાકુ રચિત 'કપસૂત્ર' છે તેમાં તીર્થ કરોના જીવનચરિત્રો, સાધુઓના આચાર વિષયક નિયમો તથા સપ્રદાયોના નામોનું વર્ણન છે
- ૫ જુહતકલ્પસૂત્ર સાધુઓ અને સાધ્વીઓ માટેના વિધિ
- ૬ પચકલ્પ (પચકલ્પ) ઉપર પ્રમાણે કેટલાક જીવકલ્પને છઠું ઉદસૂત્ર કહે છે

૨ સૂત્રો

૧. ન દિસૂત્ર જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારનું વર્ણન
- ૨ અનુયોગદ્વારસૂત્ર (અનુયોગદ્વાર) વિદ્યાસર્વસ્વનું વર્ણન

૪ મૂલસૂત્રો

- ૧ ઉત્તરાધ્યયન (ઉત્તરજ્ઞયન) સિદ્ધાંતો ઉપર કથાઓ, દષ્ટાન્તો, ઉપમાઓ, સવાદો અને ઉપદેશો
 - ૨ આવશ્યક (આવસ્થય) દિનચર્યાના આવશ્યક વિધિઓ ઇત્યાદિ
 - ૩ દરાવૈકાસિક (દસવૈકાલિક) સાધુજીવનના નિયમો
 - ૪ પિંડનિર્ધુક્તિ (પિંડનિજ્જુત્તિ) સાધુઓએ દાન સ્વીકારવાના વિધિ કેટલાક તેને ઓધનિર્ધુક્તિ પણ કહે છે
- આ ૪૫ ઉપરાત બીજા ૨૦ પ્રકીર્ણ, ૧૨ નિર્ધુક્તિ અને બીજા કેટલાક પ્રયો ઉમેરીને એકદરે ૮૪ ધર્મગ્રંથોની ગણના પણ કરવામા આવે છે
- સ્વેતાશ્વરોમા પણ સ્થાનકવાસી^૧ સ પ્રદાયવાળા દશ પ્રકીર્ણો તથા હઠા ઉદસૂત્રને અને પિંડનિર્ધુક્તિને પ્રમાણભૂત નથી માનતા તેમના ધર્મગ્રંથોની સખ્યા એ હિસાબે ૩૨ છે

૧ એ સ પ્રદાય મૂર્તિપૂજના વિરોધમાથી ઉદ્ભવેલો. ઈ સ ૧૪૭૪ના અરસામા અમદાવાદના લોકાશાહે પ્રતિમાપૂજનનો વિરોધ કર્યો અને ત્યાર બાદ તેમના પંથના ફોટા તરીકે સ્થાનકવાસી કે દૂ દિયા સપ્રદાય ઊભો થયો. લોકાશાહ બ્યવહારસૂત્રને પણ આમમત્ર થ તરીકે નહોતા સ્વીકારતા.

પરિશિષ્ટ ૨

દિગંબરોની માન્યતા પ્રમાણે આગમ ગ્રંથો

જે પ્રાચીન ગ્રંથો હુમ્મ યઈ ગયા છે, તેમને સ્થાને દિગંબરોએ કેટલાક અર્વાચીન ગ્રંથોને પ્રમાણભૂત સિદ્ધાંતગ્રંથો તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમના ચાર વર્ગ છે (૧) ઇતિહાસ, (૨) વિશ્વવ્યાખ્યાન, (૩) તત્ત્વજ્ઞાન, (૪) નીતિ આ ચાર વર્ગને દિગંબરો ચાર વેદ કહે છે એ બધા ગ્રંથો ઈ સ ૬૦૦ની પૂર્વે રચાયેલા છે તે ગ્રંથો નીચે પ્રમાણે છે

- ૧ ઇતિહાસ (પ્રથમાનુયોગ) રવિસેનનું પદ્મપુરાણ (ઈ ૩ ૬૫૦ ?), નિનસેનનું હરિવંશપુરાણ અને આદિપુરાણ (૭૮૩), ગુણભદ્રનું ઉત્તર પુરાણ (૮૭૬)
- ૨ વિશ્વવ્યાખ્યાન (કશ્ચાનુયોગ) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ જ્યોત્સ્વલ
- ૩ તત્ત્વજ્ઞાન (દ્વિતીયાનુયોગ) કુન્દકુન્દના પ્રવચનસાર, સમયસાર, નિયમસાર, યચાસ્તિકાચ, ઉમાસ્વામિનું તત્ત્વાર્થધિયમસૂત્ર, અને સમન્તભદ્ર (૬૦૦), પૂજ્યપાદ (૭૦૦), અકલક (૭૫૦), વિદ્યાનન્દ (૮૦૦) વગેરેએ એના ઉપર લખેલી ટીકાઓ, સમન્તભદ્રની આત્મભીર્મસા (૬૦૦), અને અકલક, વિદ્યાનન્દ વગેરેએ એના ઉપર લખેલી ટીકાઓ
- ૪ નીતિ (ત્રણાનુયોગ) વટ્ટેકરનો મૂલાચાર અને ત્રિવલ્લુચાર, સમન્ત ભદ્રનો રત્નકરૃદ્રાવકાચાર (૬૦૦)

મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ

ખંડ ૧ લો

અધ્યયન ૧ લું^૧

જુદા જુદા વાદો

૧

“જીવના અંધનનું કારણ જાણી, તેને દૂર કરવું જોઈએ.”

એ પરથી જાણુસ્વામીએ શ્રીસુધર્મસ્વામીને પૂછ્યું “મદારાજ’ મહાવીર ભગવાને અંધન કોને કહ્યું છે? અને શું જાણવાથી તે ટળે?” [૧]

શ્રીસુધર્માએ ઉત્તર આપ્યો — હે આયુષ્યમન’ ત્યાં સુધી માણસ જડચેતન^૨ વસ્તુઓમાં થોડીધણી પણ પરિમદજુદિવાજો^૩ હોય છે, કે ખીજના પરિમદમાં અનુભતિવાજો છે, ત્યાં સુધી તે હુ ખમાંથી છટી શકતો નથી. કારણ કે આસક્તિવાજો — પરિમદી મનુષ્ય પોતાને ઇષ્ટ વસ્તુ મેળવવામાં તેને સંરક્ષવામાં કે ભોગવવામાં અવસ્ય અન્ય પ્રાણીઓની હિસા કરે છે, કે ખીજ પામે કરાવે છે, કે કનાર કોઈને અનુભતિ આપે છે; આમ તેનું વેર વધ્યે જાય છે. પોતાના કુળમાં^૪ કે સગાંસંબંધીમાં મમતાવાજો મનુષ્ય, નવી નવી આસક્તિઓ વધારતો છેવટે નાશ પામે છે. ધન વગેરે પદાર્થો કે સગાંસંબંધી થોડાં જ તેને કર્મકૃણ ભોગવવામાંથી બચાવી શકવાના હતાં કે, તેનું શરણ ચર્ચ શકવાનાં હતાં!

૧ બદબાહુ નિયુક્તિના મત પ્રમાણે આ પ્રથમ અધ્યયનમાં કયા કયા વાદો કહેલા છે, તેની વિગત માટે જુઓ આ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૧

૨ મૂળ : ચિત્તવાન અને જ્ઞાનિ । જૈન માન્યતા પ્રમાણે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ વગેરે જડ દેખાતા પદાર્થો પણ જીવજન તો છે જ; પરંતુ તેઓમાં ચિત્ત ન હોવાથી, પુરુષાર્થ સાધવાની શક્તિ નથી

૩ એટલે કે આસક્તિ જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૭ ૧૨ મૂર્છા પરિગ્રહ-૧
“પદાર્થોમાં આસક્તિ તેનું નામ પરિમદ”

૪ શીલાકટેવ ટીકાકાર (વિ સ ૬૩૩) કુલના પ્રાખ્યા તરીકે શેડોડ વગેરે [મધુકુલનાદો] જણાવે છે

આમ બાણીને, છુદ્ધિમાન મનુષ્યો પોતાના જીવનનું સાચું મહત્વ નિચારી, આવાં કર્મબંધનનાં કારણોથી દૂર રહે છે. [૨-ખ]

પરંતુ આ સદ્બોધને ન ગણકારી, કેટલાક અજ્ઞાન શ્રમણો ને બ્રાહ્મણો પોતપોતાને કાવતા મતમતાંતરેને વળગી રહે છે, અને કામભોગોમાં રાગ્યા કરે છે. કેટલાક કહે છે કે, ‘આ જગતમાં જે છે તે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ ને આકાશ એ પાંચ જૂતોમાત્ર છે.’^૧ (આત્મા જેવી કોઈ જુદી વસ્તુ નથી, કે જેને કરેલાં કર્મનાં ફળ પરલોકમાં ભોગવવાં પડવાનાં હોય. માટે આ પંચજૂત જ્યાં સુધી શરીર રૂપે સ્થિત છે, ત્યાં સુધી મારો, કાપો, ખોદો, બાળો, ગમે તે કરો — પણ સુખ ભોગવો. આ જગતથી પર બીજો કોઈ પરલોક નથી, કે જન્મ નથી.) [૧-ગ]

કેટલાક એવું માને છે કે, એ પાંચમહાજૂતો (શરીરાકારે પરિણત થાય છે, ત્યારે તેઓ)માંથી એક ચેતન દેહી-આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રત્યેક શરીર દીઠ આખો જુદો આત્મા છે. પંચજૂતો શરીરાકારે રહે છે ત્યાં સુધી જ આત્મા રહે છે, અને પંચજૂતો શરીરાકારે નાશ પામતાં, તેનો પણ નાશ થાય છે. (મરેલા શરીરને ઢાંકડીમાં બાંધી ચાર જણા ઉપાડી જાય છે, અને બાળા નાખે છે. તે જણા ગયા પછી જૂખરા રંગનાં ઢાંકડાં બાકી રહે છે, — અને પેલા ચાર જણા ઘેર પાછા ફરે છે. આમ શરીરના નાશ પછી શરીરથી જુદો એવો આત્મા બાકી રહેતો નથી, કે જેને પરલોકમાં કર્મફળ ભોગવવાં પડે. માટે જ્યાં સુધી શરીર છે, જીવ છે, ત્યાં સુધી મારો કાપો — ગમે તે કરો, પણ સુખ ભોગવો.) જ્ઞાની

૧ મૂળમાં ‘મયો’ શબ્દ છે તેનો અર્થ સિદ્ધાંતો પણ થાય, તેમજ જૈન આગમમયો પણ થાય

૨ બીજા મયોની પેઠે અહીં પણ સમજાવણ એવો એવો શબ્દ, “જુદા જુદા પયોના પ્રચારક” એવા સામાન્ય અર્થમાં જ વપરાયો છે

૩. મૂળમાં આ મતનું કોઈ નામ નથી બીજા ખંડમાં (૨.૧.૨૬) આ મતને મૂળમાં ‘પંચમહાભૂતિક’ તરીકે ઉલ્લેખ્યો છે નિયુક્તિકાર બદબાદુએ (ઈ સ ૫૫૨૯૭ કે ઈ સ નું ૪૪૫ સેક) આ વિભાગને ‘પંચમહાભૂત’ નો કલો છે અને ટીકાકાર શીલાંકદેવે આને ચાર્વાક કે બાઈરખત મત કલો છે

હો કે અગ્નિ હો, શરીર છે ત્યાં મુખી છે; શરીરના નાશ પછી નથી. પુનર્જન્મ કાર્મ પામતું નથી. આમ આ લોકથી પર બીજો કાર્મ લોક (અથવા જન્મ) નથી; એટલે (પછીથી જેનું ફળ બોગવવું પડે છે એવું) પુણ્ય પણ નથી કે પાપ, પણ નથી. શરીરનો નાશ થતાં શરીરી (કહેવાના જીવ)નો પણ નાશ થાય છે.^૧ [૮, ૧૧, ૧૨]

બીજા કેટલાક મંદુષ્ટિવાળા આસક્ત લોકો એમ જણાવે છે કે, 'ઘડો, ડીંકડું, ઇંટ આદિએ એક જ માટી જેમ અનેકરૂપ દેખાય છે, તેમ જ આ પશુપક્ષી, વનવૃક્ષાદિ અનેક રૂપે દેખાતું વિશ્વ એક આત્મારૂપ જ છે.' (પરંતુ તેમનું કહેવું સાચું હોય, તો પછી) પાપકર્મ કરનારને પોતાને જ તેનું ફળ બોગવવું પડે છે — બીજા બધાને નહીં — (એ નિયમ શી રીતે ધરી શકે?)^૨ [૯-૧૦]

કેટલાક બીજા ધૂષ્ટતાપૂર્વક કહે છે કે, 'કરવા-કરાવવા વગેરેની ક્રિયાઓ આત્મા નથી કરે. એ તો અકર્તા છે.'^૩ [૧૩]

૧ મૂળમાં આ વાદનું કશું નામ નથી પરંતુ નિર્યુક્તિકાર તેમજ દીકાકાર બંને આ વાદને 'તત્ત્વવત્શરીરવાદ' કહે છે. આ વાદનું વધુ વર્ણન આગળ ૨-૧, ૧૫૧૬માં આવે છે ત્યાં તેને મૂળમાં જ તે નામે ઉલ્લેખિત છે આની અને આર્વાકમતની વચ્ચેના તફાવત માટે જુઓ પ્રકરણને અતિ ટિપ્પણ નં ૨

૨ મૂળમાં આ મતનું નામ નથી નિર્યુક્તિકારે આ વિભાગને 'એકાત્મક' કહ્યો છે દીકાકારે આને એકાત્મ-અદ્વૈત-વાદ કહ્યો છે. અહીં મૂળમાં આત્માને બદલે 'વિદ્વાન' શબ્દ છે પરંતુ આગળ ૨-૧, ૨૫-૨૮ માં આત્માને માટે ઉચિત તથા 'પુરુષ' એ બે શબ્દો વાપર્યાં છે એ ત્રણે શબ્દો એકાર્થક જ છે, અને તે સિદ્ધાંત વેદાંતીઓના એકાત્મવાદને જ અવિલક્ષ્ય છે, એ સ્પષ્ટ છે

૩ નિર્યુક્તિકાર આ મતને 'અકારકવાદ' કહે છે દીકાકાર આને 'સાંખ્ય' કહે છે. મૂળમાં તેનું નામ નથી આગળ ૧-૧-૩, ૬ માં પણ સૈશ્વર સાંખ્ય મત અને નિરીશ્વર સાંખ્ય મતનો ઉલ્લેખ આવે છે એમ કહી શકાય સાંખ્ય મતે ચૈતન આત્મા છે, પણ તે નિર્ગુણ-અકર્તા છે આત્મા ઉપરાંત પ્રકૃતિ નામનું બીજું જડતત્ત્વ છે તે ચિત્ત, શરીર, જગતના પદાર્થ આદિએ પરિણમે છે જડ ચિત્ત આત્માના સાન્નિધ્યથી ચૈતન હોય તેમ લાગે છે; તથા ચિત્તનાં પરિણામો આત્મામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે — નિર્માણ સ્ફટિકમાં વિના હસ્થાએ

આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને સદ્ગતિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? હિંસાદિ પ્રવૃત્તિઓના કીડા જેવા એ અબોધ લોકો વધારે ને વધારે અંધારામાં ખૂંચે જાય છે. [૧૪]

વળી ખીજ કેટલાક ભ્રમ-વાદો તને કહ્યું કેટલાક કહે છે, ‘હ તરવો છે. પાંચ મહાભૂત ને આત્મા અને તે બધા શાશ્વત છે. એમાના એકેનો નાત જન કે પરત થતો નથી અને જે વસ્તુ અસત્ છે—છે જ નહિ—એ હિત્તજ જ કયાથી થાય? આમ બધા પદાર્થો સર્વથા નિત્ય છે.’ [૧૫-૧૬] અને કેટલાક દોડદોડી

પાસેના લાવ કૂલનું પ્રતિબિંબ પડે તેમ ચિત્તના પરિણામે પોતાના ન હોવા છતાં પોતાના માનવા-એ આત્માનો ભ્રમ અથવા બધું આમ તે મત પણ પોતાની રીતે પ્રેક્ષા માર્ગે પ્રથમ તથા સુખી દુખી એવા બેઠવાણું જગત ઘટાવે છે, એટલે તેને આકારવાદી ન જ કહેવાય, પરંતુ જૈનદર્શનનો વેદાંતની જેમ તેની સામે એવો આક્ષેપ હોય એમ લાગે છે કે, આત્માને નિર્ગુણ-અકર્તા કહ્યા કરવાથી અને પછી પાછા જડ ચિત્તના વિકારોનો આત્મામાં અવિવેક માનવાથી સરવાળે ગોટાળો અને ગેરસમજ બ્રહ્મા થાય છે, અને પોતા અક્રિયાવાદી બને છે તેના કરતા આત્માને કથયિત્ કરતાં ભગીને ચારણ એ જ એસકર છે બૌદ્ધાદિમત પણ એ પ્રમાણે ક્રિયાવાદી હોવા છતાં તેમના અનાત્મવાદ ક્ષણિકવાદ, શૂન્યવાદ જેવાં સિદ્ધાંતોને કારણે અક્રિયાવાદના પોષક બનતા હોઈ, અક્રિયાવાદીપણાનો આક્ષેપ પામે છે.

૧ ‘ગીતાકારે હોવસ્તેષા કુત સ્વાત્’ એ પદનો એવો અર્થ કર્યો છે કે ‘કોઈ સુખી, કોઈ દુખી’ એવા વિચિત્ર રૂપવાળો આ સ સાર તે બધાને મતે શી રીતે ધરી શકે? કારણ કે આર્વાક મત અનુસાર પાપપુણ્યના ફળ જન્મ જન્માતરમાં ભોગવનાર કોઈ સ્થાયી આત્મા જ ન હોય, અથવા એકાત્મવાદીના કહ્યા પ્રમાણે એક આત્મા સિવાય બીજું કોઈ જ ન હોય, તથા સામ્યવાદીના કહ્યા પ્રમાણે આત્મા અકર્તા જ હોય, તો પછી જન્મથી જ કોઈ સુખી અને જન્મથી જ કોઈ દુખી એવા બેઠવાણું આ જગત શી રીતે ધરી શકે?

૨ નિર્ગુણિતકાર આને આત્મવચ્ચવાદી કહે છે દીકાકર તેને સૌવાધિકારી (વૈરોચિક) કે સામ્ય મત હોવાનું જણાવે છે મૂળકારે બીજા શ્રુતસ્ક્રધમા (૨૧ ૨૨) આ મતને ધર્મમહાભૂતિક મતની સાથે જણાવેલો છે બૌદ્ધ શ્રેયોમા પદુધ કચ્ચાયનનો જે અન્યોન્યવાદ છે, તે આ વાદને મળતો છે તે પણ કહે છે કે ‘આ ધર્મો કોઈએ કરેના કે કરાવે નિર્માણ કરવા કે કરાવે’

મૂર્ખાઓ કહે છે, “ક્ષણે ક્ષણે વિપજ્ઞતા ને નાશ પામતા રૂપાદિ પાંચ સ્કંધો^૧ સિવાય બીજો એકે (આત્મા જેવો) પદાર્થ જ નથી; પછી; એ હેતુવાળો છે કે હેતુ વિનાનો છે, બધાંથી બિન્ન છે કે એકરૂપ છે, એવો કશી જાતનોય વાદ જ શો? પૃથ્વી, પાણી, તેજ અને વાયુ — આ ચાર ‘ધાતુઓનું’^૨ રૂપ (એટલે કે શરીર, તેમ જ આ સંસાર) બનેલ છે.”^૩ [૧૭-૧૮]

અને વળી, આ બધા જ વાદોઓ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, ‘ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, કે સંન્યાસી, જે કોઈ અમારા સિદ્ધાંતનું શરણ લેશે, તે સર્વ કુ ખોર્માથી છૂટશે.’ [૧૯]

નથી તેઓ વધ્ય, કૃતસ્થ અને સ્તલ પ્રમાણે અચલ છે તે હાલતા નથી, બદલાતા નથી, એકબીજાને ત્રાસદાયક થતા નથી, તથા એકબીજાનું સુખ-દુઃખ અથવા બંને કલ્પન કરી શકતા નથી એમનો મારનાર, મરાવનાર, સાબળનાર, કહેનાર, બાંધનાર કે વર્ણવનાર કોઈ પણ નથી જે તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે કોઈનું ડાકું કાપે છે, તે કોઈનું પણ જીવિત હરણ કરતો નથી આ સાત પદાર્થોની વચલી જગામા શસ્ત્રોએ પ્રવેશ કર્યો છે, એટલું જ સમજવું જોઈએ.”

સૂત્રકૃતાગમા બીજા શ્રુતસ્કંધમાં આ વાદી લગભગ એ જ શબ્દો કહે છે ‘એ પદાર્થો અનિર્મિત, અનિર્માપિત, અકૃત, અકૃત્રિમ, અનાદિક, અનિધન, અવધ્ય, અપુરોહિત, સ્વતત્ર અને શાશ્વત િ માણસ ખરીદે-ખરીદાવે, મારે મરાવે, રાધે-રધાવે, અરે તે માણસોને વેચે કે કાપી નાખે — તો પણ તે કશું ખોટું કરતો નથી.’

આમ આત્મા માનવા છતાં, તેને કોઈ પણ જાતની અસરવાળો ન માનવાથી આ મત યંચસૂતવાદ જેવો નાસ્તિકવાદ માની, મૂળકારે તેને પથ-ભૂતવાદ સાથે જ નાખ્યો હોય તો નવાઈ નથી વૈશેષિક મત તો ક્રિયાવાદી મત કહેવાય, એટલે તે મત અહીં અસિદ્ધિત ન હોય

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩

૨ ધારણ કરે છે, પોષે છે, મારે તે તત્ત્વો ‘ધાતુ’ કહેવાય છે

૩ મૂળમાં આ મતનું નામ નથી નિર્ધારિતકાર એ બંને ળોકાક્રમા વર્ણવેલા વાદને ‘અકલવાદ’ એવું એક જ નામ આપે છે. ઈકાકાર ૧૭મા ળોકાક્રમા વાદને ‘બીદ્ધ’ અને ૧૮મા ળોકાક્રમા વાદને ‘બીદ્ધવિરોધ’ વરીકે ઉલ્લેખે છે.

હું તને કહું છું કે, આ બધા વાદોઓને નથી ખમર સાચા જ્ઞાનની^૧ કે નથી જ્ઞાન સાચા ધર્મનું પરિણામે તેઓ આ સસારસાગર નથી તરી શકતા, અને ગર્ભ-જન્મ-દુઃખ-મૃત્યુ-બ્યાધિ-તથા વૃદ્ધાવસ્થાથી ભરેલા આ સસારચક્રમાં આટા ખાતા દુઃખ ભોગવ્યા જ કરે છે રાત પુત્ર જિનેશ્વર મહાવીરે કહ્યું છે કે, તે બધા લોકો સારીનરસી યોનિઓમાં જન્મતા અનેક વાર જન્મશે અને મરશે [૨૦-૨૭]

એમ હું કહું છું

૨

વળી કેટલાક જાણવા જેવા મિત્ર્યાવાદો તને કહું કેટલાક^૨ કહે છે “બધા જુદા જુદા જીવો જે સુખ કે દુઃખ અનુભવે છે, અથવા પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થાય છે, એ બધું કાઈ જીવનું જાતે કર્યું થતું નથી કે અર્થાત્ એ બધાનો પ્રતાં જીવ પોતે નથી તો બીજો કોણ^૪ હોય ? જીવો એ બધું સુખદુઃખ અનુભવે છે, તે ‘સાગતિક’ છે — નિયતિને લીધે થાય છે, અર્થાત્ જેમ બનવાકાળ હોય તેમ બન્યા કરે છે” વળી પોતાને પડિન માની, બીજા અનેક કૃષ્ટ કર્પનાઓ તે અક્કન-બહારના^૫ લોકો દોડાવે છે, ને તે મુજબ ઉન્માર્ગી આચરણ કરી કરીને, દુઃખમાંથી છૂટી શક્તા જ નથી એ ધમડી લોકોને એટલું જ જ્ઞાન નથી કે, સુખદુઃખમાં તો દૈવ તેમજ પુરુષાર્થ^૬ એ બેઉ કારણો સકળાયેલા હોય છે [૧-૫]

૧ મૂળમાં ‘સધિ રાખે છે તેનો અર્થ’ રીકાકાર ઉત્તરોત્તરપદ્યવિજ્ઞાન જાણવે છે

૨ આજીવિક ગોસાલકના મતના નિયતિવાદીઓ જુઓ ઉપોદ્યાત પા ૨૭

૩ જેમ કે કોઈ મહેનત કરે છે તો પણ ચૈસાદાર થતો નથી અને કોઈ વગર મહેનતે ચમત્ કડાવે છે’ રીકા

૪ અથવા કાલ હંસર વગેરે

૫ મૂળ ‘પાસત્યા છે તેનો પાર્થસ્થ એટલે કે ષડ્ધર્મ — બહાર રહેનારો એવો અર્થ થાય તેમ જ ‘પાર્થસ્થ’ એટલે કે બંધનમાં અટવાયેલા એવો અર્થ પણ થાય

૬ પૂર્વે બાધેલા કર્મો આજે ફળ દે છે, એ અર્થમાં સુખદુઃખ દૈવ અથવા નિયતિદૃત છે અને એ પૂર્વ કર્મો પણ તે કાળે કરેલા પુરુષાર્થ વડે જ બધાયા હતા એ અર્થમાં પુરુષાર્થ પણ સુખદુઃખનું કારણ છે

‘ટનાક મિથ્યાદષ્ટિ અનાય’ શ્રમણો^૧ (અજ્ઞાનવાદી-શકાવાદી છે તેઓ) ન શકા ક્રવાયોગ્ય વસ્તુઓમા શકા કરે છે, અને શકા ક્રવાયોગ્ય વાતોમા અશકિત રહે છે શિકારીના ભયથી ભાગતુ હરણુ જેમ અભય સ્થાનોમા ભય પામે છે, ને ભયવાળામા નીડર રહે છે, તથા જ્યાં જળ હોય, ત્યાં તેને ઢૂંદી જવાને કે તેની નીચેથી સરી જવાને બંદે, તેને દેખ્યા વિના તેમા પડતુ નાખે છે, અને એમ પોતાના જ અજ્ઞાને નીચે કસાય છે, તેમ જ આ મિથ્યાવાદી મૂર્ખ લોકોનુ છે સાચા ધર્મજ્ઞાનથી તેઓ ગભગર્ભને ભાગે છે, ને જ્યાં ભયસ્થાન છે, એવી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ, તેમ નિર્ભય વિચરે છે પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરનારા લોભ, માન, માયા ને ક્રોધનો^૨ ત્યાગ કરીને માણુસ કર્મબંધથી છૂટી શકે પણ આ મૂઢ વાદીઓ પેલા મૃગની પેઠે, એ જ નથી જાણતા અને આ મસારજળમા કસાઈ વાગવાર જન્મે ને મરે છે તેઓ (અજ્ઞાનને જ શ્રેયસ્કર સામિત ક્રવા) ભાગે તકો ગ્રહી કરે છે પરંતુ એમના એ તકો ‘અજ્ઞાન (શ્રેયસ્કર છે, એવુ નિશ્ચિત જ્ઞાન કગવવા)મા’ સફળ થઈ શકતા નથી (કારણ કે તેઓને મતે કોઈ પણ વસ્તુનુ કશું નિશ્ચિત જ્ઞાન જ સંભવિત નથી તો પછી ‘અજ્ઞાન’ વિષયક નિશ્ચિત જ્ઞાન પણ તેમના જ સિદ્ધાંત પ્રમાણે શી રીતે સંભવી શકે?) આમ, તે લોકો પોતાને જ પોતાના અજ્ઞાનવાદની શીખ દઈ શકવા સમર્થ નથી, તો બીજાને શીખવવામા શી રીતે સમર્થ થઈ શકે ? ’૩ [૧૭]

૧ અજ્ઞાનવાદીઓના મનના વિવરણ માટે જુઓ ઉપોદ્ધાત પા ૩૩ ઉપર સજય બેનફીપુત્તનો મત કોઈ પણ વસ્તુનુ નિશ્ચિત કે ઉપયોગી જ્ઞાન શક્ય નથી એમ તેઓ માનતા એટલે તેઓ અજ્ઞાનને જ શ્રેયસ્કર માની ચિત્તમા અસમાધિ ઉત્પન્ન કરનારી મિદ્ધાતય્યાએથી દૂર રહેવાનુ પગલું કરતા

૨ મૂળ મર્વામક ન્યુત્તર્વ જૂમ અવ્વત્તિવ ।

૩ આ મ્લોક અજ્ઞાનવાદીઓના મતનો છે, એ તો ૧ ૧૨-૨ ઉપરથી પણ જણાય છે ત્યાં અજ્ઞાનવાદીઓનુ વર્ણન તેને મળતા જ શબ્દોમા કરેતુ છે ‘અજ્ઞાનવાદીઓ (નીચે કરવામા) કુરાગ હોવા છતાં (અજ્ઞાન શ્રેયસ્કર છે એવુ નિશ્ચિત જ્ઞાન સંબિત કરવાનો પ્રયત્ન કરીને, પોતાના જ મતથી વિરુદ્ધ જાય છે તેઓ પોતે શકાનો પાર પામેલા નથી આમ એ લોકો વગર વિચાર્યે ખોટું જાને છે અને પોતે આજુબાજુ હોઈ બીજા અજુબજુ લોકોને શીખ દેવા જાય છે’

કંટનાક બ્રાહ્મણો ને ઝમણો^૧ વળી એમ જ માની એમ છે કે, 'જ્ઞાન તો અમારી પામે જ છે, આખી દુનિયામાં બીજા ને કાંઈ પ્રાણીઓ છે, તેઓ કાંઈ જ જાણતા નથી' (પરંતુ તેમનું જ્ઞાન એટલે શું? પરપરાથી બિતરી આવેલી તત્ત્વની વાતો તે પોપટની પેઠે મોને છે) એવું જોમ આર્યે કહેલું બોની જાય છે પણ તેનો અભિપ્રાય સમજતો નથી, તેમ તે અજ્ઞાનીઓ પોતપોતાનું જ્ઞાન કહી બતાવતા હોવા છતાં બોધરહિત એવડોની જોમ તેનો કશો નિશ્ચયાર્થ નથી જાણતા એવા એ મૂઠ્ઠા લોકો બીજાને શું દોરી શકે? વનમાં જોમ અણુજાણુ બોમિયાને અનુસરનારો અણુજાણુ પ્રાણી તીવ્ર શોક પ્રાપ્ત કરે છે, તથા જોમ આધળાને દોરનારો આધળો દૂરદૂર ચાલ્યા કરે તો પણ કા તો અવગે માર્ગે ચાલ્યો જાય કે જુદે જ માર્ગે ચડી જાય, તેમ આ બધા મોક્ષમાર્ગીઓનું છે તેઓ કા તો ધર્મને જ લે અધર્મને જ અનુસરી ગયા હોય છે' પોતાના જ્ઞાનના ધમડમાં તેઓ સાચા જ્ઞાનીને અનુસરનાતો સગળ માર્ગ નથી પડતા, અને પરિણામે પાતંગમાં પુરાયેલું પંખી પોતાનું મધન તોડી નથી શકતું, તેમ તેઓ પણ પોતાના કુખમ વનને નથી તોડી શકતા [૧૪-૧૬, ૧૮-૨૩]

આ ઉપરાંત એક જૂના જમાનાથી ચાનતા કિષ્કિન્ધા વિશે જાણવા જેનું છે કર્મમધન વિશે સાચું જ્ઞાન નહિ મળાનાર એવા એ વાંદને અનુભવીને કંટનાક લોકો સસારમાં ફસાતા ગયા છે આ વાદમાં એમ કહ્યું છે કે, "જો માણસ ધગદો છતાં શરીરથી દિસા નથી કરતો તથા જો અનુભૂતિ દિસા મેરે છે, તેઓને મર્મનો સ્પર્શ સામે છે

૧ દીકાકાર ગીવાકદેવ વગેરે આ અધિકારને અજ્ઞાનવાદીઓના અધિકારમાં જ સમાવી લે છે પરંતુ નિર્બુદ્ધિનાર બદ્ધજન દુએ (ગા ૩૧) અજ્ઞાન વાદીઓ પછી અને અનુવિધકર્મચય માનનાર વાદના વચ્ચે જાણવડો જ્ઞાનવાદીનો મન આ છે એવો કે, અત્યારસુધી બીજા એકા વાદો વર્ણવી દે. ખરો વાદ પોપટની જોમ એકી બાજુનારા — સમગ્ર જિનાના લોકોની ખબર લે છે

૨ દીકાકાર મટે છે કે, અહીં બાજીના બે ઉર્ધ્વાધ અને સ્વપ્નાતિક એ બે વર્ગ પણ ઉમેરી લેવા રસ્તે ચાલતા અણુધારી દિસા લામે તે ઉર્ધ્વાધ અને સ્વપ્નમાં થતી દિયા તે સ્વપ્નાતિક, એમ આ ચાર પ્રકારોથી કર્મ ઉપચય નથી પામત જુઓ પ્રકરણને અતિ દિ ન ૧

ખરા, પરંતુ તેનું પૂરેપૂરું પાપ નથી નાગતું જ્યાથી પાપ પૂરપૂરું
લાગે તેના સ્થાન ત્રણ છે જાતે ધર્માપૂર્વક કર્યાથી, બીજા પાસે
કરાવનાથી, કે બીજા કોઈ ડરનાગને મન વડે અનુમતિ દેવાથી એ
ત્રણ રીતે કર્મ બધાય છે, અને ભાનની વિશુદ્ધિથી નિર્વાણ મળે
છે” [૨૪-૨૭] અને એ તાદ્દશ એક દષ્ટાંત આપ્યું છે કે, “કોઈ
ગૃહસ્થ પિતા દુકાળમાં જૂખનો માર્યો અરાગભાવે અને અદ્વેષભાવે
પુત્રને હણીને ખાય, તથા કોઈ બિંધુ તેમથી બિદ્યા કરીને તેવી રીતે
ભાવશુદ્ધિપૂર્વક ખાય તો તેને કર્મનો લેપ ન લાગે” [૨૮]

હું કહું છું કે, આ ક્રિયાવાદી અજ્ઞાન છે મનથી પણ જે દોષ કરે છે,
તેને નિર્દોષ ન માની શકાય નાગળું કે, તે સયમમાં કાચો છે પરંતુ
ભોગાસક્ત લોક ઉપરની નાતો માની પાપમાં પચા કરે કે આ બધા
મિથ્યાવાદીઓ કાના જેના છે? કાણી કોડીમાં મેસી માર્ક જન્મ્યાં પ્રાણી
સાગર પાગ કરવા ચાહે, એના જેવી એમની દશા છે અને થાન છે એના
અનાય શ્રમથી સસાગમાં ચાક ખાયા જ કરે કે એમ હું કહું છું [૨૯-૩૨]

૩

[વળી ઉપર જણાવેના મૌદ્દલિષ્ઠ્યો બિદ્યાની બાનતમાં પણ
શુદ્ધિના નિયમ જાળવતા નથી તેઓ ગૃહસ્થોએ આપેલા નિમત્રણો
સ્વીકારે છે, એટલું જ નહીં, પણ આડબરપૂર્વક જણાવે છે કે, બે
હજાર બિંધુઓને જમાડનાર ગૃહસ્થ મનાસસ્વ આરોધ્ય દેવ થાય છે
તેઓ સમજતા નથી કે નિમત્રણનું અન તો તે બિંધુઓને માટે જ

૧ ‘ક્રિયા છે અને ક્રિયાનું ફળ છે’ એવું માનનાર વાદી તે ક્રિયાવાદી
કહેવાય એ રીતે તો જેનો પોતે પણ ક્રિયાવાદી જ છે પરંતુ ક્રિયાવાદીઓમાં
પણ બીજો જેવા કેટલાક માત્ર માનસિક હેતુ ઉપર જ ભાર મૂકનારા હોઈ
અજ્ઞાતા યતા કૃત્યો માટે બેદરકારી કે બેજવાબદારી દાખવતા તેથી તેમને
અહીં વિરોધ થયો છે આની જ વધુ ચર્ચા ૨૪ અને ૨૬ માં છે મૂળકાર
આ મતને ‘ક્રિયાવાદિદર્શન’ કહે છે નિર્ધુક્તિકાર અને ‘બિંધુ (બીજ) સમય’
અર્થાત્ બિંધુમત કહે છે ૨-૬ માં આ બીજબિંધુઓની માન્યતાઓની વાત
આવે છે ત્યાં દીકામ્બર તેમને શામ્યોપદેશ અનુસરનારા (બીજ) કહે છે

તૈયાર કરેલું હોય, એટલે તેને માટે થયેલી હિસાના તેઓ સીધા ભાગી ચયા જ. પરંતુ તેઓ તો કહે છે કે, બિંદુઓને જમાડવા ગૃહસ્થ ધેગે મારીને રાધે, અને તેની વાની બિંદુઓ ખાય, તો તેમા બિંદુઓને શાનું પાપ લાગે? [૧-૫૨] કોઈ અદ્વાણુ ગૃહસ્થે બિંદુ માટે બનાવેલું ભોજન, બલેને તે હજાર હાથમાથી પસાર થઈને મળે, પણ તે નિષિદ્ધ હોવાથી તે ખાનારને દોષ લાગે જ. પરંતુ ટેલકાક અમણો આ વાત નથી સ્વીકારતા, દુનિયામા કયા જોખમ છે એનું એમને ભાન નથી, ને વર્તમાન સુખની લાલસાના માર્યા તેઓ પાપમા પડે છે પછી, ભગતી કાળે તણાઈ આવી, ઓટમા જમીન પર રહી જતા મગગમચ્છની^૧ પેડે તેમનો વિનાશ થાય છે [૧-૪]

વળી ખીજા પ્રકારના ટેલકાક મૂર્ખ (કૃત)વાદીઓ વિષે કહ્યું છું તે સાબળ કોઈ કહે છે, દેવે આ જગત ગચ્ચુ છે, ને કોઈ કહે છે કે જ્ઞાત્રાએ કોઈ વળી એમ જણાવે છે કે, જગત્તેતનથી ભગ્નૂ તથા સુખદુ ખવાણુ આ જગત ઈશ્વરે ઘડ્યું છે, અને કોઈ કહે છે, 'ના, એ તો પ્રધાન-પ્રકૃતિ આદિનું^૨ કાર્ય છે' કોઈ મહર્ષિએ વળી એમ કહ્યું છે કે, સ્વયંભૂએ આ જગત ગચ્ચુ છે પછી જગત લગઈ જવાની થીકે તેણે 'માર' મૃત્યુ ઉત્પન્ન કર્યો તેણે વિસ્તારેલી માયાથી આ જગતના પ્રાણીઓ મગતા દેખાય છે^૩ વળી ટેલકાક અમણો ને જ્ઞાત્રાઓ કહે છે, 'આ જગત ઈડામાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે આ બધા પદાર્થોનો સમુદાય એ ઈડા દ્વારા^૪ તેણે (જ્ઞાત્રાએ કે પ્રજાપતિએ) ઉત્પન્ન કર્યો છે' [૫-૭]

૧ તે બિંદુઓના આ સિદ્ધાંતો આગળ ૨૬ મા આવે ■

૨ મૂળમા તે માછલા માટે 'વૈશલિક' વિચારણ છે વિરાળ-સમુદ્રમા થયેલા, અથવા વિરાળ નામની જાતના અથવા મોટા-એવા અર્થ દીકાકાર સૂચવે ■

૩ વિષ્ણુ કે નેવા કોઈકનું - નીકા

૪ નહીં તો સ્વયંભૂમાથી ઉત્પન્ન થયેલું આ જગત પોતાના કારણની જોમ નિત્ય જ હોય - નીકા

૫. શતપથ ૧૧-૧-૬-૧

આ બધા (કૃત) વાદોમાં પોતપોતાની મગજ મુજબ આ જગતને દેવે, બ્રહ્માએ કે જડ પ્રકૃતિએ બનાવેલું કહે છે. તેઓ સાચુ તત્ત્વ નથી જાણતા આ જગત (ના ઘટક દ્રવ્યો તો નિત્ય છે, કોઈના ઉત્પન્ન કરેલા નથી અને તેથી જ) કદી વિનાશી પણ નથી. બાકી આ જુદા જુદા જન્મ અને અવસ્થાઓથી બરપૂર આ સસારરૂપી દુખ તો જીવેના સારા માટે કમોંથી ઊંચુ થયેલું છે. એ સાચુ કારણ ન જાણનારા પેલા બધા વાદો, તેમાંથી ઊગરવાનો માર્ગ તો પછી કયાથી જ જાણે ? [૮-૧૦]

એક બીજા મિથ્યાનાદ વિશે વળી કહું કેટલાક કહે છે, “શુદ્ધ થયેલું પાણી જેમ પાણુ મંચિન થાય છે, એમ જ પ્રયત્નો કરીને શુદ્ધ નિષ્પાપ બનેલો સયમી મુનિ પણ પાછો રાગદ્વેષવાળો થઈને મલિન થાય છે”^૧ શુદ્ધિવાને વિચારવું જોઈએ કે, આ બધાને મતે પછી બ્રહ્મચર્યાદિ પ્રયત્નોનું શુ ક્ષણ રહ્યું ? અને બધા વાદોમાં પોતપોતાના વાદનું ગૌરવ તો ગાય જ ને’ વળી કેટલાક સિદ્ધિઓ (અણિમા, ગરિમાદિ) નું ગૌરવ કગતા કહે છે, “જુઓ, અમે તો અમારા સિદ્ધિઓને અંગેગ થઈ, યથેચ્છ આ જગતમાં માણીએ છીએ”^૨ [૧૧-૧૫]

પોતપોતાના સિદ્ધાંતની આવી આવી સમજો રાખીને, તેમાં જ દુખ્યા રહેનારા આ બધા અસયમી લોકો, સસારના આ અનાદિ ચક્રમાં ગોથા ખાતા, કદપ સુધી અધમ^૩ અસુરો^૪ બની અવતરશે, એમ હું કહું છું. [૧૬]

૧ દાખલા તરીકે મકખસિ ગોશાલન એવું કહેવું હતું કે, “પ્રાણીઓ કારણ મિવાય અપવિત્ર થાય છે, અને કારણ સિવાય શુદ્ધ થાય છે, અને શુદ્ધ થઈને પાછા એમની મેળે અપવિત્ર થાય છે” મૂળકાર અને નિર્યુક્તિકાર આ મતના નામ વિશે કાંઈ કહેતા નથી રીકાકાર જણાવે છે કે, ‘આ મત એકજાતનો કૃતવાદ છે, અને ગોશાલક મતને અનુસરનારા ત્રૈસશિક મતને સમત છે’ સુખદુઃખાત્મક જગત શી રીતે બન્યું-એનો જવાબ આ લોકોએ એમ જ આપ્યો ગણાય કે, એમ બન્યા જ કરે છે, -જીવો સારા થાય છે ને પાપા નરસો થાય ■ છં

૨ રીકાકારના કલા પ્રમાણે શૈવો અને એકાંતીઓ

૩ મૂળમાં તો અસુરોનીના દેગમાં પણ કિંચિત્ક જાતિના એવે કે,

અ ૫ ભોગમાં અર્ધવાળા નોકરચાકર જેવા બનશે, એમ છે

ગગદેવાદિથી જિતાયેલા આ બધા વાગીઓ પોતાને પડિત માને છે, અને ત્યાગી સંન્યાસી અન્યા છતાં સાંસારિક હિપદેશ જ આપ્યા કરે છે. એવા એ મંદબુદ્ધિ પુરુષો તમારું શું ધોળી શકવાના હતા? એટલે, સમગ્ર વિદ્વાન બિશ્નુએ એમની મોમતમા ન દસાનાં નિગભિમાન, નિરાસક્ત ધર્મ, ગગદેવાતીત એવી મધ્યસ્થ વૃત્તિથી મુનિજીવન ગાળવું. એવું કહેનારા લોક પણ પડ્યા છે કે, પરિચ્છેદી તથા પ્રવૃત્તિમય હોવા છતાં^૧ મુક્ત ધર્મ સકાય. આ ન માનતાં બિશ્નુએ તો અપરિચ્છેદી અને નિવૃત્તિમયનું ચરણ લેવું. વિદ્વાન બિશ્નુએ, બીજાએ પોતાને માટે તૈયાર કરેલો આહાર ભિક્ષામા માગી લાવવો. અને જે આપવામાં આવે તે, ગણ ધર્મને સ્વીકારી લેવો. ગગદેવરહિત ધર્મ, તેણે કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો. કેવા કેવા લોકવાદો પ્રચલિત હોય છે. જેમકે, લોક અનંત છે, નિલ છે, શાશ્વત છે, અને વિનાશ પામતો નથી ઇત્યાદિ. બીજે કોઈ બુદ્ધિશાળી^૨ વળી એમ કહે છે કે, લોક અંતવાન તથા નિલ છે. તેહ જ મુક્તપુરુષનું જ્ઞાન અપરિમાણ છે કે સપરિમાણ, એ બામતમાં પણ કહેવાય છે. વિપરીત બુદ્ધિમાંથી બપજોલા કે મતાનુગતિક આવેલા આ અને આવા બધા લોકવાદો^૩ બિશ્નુને ભિક્ષાદિ વખતે જાણવા મળે, તો તેથી તેણે વિચલિત-શક્તિ ન થવું. [૧-૭]

૧ યજ્ઞાદિથી, અથવા શુરુભ તથા કે શુરુદ્ધાથી ઇ.

૨ દીકારાના જણાવ્યા મુજબ આસ, કારણ કે તે પૃથ્વીને ક્ષાત દીપવાળી માણે છે ઇ.

૩ આ જગત અનંત છે કે ક્ષાત છે (કાળની અપેક્ષાએ), તથા અપરિમાણ છે (દેરાની અપેક્ષાએ), એ પ્રશ્નોની બાબતમાં કોઈ પણ એક છેડો પકડવાની જરૂર નથી, પરંતુ, અપેક્ષાએ બને દૃષ્ટિનો સમન્વય કરવો, એવું અહીં વિવિક્ષિત છે જુઓ ખંડ ૨, અધ્ય ૫, શ્લોક ૧ ૩ તથા તેના હપર નોંધ

બીજા અથવા આવા વાદોને ‘લોકચિંતા’ રાખી ઓળખવામાં આવ્યા છે જુઓ દીપનિકામ — બદ્ધાલમસુત્ર. દીકારા આ હપરહિત લોકવાદોના બીજા દાખલા આ પ્રમાણે આપે છે. ‘અપુત્રની ચતિ ન થાય,’ ‘હતરા પક્ષ છે,’ ‘ગાયથી મરનાર કે ગાયને મારનારની ચતિ નથી,’ ઇત્યાદિ

જાણી, જ્ઞાનમાત્રનો સાર તો આ જ છે કે, કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવી. પ્રાણીઓનું સ્થાવર હોવું કે જંગમ^૧ એ અમુક ચોક્કસ કારણોને લીધે હોય છે. અર્થાં જ જીવભાવે સમાન છે. તેમાંય જંગમ પ્રાણીઓ વિષે તો આ સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે. પોતાની જોમ કોઈને દુઃખ નથી ગમતું, એમ જાણી, કોઈની હિંસા ન કરવી. અહિંસાનો સિદ્ધાંત તે આ જ છે. માટે મુમુક્ષુએ ચાક્રવામાં, સૂવાભેસવામાં તથા ખાવાપીવામાં સતત જન્યતિભેર સંયમી ને નિરાસક્ત રહેવું; તથા માન, ક્રોધ, માયા ને લોભ તજવાં.^૨ આ પ્રમાણે સમ્યક્ આચારવાળા^૩ થઈ, તથા કર્મો આત્માને ન લેવે એ સારુ અહિંસા, સત્યાદિ પાંચ મહાવ્રતો ર્ધાં સંવર^૪ (એટલે કે છત્ર) દ્વારા સુરક્ષિત બનવું; અને એમ કરી કર્મબંધનના આ લોકમાં પવિત્ર ભિક્ષુએ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરતા સુધી રહેવું, એમ હું કહું છું. [૮-૧૩]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા.

૧ જૈન પરિભાષામાં સ્થાવરજંગમ બેડકાને માટે વ્રતસ્થાવર એવો પ્રયોગ છે. જવ એટલે ગ્રાસ થતા નારી જઈ શકે તેવો - જંગમ.

૨. મૂળ શબ્દો. લત્કર્ષ, જ્વલન, જૂમ, મધ્યસ્થ (આખા સંસારમાં બધામાં રહેલો). જુઓ ૧. ૧. ૨-૧૨; ૧ ૨ ૩-૨૬

૩. મૂળ - મમિત. એટલે કે 'સમિતિ'ઓ યુક્ત અમુક પાત્ર વિવેક્ષુના સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઓને જૈન પરિભાષામાં સમિતિ કહે છે. (સમ્+ઈ=સમ્યક્ રીતે ચાલતું તે) જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪.

૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં° ૧ : બદ્ધાદુ આ પ્રથમ અધ્યયનનો વિષય ઉદ્દેશકવાર આ પ્રમાણે જણાવે છે (ગાથા ૩૦૨)

પ્રથમ ઉદ્દેશક પચમહાભૂતવાદ એકાત્મવાદ તત્ત્વજ્ઞવત્ચરીરવાદ, પાપપુણ્યાદિ ક્રિયાઓ જીવ નથી કરેનો એ અમરકવાદ, પાચમહાભૂત અને જીવો આત્મા માનનારાનો આત્મચક્ષ વાદ, તથા હોઈ ક્રિયાનું ફલ નથી એનો અફલવાદ

બીજો ઉદ્દેશક નિયતિવાદ, અજ્ઞાનિકમત, જ્ઞાનવાદી બૌદ્ધમતમા ચાર પ્રકારનું કર્મ ઉપચર નથી પામવું તે વાદ [૧ અવિજ્ઞોપચિત (અભિજ્ઞતા કરેડું), પરિજ્ઞોપચિત (કેવળ મન દ્વારા ચિતિત) ૩ ઈચ્છાપ્રત્યય (માર્ગમા જવા આવવાથી થવું), ૪ સ્વપ્રાતિક]

ત્રીજો ઉદ્દેશક આધાત્મ આહારનો દોષ, તેમજ કૃતવાદીના મત (ઈશ્વરકૃત ઇં)

ચોથો ઉદ્દેશક અસધમી એવા ધરનીથી મુદસ્થ તત્ત્વ છે

ટિપ્પણી નં° ૨ આગળ આવી ગયેલા [૬-૭] ચાર્વાક મત જેને બીજા ખડમા (૨૧૨૦) મૂળમા જ પચમહાભૂતિ વાદ તરીકે ઓળખાવ્યો છે — તેમા અને તત્ત્વજ્ઞવત્ચરીરવાદમા ફેર આર્યો જ દેખાય છે કે, પચમહાભૂતવાદી શરીરરૂપમા પરિણત પચમહાભૂત જ હોડવું ચોવડું વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે એમ માને છે, જ્યારે તત્ત્વજ્ઞવત્ચરીરવાદી શરીરમારે બેગા થયેલા પચમહાભૂતોમાથી જુદી ચેતન સન્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તે શરીરની બંધી ચેતન ક્રિયાઓ કરે — કસવેંછે, એમ માને છે જો કે તે ચેતન શક્તિ પચમહાભૂતોનું જ કાર્ય હોઈ વસ્તુની રૂઝિએ પચમહાભૂતથી બિન્ન નથી તથા શરીરના નાશની સાથે જ તે પણ નાશ પામી જાય છે

ટિપ્પણી નં° ૩ બીજો આત્મા જેવી સ્થાયી અવિનાશી વસ્તુ નથી માનતા પરંતુ ફાણે ફાણે બદલાતા પાંચ રસધો માને છે તે પાંચ રસ ઓ આ પ્રમાણે (૧) પૃથ્વી, પાણી તેજ અને વાયુ એ ચાર મહાભૂતો તે રૂપરસકંધ (૨) સુખકારક, દુઃખકારક, અને ઉપેક્ષાસ્થુક્ર એ ત્રણ પ્રકારની વેદનાઓ તે વેદનારસકંધ (૩) એક જ જડ સુષ્ટિના બનેલા મૂર્ત અમૂર્ત એમ સર્વ પદાર્થોનું જે સક્રિય વડે આપણને ધડો ગામ એવું નિન્ન બિન્ન સ્વરૂપ લાગે છે, તે સંસ્કારકંધ (૪) પ્રેમાદિ કુશળ, દ્વેષાદિ અકુશળ અને અમુક પ્રકારની અભિરુચિ આવડત વગેરે અજ્ઞાત સંસ્કારો તે સંસ્કારકંધ

સ્કંધ તથા (૫) ચક્ષુ, શ્રોત્ર, શ્રાણુ, જિહ્વા, કાય અને મન એ છ વિગ્નાને તે વિજ્ઞાનસ્કંધ.

દિગ્ધણુ નં. ૪ : પાંચ સમિતિઓ આ પ્રમાણે છે : —

(૧) ઈર્યાસમિતિ : કોઈ જંતુને ઈંજ ન થાય તેમ કાળજીપૂર્વક ચલવું. (૨) ભાષાસમિતિ : સત્ય, હિતકર, યશિમિત અને મદદ વિનાનું બોલવું (૩) એપણુસમિતિ : જીવનયાત્રામાં આવશ્યક એવાં નિર્દોષ માધનો મેળવવા સાવધાનતાથી પ્રવૃત્તિ કરવી (૪) આદાનનિરોધસમિતિ : વસ્તુભાવને ભેદ તપાસી કાળજીથી લેવી મૂકવી (૫) ઉત્સર્ગસમિતિ : અનુપયોગી વસ્તુ જંતુ વિનાને સ્થળે ભેદ તપાસી નાખવી

દિગ્ધણુ નં. ૫ : સંવરનો મૂળ અર્થ જૈન પરિભાષામાં, 'કર્મેનિ આત્મામાં દાખલ થતા રોકવાં' એવો થાય છે કર્મબંધનની જૈન કલ્પના એવી છે કે, શુભ અશુભ પ્રવૃત્તિઓ વખતે કર્મરજ આત્મા તરફ ખેંચાય છે, અને ત્યાં, તેલવાળા શરીર ઉપર ધૂળ ચોટ તેમ ચોટી નય છે કર્મો આત્મામાં દાખલ થાય તેને આસ્રવ કહે છે અને તે આસ્રવને રોકવા તેનું નામ ગંધર ઉપર જણીલી સમિતિરૂપ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિથી, તથા સમજપૂર્વક મન, વાણી અને કાયાને ઉન્માર્ગથી રોકવારૂપી શુભિ (રક્ષણ) થી, ક્ષમા, માર્દવ, શૌચ, મત્ય, સંયમ, તપ, ત્યાગ, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મથી, જીવનશુદ્ધિમાં ઉપયોગી થાય તેવા તાત્ત્વિક ચિંતનથી (અનુપ્રેક્ષા), ધર્મમાર્ગમાં ટકી રહેવા અને કર્મબંધનો ખ ખેરી નાખવા સમભાવપૂર્વક આચરેલી તિતિક્ષાથી (પરિપક્વ), તથા આત્મિક શુદ્ધ હૃદયામાં વિચર થવાના પ્રત્યક્ષરૂપ ચારિત્રથી સંવર મિદ્ધ થાય છે જુઓ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૯, સૂત્ર ૨

અધ્યયન ૨ જી^૧

કર્મનાશ^૨

૧

શ્રીમુધમંજ્વામી^૩ પછી કહેવા લાગ્યા સમજો! અને બોધ પ્રાપ્ત કરો. મનુષ્યજન્મ મળવો દુર્લભ છે, અને એક વાર ગયેલી પળ પાછી ફરતી નથી. મૃત્યુ તો આસ્વાવસ્થામાં, વૃદ્ધાવસ્થામાં કે ગર્ભાવસ્થામાં પણ ગમે ત્યારે અણધાર્યું આવીને ઝીણું નહે છે. તેતર ઉપર શકરો નાજ અણધાર્યો આવી પડે તેમ. માટે તમે બધા સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા વેળાસર પ્રયત્ન કરો. મનુષ્યો કુલન દુઃખ્યાન કામભોગોમાં તેમ જ સ્ત્રીપુનાદિના સ્નેહમાં અટવાઈ ગે છે. પછી મર્યા બાદ સદ્ગતિ કે તેને માટેનો પ્રયત્ન ઓછો જ થઈ શકવાનો હતો? વળી તેઓ સગાસબથી ઓની મમતાના માર્યા સાગનગ્સા અનેક કર્મો કર્યા કરે છે. દેવ માર્ગ સર્વને આયુષ્ય પૂરું થયે, ન મમતું હોવા છતાં, પોતાના પ્રિય સન્નેગો અને સબધો છોડીને અવસ્ય જવું પડે છે, તથા પોતપોતાનાં કર્મના ફળ જાતે એકલા ભોગવવા પડે છે તે વખતે રાજવૈભવ, ધનસંપત્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન, બ્રાહ્મણપણ કે બિશુપણ કોઈને પોતાનાં પાપ કર્મનાં ફળમાથી બચાવી શકતા નથી. માટે, વખત છે ત્યાં સુધી, સાચું

૧ મૂળ વેદાન્વિત તોના બે અર્થ થાય. વૈદારિક તેમ જ વૈજ્ઞાનિક. આ અધ્યયન વૈતાલિક હત્યા છે એટલે વૈજ્ઞાનીય અર્થ પણ બેરો, તેમ જ વિદ્વન્-વિદ્વન્ 'કર્મનો નાશ' એ આ અધ્યયનનો વિષય છે, એટલે વૈદારિક અર્થ પણ બેરો.

૨ આ અધ્યયન આદિ તીર્થ કર ઋષભદેવે પોતાના પુત્રોને કપરેગુ કહેવાય છે જુઓ પ્રકરણને અને ગ્રિપ્તુ ન ૧ પરતુ આ અધ્યયનમાં એવટના ભાગમાં વારંવાર 'સાતપુત્ર' (મદ્દાવીર)નું નામ આવ્યા કરત હોવાથી. આ અધ્યયનના સારો મુવર્માના ભોમાં જ પડી શકે છે જડે આ અધ્યયનનો વિરાય આદિ તીર્થ કર નેનો પ્રાચીન દોષ

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જેથી, કર્મો તેમ જ કર્મોના હેતુઓનો નાશ કરી, તમે આ દુઃખચક્રમાથી મુક્ત થઈ શકો [૧-૭] આ અતનાન જીવિત દરમ્યાન મૂઠ મનુષ્યો જ જગતના કામભોગોમા મૂર્છિત રહે [૧૦]

પરંતુ, એ કર્મનાશનો માર્ગ ઘણો સૂક્ષ્મ^૧ તથા દુર્ગમ છે. ઘણામ મનુષ્યો તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને ઇરાદે ન્યાસી થઈ, બિદ્યાચર્યા સ્વીકારે છે, નગ્નાનસ્થા સ્વીકારે છે, તથા મહિના મહિનાને આતરે ખાવાફળી કરોર તપશ્ચર્યાઓ કરે કે પરંતુ પોતાની આતર કામનાઓ નિમૂળ ન કરી શકતા હોવાથી, તેઓ ઈર્મચક્રમાથી મુક્ત થવાને બદલે, તેમા ને તેમા ગ્રહેસાધા કરે છે તેઓ મોક્ષ વિષે ગમે તેવી મોતી વાતો બયે કરે, પરંતુ તેમની પાસેથી આ લોક કે પગ્યોક એ કશાનુ સાચુ જ્ઞાન ક્યાથી મળવાનું હતું? જુદિમાન મનુષ્યે તો મુક્તિમાર્ગના વીરલાઓએ સારી રીતે ઉપદેશલા માર્ગે પ્રયત્નપૂર્વક તથા યોગયુક્ત બની, આગળ વધવું હિંસાદિ પાપોમાથી નિવૃત્ત, મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે વીગ્તાપૂર્વક કરી બદ્ધ થયેલા, ક્રોધ, માયા આદિને પીરી નાખનારા, સર્વ પ્રકારે અહિંસક, તથા ક્યેશોનો નાશ થવાથી શાતઘ્વરૂપ બનેલા એવા પુરુષો જ સાચો માર્ગ ખતાવી શકે સામાન્ય માર્ગ ઉપર ચાલનારા જ કેટલી આગી ઘૂટી જાણવાની હોય છે? તો પછી, આ કર્મનાશના દુર્ગમ માર્ગે જતા ગોથા ન આઈ જવાય તે માટે, પ્રથમ એ માર્ગના ભોમિયા પુરુષનું શગ્ણ સ્વીકારવું જોઈએ વળી સામાન્ય જીવનવ્યવહારમા જેમ અનેક મસ્કેલીઓ સંકળ કરવાની હોય છે, તેમ જેને આત્માનું હિત સાધવું છે, તેને એ માર્ગે જતા કેટલીય મસ્કેલીઓનો વીરતાપૂર્વક સામનો કરવાનો હોય છે એ બધાથી ગભરાઈ ગયે કેમ ચાલે? તેણે તો, છાણા ચાપેલી દીવાન જેમ છાણા ઉખાડી નાખવાથી પાનળી થઈ જાય, તેમ પોતાના શરીર મનના પડ વ્રતસયમાદિથી જખડી જવાથી, ને બનેને કૃશ થઈ જતા જેવાના છે એ મધુ કાઈ સહેલું નથી જે સાચો વેગચવાન તથા ત્રીન મુમુક્ષુ છે, સત પુરુષોએ શાસ્ત્રોમા મનાવેન

૧ મૂળમા તેને માટે અણુપ્રાણ —એટલે કે “સૂક્ષ્મ જીવજીવાતો” એવો સબ છે પરંતુ અહીં મુક્તિમાર્ગની જ વાત ચાલે છે, એ ક્ષણુ છે

અવિદિસારૂપી મુક્તિમાર્ગને જે અનુસરે છે, તથા જે કડોર તપસ્વી છે, તે જ ધૂળથી ઝનાયેલી પખિણીની પેઠે પોતાના મન ખેંચી નાખી શકે છે, બીજી કોઈ નહીં [૮-૯, ૧૧, ૧૩-૧૫]

સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા, સાસાગ્રિ સળધો ઝાડીને ચાલી નીકળવા ભિખને, સૌથી પ્રથમ પોતાના પૂર્વસળધીઓ પ્રત્યેની મમતા દૂર કરવી પડે છે તાર્કિક વખત બિદ્યા મારગ તે પોતાને ઘેર આવી ચડે છે, ત્યારે તે બધા તેને સામટા ઘેરી લઈ, વિનંતિઓ, કાકલુડીઓ અને ન્દન વગેરેથી સમજાવવા પામે છે દુષ્ટ માતૃપિતા વગેરે તેને ઠગગતા કહે છે કે, 'અમને આમ અસદાન ઝાડી જવાને બદલે અમારું ભગણપોષણ કર. એ તારી સૌથી પહેલી દરજ્જા છે તેને જતી કરીને તું શું શું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરી શકીશ?' વળી તેઓ તેને એક જ વશરક્ષક પુત્ર ઉત્પન્ન થતા સુધી જ ગમ્મા રહેનારું કહીને સમજાવે છે, તથા બીજી પશુ ઘણી લાલચો બતાવે છે કોઈ વાર બગાળતરી પશુ નાપરે છે છતાં જેને શુદ્ધિ ઉપર મમતા નથી, તથા જે પોતાના માર્ગમા દૃઢ તથા તત્પર છે, એવા ભિક્ષુને તેઓ કોઈ કરી શક્તા નથી. પરંતુ સગાસળધીમા મમતાવાળા અસયમી ભિક્ષુઓ તે વખતે મોઢ પામી જાય છે, અને ઘેર પાઠા ફરી ધૃષ્ટતાપૂર્વક બમણા વેગથી પાપમોં કળા શરૂ કરે છે. માટે શુદ્ધિમાન ભિક્ષુએ પ્રથમ પોતામા ગેહીએ માયામમતા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો આ મહામાર્ગમા પરાક્રમી પુરુષો જ અત સુધી ચિર રહી શકે છે એમ જ કહ્યું છે [૧૬-૨૨]

૨

સગાસળધીઓમા મમતા જેવું જ આ માર્ગમા બીજું મોટું વિદ્ય તે અદ્યાર છે ઘણા ભિક્ષુઓ પોતાની પૂર્વાવસ્થાના ગોત્ર ગેરેને કારણે અભિમાન કરે છે તથા બીજાની નિંદા કરે છે પરંતુ સાધુએ તો પોતાની પૂર્વાવસ્થાને લગતા બધા ધ્યાનોને, સાપ જેમ પોતાની જૂતી કાચળી ઉતારી નાખે, તેમ ઉતારીને વેગળા મૂકવા જોઈએ પૂર્વાવસ્થામા પોતે ચક્રવર્તી રાજા હોય કે દાસોનો પશુ દાસ હોય પણ મુનિપદ સ્વીકાર્યો બાદ બને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો ગર્વ ન કરે, કે લગ્ન ન

માને, પણ સદા સમતાથી તો અહકારપૂર્વક બીજાની નિંદા કરવી એ અત્રેનરર છે, પાપરૂપ છે, નથા સમાગમા ભ્રમણનો હેતુ છે માટે, સાધુ પુરુષોએ મતાવેન સયમધર્મમા^૧ મુમુક્ષુએ કરી વાતનું અભિમાન કર્યા સિવાય, અપ્રમત્ત રીતે, સમાન વૃત્તિથી અણીશુદ્ધ ગરેબુ, અત્યાગે કોઈ તેની સાથે, તેની પૂર્વાવસ્થાની મદ સ્થિતિને કારણે પરુપતાથી વતે, નો પણ મુનિએ તો દૂરનો અર્થાત્ ભૂતકાળનો અને ભવિષ્યકાળનો વિચાર કરી, તેનું કુખન માનવું પણ સમભાવ ધારણ કરવો. જે સાધુ પૃથ્વી બુદ્ધિમાન છે, હમેશા નિતેદ્રિય છે, મુક્ત મોક્ષમાર્ગના જે જગ પપુ અનન પામતો નથી, જેના ક્રોધ માન દૂર થઈ ગયા છે, તે મુનિ સમતારૂપી ધર્મનો ઉપદેશ કરે બહુ જનો વડે પૂજતા તે ધર્મમા જે સાવધાનતાથી ચિર હોય, તથા સત પદાર્થોમાથી આસક્તિ દૂર કરવાથી જે સરોવર જેવો નિર્મળ છે, તે જ કાશ્યપગોત્રી (ભગવાન ઋષભદેવ કે મહાવીર)નો ધર્મ ઉપદેશી શકે સસારના સર્વ પ્રાણોને સુખદુખની ગામતમા પોતાની સમાન જાણી, સર્વ પ્રકારની હિંમતથી વિગત થયેનો તે મુનિ, અતકાળ પૂર્વે જ ધર્મનો પાગ પામી, કૃતકૃત્ય થાન ૭ પરતુ પાર્થોમા આસક્તિવાળા સસારી જીવો નિરતર શોક જ કર્યા કરે છે, અને તેમ કરીને પણ પોતાને તેજી સુખ નથી જ મેળવી શક્તા માટે જગતના પદાર્થોને આ નેકિમા તેમ જ પરનોકમા પણ કુખ આપનાર તથા ક્ષણભંગુર જાણી, વરનો ત્યાગ કરી બહાર ચાલ્યા આવો. પદાર્થોમા ત્રિન આસક્તિ તથા જગતના વદનપૂજન, એ કાટો બહુ સૂક્ષ્મ છે તથા મહાકષ્ટ કાઢી શકાય તેવો છે માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષે જગતના સસગનો ત્યાગ કરી, એકતા ધર્મ જવું, અને મનવાણીને અકુશમા ગખી, સમાધિ અને તપમા પરાક્રમી મનવું [૧-૧૨]

પરતુ, એમ સત સતધાનો ત્યાગ કરી, એકતા કરવું વર્ણ મુક્તેન છે એના મિયરનાર બિંદુને નિર્જન યથાનોમા કે ગ્રન્થ ઘરમા નિવાસ કરવાનો હોય છે ત્યા જમીન જમીનીથી હોય, ડામમ-૭૭ હોય,

૧ જૈન મોક્ષસાધન સચમપ્રધાન હોવાથી તેને માટે સયમ અથવા 'સયમધર્મ' એવો પ્રયોગ થતો આવે છે

તેમ જ સાપ વગેરે બધાં કર પ્રાણીઓનો પણ વાસ હોય છતાં, તેણે તેથી ગભરાઈ ને, બારણા ઉઘાડવાસ મગવા નહીં, કે ઘાસ પાથરી મળે ન મળે. તેણે તે બંધોને જીતવાના જ છે તે બંધોથી ગભરાઈ જઈને 'કેમ બચુ' એવી ઇચ્છા પણ ન મગવી અથવા 'હું આવો નીડર છું' એવું બીજાને કહીને પ્રતિજ્ઞા મેળવવાનો પણ ખ્યાલ ન કરવો. ધીમે ધીમે મુનિને શન્ય સ્થાનોમા રહેવાનો અભ્યાસ પડી જાય છે જેણે પોતાના આત્માને સમાધિમા મગમગ મિથન મ્યો છે જે પોતાના મન ઇન્દ્રિયોનું બંધો કે નાન્યોમાથી મક્ષણ કરી શકે છે, તે સાધુ જ ચારિત્ર ધર્મ પાળી શકે છે, તથા તેવો સાધુ જ એવી નિર્ભય જગ્યાઓમા સાતિથી, ફેવાદુ પણ ફગવા દીધા વિના એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થિર થઈને ધ્યાનાદિ કરી શકે છે અથવા સૂર્યાસ્ત વખતે જ્યાં હોય ત્યાં હિતારો કરવાના યતિધર્મનું પાલન કરી શકે છે.

જ્યાં સુધી તે એકાગ્રતા નિર્ભયતાથી મહી શકતો નથી, ત્યાં સુધી તે વસતીમા કે સોમતોમા રહેવા પ્રયત્ન કરે છે અને સાધુ માટે સગ જેવી જોખમકારક એકે વસ્તુ નથી બીજી બધી રીતે માણસ ઉચ્ચ ચાગ્રિય અને સધમને પાળતો હોય,^૧ છતાં જો તે સગહોયતો ત્યાગ ન કરે,^૨ તો તે તથાગત બન્યો હોય તો પણ સમાધિથી ન્યુત થઈ જાય. કારણ, સગ એ અનેક નષ્ટકારોનું કારણ છે, અને બળેડામા પડવાથી સાધુના બધા અર્થ નાશ પામે છે માટે બુદ્ધિશાળી જિમ્મુએ સસારીઓનાં સસર્ગથી દૂર ગહેવું, તથા જીવિતને દાણબચુર જોઈ, સર્વ પ્રકારનો પ્રમાદ દૂર કરી, મોહમાયાથી ગભિત થઈ, અવ્યક્ત અનુસરણ ટોડી દઈ, શીતોળણ વગેરે દ્વંદ્વો સહન કરી લઈ, શાની પુરુષોએ બતાવેના (વિકટ) ધર્મને જ અનસરવો. [૧-૨૦]

૧ અર્થાત મૂળમા જણાવ્યા પ્રમાણે જિનુ િનુ જ પછી પીનારો હોય, ધર્મમા મિથિત હોય લગ્નજનન કોઈ કોઈ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા (કામના) વિનાનો હોય કર્મબંધનવાળી પ્રતિજ્ઞાથી દૂર રહેનારો હોય.

૨ અર્થાત મૂળમા જણાવ્યા પ્રમાણે જદસ્થાને રેર મેસી તેના વાસણમા જ નાચ.

વધારે શું કહેવું? કુશળ છૂતકાર જેમ ખોટા દાવ^૧ છોડી દઈ, સારામાં સારો દાવ જ લે છે, તેમ તમે પણ જીસંગાદિ આમંધર્મો તથા ભોગવેલા વિષયોની કામના કરવાનું મૂકી દઈ, જગતને તારનારા કામ્યપગોત્રી મહર્ષિ^૨ જ્ઞાતપુત્રે^૩ ઉપદેશેલા સર્વોત્તમ તથા હિતકર ધર્મમાર્ગને જ અનુસરવા માડો. જેઓ મનને દ્વિપિત કરનારા વિષયોમાં હૂબેલા નથી, તેઓ જ માર્ગને જાતે અનુસરવા શક્તિમાન થાય છે, તથા ખીજને પણ ગ્રેગણા આપી શકે છે. મનના મોહને દૂર કરી, માયા, લોભ, માન, ક્રોધ, પ્રમાદ કે શિથિલતાનો ત્યાગ કરી, તેમ જ નકામી વાતચીત, પડપૂછ કે વાતકહાપણ વગેરે નિરર્થક અવૃત્તિઓમાં વખત ખોવાતું છોડી, પોતાના ઈલાણુમાં તત્પર થાઓ. ધર્મર્થ સાધવાની ઠેકઠાવાળા બનો! અને તપ વગેરેમાં પ્રમળ પુરુષાર્થ દાખવો. મન વચન અને કાયા ઉપર જેણે કાબૂ મેળવ્યો નથી, તેને માટે આત્મકલ્યાણ સાધવું સહેલું નથી. મહર્ષિ જ્ઞાતપુત્ર^૪ વગેરેએ જીવે ઉપગ્રથી કરુણાથી, જગતનું સંપૂર્ણ તત્ત્વ જાણી, જે પરમ ધર્મમાર્ગ^૫ ઉપદેશ્યો છે, તે અપૂર્વ છે તથા અદ્ભુત છે. માટે સદ્ગુરુની આજ્ઞાનુસાર તે માર્ગ વડે આ સસારરૂપી મહાન પ્રવાહનો અંત લાવો. તેમ કરીને ધણા ભોડા આ સસારનો પાગ પામ્યા છે. એમ હું કહું છું. [૨૨-૩૨]

૩

એ જ વિષયને આગળ ચલાવતા મુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા — જે બિમ્બુપાપકર્મો બધાવાનો માર્ગ બધ કરી દે છે, તે બિમ્બુના પૂર્વ અજ્ઞાનથી બધાયેલા કર્મો સયમ-તપથી ક્ષીણ થતાં જાય છે, એવા વિવેકી પુરુષો મૃત્યુને જાણગી પાગ નીકળી જાય છે. [૧]

કામોને રોગરૂપ સમજી, જીઓથી અભિજૂત ન થનારા

૧. મૂળ કલિ, ત્રેતા અને દ્વાપર નામના પાસા કૃતનો પાગો જ એક રહેવાય છે

૨ જ્ઞાત નામના રાજવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મહાવીર સ્વામી.

૩ મૂળ સમ્રાષિ. જૈન ગ્રંથમાં સમ્રાષિ શબ્દ યોનના ૩૬ અર્ધમાં નથી વપરાતો, પણ સમ્યક્ બાવીસને મોઢ પ્રતિ બાગ્યા દેન એટલે કે, જે જે સાધન વડે આત્મા મોક્ષ પ્રત્યે વ્યવસ્થિત થાય, તે જ્યાં સાધનના અર્ધમાં વપરાય છે

પુરુષોની ગણના મુક્ત પુરુષો સાથે થાય છે જેઓ કામભોગને છૂટી શકે છે, તેઓ જ તેમનાથી પણ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી શકે છે દેશાવગ્ના વેપારીઓએ આણેના મોઢા રત્નો રાજા મહારાજા જ ખરીદીને ધારણ કરી શકે છે તે પ્રમાણે રાત્રીભોજનત્યાગ સાથેના પાચ મહાવ્રતો કોઈ વીરના જ ધારણ કરી શકે છે, ખીજા સામાન્ય મનુષ્યો તો કામભોગોમા આમકત અને મૂઠ બની જાય છે એટલું જ નહિ, બેવડા તેમા બહાદુરી માને છે તેઓ માત્ર વર્તમાનકાળ જ દેખી શકે છે અને કહે છે કે, પગેના કોણુ જોઈ આવ્યું છે? તેવા મનુષ્યોને ગમે તેટલું સમજવો કે, અત્યારે મીઠા લાગતા સુખોને કાણે પછી તો તમારું અકલ્યાણ જ થવાનું છે, છતાં તેઓ પોતાના વિષયસુખો છોડી શકતા જ નથી નબળા બનદેને ગમે તેટલો મારો મૂડો, પણ તે આગળ ચાલવાને બદલે ભિન્ન ગળિયો થઈને ખેંચી પડે છે તેના જેવી પ્રશ્ન વિષયરસ આપેના મનુષ્યની વિષયોમા પેશમાત્ર સુખ નથી તથા તે ક્ષણભગુર છે તેમજ સોનાના આયુધવાળો ગણાતો માણસ પણ બન્યુવાવસ્થામા ગમે ત્યારે ચાનતો થાય છે એમ જાણના છતાં, તેઓ એવડ સુધી વિષયભોગને વળગી ગ્રહે છે અને અતે તે ભોગને કારણે કરેના હિંસાદિ અનેક પાપકર્મોના ફળ ભોગનવા, તેમને હીન આમુગી દિશાને પામવું પડે છે તે વખતે તેઓ પસ્તાય છે અને વિનાશ કરે છે આવા મનુષ્યો દયા ખાવા જેવા છે કારણ, તેઓ રાત્રીઓએ ઉપદેશોના મોક્ષમાર્ગને જાણતા નથી, તેમજ સસારનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ કરી, જેણે તેમથી છૂટવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે, તેવા મુમિના વચન ઉપર પણ તેમને શ્રદ્ધા નથી અને ત વાસનાઓથી ઘેરાયેલા તે અધ તથા દુખી મનુષ્યો પોતાની અચવા પોતાના જેવી ખીજની અધતાને જ જીવનભર અનુસર્યા કરી, ફરી ફરી મોહ પામ્યા પ્રે છે અને સસારચક્રમા ભટક્યા કરે છે [૨-૧૨]

માટે, વિવેચી પુરુષે શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ દરમ્યાન પણ, પોતાની યોગ્યતાનુસાર અહિંસાદિ વ્રતો પાળના પ્રયત્ન કરવો અને જેને મહાપુરુષોએ કહેના ઉપદેશને સાબળી, સત્ય માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા જન્મી છે, તેણે તો પ્રમત્ત્યા લઈ, સત્યપ્રાપ્તિ અર્થ જ સર્વતોભાવે પ્રયત્નશીલ બનવું તથા તેમા રિચર થવું તેણે તો રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ કરી, મન વચન અને કાયાને સયમમા

ગમી, નિગતર પગમાર્થપ્રાપ્તિમા જ મડયા રહેવુ. કાગળુ, મૂર્ખ મનુષ્ય જ સાસાંગિક પદાર્થો અને સમધીઓને પોતાનું શરણુ માની, તેઓમા બધાર્થ રહે છે તે જાણતો નથી કે, અતે તો તે બધાને છોડી એકવા જવાનું છે તથા પોતાના કર્મોના વિષમ પશ્ચિમામે ભોગવતા, દુષ્કર્મ પીડાર્થ, હમેશા આ યોનિચક્રમા બટકવું પડવાનું છે. પોતાના કર્મો પોતાને ભોગવ્યા વિના કોઈનો ઝૂટકો જ નથી અને દરેકને તેના કર્મો અનુસાર જ દશા પ્રાપ્ત થાય છે માટે જાગૃત થાઓ. વર્તમાનકાળ એ જ એક માત્ર તક છે અને બોધપ્રાપ્તિ સુખ જ નથી માટે આત્મકથ્યાણુ સારુ તીવ્રતાથી ઢમર કરો. ત્રણે કાળના જિનો તથા સતો ભાગપૂર્વક એ જ વસ્તુ કહેતા આવ્યા છે, તથા વિશાયા નગરીવાળા શાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરે પણ એ જ કહ્યું છે સર્વ પ્રકારે^૧ હિંસાદિ પાપકર્મોથી રહિત થાઓ. આત્માના કથ્યાણુમા તત્પર બનો અને કળની કામના ગમ્યા વિના સમયધર્મમા પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરા' એ જ માર્ગે અનંત પુરુષો સિદ્ધિ પામ્યા છે અને બીજા પણ પામશે [૧૩-૨૨]

એમ હું કહું છું

૧ મન વાણી અને કાયાથી તથા કરવાથી, કરાવવાથી કે અનુમતિ આપવાથી

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં ૧: આ અધ્યયનનો ઉપદેશ ઋષભદેવે પોતાના ૬૮ પુત્રોને આપ્યો હતો. એમ દીક્ષકાર જણાવે છે, ઋષભદેવ સો પુત્રોને રાત્રી વહેંચી આપી, સાધુ થયા હતા તેમાંથી ભરતે ચક્રવર્તી થવા પોતાના બધા બાઈઓને પોતાને તાણે થવાં જણાવ્યું, ત્યારે ૬૮ બાઈઓ પિતાની સલાહ લેવા ગયા તે વખતે ઋષભદેવે તેમને સાંસારિક કામનાઓથી પર વસ્ત્રનો ઉપદેશ આપી, તેમને સંસારથી વિમુખ કર્યાં. એટલે તે સંન્યાસી થયા ૬૮ માં બાઈ બાહુબલિએ ભરતનું કહેણ સ્વીકાર્યું નહીં અને તેને હરાવ્યો. પરંતુ પછી તે પાણુ બીજા બાઈઓને પેટે સંન્યાસી થયા, એટલે ભરત પૂર્ણ ચક્રવર્તી થયો.

બદબાહુ આ અધ્યયનના ઉદ્દેશો [પેટા વિભાગો] નું વસ્ત્ર આ પ્રમાણે જણાવે છે :

પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કહ્યું છે કે, મનુષ્યે હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના ત્યાગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, તથા આ જગતને અનિત્ય સમજવું જોઈએ બીજા ઉદ્દેશકમાં કહ્યું છે કે, માણસે માનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. શબ્દ આર્તિમાં અને અર્થમાં અનેક પ્રકારે અનિત્યતાનું પ્રતિપાદન પણ બીજા ઉદ્દેશકમાં કરેલું છે ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં કહ્યું છે કે, અજ્ઞાનદ્વારા વૃદ્ધિ પામેલાં ક્રમેની નારા કરવો આવશ્યક છે, તે માટે સાધુએ સુખ અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અધ્યયન ૩ જી

જીદાં જીદાં વિદ્નો

૧

શ્રીમદ્ધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

ઘણા લોક આવેશમાં આવી જઈ, પ્રથમથી કશી મુશ્કેલીઓનો વિચાર કર્યા વિના, કપરુ બિશુજીવન સ્વીકારી બેસે છે પછી, ત્યારે એક પછી એક મુશ્કેલીઓ આવતી જાય છે, ત્યારે તેઓ હતાશ થઈ જાય છે તથા હીવા થઈ બેસી પડે છે ઘણા બિશુઓ હેમતની ટાઢ કે ત્રીખનો તાપ દેખી ગભગઈ જાય છે, ત્યારે કેટલાક પાગકા પાસે બિહો માગવાનું થતા ખિન્ન થઈ જાય છે શેરીઓમાં કરડકણા કૂતરા તેમને જોઈ કરડવા દોડે છે તથા ઘણા અસરગરી કે વિદેશી લોકો તેમને ગમે તેવા શબ્દો સબળાવી તેમનો તિરસ્કાર કરે છે તેઓ કહે છે કે “કામ કરવું પડે એટલે સાધુ થયા” વળી બીજાઓ તેમને, ઝમનસીમ, કે પૂર્વજન્મમાં બહુ પાપ કરવાથી આ જન્મમાં આવી દુરવસ્થાને પામેલા કહીને નિદે છે બાકીના વળી તેમને, “નાગડા, બિખારા, અધમ, મૂડિયા, ખસિયન, ગદા, કે મિહામણા” કહીને ગાગો બાંડે છે તે વખતે નમળા મનનો બિશુ હીવો થઈ જાય છે^૧ વળી ત્યારે ડાસમચ્છર કરડે છે, અને ધાસની અણીઓ ખૂંચે છે, ત્યારે તેને પોતાના બિશુજીવનની સાર્થકતા વિશે જ શંકા આવે છે ‘કદાચ પરલોક જેવું કાઈ જ ન હોય અને મરણ એ જ બધાનો અંત હોય તો’ બીજા

૧ હીના થઈ જવાની હપમાઓ જોવા જેવી છે રાત્ર્યગ્રજ થયેલા કાવિયની જેમ, થોડા પાણીમાં તરફડતા માછલાની જેમ, અગ્નિથી દાઝેલા પ્રાણીની જેમ નળમાં ફસાયેલા માછલાની જેમ, રજસ ગ્રામમાં બાણથી ભેદાયેલા હાથીની જેમ, ઘણા ભાર વારવાથી ભાગી પડતા ગધેડાની જેમ, આગ સળગે અને લોક નાસવા માંડે તે વખતે બગલમાં રાખેલી ઘેડીને આધારે ચાલનારો લગાની જેમ

કેટલાક, વાળ દૂંધાવવા પડતા હોવાથી ત્રાસી જાય છે; અથવા બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાથી હારી જાય છે. વળી કોઈ વાર ભિક્ષુ કરતાં કરતાં સરદફના બાગોમાં જઈ ચડે છે, તો ત્યાંના લોકો તેને જતસુસ કે ચોર સમજી પકડે છે અને મારે છે. તે વખતે, ગુસ્સામાં પતિને છોડી ચાલી નીકળેલી સ્ત્રીની પેઠે તે ધર ઘાઠ કરે છે! આ બધાં વિધ્નો અવગત બહુ કડોર છે તથા દુઃસહ છે, છતાં તેમનાથી મહારાઈ પાછા ભાગવાને બદલે, ધીરજથી તેમને સહન કરનાં શીખવું જોઈ એ, એમ હું કહું છું. [૧-૧૭]

૨

વળી પોતાના નાજીક સ્નેહસંબંધો તોડતાં પણું નવા ભિક્ષુને એાછી મુસ્કેલી નથી પડતી. તેને ભિક્ષા માગવા આવેલો દેખી, સર્ગાસંબંધીઓ તેને ઘેરી સર્પ વિશ્વાપ કરવા માંડે છે કે : “હે તાત ! અમે તને હોઠેરી મોટા કયો, હવે તું અમારું ભરણપોષણ કર. તેમ કરવાને બદલે તું અમારો ત્યાગ કેમ કરે છે ? વૃદ્ધ માતાપિતાનું ભરણપોષણ કરવું એ તો આચાર છે. તેનો ત્યાગ કરવાથી તને ધર્મ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે ? તારા વડીલો મીઠી જીભના છે, તારા પુત્રો હજી બાળક છે, તારી સ્ત્રી પણ જીવાન છે. રખે તે અવળે માર્ગે ચડી જાય ! માટે હે તાત ! તું ઘેર પાછો ચાલ. તારે હવે કાંઈ કામ નહીં કરવું પડે. અમે બધા તને મદદ કરીશું, તારું દેવું અમે વહેંચી લીધું છે; અને વેપાર ધંધા માટે તારે ફરી પૈસા જોઈતા હશે તો પણ અમે આપીશું. માટે એક વાર તું પાછો ચાલ. પછી તને કાંઈ તો બચે પાછો ચાલ્યો જજે. એમ કરવાથી તારા શ્રમણપણાને વાંધો નહીં આવે.” આ બધું સાંભળી, સ્નેહીઓના દુરતર^૧ સ્નેહબંધમાં બંધાયેલો નગજા મનનો માણસ ધર તરફ દોડવા માંડે છે. અને તેનાં સંબંધીઓ પણ, એક વાર તે હાથમાં આવ્યો એટલે, તેને ચારે બાજુથી ભોગવિશ્વાસમાં જકડી લઈ, પણ વાર વીસો મૂકતાં નથી.^૨ [૧-૧૨]

૧ ‘વનમાં માણસલતા એમ વૃક્ષને વીંટી લે છે તેમ’

૨ ‘તરતની વિચાયેલી ગાય પોતાના બચ્ચાની ધાજળ ફરે તેમ’ .

આ ઉપરાંત બીજા પણ ઘણા પ્રયોજનો ભગવાન કાશ્યપે વર્ણવેલા છે કેઈ પવિત્ર જીવન ગાળનારા ઉત્તમ સાધુને જોતા જ રાગ્નઓ, અમાત્યો તથા બ્રાહ્મણદ્વિત્રિયો તેને વીટગાઈ વગે છે અને સત્કારપૂર્વક તેને પોતાને ત્યાં નિમત્રણ આપે છે^૧ તેઓ કહે છે, “હે મહર્ષિ” અમાગ આ રથનાહન, સ્ત્રી અવકાગ, ગથ્યા વગેરે સર્વ પદાર્થો આપના જ છે આપ કૃપા કરી તેમનો સ્વીકાર કરો, જેથી અમારુ કલ્યાણ થાય અમારે ત્યાં પધારવાથી આપના પ્રતનો ભગ નહીં થાય તે ઉપરાંત, હવે આપે ઘણી તપશ્વર્યાઓ કરી છે તેથી આવા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરવાથી આપને હોય નહિ લાગે આવુ સાબળી પરાણે બિમ્બજન ગાળતા તથા તપશ્વર્યાથી ષ્ટાંગેના નગના લોકો ઢોળાવ ચડના ધરડા બગની પેઠે, અધન્ય બેસી પડે છે અને કામભોગોથી લોભાઈ, સસાર તગ્દ પાછા દર છે, એમ હું કહું છું [૧૨૨૨]

૩

વળી ષ્ટતાક ભિક્ષુઓ પહેલેથી જ આત્મવિશ્વાસ વિનાના હોય છે સ્ત્રીઓ વગેરેથી કે ગરમ પાણી પીવા વગેરેના કડક નિયમોથી પોતે પચારે હારી જશે, તેનો ભરોસો એમને નથી હોતો તેઓ પ્રથમથી જ તેવો પ્રસંગ આવે ત્યારે આજીવિકામા વાધો ન આવે તે માટે, વૈદક જ્યોતિષ વગેરે શુભગનના સાધન શોધી રાખે છે^૨ આના માણસોથી કાઈ જ થઈ શકતુ નથી કારણુ મુશ્કેલી આવે ત્યારે તેની સામે જૂઝાને બને, તેઓ પહેલેથી શોધી રાખેના બચાવના સાધનોનો આશરો લઈ મેસી જાય છે મુમુક્ષુએ તો પ્રાણ હાથમા લઈ નિ શકતાથી અડગપણે પોતાના માગમા આગળ વધવુ જોઈએ એવાર અગ્રામમા ફૂદી પડ્યા, પછી વીરો પાછાગની વાત ઉપર ધ્યાન નથી આપતા તેઓ તો આગળની વાત જ વિચારે છે કાળુ, તેઓ જાણે છે કે બહુ બહુ તો મોત થશે એથી બીજુ શુ થવાનુ છે ? [૧-૭]

૧ ‘નીવાર વડે કુશરને લોભાવે તેમ’

૨ ‘રજસ મામમા કાષર લોકો વખત આવ્યે છુપાઈ જવાના સ્થાન શોધી રાખે છે તેમ એવા કાષરો શત્રુ ઉપર વિજય થી રીને મેળવી શકે !’

બિશ્વને વળી બિન્ન બિન્ન આચારવિચારવાળા પરતીચિકાના^૧ આક્ષેપોનો પણ સામનો કરવાનો હોય છે તે વખતે પોતાના માર્ગમાં દૃઢ નિશ્ચય વિનાનો બિશ્વ ગમરાર્થ જાય છે અથવા શક્તિ ધૂની જાય છે.

પરતીચિકા તેને ઉતારી પાડવા, દ્વેષથી તેના આચારવિચાર વિશે ગમે તેવા આક્ષેપો કરે છે તે વખતે બુદ્ધિશાળી બિશ્વએ ગમગયા વિના ચિત્તને સ્વસ્થ રાખી, અનેક ગુણોથી યુક્ત એવી યુક્તિસંગત વાણીથી તેમનો રહિયો આપવો કેટલાક પરતીચિકા, જૈન બિશ્વએ સામે એવો આક્ષેપ કરે છે કે, ‘તમે લોકો ગૃહસ્થ કુટુંબીની જેમ એકબીજામાં આસક્તિવાળા છો, કારણ, પોતાના સંઘનો કોઈ બિશ્વ માટે પડે ત્યારે તેને માટે બિશ્વ માગી લાવી તેને ખવરાવો છો. આમ એકબીજાને અધીન તથા એકબીજામાં રામનાળા તમે સંસારનો પાર શી રીતે પામી શકો ?’ તે વખતે તેમને જવાબ આપવો કે, ‘તમે તો તેથી પણ બૂઝુ કરો છો કેમકે તેવે વખતે તમે ગૃહસ્થીઓ પાસે માદા માણસને ઉદ્દેશીને ભોજન તૈયાર કરાવી મગાવો છો અને તેમના જ વાસણોમાં આરોગાવો છો.’ આમ માફ સાધુએ પણ પોતાને માટે ખાસ તૈયાર કરેલું (ઠકું પાણી, સજીવ ખીજ વગેરે યુક્ત) નિષિદ્ધ અન્ન ખાવું સારું ? કે પોતાના સાથીએ ગૃહસ્થો પાસેથી વધુધન્ય માગી આણેતું નિર્દોષ ભોજન ખાવું સારું ?’ તેઓને આમ સનોટ રહિયો મગે છે, ત્યારે તેઓ આગળ બેની શક્તિ નથી પછી તેઓ ગાળાગાળીતું શરણ લે છે,—ટકણ લોકો યુદ્ધમાં હારી જતા પદાડનો આશરો લે છે તેમ પણ હાથા બિશ્વએ શાંતિથી સ્વસ્થ રહી, સામે વાદી તપી ન જાય તે રીતે તેને શાંતિથી મોખ્ખ જવાબ આપવો [૮-૧૬]

૪

ખીજ કેટલાક પરતીચિકા એવો આક્ષેપ કરે છે કે ‘ખીજ ધાન્ય વગેરે ખાવામાં તેમ જ ઠકું પાણી પીવામાં^૨ એવો તે શો વાદો છે, કે

૧ ખીજ તીવ્ર ધર્મમાર્ગ—ને અનુસરનાર પરવાદી

૨ જૈન આચારમાં ગરમ કરી નિર્જીવ કરેલું તથા ખીજએ પોતાના ઉપયોગમાં લીધેતું પાણી વાપરવાનો જ વિધિ છે, તેમજ વ્રજવાની શક્તિ હળુ જેમની નાશ નથી પામી તેવા ધાન્ય વગેરે પદાર્થોનું બિશ્વને મદદ કરવાનો

તમે તેમનો ત્યાગ કરો છો? વિદેહનો ગજ નમિ^૧ ન ખાઈને તેમ જ રામગુપ્ત^૨ વગેરે બીજા-ધાન્યાદિ પદાર્થો ખાઈને સિદ્ધિ પામ્યા હતા તેમ જ માહુક^૩ તથા નાગયજ્ઞ^૪ ઋષિ ઠંડુ પાણી પીતા હતા અને અસિત,^૫ દેવિન^૬, દ્વિપાયન (વ્યાસ) અને પરાશર^૭ વગેરે તો ઠંડુ પાણી, બીજા ધાન્ય ઉપરાત લીધોતરી વગેરેનો ઉપયોગ કરતા હતા છતાં મુક્તિ પામ્યા હતા તો પત્રી એ બધા પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, તમે શા માટે દુખ વેડો છો? [૧-૫]

તે જ પ્રમાણે બીજા કેટલાક^૮ એવો આક્ષેપ કરે છે કે, 'સુખ વળી દુખકર સાધનોથી પ્રાપ્ત થતું હશે? સુખથી જ સુખ થાય સુખમાં જ આર્થમાર્ગ અને પરમ સમાધિ રહેના છે તો પત્રી તમે લોકો અત્યંતિ સુખની પ્રાપ્તિ માટે આના દુખકર કઠોર સાધનો શા માટે આચરો છો? આ તે તમારો કેવો અવળો માર્ગ છે?' [૬-૭]

નિષેધ છે સામાન્ય ગીતે ત્રણ વર્ષ બાદ બીજાની ઉપાદેશ શક્તિ નારા પામી બધે છે એમ મનાય છે

૧ વિદેહ દેશ ૨ મિથિલાના રાજા બુદ્ધો ઉત્તરાખ્યન અ.ચ.૦૮ ભાગવત ૨૬ ૬ અ ૧૩ મા વિદેહ નિમિત્ત ચરિત્ર આખું છે અને ત્યાં તેના નિમિત્ત ઉપરાત વિદેહ જન્મ મિથિલ એવા ત્રણ નામ આપ્યા છે

૨ આ 'રાજા' વિષે કરી વિગત દીકાકરે આપી નથી જેકાબી તેમને રામચંદ્ર ધારે છે

૩ મહાભારતમાં નૃગરાતનું બીજું નામ બાનુક આપે છે દીકાકાર એમને વિષે વિરોધ કરું જણાવવા નથી

૪ અસિત અને દેવસ મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ ઋષિઓ છે દેવસ ઋષિ સ્મૃતિકાગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

૫ વ્યાસદેવના પિતા

૬ બુદ્ધો પ્રકરણને અંતે દિપાણુ ન ૧

૭ દીકાકારને અને રાકરે અથવા કેટલાક જોના [સ્વપૂર્યો] તેઓ કહે છે કે તપ અને લોભ એવા દુ મો ૨ દવાથી માત્ર દુખકરો જ થાય શાસ્ત્ર અદાર અને વિદાર હોય તો ચિત્ત સ્વચ્છ રહે અને સમાધિ થાય.

તેમના જેવા જ બીજા વળી કહે છે, “સ્ત્રીઓ સાથે કામભોગ ભોગવવામાં શો હોય છે કે તમે તેનો ત્યાગ કરો છો? તેમાં કાંઈને પીડા નથી. ચતીર કે કાંઈ પાપ ચોટતું નથી; પણ મેહને શાંતિ થાય છે.” [૮-૧૨]

પરંતુ મહાકામી તથા પાંચે મહાપાપોમાં રત એવાં-એ નાસ્તિક પુરુષોના આવા રાખેલા સાંભળી, ડાહ્યા બિંદુએ ડામાડોળ થઈ જઈ પોતાના સાધનમાર્ગ વિષે અશ્રદ્ધાળુ ન બની જવું. જગતમાં વિવિધ માન્યતાવાળા તથા વિવિધ આચારવાળા પુરુષો પોતાને ધર્મથી કહેવડાવતા ફરે છે. તેમના આવા લોભાવનારા કે આક્ષેપ કરનારા રાખેલા સાંભળીને ગૂંચવાર્ધ ન જવું. માત્ર વર્તમાન અરૂપ સુખોમાં જ રાયતા તે મૂર્ખ લોકો જાણતા નથી કે, આયુષ્ય અને જીવનની તો ક્ષણભંધુર છે. અંતકાળે તે લોકો જરૂર પરતાય છે. માટે છુદ્ધિશાળી પુરુષે તો, વખત છે ત્યાં સુધી, પ્રબળ પુરુષાર્થથી વૈતરણી નહીં જેવા એ દુસ્તર કામભોગોમાંથી નીકળી જઈ, સંત પુરુષોએ ઉપદેશોના માર્ગ અનુસાર સંસારપ્રવાહથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો. જેઓ કામભોગોનો તથા પૂજન સરકાગતી કામનાનો ત્યાગ કરી શક્યા છે, તેઓ જ આ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થઈ શક્યા છે, એ વાત રાખવું. [૧૩-૧૭]

આવાં આવાં આતર બાહ્ય અનેક વિધેના અને પ્રલોભનો મુમુક્ષુના માર્ગમાં આવી પડે છે. તે બધાંને પ્રથમથી સમજી લેનાર બિંદુ, તે બધાં અચાનક આવી પડે ત્યારે ગભરાતો નથી. બાકી, ધણી કાચા

૧. દીકાકારને મતે ‘નાથવાદિક મંડળ’ માં લખેલા મૂળમાં તો તેમને માટે ‘પાર્થક્ય’ [એટલે કે સ્વયંદ્ય જૈન બિંદુઓ], ‘અનાર્થ’, ‘સ્ત્રીઓને વશ થયેલા’, ‘બાવ’ અને ‘જિનશાસનથી પરાક્તમુખ થયેલા’, એવાં વિવેચાલુ છિ આગળ ૧૩મા સ્લોકમાં તેમને ‘મિથ્યાદષ્ટિ’ તથા ‘ચેટી જેમ બચ્યા કપર રાગવાળી હોય તેમ કામભોગમાં રાગવાળા’ કહ્યા છે.

૨. ‘ચેટા’ (મંધાદન) જેમ ચાણીને હલાબ્યા-ડહોળ્યા વિના પીએ છે તેમ; કે કપિજલ પડી અદ્ધર રહી ચાણી પીવે છે તેમ.

૩. ‘ગમક’ દૂટવાં મુખ થાય છે તેમ.

૪. ‘સોનુ માનીને લોહ બચકનાચાની જેમ’

મિશ્રુઓ, એ બધાં વિધો દેખ્યાં નથી હોતાં ત્યાં સુધી, પોતાને મહા શર માન્યા કરે છે; પણ પછી, પ્રથમ વિધે જ બેસી પડે છે, —યુદ્ધ કરતા મહારથ^૧ કૃષ્ણને જોયા નહોતા ત્યાં સુધી શિશુપાળ^૨ પોતાની બહાદુરીનો ગર્વ કરતો હતો તેમ. પરંતુ જોઓ આ બધાં વિધોને પ્રથમથી જાણી લઈ, પ્રસંગ આવ્યે તેમની સામે પ્રાણાંત સુધી જૂઝે છે, તેઓ જ પરાક્રમી નાવિકોની પેઠે આ સંસારરૂપી દુસ્તર સમુદ્રને અંતે તરી જાય છે. [૧૮]

આટલું કહી શ્રીમુધર્મસ્વામી થોભ્યા.

૧. મહારથની વ્યાખ્યા આવી અપાય છે : પોતાની જાતનું, સારખીનું, અને અમોનું સંરક્ષણ કરીને જે લડે, તે મહારથ કહેવાય. અથવા રાજ્ય અને રાજ્યમાં પ્રવીણ એવો જે પરાક્રમી યુદ્ધ એકલો દરાદનર ધનુર્ધારીઓ સાથે લડે, તે મહારથ. (મલ્લિનાથ)

૨. શ્રીકૃષ્ણનો પ્રતિસ્પર્ધી, અને તેમની કૃષ્ણ દીકરી

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં. ૧- નમિ રાજ અને ઇંદ્રનો સંવાદ ઉદારાધ્યયનસૂત્ર અ. ૬ મા આવે છે ત્યાં નમિને રાજર્ષિ કહેલા છે, તથા વિદેહ દેશના રાજ હોવાથી તે વૈદેહી પણ કહેવાય છે, એમ દીકાકારે ત્યાં જણાવ્યું છે જ્યેષ્ઠમા નમિ જમિને ઇંદ્રે સહાય કર્યોનો ઉલ્લેખ છે (મ. ૬ સુ. ૨૦, મ. ૬) મહાભારતમાં અનુશાસન પર્વના ૧૪ મા અધ્યાયમાં 'નમિ' નામના 'તપોધન' નો ઉલ્લેખ છે ભાગવત ૬ ૧૩માં ઇર્ષવાકુલ ર્ષીય 'નમિ'નું વૃત્તાંત છે તેને ત્યાં વિદેહ, જનક, અને મિથિલ પણ કહ્યો છે રામચંદ્રને મીકાકાર રાજર્ષિ કહે છે જેકોથી તે રામ હોવાનો તર્ક કરે છે બ્રાહ્મકનો ઉલ્લેખ મહાભારત (વન ૭૩) મા નળના બીજા નામ તરીકે આવે છે. નાશયજ્ઞને દીકાકાર મહર્ષિ કહે છે વિક્રમોર્વશાયમાં તેમનો ઉલ્લેખ છે અસિત એને દેવલ એ બે નામો મહાભારતમાં તથા ગીતામાં એક સાથે આવે છે (આદિ ૫૩-૮, સભા ૪-૧૬, ૧૧-૨૪, શાંતિ ૨૩૬-૫, ૨૮૧-૨, ગીતા અ. ૧૦-૧૩) દેવલ સ્મૃતિમાં મહર્ષિ તરીકે તેમનું એકલાનું નામ પણ આવે છે

વ્યાસમુનિનું બીજું પ્રસિદ્ધ નામ તે દ્વૈપાયન મહાભારત આદિ. ૬૪માં તેમની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આવે છે પરશરાની હાજીબત મહાભારત આદિ. ૧૯૪માં વિગતવાર આવે છે

બદ્ધબાહુ સ્વામી પોતાની નિર્ધુક્તિમાં (જા. ૪૬-૫૦) આ અધ્યયનનો વિષય આ પ્રમાણે વર્ણવે છે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિજ્ઞા ઉપસર્ગો (વિદ્યો)નું વર્ણન છે, બીજા ઉદ્દેશકમાં પોતાના સગાસબંધીઓએ કરેલા અનુકૂલ ઉપસર્ગોનું વર્ણન છે, ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં ચિત્તને દુખી કરનાર પરતીથીઓના વચન બતાવ્યા છે, અને ચોથા ઉદ્દેશકમાં અન્યતીથીઓએ વિષગીત દર્શાવેલી જેમને અવજા અર્થે મહાજ્ઞ કરાવ્યા છે, તેમને ઉત્તમ યુક્તિયુક્ત હેતુઓ દ્વારા મધાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે

અધ્યાયન ૪ થું

સ્ત્રીપ્રસંગ

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

માતાપિતા વગેરે કુટુંબીઓનો તથા કામભોગોનો ત્યાગ કરી, પોતાના કસ્યાણુ માટે તત્પર બની, નિર્જન સ્થાનમાં જ ગહેવાનો સકલ્પ કરનાર ભિક્ષુને, ભિક્ષા તથા ઉપદેશાદિ પ્રસંગે સારીનક્સી અનેક સ્ત્રીઓના પ્રસંગમાં આવવાનું થાય છે તે વખતે, પ્રમાદથી અથવા તો પોતામાં ગહેલી વાસનાને મરણે, તે પ્રસંગ વધવા દેનાર ભિક્ષુનું શીઘ્ર અધપતન થાય છે

કાગ્ય, ઘણી દુશ્ચિત્ર સ્ત્રીઓ તેવે વખતે જુવાન સુદૃઢ ભિક્ષુને તેને ખમર પણ ન પડે તેવી રીતે લોભાનના અનેક પ્રયત્ન કરે છે તે બામતના બધા ઉપાયો તે બગમર બાણી હોય છે જેમ કે, કેડાં મુદર સાધુને આવતો બોધ, તેઓ કહે છે ‘હે ભવસાગરમાથી તારનાર પ્રભુ! આપ અહીં આવી અન્નપાન સ્વીકારા પછી તેને ઘરની અદગ લાવી પનગ કે આસન ઉપર મેસારે છ, પછી પોતાના દુ ખની વાનો કરી કરુણા ઉપજાવીને, અથવા અનેક પ્રકારના નમ્ર ભાવો બતાવીને, કે મધુર વાતો કહીને તેને વિશ્વાસ ઉપજાવે છે પછી, તેઓ ગમે તે મિત્રે તેની લગોનગ આવીને બેસે છે, તથા પોતાના સુદર વસ્ત્રો તેમ જ લોભાવનાગ અગપ્રત્યગો તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્ન કરે છે [૧-૩] તેઓ મુદર વસ્ત્રાનકારથી મજા ધર્ષ, તેની પામે આવીને કહે છે, ‘હે ભિક્ષુ! હું સસારથી વિરત થઈ ગઈ છું, માટે મને ધર્મોપદેશ આપો’ [૨૫] ત્યાગમાદ, મુતાર જેમ ગ્યના પૈડાની વાટને ધીમે ધીમે ગોળા

વાળે છે, તેમ તે સ્ત્રીઓ, તે બાણે નહીં તેવી રીતે, તેને લોભાવતી જાય છે. આમ નિર્બંધતાથી એકલા જ વિચરતા એ બિશુને, તેઓ સિંહને જેમ માંસથી લોભાવીને શાંધે, તેમ પોતાના પાશમાં બાંધી લે છે. પછી, પાશમાં બંધાયેલા મૃગની પેઠે, તે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે પણ તેમનામાંથી છૂટી શકતો નથી. [૬] પરિણામે, અગ્નિ પામે મૂકેલો લાખનો ઘડો જેમ ઓગળી જઈ નાશ પામે છે, તેમ તેમના સહવાસથી તે વિદ્વાન બિશુ પોતાનાં સમાધિયોગથી બ્રહ્મ યર્ષ, નાશ પામે છે. [૧૬,૨૧]

વિષમિશ્રિત દૂધ પીનારની જેમ અંતે તે બિશુ ઘણો પરતાપ છે. મારે પ્રથમથી જ બિશુએ સ્ત્રીઓ સાથેના પ્રસંગનો વિપક્ષિત કાંટાની જેમ ત્યાગ કરવો; તેમનાં અંગપ્રત્યંગ નિહાળવાં નહીં; મુસાફરીમાં પણ તેમની સાથે ન જવું; તેમ જ ઉપદેશ આપવા પણ તેમના સંસર્ગમાં ન આવવું. બહેને ને પુત્રી હોય, પુત્રવધૂ હોય, પ્રૌઢા હોય કે નાની કુમારી હોય, તો પણ તેણે તેનો સંસર્ગ ન કરવો. તથા ઠાઈ પણ કારણે તેમના નિકટ પ્રસંગમા અવાય નેવી રીતે, તેમના ઓરડાઓમાં કે ઘરોમાં એકલા ન જવું. [૧૦-૧૩] કારણ, સ્ત્રીસંગ કરી ચૂકેલા તથા સ્ત્રીચરિત્રના અનુભવી બુદ્ધિશાળી પુરુષો પણ સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ રાખવાથી થોડા જ વખતમાં બ્રહ્મ યર્ષ, કુશચારીઓની ડાટીના બની જાય છે. [૧૫,૨૦]

વળી પોતાની સ્ત્રી સાથે એકાતમાં બેઠેલા બિશુને જોઈને તમા તેની સામે પીરસાયેલાં બોજન જોઈને, પુરુષોને કાં તો પોતાની સ્ત્રીઓ ઉપર શકા જાય છે; અથવા બિશુને આવો સ્ત્રીસંગ ગમતો જોઈ એમ વિચાર આવે છે કે, “તો પછી બાર્ષ અધા બાંગણુદ્ધ પુરુષોની પેઠે પરમ્પી કરીને ઘર સંસારી થા’ અને સ્ત્રીના બગ્નપોષણનો બાર ઉઠાવ. તું પણ માણસ છે!” આવા આવા સ્વ-પર-અન અનેક દોષો જોઈ કાઢ્યા બિશુએ સ્ત્રીસંગ તજવો. એક વખત સ્ત્રીસંગ ગમી ગયા પછી તો દાયપગ કાપો, ચામડી અને માંસ ઉતરડી નાખો, જ્વતાં અગ્નિમાં સેકો, શરીર હેઠી છેડીને ઉપર તેજસ છોટો, કાન અને નાક કાપી નાખો, કે ડોકું ઉઠાવી દો, પણ બિશુ તેમનો સંગ છોડી શકતો નથી. પરસ્ત્રીસંગ કરનારો

થતી બધી સગ્ગઓ સાબળવા છતા, તથા કામશાસ્ત્રોમા વર્ણવેલ કુટિલ સ્ત્રીઓના હાનભાન, તથા તેમનું માયાવીપણું જાણના છતા, અને હવેથી નહીં કરુ એવા સંકલ્પો કરવા છતા, એ અપકર્મ કર્યા જ કરે છે [૨૧-૨૪]

તેવા અતોશ્રદ્ધ-તતોભદ્ર (મિત્રીભાવ વાળા) બિંદુ મહારથી તો સદાયરણની અને મોક્ષમાર્ગની વાતો બમણા જોરથી કર્યા કરે છે કારણ, દુઃખચામણીનું જોર જીભમા હોય છે. છતા, તેમનું સાચું અવરૂપ અતે પ્રગટ થયા વિના ગ્રહેતું નથી તે વખતે તે સાચી વાત કબૂલ કરવાને બદલે જિનટા પોતાની નિર્દોષતાના બણુગા ફૂંકે છે, અને ‘એવું હીન કર્મ તે હું કરું?’ એમ મંદી, ઉપરથી ગ્યાનિ બતાવે છે કોઈ વાર ઉધાડેછોક પકડાઈ જાય, તો તે મહે છે, “હું કોઈ પણ નહોતો કરતો, તે તો માત્ર નારા ખોળામા સૂઈ રહી હતી.” આમ એ મૂર્ખ માણસ આમજ સાચવવા જૂઠું મોની, જેવડું પાપ કરે છે માટે પ્રથમથી જ હુછરને ફસાવવા માટેના નીવાર જેવા સ્ત્રીઓના પ્રલોભનોમાથી બચવા તેમના નિકટ પ્રસંગમા જ આવવું નહીં, એ પ્રથમ બુદ્ધિનક્ષણ છે [૧૫-૧૯, ૨૮-૨૯]

૨

એક વાર તેવા પ્રસંગમા આવી, કોઈ સ્ત્રીના પ્રેમમા પડ્યા પડી તેવા ભોગેન્દુ બિંદુઓની શી દશા થાય છે તેના નમૂના તરીકે, બિંદુના ગૃહસ સારવું વર્ણન હું કરું છું તે તમે સાબળો અને એ મધુ કર્ધ કલ્પિત નથી પણ સ્ત્રીઓમા ફસાયેના ઘણા બિંદુઓએ ખરેખર કરેલું છે. [૧]

ન્યા સુધી બિંદુ પોતાના વશમા આ-ઓ નથી હોતો, ત્યા સુધી તો શ્રી તેને અલ્પ તરોહ દર્શાવતી કહે છે, ‘હે બિંદુ’ હું તમારી પ્રિયતમા હોવા છતા, હું સસારી હોવાને કારણે જ તમે મારી સાથે સહવાસ ન કરી શકતા હો, તો હું મારા કેશ દ્વારાવી નાખી સાખી બનવા તૈયાર છું પરંતુ મને મળીને ક્યાય ચાત્યા ન જગો’ પણ પડી, ન્યારે તે બિંદુ મગનર પોતાને વશ થાય છે, ત્યારે તે સ્ત્રી તેનો તિરગ્ગા કરવા

માટે છે, તથા પોતાના આગનગ્રસા બધા કામ તેની પામે કરાવના વાગે છે પોતાને નહીં બિજાના બાવે નહીં, એટલે તે શાક રાધવા તપેલી, શાક, તથા મળતણની વ્યવસ્થા કરવાનું તેને કહે છે પોતાના એક વાસણ પછી તેની પામે જ મળનનાવે છે તથા પગથપી પછી કરાવે છે તેને માટે ગંધ, રંગેપણ વગેરે પદાર્થો, અન્નવસ્ત્ર તથા (વાગ દૂ પાવવાનું સહન ન થતું હોવાથી) હળમની ભોગવાઈ પછી તેને જ કરવી પડે છે [૨-૬]

આ તો સાધી મનેલી જી સાધેના ગૃહસંસારની વાત થઈ પછી જો તે બિંધુ ગૃહસ્થી સ્ત્રી સાથે જ મધાર્ધ જાય છે, તો તો પછી તેને માટે લાવનાની વસ્તુઓનો પાર નથી રહેતો સવારમાં જ દાત સાદ કરવાનું મળન, નાહવા માટે નોધિયૂર્ણ તથા આમળા, મોઝે ધસવાનું તેનું ઓઠે લગાડવાનું નદીયૂર્ણ, અમોઠે પહેરવા લોધકુસુમ, નાખના વાગ દૂ પવાનો ચીપિયો, વાળ ઓળવાનો કાસકો, વેણી બાધવાની ઊનની દોરી, તિનખ કરવાની અજનની સગી તથા કંક, અને કાજળ પછી પહેરવાના વસ્ત્રો અને આશૂપણ ત્યાર બા ખાના પીનાની તથા તેના સાધનોની ભોગવાઈ ઘડો, તપેલી, શાકપાન, અનાજ, સૂપકુ, ખાડણિયો વગેરે, અને ખાધા બાદ ભોષતા સોપારી તથા તબોગ તે ઊપગત છત્રી, મોજડિયો મીવવાના સોપડોરા કપડા ધોવા માટે કુડી તથા ખાગ અને ખપડાનો રમ જાઓ થાય એટલે તેમને અવાર નવાર રંગાવનાની વ્યવસ્થા પણ કરનાની અગત માટે વીણા વગેરે વાદ્ય તથા વર્ષાકાળ આવે ત્યારે ઘર અનાજ, નવી દોરીઓવાગો ખાટલો તથા કાંદવા પગ ન પડે માટે પહેરવાની પાનડિયો વગેરે પણ ખરા જ' [૭-૧૫]

એમ કરતા કરતા ને ગર્ભિણી થાય, એટલે તો તેના દોહદોનો પાર ન રહે તે બધા પણ તેણે નાકે દમ આવે તોય પૂરા કરવાના પછી જ્યારે દંપતીજીવનના દગરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તો તે બિંધુમાં અને ભાર વહેનારું ઊંટમાં કરો તકાવન જ રહેતો નથી તેની સ્ત્રી વારંવાર તેનો તિરસ્કાર કરી, છોકરાને રમાડવાનું તથા સભાગવાનું કલા કરે છે, તથા કોઈ વાગ ગુસ્સે થઈ, તેને ફેંકી દેવાનું પણ કહે છે' ત્યારે પણ

તેને ઊંઘમાંથી જાગીને પુત્રને હાથરડાં ગાઈ ઊંઘાડવો પડે છે; અને શરમ આવતી હોય છતાં, સ્ત્રીને પ્રુથ કરવા તેનાં કપડાં ધોવાં પડે છે. [૧૫-૧૭]

આમ, બોગોને માટે સ્ત્રીઓને વશ બનેલા ઘણા ભિક્ષુઓએ કરેલું છે. માટે ડાહ્યા પુરુષે સ્ત્રીઓની શરૂઆતની લોભાવનારી વિનંતિઓ તરફ લક્ષ આપી, તેમનો પરિચય કે સહવાસ ન વધારવો. સ્ત્રી-સાથેના કામબોગો એ હિંસાપરિગ્રહાદિ સર્વ મહાપાપોનાં કારણ છે, એમ જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે. એ બોગો બચડપ છે અને કલ્યાણુથી વિમુખ કરનારા છે. માટે નિર્મળ ચિત્તવાળા શુદ્ધિવાન ભિક્ષુએ તો આત્મા સિવાયના સર્વ પર પદાર્થોની કામનાનો ત્યાગ કરી, મન વચન અને કાયાથી સર્વ સ્પર્શો સદન કરતા કરતા, મોક્ષ પામતા સુધી, વીરભગવાને બતાવેલ માર્ગને અનુસરવું. [૧૮-૨૨]

આમ કહી, શ્રીમુધર્મસ્વામી થોભ્યા.

અધ્યયન ૫ મુ

પાપનુ ફળ

મે [સુધર્માએ] એક વાર મહર્ષિ કેવલી મહારીરને પૂછ્યું હતું 'હે મુનિ' અગ્નીઓની નરકમાં શી દશા થાય છે? ત્યાં કેવા પ્રકારનાં દુઃખ હોય છે? હું એ જાણતો નથી, તો તે મને કહે.' [૧]

એટલે ત્રીનશુદ્ધિ કાશ્યપે જવામ આપ્યો, "સાબળા, દુષ્કર્મીઓ દીન મનીને કેવા અપાર દુઃખો ભોગવે છે, તે હું કહું છું પોતાના જીવને અર્થે પાપકર્મો કરનારા મદ્યશુદ્ધિ કર લોભો, પોતાના સુખને કારણે પ્રાણીઓની છડેઓઠ હિંસા કરનારા તેમને વિવિધ રીતે રિમાવનારા ચોરી કરનારા સયમધર્મ જગ પણ નહિ શીખનારા ને ધૃષ્ટતાપૂર્વક નિરતર પ્રાણીનધ કર્યે જનારા,—આવા આવા દુષ્કર્મી અગ્ની લોભ હનશે અધમ યોનિઓમાં રિમાયા બાદ, અસૂર્ય, ઘોર અધકાર યુક્ત, તીવ્ર દુઃખવાળા તથા ઘોર સ્વરૂપવાળા નરકમાં નીચે માથે આવી પડે છે [૨૫]

"ત્યાં નરક દેવો? 'ભારો, કાપો, ચીરો, બાજો' એવી ગર્જનાઓ કરતા હોય છે બિચારા નરકગામીઓ આ સાબળતા ભયથી બેમાઝા બની કયાક નાસવા ચાહે છે પણ તેમને માર્ગેય મળતો નથી અને અવશ બની ત્યાંના તાપોથી દાઝતા ને ચીમો પાડતા, ત્યાં જ બામા કાળ સુધી બળ્યા કરે છે [૬-૭]

"હે વરસ' અસલ્ય દુઃખકારક એવી નરકની વૈતરણી નદી વિશે તે સાબળ્યું છે? અભાના ધાર જેવા કારી નીરવાળી એ નદીને પાર

૧ જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ

૨ મૂળમાં આ દેવો માટે પરમ અધાર્મિક અસાધુકર્મ, કૂરકર્મ, નારક વગેરે શબ્દ આવે ■ આ દેવો એ જ નરના જ દેવો નથી પરંતુ અસુરકર્માત્મક દેવો છે તેઓ સ્વભાવે નિર્દય તથા કવલહી હોય છે તેઓને ખીખને સતાવવામાં જ આનંદ આવે છે તેથી પણ નરકભૂમિઓ સુધી જઈ જઈને ત્યાંના નારકો જીવેને તેઓ વિભાજ્ય છે ત્યાંથી અગમ્ય તેમનાથી જવાડ નથી

કરવા આ નગ્નગામીઓને નગ્નરૂપે બાના ને બાણો બોકી બોકીને ધકેલે છે, અને ક્યાં ગલત મેળવવા તેઓ વચ્ચે થામે, તો તેમને થળ ને ત્રિશૂળથી પાછા ગોળાવે છે [૮-૯]

“ અને આ વૈનગમી જેના દુષ્કારિયાના તો અનેક ગ્ધાનો ત્યા પડેલા છે દુર્ગન્ધ, તાપ, અગ્નિ, અધમાર અને અનેકવિધ શસ્ત્રાસ્ત્રોનો માર— આવા નર્પા ગિમાનનાના જ સાધનોથી ભગ્નપૂર એના એ ગ્ધાનોમા આ છુવોને ગિમા થા જ કરનામા આવે છે કોઈ નગ્નગમી કતન આનતી હોય તેમ, ત્યાંથી સતત અતિથય દુષ્પી ચીમેા સાબળાયા જ મ્દે છે વચાગે દુષ્પની માત એ છે કે, નગ્નકોમા ગમે તેટલી માગ્નીટ કે માતનાથી મૃત્યુ થતુ નથી પોતાનો દુષ્પનો સમન પૂરો ન થાય ત્યા મુધી ત્યા રિમાયા જ કરવુ પડે છે નગ્નકરૂવો પાપીઓને તેમના મ્પા પાપોની માદ દર્ધ દર્ધને માથે જાય છ અને ત્રિયાગ છુવોને એ માગ અને એ નાસસામગ્રીમા જાન ને એકના જ નિગત સડવુ પડે છે, કોઈ તેમને ત્યા બચાવી પણ મકતુ નથી અનેક પાપો એકમા કરનાર એ અનાયોને, પોતાની મધી છટ અને ત્રિય વસ્તુઓથી વિખૂટા પડી, આના અત્યત દુર્ગંધયુક્ત, ભીડથી સમડતા, ચીનગી ચડે એવા ને મામપરથી અસભ્ય એવા નગ્નગ્ધાનોમા નામો કાળ કાઢવો પડે છે અને પૂર્વના પૈગી હોય એમ પેતા નરક-દેવો ક્રોધ રી કરીને એમના શરીર પર શસ્ત્રાઓનો મારો ચના-યે જાય છે હે આયુધમાન ! એવુ વિકગાળ નાસગ્ધાન આ નગ્ન છે પૂર્વે જેવુ ક્યુ હોય, તેવુ પગ્નોમા માથે આવે છે પાપીઓને ભાગ આવા નગ્નકમા સડવાનુ હોય છે [૯-૨૭ ૨, ૧-૨૩]

“ હે આયુધમાન ! છુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ જાણીને, સમસ્ત વિશ્વમા કોઈની હિ સા ન કરે તથા સસાગને વશ ન થતા સર્વ પ્રકારે પરિમલ્લુદ્ધિ છોડીને સાચા સિદ્ધાતનુ શબ્દ લઈ, પરમ બોધ પામે પશુ પક્ષી, દેવ મનુષ્ય મધા આ કર્મફળના ચક્રમા રહેના છે, એ જાણીને, મતિમાન મનુષ્યે, મગ્નુ પથ ત સયમધર્મ આચરવાનો પાઠ શીખવો ” [૨, ૨૪-૨૫]

આમ કહી, શ્રીસુધમસ્વામી થોભ્યા

: દિપ્પણ

નરકભૂમિ અને તેની ચાલના

નરકભૂમિઓ બાબત જૈન કલ્પનાની વિષત માટે જુઓ આ માળાનું 'તાત્પર્યસૂત્ર' પુસ્તક, પા ૧૩૯-૪૦. નરકભૂમિઓ સાત છે, તથા એકની નીચે બીજી એ ક્રમે આવેલી છે તેમની અંદર નારકીજીવોને દુઃખ સોગવવા મટેનાં સ્થાન આવેલા છે પહેલેથી સાતમી ભૂમિ સુધીનાં નરકમાં દેહ, વેદના, વિક્રિયા આદિ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક અશુભ માનેલાં છે. નરકમાં શરદી-અશ્વી, ખૂબ, તરસ આદિ ક્ષેત્રસ્વભાવથી જ ભયંકર દુઃખ છે; ઉપરાંત નારક જીવો સ્વભાવથી પરસ્પર જન્મરાગુ જેવા હોતા હોવાથી, તેમની અંદરઅંદરની મારપીટ પણ ભયંકર હોય છે. તે ઉપરાંત પ્રથમ ત્રણ ભૂમિઓમાં પરમઅધાર્મિક ભક્તિના અમુરદેવો આવી આવીને પણ ખૂબ ત્રાસ આપી ભય છે તે દેવોની પરપરા ત્યાં કાયમ દુઃખ દેવા હાજર રહેતી હોવાથી, અનુવાદમાં તેમને માટે નરક દેવો શબ્દ વાપર્યો છે.

મૂળના નરકવર્ણનમાં નીચેનાં વિશેષનામો આવે છે વૈતરણીનદી અત્રા જેવા તીર્થે પ્રવાહોવાળી સદાજલાનદી ઉકળતા લોહાના રસ-જેવા પાણીવાળી ઠંડાંબણાણું નદી-જેવી રેતી ધનધનગતી લાલચોળ હોય છે.

નરકસ્થાનોનાં નામ ટે વિશેષજ્ઞોઃ અસૂચં (નામનું) સ્થાન, જેમાં ચોતરફ મહાતાપ છે, જે અત્યંત અધકાર સુક્ત છે, તત્કાલ્યા ચોતરફ અને ઉપર-નીચે અગ્નિ પ્રત્યક્ષા કરે છે સ્વંતાપણું (નામનું) સ્થાન, ત્યાં હાથ પગ બાંધી લાકડાની પેઠે ક્રૂદાક્રાંતી ચીરવામાં આવે છે, પછી તેમના લોહીમાં તેમને ઉકાળવામાં આવે છે સદાકૃત્સેન ધર્મસ્થાન, ત્યાં બેઠેલોમાં નાખી તેમના શરીરને તોડી-મરડી, માથામાં ઊઠો કરી, નાક-કાન-એક કાપી, જીભ બેચી હાથ દેવામાં આવે છે કુંબી, લોહીપ્રથી ભરેલી, માલુસથી મોટા કદની, અત્યંત તાપવાળી, જેમાં નરક-જીવોને રાધવામાં આવે છે, અને તરંગ્યા ધાય ત્યાં બે ઉકળતુ તાણું પાવામાં આવે છે સારથ્યત દુઃખ-ધર્મ સ્થાન, ત્યાં હાથ-પગ બાંધી અત્રાતરવાતથી પેટ ચીરવામાં આવે છે, ખરડાની ખાલ ઉતારવામાં આવે છે, હાથ જડાથી ઉખાડવામાં આવે છે, મો પડોણું કરી તેમાં તપનિક્ષી રથૂવ (ગોળા જેવી) વસ્તુ બરવામાં આવે છે, તથા રથમાં જેડી પડોણા ગોચવામાં આવે છે સમમાહ સ્થાન કે માગ ત્યાં તપાવેલા લોહા જેવી ભૂમિ ઉપર ચાલવું પડે છે સ્વંતાપની (કુબી) તેમાં

“રાધીને ગાંધી કાગડાં” તથા “મહોરનાળા” પશુદ્વારા ફાડી ખવરાવવામાં આવે છે સમુચ્છિત સ્થાન ત્યાં ૧૨ માથે લટકાવી ચીરવામાં આવે છે, તથા ૫ ખીઓ વડે મઠી ખવરાવવામાં આવે છે મંજીવની ન્યા તીર્થ સ્થળે વડે વીધવામાં આવે છે સદાજીવલત્ (સ્થાન) ન્યા નિરતર સળગતા અગ્નિમાં બાળવામાં આવે છે સદાકૃત્તન-ધર્મસ્થાન ન્યા હાથપગ બાંધી દડા વડે મારવામાં આવે છે, પાટિયાની પેટે ગરમ આરીઓ વડે વહેરવામાં આવે છે, તથા હાથીની પેટે તેના કપર બેગણુ જમ્મા ચડી બેસી તેને મારતા મારતા હાકે છે વૈતાલિક (વૈકિય?) પર્વત, ત્યાં માર મારવામાં આવે છે એકાંતકૂટ નરક ન્યા ફેંટામાં નાખી મુરાગો વડે મારવામાં આવે છે

પ્રાણીઓનાં નામ - અનશિત [નામના] સસબૂખ્યા શિયાળ, જે ફાડી ખાય છે

અધ્યયન ૬૪

ભગવાન મહાવીર

ભગવાન મહાવીર વિષે વધુ જાણવાનો પ્રસંગ જોઈ, જણુસ્વામી પૂછવા વાગ્યા

હે ભગવાન! અસખ્ય જીવોને હિતકર એવો ધર્મ ઉપદેશનાર મહાવીરસ્વામી કોણ હતા, તથા તેમના જ્ઞાન, દર્શન અને શીય (ચાગ્રિ) કેવા હતા તે જાણવાને ઇચ્છા છે. માટે તમે જે રીતે તે સાબળ્યુ હોય કે જાણ્યુ હોય, તે પ્રમાણે અમને કહી સભળાવો. [૧૨]

શ્રી સુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા —

તે પુરુષાર્થી,^૧ કુશળ તથા ચપળ પ્રજાવાળા મહાપુરુષ અને તનાત્ની તથા અનતદર્શી^૨ હતા. લોકોની નજર સામે રહેના (ચર્ચા ગુણેના) તે યશસ્વી પુરુષનો ધર્મ જાણો તથા તેમણે પોતે તે ધર્મમાં ખતાવેલી ધૃતિ જુઓ. ચારે દિશામાં તથા ઉપર નીચે રહેના સ્થાનર-જગમ બધા પ્રાણીઓનું નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપ જોઈ-વિચારીને તે પ્રજાવાન પુરુષે દીવાની પેઠે ધર્મને બહી પ્રકારે પ્રગટ કર્યો છે [૩૪]

તે સર્વદર્શી હતા, તેમનું જ્ઞાન (નીચેની ચાગ્ર પ્રાણીઓની) પાર ગયેલું હતું,^૩ તે આમય ધ (મહાપાપ વગેરે)થી ગહિત હતા, ધૃતિમાન હતા, રિયર ચિત્તવાળા હતા, સર્વ જગતમાં શ્રેષ્ઠ હતા, વિદ્વાન હતા, અર્થીઓને પાર કરી ગયેના હતા, તથા અભય હતા તેમને હવે કરી જન્મ નથી તે મહાજુદિશાળી પુરુષ ધરમાં વિતા વિચરના હતા, સસારસાગરને

૧ 'એદસ' એટલે કે પુરુષાર્થના એકને - અમને જાણનારા

૨ મતિ વગેરે ચાર જ્ઞાનોથી નિરાજુ એક હત્તમ કેવળજ્ઞાન તેમને હવે

જુઓ પ્રકરણને અતિ દિગ્દર્શન ૧

તરી ગયા હતા, ધીગ હતા, અનત ચક્ષુ (જ્ઞાન) વાળા હતા, સૂર્યની પેઠે સર્વોત્તમ તપ કરનાગ હતા. તથા વૈગયનેદ્રની પેઠે (પ્રજ્વલિત અમિતી પેઠે) અધકાગને દુઃ કરનાગ હતા. સ્વર્ગમા સહસ્ર નેત્રવાળો મહાનુભાવ ધંદ જેમ દેવોનો નેતા છે, તેમ જિનોના સર્વોત્તમ ધર્મના એ કાસ્યપ મુનિ (મહાવીર) નેતા છે [૫૭]

પ્રજ્ઞાની બાળતમા તે અક્ષય સાગર જેવા હતા, અગાધતા અને અવચ્છતામા (સ્વયભૂમણ) મહાસાગર જેવા હતા, તેજમા દેવાધિપતિ ધંદ જેવા હતા, તથા સહન કરવામા પૃથ્વી જેવા હતા તે અનુભવી હતા, કુશળ હતા તીવ્ર બુદ્ધિમાન હતા, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વગેરે દોષોથી ગહિત હતા, મુક્ત હતા, પગ્નિપૂર્ણ પગક્રમી હતા, તથા પવતોમા ઉત્તમ સુદર્શન (મેરુ) ની જેમ, તથા આનદના ધામકપ દેવભૂમિની જેમ, અનેક ગુણોમુક્ત હતા [૭-૧૪]

લખાઈવાળા પર્વતોમા નિપથ પર્વતની પેઠે,^૨ ઘેગનવાળા પર્વતોમા રુચકની પેઠે,^૩ જક્ષોમા સુપર્ણ દેવોના ક્રીડાગ્ર્યાન શા'મલિ જક્ષની પેઠે, વનોમા નદનવનની પેઠે, શબ્દોમા મેવગર્જનાની પેરે, તારાઓમા ચંદ્રની પેરે, સુગંધી પદાર્થોમા ચંદનની પેઠે, સાગરોમા સ્વયભૂમણ મહાસાગરની પેરે, નાગોમા ધરણેન્દ્રની પેઠે, ગ્સોમા ગેગડીના ગ્સની પેઠે, હાથીઓમા ઐગવતની પેઠે, જાનવરોમા સિહની પેઠે, નદીઓમા ગંગા અને પક્ષીઓમા ગરુડની પેઠે^૪ યોદ્ધાઓમા દૃષ્ટાની^૫ પેરે, પુષ્પોમા ભજની પેઠે, ક્ષત્રિયોમા દતવકની^૬ પેઠે, દાનોમા અબધદાનની પેરે સત્ય વચનોમા પાગકાને પીડા ન ઉપજાવનાર વચનની પેઠે, તપોમા બ્રહ્મચર્યની પેઠે, વધુ જીવનાગઓમા લવસત્તમ

૧ નાઓ પ્રકરણને અંતે વિષય ન ૮

૨- નિપથ એ જ જુદીપનો એક વર્ષધર પર્વત છે રુચક એ ૧- મા દ્વીપની આનુબાળુ કરનો પર્વત છે

૪ મૂળમા 'ગરુડ વેણુદેવ' છે વેણુ એને વિષય દેવ છે જેના' (૧)

—જેકોની

૫ મૂળમા 'વિષ્વક્સેન

૬ મહાભારત, અભ્યાષર્વ, અ ૩૭ યો ૩ મા એનુ વર્ણન છે

દેવોની^૧ પેડે, સમાઓમા સુધમાંની^૨ સમાની પેડે, તથા સર્વ ધર્મોમા નિર્વાણની પેડે, તે જ્ઞાતપુત્ર મહામુનિ મહાવીર સર્વ મુનિઓમા, નિર્વાણ વાદીઓમા, તથા સર્વ મનુષ્યોમા જ્ઞાન શીન અને તપની બાળતમા સર્વોત્તમ હતા [૧૫૧૮-૨૪]

તેમણે ક્રોધ માન માયા પોભ એ ચાર આતર દોરોને ત્યાગ કર્યો હતો તે ન તો પાપકર્મ જાતે ઝરતા, કે ન બીજા પામે કરાવતા આ લોક તથા પરનેાખના સર્વ જામભોગોનો ત્યાગ કરી, કુખરૂપ કરનાના હેતુથી તેમણે અતિ કુષ્કર તપ આચર્યું હતું, અને સ્ત્રીભોગ, રાત્રીભોજન તથા તમામ ભોગપ્રાપ્તિનો હમેશા ત્યાગ કર્યો હતો પછી સર્વોત્તમ શુકન ધ્યાન^૩ પ્રાપ્ત કરી, તે અર્હત (પૂજ્ય) બનેના મહામુનિ પગ્મ સિદ્ધિને પામ્યા હતા તેમના સમયમા પ્રચલિત ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વૈનયિક અને અજ્ઞાનવાગીઓના સર્વ વિરોધી વાદો^૪ જાણવા ઇતા, તેમણે જીવનપર્યંત પોતાને યોગ્ય યાગનો સંયમધર્મ આચર્યો હતો, તથા, સર્વ પ્રદાર્યોનું સ્વરૂપ જાણીને, યોગના ઠલ્યાણુ અર્થે હિતકર એવો તે ધર્મ, દીપકની પેડે પ્રગટ કર્યો હતો તેજસ્વી અગ્નિની જેમ તે ધર્મ સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર છે [૧૬-૧૭, ૨૬-૨૮]

શુદ્ધ યુક્તિઓથી સંચાલિત તે ધર્મને તમે પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક તથા પ્રમાણહિતપણે અનુસરો. તે ધર્મને મરામર સમજી શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસરનારા, કા તો સપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા દેવોના અધિપતિ ઈશ જેવું ઉત્તમ પામે છે એમ હું કહું છું [૨૯]

૧ 'લવ' એટલે મુદ્દતનો ૭૩ મો બાગ આ દેવો વિષે એમ કહેવાય

■ ૨ તેઓ માત્ર સત્ય લવ વધારે જાણે, તો સિદ્ધ થઈ જાય

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪

૪ તેમની માદિતો મટે જુઓ ઉપોદ્દેશાત, પા. ૩૩-૫ ૪૩ ૬૦

ટિપ્પણ

ટિપ્પણ નં° ૧ : જ્ઞાન પાંચ પ્રકારના મનાય છે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન પર્યાય, અને કેવલ તેમાંના પહેલા બે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ‘પરોક્ષ’ કહેવાય છે, અને પછીના ત્રણ તેવી મદદ વિનાય માત્ર આત્માની યોગ્યતાના બળથી જ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ‘પ્રત્યક્ષ’ ગણાય છે મતિજ્ઞાન એટલે ઇન્દ્રિય અને મનથી થતું જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન એટલે શાસ્ત્ર શ્રવણથી થતું જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન એટલે આખા લોક સુધીના તમામ મૂર્ત દ્રવ્યોનું જ્ઞાન મન પર્યાયજ્ઞાન એટલે મનવાળા સહી પ્રાણીઓના મનના પર્યાયોનું જ્ઞાન (ચિંતન સમયે ચિંતનીય વસ્તુના ભેદ પ્રમાણે ચિંતનકાર્યમાં પ્રવર્તેલું મન જે બિન્ન બિન્ન આકૃતિઓ ધારણ કરે છે, તે આકૃતિઓ જ મનના પર્યાય કહેવાય છે) મતિ આદિ આ ચાર જ્ઞાન ગમે તેટલા શુદ્ધ હોય, તો પણ તે બધા ચેતનારાશક્તિના અપૂર્ણ વિભક્તરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના સમગ્ર ભાવોનું જાણવામાં અસમર્થ હોય છે જ્યારે કેવલજ્ઞાન તો ચેતનારાશક્તિના સપૂર્ણ વિકાસ વખતે પ્રગટ થાય છે એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, અથવા એવો ભાવ પણ નથી કે જે એની દ્વારા પ્રત્યક્ષ જાણી ન શકાય

ટિપ્પણ નં° ૨ મેડુનું વર્ણન તે પૃથ્વીની વચમાં આવેલો છે તે એક લાખ યોજન ઊંચો છે, જેમાંથી હજાર યોજન જમીનની અંદર છે તેને પૃથ્વી સોનું અને વૈદ્યુત એ ત્રણના કાંઠ — મજલા છે તેના ઉપર ભદ્રશાય, નંદન, સોમનસ અને પાકુક એમ ચાર વન છે તેનો રંગ સોનાનો છે, તેની આસપાસ સૂર્યો ફરે છે, અને તેની ઉપરના અનેક નંદન વનોમાં મહેન્દ્રો ફીડા કરે છે નીચેની બાજુ તે જમીનમાં પેટેલો છે, અને ઉપરની બાજુએ આકાશને સ્પર્શેલો છે, તથા પૃથ્વી ઉપરનો ભાગ સળગતો હોય તેવો પ્રકાશિત છે

ટિપ્પણ નં° ૩ : દેવોની ચાર જાતિ છે (૧) અસુરકુમાર, નાગકુમાર સુપર્ણકુમાર વગેરે ૧૦ પ્રકારના દેવો ભવનપતિ કહેવાય છે (૨) કિન્નર, ગાંધર્વ, ચક્ષ, ભૂત, પિશાચ વગેરે આઠ પ્રકારના દેવો વ્યંતર કહેવાય છે (૩) સૂર્ય, ચંદ્ર, મહા, નક્ષત્ર તારા એ પાંચ પ્રકારના દેવો જ્યોતિષક કહેવાય છે (૪) વૈમાનિક દેવોના બે પ્રકાર છે ૧ કંપમા રહેનારા અને ૨ કંપાતીત સૌધર્મ, ઔશાન, સાનકુમાર, માહેન્દ્ર એમ કંપના બાર વિભાગ છે જે બાર કંપોની ઉપર કંપાતીત દેવોના નવ પ્રવેશક અને (વિજય, વૈજયંત જયંત અપરાજિત અને સર્વાર્થમિદ્ધ એ) પાંચ ગાનુત્તર

વિમાનો ॥ તેમની ઉપર મુખ્ય જીવે નુ સિદ્ધિએ જ છે રજોઃ રજમા જે
સત્સત્તમ દેવોની વાત છે, તે પાય અનુત્તર (કે અનુત્તરમાથી પાયમા)
વિમાનમા રહેનાર દેવોની વાત છે તેમનુ આયુષ્ય સ સારી જીવોમા સૌથી
વધારે (૪૩ સામરોપમ વર્ષ) છે

એ જ રજોઃમાં સુધર્માની સભાની વાત છે તે કટપોપપન્ન
વૈમાનિકોમાંના પદેતા સ્વર્ગ ઔધર્મકટપના શક નામના ઇંદ્રની સભાની
વાત છે

દ્વિપ્પલ્લુ નં ૦ ૪. આત્મ, રોદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એવા ધ્યાનના ચાર
ભેદ છે તેમાથી પ્રથમ બે સ સારના કારણ હોઈ હેય છે અગ્રિય વસ્તુ કે
દુ ખના વિયોગ માટે, તથા પ્રિય વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માટે સતનૂ ચિંતા કર્યા
કરવી તે આત્મધ્યાન, અને દ્વિસા, અસત્ય, ચોરી તથા વિપચરણુ છં મટે
સતનૂ ચિંતા તે રોદ્રધ્યાન ફાનીઓએ શી આજ્ઞા કરી છે, હોય કયા છે,
તેમાથી કેમ છુગાય વગેરે ધાર્મિક બામતોનો વિચાર કરવામા મનોયોગ આપવો
તે ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન એ વધુ સૂક્ષ્મ છે આખા જગતના બિન્ન બિન્ન
વિષયોમા અસ્થિરપણે ભાગતા મનને કોઈ પણ એક વિષય ઉપર લાવી સ્થિર
કરવામા આવે, અને પછી એક વિષય ઉપર સ્થિરતા આવતા ઉપર મન પણ
તાઈન ચાતનનિષ્ક્રમ થઈ જાય, ત્યારે જ્ઞાનના બધા આવરણો વિલય પામી,
સર્વજ્ઞપણુ પ્રગટે છે પછી શરીરની આસોઆવાસ જેવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ પણ
અટકી જઈ, આત્મપ્રદેશનું સર્વથા અક્રમપણુ પ્રગટે, તે વખતે સર્વ આસ્રવો,
અને બ મનો નિરોધ થઈ, સર્વ કર્મો ફીણુ થાય છે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે

અધ્યયન ૭ મું

અધર્મીઓનું વર્ણન^૧

અહન, જરાયુજ, સ્વેદન, અને રસજર વગેરે હાલીયાલી શકે તેવા (ત્રસ) પ્રાણોની પેઠે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ, તથા તૃણ, વૃક્ષ અને બીજ વગેરે પણ સ્વતંત્ર જીવો છે. તેઓને પણ સુખદુઃખનું જ્ઞાન હોય છે. એ વાતનો વિચાર કરીને, તેમની હિંસા કરતા પણ અલક્ષ્ય જોઈએ જોઓ એ પ્રકારનો વિચાર ન કરી, તે જીવોની પોતાના સુખ ખાતર હિંસા કરે છે, તેઓ પોતાની જ વિપરીત દશા (અધોગતિ) તૈયાર કરે છે. તેઓ જન્મમરણના માર્ગમાં સપડાઈ, અનાજનગમ વગેરે યોનિઓમાં જન્મ્યા-મર્યા કરે છે, તથા આ લોકમાં કે પરલોકમાં, એક જન્મમાં કે અનેક જન્મમાં, પોતાના દુષ્કર્મોનું ફળ ભોગવતા, પોતે જે રીતે અન્ય જીવોનો નાશ કર્યો હોય તે રીતે, કે બીજી રીતે વિનાશ પામ્યા કરે છે, તથા નવાનવા પાપકર્મ બાધ્યા કરે છે. [૧-૪]

કેટલાય અમણે માતૃપિતાનો ત્યાગ કરી, અમણુવત સ્વીકારે છે, પણ પાછા પોતાના સુખને ખાતર (ગધના-તાપવામાં) અગ્નિ સળગાવીને અગ્નિજીવોની હિંસા કરે છે. તેવાઓને કુશીપધર્મી^૨ કહ્યુંવા. અગ્નિ સળગાવતા કે જુઝાવતા અગ્નિજીવોની હિંસા થાય છે, તે ઉપરાંત પૃથ્વી,

૧ મૂળમાં આ પ્રકરણનું નામ 'કુશીન પરિવાપા' છે, અર્થાત્ મીઠાકાર તથા નિર્ધુક્તિમરને મતે શીવરહિત એવા પરતીર્થીઓ, જૈન સાધુઓમાંના પણ શીવરહિત અમણે (શર્ધ્ધઓ), તથા ગૌતમરહિત શૂદ્રરથો વગેરે-એ બધાનાં દુષ્કર્મોનું વર્ણન, તથા તેમની તેથી થતી દુર્જતિ વગેરેનું આમાં નિરૂપણ (પરિણાયા) છે.

૨ ઉદામાથી જન્મતા તે અહન (પણી વગેરે), જન્મતી વખતે ચોરથી વીંટાઈને જન્મે તે જરણુજ (ગાય, ભેંસ, બકરા મનુષ્ય ઇત્યાદિ); પરોવામાંથી જન્મે તે સ્વેદન (માકણ, બ્દ, લીંબ વગેરે), અને દહીં વગેરે રસોમાં થતી સૂક્ષ્મ જીવો તે રસજ

પાણી એ પણ જીવ છે, વળી આજુમાજુના પતંગિયા વગેરે તેમ
આવીને પડે, ઉપનત પરસેવાથી થતા જીવો નાશ પામે, અને વાકડા
વગેરેમાં ગેનારા જીવો પણ નાશ પામે આમ અગ્નિ સમગ્રાવતારો
રૂઢના બધા જીવોનો નાશ કરે છે' [૫-૭]

દુર્વાકુર વગેરે હરિયાળીઓ પણ (મનુષ્યની પેઠે જા ૫-ચૌવન-
મગ્ધ વગેરે અવસ્થાઓને) અનુસંગતા જુના જુદા જીવો જ છે તેમને
પણ આહાર અને દેહ છે (તે વનસ્પતિમાં પણ આખામાં એક જ
જીવ નથી હોતો, પણ મૂળ વગેરે સર્વ અવયવો એ જુદા જુદા સ્વતંત્ર
જીવો જ છે તથા વનસ્પતિનો આશ્રયે પાડા વગેરે ઉપર પણ ઘણા
જીવો રહે છે) એટલે પોતાના સુખ માટે જોયો વનસ્પતિને મારે છે,
તેઓ દુષ્ટતાથી અનેક જીવોનો નાશ કરે છે, એમ જાણ્યું તે પ્રમાણે
ધાન્યાદિ બીજોનો નાશ કરનાર પણ અનાર્થ ધર્મી છે કારણ, બીજના
નાશ દ્વારા તે પુરુષ તે બીજ માગદત ચનારી (અકુર-કુપળ-મૂળ-
શાખા વગેરેની) ઉત્પત્તિ તથા વૃદ્ધિ અને અતે તેથી ચનાગ (અસખ્ય)
બીજોનો નાશ કરે છે [૮-૯]

હે મનુષ્યો! ચેતો માણસપણુ દુર્બલ છે, અને માણસપણુ
મન્યાબાદ પણ ગર્ભાવસ્થામાં, કે બોનતા થયા પડેના, કે પત્ની પચ્ચશિખ
(ચોટલીનાળા) દુમાગની અવસ્થામાં કે મુનાવસ્થામાં, કે પત્ની ઘરડા
ચર્મને,—એમ ગમે ત્યારે આયુષ્ય પૂરું થતા મૃત્યુ અચાનક આવીને
બિજુ ગહે છે અને મૂર્ખ માણસ પોતાને માટે (અધોગતિરૂપ) જે બધો
બિમા કરે છે, તે જોતા તેને ફરી મનુષ્યપણુ (જન્મ) મળે તે સંભવિત
રેખાતુ નથી (માટે વખત છે ત્યા સુધી ચેતીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી યો)
તેને બંને) સામાન્ય જનસમુદાય તો, અતિ પીડા પામતો બીમાર
માણસ જેમ કુપચ્ચ કરીને પોતાનું ગમદુખ વધારે, તેમ પોતાના કર્મો
વડે વિપરીતપણુ જ બિજુ કર્યા કરે છે [૧૦-૧૧]

જુઓને! કેટલાક મૂઢ લોકો મીઠનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ
મળે છે એમ કહે છે બીજા કેટલાક દડા પાણી વડે નાથા મરવાથી મોક્ષ

૧ મૂળમાં મીઠા માટે 'આહારસપ્તજનન'— 'અહારમાં રસ
(રૂપતિ) વાવનાર એવો રાજક છે

મળે છે, એમ કહે છે, અને ત્રીજા વળી અગ્નિમાં હોમ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એમ કહે છે. પરંતુ ખરેખર જ જે સવારસાંજ પાણીમાં નાહ્યા કરવાથી સિદ્ધિ મળી જતી હોય, તો તો પાણીમાં ગહેનારા માછલાં, કાચબા, સાપોલિયા, જળગદ્દમો^૧ વગેરે જવચર પ્રાણીઓ તથા પાણીનાં માછલાં વગેરે પકડનારા માઝીઓ સૌથી પહેલાં મુક્ત થઈ જાય^૨ વળી પાણી જે પાપકર્મો ધોઈ નાખતું હોય, તો સાથે સાથે પુણ્યકર્મોને પણ ધોઈ નાખે^૩ વળી સવારસાંજ અગ્નિમાં હોમ કરવાથી મોક્ષ મળી જતો હોય, તો સવારસાંજ અગ્નિકર્મ^૪ વ્યાં ડગનાગ (હુહાર વગેરે) કુકર્મીઓને^૫ પણ સિદ્ધિ મળી જાય^૬ આમ એ લોકોના સિદ્ધાંતો વગર વિચાર્યો ઉપજનવેના છે. તે પ્રમાણે સિદ્ધિ મળે જ નહીં. જિનદુ, એ અજ્ઞાનીઓ વિવિધ પ્રકારે અગ્નિ, પાણી વગેરે જીવોની હિસા કરીને સસાગને જ પામ્યા કરે છે. પોતાના સુખને ખાતર બીજા જીવોની હિસા કરનારા મુક્ત કયાથી થાય? માટે શુદ્ધિમાન મનુષ્યે તો સ્વાવજગમ સર્વ પ્રાણીઓની હિસામાથી સર્વ પ્રકારે વિરત થવું તથા બીજા પણ વિવિધ પાપકર્મોમાથી પોતાના આત્માનું રક્ષણ કરવું કાગળ, દરેક પાપ કરનારને અતેગડવું પડે છે તથા ગિમાવું પડે છે [૧૪-૨૦]

આ તો વિધર્મી લોકોની વાત પણ થઈ. પરંતુ સદૃશ કપી માર્ગ પામેલા (જૈન) બિશ્વુઓમાના પણ કેટલાક, અમુક બાહ્ય આચારનું પાનન કરી, પછી બીજી રીતે અનાચાર કરે છે તેઓ પણ અધર્મીઓ જ છે. જેમકે, કેટલાક બિશ્વુઓં કદ, બીજા વગેરે સજીવ આહારનો ત્યાગ કરે છે, તથા જીવ વિનાનું તથા બીજાએ પોતાના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરેલું નિર્દોષ અન્નપાણી પ્રાપ્ત કરવાનો વ્યવહાર પાળે છે, પરંતુ પછી તે નિર્દોષ બિશ્વુનો પણ સઘરો કંટે છે, અથવા ન્યા આદવાળી બિશ્વુ મળતી હોય, તેવા ઘર તરફ ઉત્સાહથી દોડે છે, અથવા ઉદર ભગ્વાની લાવસાથી ધર્મોપદેશ આપે છે, અથવા અન્નને કાગળે પોતાની કે બીજાની

૧ આ ઉપરાંત 'મચ્ચુ', અને 'હટ્ટુ', એવા બે નામ મૂળમાં વડુ છે તેમનો અર્થ સ્પષ્ટ કરી શકાતો નથી

૨ હુહાર કેહ્યાર વગેરે નિરતર અગ્નિદિગ્ધા કરતા હોવાથી તેમને કુકર્મી કહ્યા છે

પ્રદાસ કરે છે, અથવા અન્યની ખુશામદ કરે છે નીવાગના પોતુપ કુક્કરની
પેરે અન્નલોતુપ તે બિશુઓ, થોડા જ વખતમા આચારબ્રહ્મ, કુશીન
તથા દાપા વિનાના ફોતગ જેના નિસાગ યર્ષ, નિનાત પામે કે સાચા
બિશુએ તો ઓળખાણ ન હોય તેવે કેમણે જઈ બિદ્યા નેજનના પ્રયત્ન
કરેલા તેમજ પોતાની નપશ્ચર્યાને કારણે પૂજનસતકાગની આત્મદા ન
રાખવી મુનિને આત્મ સયમના નિર્વાહાર્થે જ ગૈર તે જ પ્રમાણે
નિદોષ પાણીનો પણ છાના પૂતો જ ઉપયોગ કરવાનો ડોષ કાઢણ
ગમે તેટલું નિદોષ હોય તો પણ, પાણીમાત્રના ઉપયોગમા કર્મનધન
રહેતુ જ છે છતાં, કેટલાય જૈન બિશુઓ આચાર પ્રમાણે — બીજાએ
ઉપયોગમા લીધેલું ગમ્મ કરેલું, નિર્જીવ તથા નિદોષ પાણી માગી નાની,
પત્તી તરીગની તથા કપડાની ટાપગીય અર્થે નાહનાલેવામા તેને વાપરે
છે એવા બિશુઓ સાચા બિશુપણાથી કપાય દૂર છે શુદ્ધિમાન બિશુ
તો પોતામાથી સર્વ પામે દૂર યર્ષ સયમધર્મમા પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય એ
અથે જ શરીર ધારણ કરતો હોય છે તેણે સર્વ સજો તથા સર્વ
પ્રકારના કામભોગોની આસકિતનો ત્યાગ કર્યો હોય છે, તે સર્વ જીવોને
અભયદાન દેનારો તથા નિર્મળ અતકરણનારો હોય છે પોતામા રહેતી
સર્વ પાપવૃત્તિઓ સામે તે સત્રામને મોખરે જૂઝનારા વીગ્ની પેટે જૂઝતો
હોય છે, તથા પોતાનું પરિપૂર્ણ પરાક્રમ દાખવતો હોય છે તેમા તે બધી
તરફથી (આનરમાલ શત્રુઓ વડે) પાટિયાની પેઠે બને છોનાઈ જાય,
કે મોત પણ આવીને ઊભુ રહે તોપણ, સયમ (ધૂત) તરફ જ સ્થિર
દૃષ્ટિવાળો તે, ધરી ભાગેના ગાડાની પેઠે ફરી સસાર તરફ ડગલુ
બરતો નથી [૨૧-૩૦]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

અધ્યયન ૮ મું

સાચુ વીરત્વ

શ્રીમદ્ધર્મસ્વામી પૂછે છે

“હે ભગવન્! વીરતા મે પ્રમાણી કહેવાય છે તેમા ધર્મવીરનું વીરત્વ શામા રહેલું છે, તથા તેનું વર્ણન શી રીતે કરવામા આવ્યું છે, તે બમને કહો ” [૧]

શ્રીમદ્ધર્મસ્વામી કહેવા નાખ્યા

હે આયુષ્મન્! તારું મોટું બગાડ છે લોકમા તે વિષે બે પક્ષ પડેલા દેખાય છે કેટલાક કર્મને વીર્ય કહે છે, બ્યારે કેટલાક મુન્નતી મુનિઓ અકર્મને વીર્ય કહે છે પ્રમાદ એ કર્મ છે અને અપ્રમાદ એ અકર્મ છે ને ને પ્રવૃત્તિઓ પ્રમાદયુક્ત છે એટલે કે કર્મબંધનના કાગણરૂપ છે તે બધી પ્રવૃત્તિઓમા દાખવેલું વીર્ય ત્યાજ્ય છે, અને ને ને પ્રવૃત્તિઓ અપ્રમાયુક્ત છે એટલે કે કર્મબંધનનો નાશ કરનારી છે, તે બધીમા બતાવેલું વીર્ય ધારણ કરવા યોગ્ય છે [૨૩]

જેમકે પ્રાણીઓના નાશ માટે શસ્ત્રવિદ્યા શીખવામા, કે મૂત પ્રાણીનો નાશ કરનાગ મત્રો શીખવામા, કે કામભોગો માટે માયાત્રિ આચરવામા તથા પ્રાણીઓનો નિધન્ધેન્ધીરક્ષા કરવામા, કે સયમરહિતપણે વેરભાવયુક્ત બની, મન વચન અને કાયાથી આ નોક કે પરલોકને લાગતા કર્મો કરવા કરાવવામા — દુઃકમા, જેથી આત્માનું અહિત થાય તથા વેગબંધન જીજ્ઞાસા એવી રાગદ્વેષયુક્ત પ્રવૃત્તિઓમા — દાખવેલું વીર્ય અથવા પરાક્રમ, સસાર પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ ૧ (બંધન)નું કારણરૂપ હોઈ, હેય છે [૪-૯]

હવે શાણા લોકોનું અકર્મવીર્ય કહું છું, તે સાબળ બુદ્ધિમાન પુરુષ સમજે છે કે, જેમ માણસ વધારે ને વધારે પાપકર્મ કર્યે જાય છે, તેમ તેમ ચિત્તની અશુભતા વધતી જાય છે, અને મનુષ્ય વધારે ને વધારે વેરામા બંધાતો જઈ, અતે દુઃખનો જ ભાગી થાય છે ઉપરાત,

સ્વર્ગોંધિ સ્થાનોમા વાસ પણ નિત્ય નથી, તથા સગાસબધી અને મિત્રો સાથેનો સહવાસ પણ અનિત્ય છે તેથી, સમજી લોક સર્વ શુભધર્મધુકન અને શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ કહેના તથા મુક્તિ માર્ગે લઈ જનારા આર્થ ધર્મનું શરણુ લઈ, પાપકર્મરૂપી કાટાને મળમાથી ખેંચી કાઢવા ધર્મ અનુસાર પ્રમણ પુરુષાર્થ કરે છે. કારણ, પોતાના કન્યાશુભો ને કોઈ ઉપાય જાણવામા આવે, તેને બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય જીવન દરમ્યાન તરત જ શીખી લે છે [૬-૧૫]

તેવો બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય, ધર્મનું ગદર સમજી લઈ, તેમા પૂર્ણભાવે પ્રયત્નશીલ થવા, ધરમારનો ત્યાગ કરી ચાવી નીકળે છે કાચમો જેમ પોતાના અગો પોતાના શરીરમા સમેતી લે છે, તેમ તે સર્વ પાપવૃત્તિઓને, તથા હાથપગ વગેરે કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયો સહિત મનને અને તેમના દોરોને પોતામા સમેટી લે છે, પાપરૂપ ભાષાદોહ, માન, અને માયાને તેમના ખૂરા ફળ જાણી તે તજે છે, સર્વ પ્રકારની સુખશીલતાનો ત્યાગ કરે છે, અને કામનાઓથી ઉપશાત થઈ, આસક્તિ વિનાનો મની, મોક્ષમાર્ગમા જ પ્રમણ પુરુષાર્થ આદરે છે આ વીગત ધર્મવીરનું છે [૧૫-૧૮]

તે પ્રાણોની હિસા કરતો નથી, વિશ્વાસઘાત કરતો નથી જૂઠું ઓનતો નથી, ધર્મનું ઉલ્લંઘન મનવાણીથી ધરતો નથી, તથા જિતેન્દ્રિય થઈ, ઠરેના, કરાતા, અને આગમી પાપનધનથી આત્માનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરતો વિચરે છે તે થોડ ખાવ છે, થોડ પીવે છે તથા થોડુ મોલે છે, તે ક્ષમાયુક્ત અને નિરાતુર બની સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે, તથા સર્વપ્રકારની પાપવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરી, તિતિદાને પરમધર્મ સમજી, ધ્યાનયોગ આચરતો મોક્ષ પર્યંત વિચરે છે [૧૯-૨૧, ૨૫-૬]

૧ મૂળમા તેને મારો સાપરાયિક એવો શબ્દ છે કર્મ જે પ્રકારનું છે — ઈર્ષાપિષ અને સાપરાયિક = તબદ્વેષાદિ કષાયોથી કરેલું કર્મ કે જેને કારણે પરસ્પર પરમેક પ્રાપ્ત થાય છે, તે સાપરાયિક અને સદ્ધર્માનુસાર ચાલવા છતાં ને કોઈ કર્મ સ્વાભાવિક હોવા ચલન આદિ ક્રિયાઓને કારણે ચાલે, તે ઈર્ષાપિષ

આમ, જ્ઞાની તેમ જ અજ્ઞાની બંને સમાન વીરુત્વ દાખવતા હોવા છતાં, અધૂરા જ્ઞાનવાળાનું કે છેડ જ અબોધનું ગમે તેટલું પરાક્રમ હોય તો પણ તે અશુદ્ધ છે. તથા કર્મબંધનનું કારણ છે; પરંતુ જ્ઞાન અને બોધયુક્ત પુરુષનું પરાક્રમ શુદ્ધ છે અને તેનું કાંઈ ફળ તેને ભોગવવું પડતું નથી. [૨૨-૨૩]

યોગ્ય માર્ગે કરેલું તપ પણ જો કીર્તિની ઇચ્છાથી કરાયું હોય, તો તે પણ શુદ્ધ નથી. પરંતુ જે તપ બીજા જાણતા નથી, તે જ ખરું તપ છે. [૨૪]

આમ દહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

અધ્યયન ૯ મું

ધર્મ વિષે

જીજ્ઞાસુસ્વામી પૂછે છે

“હે ભગવન ! મતિમાન બ્રાહ્મણ મહાવીરે કયો ધર્મ કહ્યો છે ?
તે અમને કૃપા કરી કહો જ્યેથી, તે જાણીને અમે તેમા પ્રયત્નવાન થઈએ’
શ્રીસુધર્મસ્વામી કહે છે

જિનેશ્વરે પ્રબોધેલો જિનેનો તે સીધો મથાર્થ માર્ગ હું તમને
કહી સભળાવું છું તે તમે સાબગો તે ધર્મ જાણવાનો અને આચરવાનો
અધિકાર કોનો છે તે હું પ્રથમ તમને કહું

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, આગળ, બોક્કસ^૧ (વર્ણસ ૪૦), કૌશિક
(ભિખારી-પારધી ૬૦) વૈશિક (વેપારી-કારીગર ૬૦) તથા શર્ફ (ખેડત-
આભીગ ૬૦) એમ બધા જ સોમે કામભોગોમા આસક્તિવાળા છે
પોતાના કામભોગોને અર્થે તેઓ વિવિધ આરબો (દિમાદિ પ્રવૃત્તિઓ)
કરે છે, કારણકે કામભોગો હમેશા આરબોથી જ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ
તે આરબો હમેશા અન્ય જીવોની હિંસા દ્વારા જ પ્રવર્તતા હોય છે
એટલે તેમને સતત (તે જીવોની હિંસાથી બિંબુ થતું) વેગ મધાયા
કરે છે આમ સમગ્ર પ્રાણીસમુદાય (સુખજીવિથી) જે કામભોગોને
અનુસરે છે, તે મધા (છેર) વેરબધન દ્વારા દુખનું જ મારણ થઈ
પડે છે જે મનુષ્ય આસક્તિપૂર્વક કરાતી એ બધી વિવિધ પ્રવૃત્તિ
ઓથી બધાનું વેર તથા પુષ્ટ થતા કામો અને તેમનું દુઃખરૂપી ફળ જાણે
છે, તે આ માર્ગનો અધિકારી છે તે જાણે છે કે, માણસ જે જે
પદાર્થો માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તે બધા પદાર્થો મૃત્યુ માદ
સમાસબધીઓના જ હાથમા જાય છે અને તેને પોતાને તો પોતાના
કમેનું ફળ જ ભોગવવાનું રહે છે તે વખતે, જેમને આ તે મધી

૧ બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રીથી યથેજા નિષાદ કહેવાય તથા બ્રાહ્મણ અને
વૈશ્યાથી યથેજા અગ્ન્યક કહેવાય પણ નિષાદ અને અગ્ન્યથી યથેજા તે
બ્રાહ્મન કહેવાય-ટીકા

પ્રવૃત્તિઓ તેણે કરી હતી, તે બધાં — માતૃપિતા, ભાઈ, પત્ની, પુત્રો તથા પુત્રવધૂ — રક્ષણ કરવા આવનાં નથી.* આવો વિચાર કરી, તે મમતા અને હુપણું તથા દર્ઢ, જિનબગવાને કહેલા પરમ માર્ગનું શરણ સ્વીકારે છે. મનુષ્યના વિવેક અને વૈરાગ્યની સાચી પરીક્ષા એ છે કે, પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગો પ્રત્યે પણ આકર્ષણ ન થાય. આવો વિવેક અને વૈરાગ્ય હિતવત્ત થયા પછી, અધિકારી મનુષ્ય ધનસંપત્તિ, પુત્રો, સગાંસંબંધી, મમતા અને શોક તથા, તથા સંસારથી નિરપેક્ષ થઈ, મંન્યાગ્રી બને. [૧-૭, ૩૨]

પછી તે મુમુક્ષુ મુદ્દર પ્રજાવાળા, સર્વજ્ઞ નપસ્વી, પગકમ્પી, આત્મજ્ઞાનના વાંછુક, ધૃતિમાન તથા જિતેન્દ્રિય એવા સદ્ગુરુનું શરણ શોધે. કારણકે, જ્ઞાનપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવા ગૃહસંસારનો ત્યાગ કરનાર ઉત્તમ સ્તુપુરુષો જ મુમુક્ષુ જનોનું પગ મગણ છે. તે વીરો સર્વ બંધનોથી મુક્ત હોઈ, જીવિતની તેમ જ વિધિઓની આકાંક્ષા વિનાના તથા સર્વ પ્રકારની પાપી પ્રવૃત્તિઓથી ગંહિત હોય છે. [૩૨-૩૪]

પૃથ્વી, (પાણી,) અગ્નિ અને વાયુ; તૃણો, વૃક્ષ અને બીજ, અડળ, પોતળ,^૧ જરામુજ,^૨ ગસજ,^૩ એફજ,^૪ તથા ઉદ્ભિન્નજ^૫ એમ જીવોના છ વર્ગો છે. તેમને જાણી, વિદ્વાન પુરુષે મન વાણી અને કાયાથી તેમની હિંસાનો નેમજ પોતાના સુખ ખાતર કગના તેમના પગિગ્રહનો ત્યાગ કરવો. તે જ પ્રમાણે તેણે જૂઠું, મેથુન અને ચોરીને પણ મહાપાપ સમજી છોડવા. માયા, લોભ, ક્રોધ, અને માન^૬ પણ જગતમા કર્મબંધનનાં કારણો છે એમ જાણી, તનનો પણ ત્યાગ કરવો. [૮-૧૧]

* આ પાંચમો શ્લોક ઉત્તરાશ્વાનસૂત્ર ૬, ૩ માં પણ આવે છે

(૧) બન્ધ્યા કપે જ પેદા થનારા હાથી વગેરે. (૨) ચોરથી લીધેલાં જીવંત ગાય, મનુષ્ય ઇત્યાદિ (૩) દહી, આથો વગેરેમાં થતા (૪) પરમેવાથી ચતા જીવ, માકડ, ઇત્યાદિ (૫) સામાન્ય રીતે આવેલા અર્થ જમીન ફોડીને નીકળતી વનસ્પતિ જેવો થાય પણ દીકકાર અહીં તેનો અર્થ 'કાઈ ફોડીને બહાર નીકળતા દેહકા વગેરે' જેવો લે છે (૬) આ ચારે માટે મૂળમાં અનુક્રમે આ રાખેલો છે પલ્લિનું વન વક્રતા થમાડે છે માટે; મજન બધા વડે બળય છે માટે, સ્પષ્ટિલ આત્માને વેરાન ખેતર જેવો બનાવે છે માટે, લજ્જાચ માબસ માતી જોડે છે માટે (૭) જુઓ પ્રકરણ ૧૧ ને અતે દિપ્તિપાલુ નં ૧

તેણે શરીરના સર્વ સંગ્રહારો — જેવા કે ગત્તીકર્મ, વિરચન, વમન, અન્નન, ગધ, માદન, સ્નાન, તત્પ્રક્ષાન્ન (દાનણુ), ધોણુ, રગણુ વગેરે — નો તેમને સયમના વિરોધી ગણી, ત્યાગ કરવો તથા તે કામમાં એકબીજાને પણ મદદગાર થવું નહિ પગિગ્રહ તથા કામવાસનાને પણ કર્મબંધન કે સસારબંધનના કાળજી ગણી તજવા, વાજીકરણ તથા શરીરને દેખાવડું કરવા ધોણુ — લેણુ વગેરેને પણ આસક્તિ અને હિંસા મૂક્ષ્મ ગણી તજવા તે જ પ્રમાણે, તેણે પગરખા, છત્રી, માથો, પનગ ચામડા વગેરેનો ત્યાગ કરવો નિર્જીવ તથા સાદુ કરેલા નિર્દોષ પાણીથી પણ અગ્રો વગેરે ન ધોના, અને હગિયાણી ઉપર ખાંડો પેશામ ન કરના [૧૨-૩, ૧૮-૬]

આહારની ખાતતા તેણે પૂર્ણ સયમ સ્વીકારવો. પોતાને ઉદેશીને શુદ્ધસ્થે તૈયાગ કરેલુ, ખરીદેલુ, જીતીનુ આણેલુ, કે પોતે જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં શુદ્ધસ્થ નહિ આવ્યો હોય તેવું, કે સે ગૃધાના અશોનાણુ બિક્ષાન તેણે ન સ્વીકારવું જેને ત્યાં જીતારો હોય તેનું (કે સુતકવાળા ધરનું) અન્ન તેણે ન સ્વીકારવું પાગડાના પાત્રમાં બોજન ન કરવું જેનાથી માન જીવિત ટકી ગહે, તેટલું જ અન્નપાન માગી લાવવું, વધારે માગી લાવી બીજાને આપી દેવું પડે તેમ ન કરવું [૧૪, ૨૩]

ચારિત્રદાન બિશ્નુએ કાઢ્યો સગ ન કરવો તેમાં સુખના વેશમાં જેખમો ગહેના છે માટે નિદાને તેનાથી ચેતતા રહેવું તેણે સસારીએ સાથે મગથા, તેમની ક્રિયાઓની પ્રશંસા તેમની સાસારિક ગૂંચવણોમાં સનાહ (અથવા જ્યોતિર્ગામિ લગતા પ્રશ્નોનો જવાબ), તેમના વસ્ત્રપાત્રનો ઉપયોગ, તેમના ધરમાં ભેસડું સૂવું, તેમના ખગર સમાચારની પૂછપરછ, તેમના તરફથી યશ, કીર્તિ, પ્રશંસા અને વદનપૂજનની કામના, તેમના ધરમાં ખાસ કાઈ કાંઈ વિના સુધ્ધ જવું ગામના

૧ સામાન્ય રીતે સાધુ ' પાણિ પાત્ર ' એટલે કે હાથરૂપી પાત્રવાળો હોય શુદ્ધરૂપના પાત્રો બોજન વગેરેમાં વાપરે, તો ધોવા માજવાની ખટપટ તથા તેને કારણે હિંસાદિદોષો વિકાસ થાય વળી પોતના એકાદ પાત્રમાં જેટલું લેવાય કે ખવાય તેટલું જ ખાય તો આપેઆપ બોજનની નીતિના સ્વાદની મર્યાદા પણ નાવી જાય

છોડાની નમત તા બળવુ, અને મયાંદા મળીને દમનુ — એ મધાનો ત્યાગ મગ્ગે ગણુ, તમાથી અને અનર્થોની પાપના જાનમે કે [૧૬-૮ ૨૦-૨, ૨૮-૯]

તેણુ નામી જતા અનર્થ માગ પ્રવૃત્તિ મહેજ પણુ મગ્ગી નકી જેમકે, જુગાર મત્તા ન શીખવુ, મનકકાસ ('હનકર્મ') કે વા વિનાદ ન જરા, કે પૂર્વે મેની કીડાઓનુ રમણુ ન ગવુ તેણે મોનવામા પણુ ધમથી નિષિદ્ધ એવુ મર્મ મોનવુ નકી, તથા મોનના બેમે ત્યારે મોન્યા જ ન ગવુ મીજના મર્મગ્યાનને આધાન પડેએ તેવુ મોનવાની ઇચ્છા ન કરવી, કે ખીજા હેતરાય તેવુ ન મોનવુ તેણે પૂરતો વિચાર મરીને જ મોનવાની ટેન પાલી તેણે અધી માચી આે અર્ધી જૂઠી એવી નીજ મરીતી વાપી તજવી, તેમજ ખીજાની શુભ વાત મ્હી ન દેવી એ નિમ્મ થ બગવાનની ખાસ આગા જણે તેણે મર્મને 'હોદના - 'ઓહ્યા' કહીને ન મોનાવે, કે યાગ 'હોદના' મ્હીને કે મોનવુ નામ દર્મને ન મોનાવે છુના રવુ એ શિષ્ટ નથી માગે તમ તો મ્હી જ ન રવુ [૧૭-૧૮ ૨૧ ૨૫-૭]

આ પ્રમાણે નિમ્મ પ્રવૃત્તિમા પડ્યા વિના, પ્રપત્તિની મ્હી પ્રમાદ મ્હી વિના નિમ્મગવુ અને તેન રતા જ મર્મ દુખા આવે, તે સહન મના મર્મ મારે તો મુગ્ધે ન થવુ કે મર્મ માગે ભાડે તો તપી ન જવુ પગલુ, પ્રસન્ન મનથી મધુ સ ન મગી નર્મ શાંતિ મખરી [૩૦-૧]

નિમ્મ થ બગવાન મહામુનિ મહાવીર કે જે અનત જ્ઞાનર્શનનાળા હતા તેમણે આવે શાસ્ત્રોપદેશ કયો છે [૨૪] દૂકમા સર્વ જાળદ સ્પર્શ આદિ વિષયોમા અનોલુપના અને દોડયુક્ત વ્યાપારોની અપ્રવૃત્તિ, એ જ મુખ્ય નાત છે એથી વિશેષ જે બધુ મહેવામા આવે છે તે ખાની નાગાડ મર છે માટે જુદિશાળી બિમ્બએ માનમાયાનો તથા સર પ્રગળા સુખોનો ત્યાગ કરી નિર્મલ સધાન કરવુ એમ હુ કહુ છુ [૨૫-૬]

૧ વા પિતી ચાર કેળીઓ આ પ્રમાણે છે (૧) સલ (૨) અસલ (૩) સલ અસલ (૪) ન મથ ન અમથ

અર્ચન ૧૦ મું

સમાધિ

શ્રીમધર્મસ્વામી કહે છે —

ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કર્યા બાદ મતિમાન મહાવીરે ચિત્તશુદ્ધિ (સમાધિ)^૧ નો જે સગળ માર્ગ કહ્યો છે, તે હું તમને કહી બતાવું છું, તે તમે સાબળો. એ સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારા ભિક્ષુએ સૌથી પ્રથમ કાર્મ પશુ વાસના વિનાના^૨, તથા જૂનપ્રાણીઓમા કાર્મ પશુ પ્રયોજન વિનાના^૩ થવું ઉપર—નીચે ચોતરફ જુદા જુદા ગ્યાવગ્ગગમ પ્રાણો રહેના છે તે બધાને પોતાતુલ્ય સમજીને તથા નેમને પણ (પોતાની જેમ સુખ) દુખ ભોગવનારા જાણીને, પોતાના પ્રયોજન અર્થે તેમને કાર્મ દુખ થાય તેવું ન કરવું કે કગવવું પોતાની જે જે ઇન્દ્રિયાના પ્રયોજન અર્થે તે પ્રાણોની મરજી વિરુદ્ધ કે તેમની પરવાનગી વિના^૪ તેમના વધ—મધન આદિ કરવા પડે, તે તે ઇન્દ્રિયોનો સયમ કરવો. જેણે ધર્મ સારી ગીતે સાબળ્યો છે, તથા તેથી જેના સર્વ સંસારો દૂર થઈ ગયા છે, તેના તપસ્વી ભિક્ષુએ ઇન્દ્રિયનિગ્રહી તથા આત્મકિરણિન થવું, તેમ જ પોતાનું જીવન સુખચેતથી ચુગદે તે માટે વસ્તુઓનો અહ ન કરવો કે, કમાણી ન કરવી [૧-૫]

જે પુરુષ ભોગોની વાસનાથી દીન થયેલો ગહે છે, તે વિવેક વિચારથી બ્રહ્મ થઈ, ગમે તે પાપકર્મ આચરે છે તે વિચારીને તીર્થ કરાએ આ સમાધિમાર્ગ ઉપર બાગ મૂક્યો છે કાગ્યુકે, એક વખત બધું ત્યાગીને મોક્ષમાર્ગ સ્વીકાર્યા પછી પણ ભોગોની વાસનાથી દીન મનીને

૧ 'સમાધિ'ના અહીં પારિભાષિક અર્થ અભિપ્રેત નથી સમ્યક્ અર્થને વ્યવહાર્યતે માક્ષ તન્માર્ગ વા પ્રતિ યેન—એટલે કે જેના વડે આત્મા મોક્ષ કે તેના માર્ગમા વ્યવસ્થિત થાય-રચાયતે અર્થાત્ 'ચિત્તશુદ્ધિનો માર્ગ' નવે. અહીં અર્થ ગણવો.

૨ 'જપ્રતિષ્ઠા' વાસના હોય તો તેને પૂરી કરવા કાર્મ સ કલ્પ (અનિહા)સ બને

૩ 'મૂતેષુ અન્નિદાન' અન્ય બહુ પ્રાણીઓ વડે પોતાનું મર્દ સુખ પ્રયોજન કલ્પ્ય હોય, તો તેઓમા આત્મકિરણિન રાખનાર કે તેમની હિંસા કરવા સુધી જવાનું સભવે ૪ અદત્તમન્યૈ ।

તે ખિન્ન થઈ જાય છે, પોતાની પૂજા-પ્રશંસાનો છત્ક્રુક જની જાય છે (જેથી પોતાને જોઈતા બોગપદાર્થો મળે); પોતાને માટે તૈયાર કરેલો કે કરાવેલો આહાર છત્ક્રવા માંડે છે, તથા તે માટે ગમે તેવી ખટપટો કે પ્રવૃત્તિ કરે છે. (આદાગમાં અસંયમ આવનાં) ચારિત્ર્યો બ્રહ્મ થવાનું પણ તેને સુત્ર છે. તે વિપરીત જનીને સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય છે, અને તે અર્થે પરિબ્રહ્મ (સંધરો-કમાણી) પણ કરવા માંડે છે. કમાણી કરવામાં (ખીજનો દ્રોહ કે હિંસા કરવામાં પણ પાછો ન પડી, અનેક સાથે). તે વેર એકદુરં કરે છે; પરિણામે આ જન્મ પુરે થયા બાદ તે અનેક દુઃખ-ઓનિઓમાં ભટકે છે. માટે બુદ્ધિમાન મુનિએ વિચાર કરીને સર્વ તન્મયી આસક્તિરહિત ધર્મ ધર્મ આચરવો. [૬-૯]

સમાધિમાર્ગને અનુસરના ભિક્ષુએ જીવનસુખને અર્થે કમાણી ન કરવી; કયાંય આસક્ત થયા વિના કે લોભુપના કયાં વિના વિચરવું; સ્વાસ્થ્યોપન ન થવું, તથા સ્વાસ્થ્યોપનનો સગ ન કરવો; તથા મોક્ષની કામનાવાળા જની, તેણે પરવા કયાં વિના તથા ગ્રાહ કયાં વિના, શરીરને પૂરેપૂરું તાવીને કૃગ કરી નાખવું, અને એકલાપણાની વૃત્તિ સેવવી. એમ જે સર્વસંસર્ગત્યાગથી એકલો જની ગકે છે, તે જ મુક્ત ધર્મ ગકે છે. એ મત્યવચન છે. સ્ત્રીબાગથી વિગ્રમે, પરિબ્રહ્મ ન કરે, અને નાના મોટા સૌ વિશ્વોમાથી જનને બચાવે, એ ભિક્ષુ જ નિસશય સમાધિ પામ્યો છે એમ કહેવાય. તપસ્વી ભિક્ષુ પ્રીતિ અને અપ્રીતિ (નાગ અને દેવ) તથા, કાટાકાકગ, ટાકતડકો, ડાંસ મચ્છ, સુગંધદુર્ગંધ આદિ દુષ્ટો સહન કરતા શીખે, વાણીની બામતમા સુરક્ષિત બને—અર્થાત્ વિચારીને બોલે, કોઈને દુઃખ થાય એવું ન બોલે, ક્રોધ ન કરે, તથા સત્યમાં જ રત રહે, ખગળ ચિત્તવૃત્તિઓને દૂર કરે; અને લોકોની સાથે વધારે પડતો ભજ્યા વિના, તથા તે અર્થે એક ધ્યાનમા ગ્રિય થયા વિના નિરંતર વિચારો કરે. [૧૦-૧૫]

જગતમા મેટલાય વાદીઓ વિમોક્ષના હેતુરૂપ સદ્ધર્મને જાણતા નથી; તેઓ વિવિધ બોગોમા આસક્ત રહી, ગમે તેવી પ્રવૃત્તિઓ આચરતા

હોય છે, અને વૈરમંધન^૧ જીભ^૨ કયાં કરતા હોય છે. તેઓને પોતાના ઓછા થતા જતા આયુષ્યની પણ પરવા હોતી નથી; મમતાના માર્યા ગમે ત્યાં આહસ આચરતા તે મંદબુદ્ધિ લોકો પોતે અનરબમર હોય તેમ મનસ્વિસ (ભોગોની કામનાથી) તથા કહે છે. અને છતાં તેઓને પૂછો તો તેઓ જટ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવા મંડી જાય છે, અને “અમારે મતે આત્મા નિષ્ક્રિય છે”, કે “ક્રિયા જ ફલદાયક છે, જ્ઞાનની જરૂર નથી,” અથવા “જ્ઞાન જ ઉપયોગી છે, ક્રિયાની ઠાંઈ જરૂર નથી,” એવા વાદો ઠણાં કરે છે [૧૬-૧૮]

પરંતુ સાચો બિશ્વ તો વળ્યારનો ત્યાગ કરી, ભોગોની આકાંક્ષા ગળ્યા વિના, કે જીવન યા મરણની પરવા કયાં વિના, પાપચક્રમાથી અજળો ગહેવામાં શરીરની પણ પરવા ન કરે. જેમ બીજા નાના પ્રાણીઓ સિંહના બચથી દૂર જ વિચર્યા કરે છે, તેમ ધર્મ વિચારીને બિશ્વ પાપથી દૂર જ રહે. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સમજીને પોતાની જાતને પાપકર્મથી બચાવે, કાન્યકે પાપને કાગળે થતી હિંમતથી વૈગ્નધન જીભ કરનારાં અને મોટા બચ્ચ^૩ હું ખો જોભા થાય છે. તે બિશ્વ વિત્ત, પશુઓ, બાધવો, પ્રિયમિત્ર આદિ કાઈમા મમતા ન રાખ કારણકે, મર્યાબાદ એ બધું બીજા જ ભોગવવાના છે. વળી આપ્ત પુરુષોને માગે ચાનનારો તે બિશ્વ જૂઠું ન બોલે અસત્યના ત્યાગને જ પૂરેપૂરી સમાધિ તથા નિર્વાહ કરેલા છે. આત્માની વ્યાપ્તમા પણ જે મળે તેને રાગદ્વેષથી દૂષિત ન કરે; તેમા લોહપતા ન ગણે, અને એ રીતે ધૃતિમાન, અનાનકત, તથા પૂજ્યમાત્રાગી કામના વિનાનો બનીને વિચરે એમ, હું કહું છું [૧૯-૨૦]

૧ દરેક પાપના મૂળમા દમોસા મુખ્યત્વે બીજા જીવની દ્વિસા રહેતી હોવાથી, તે દરેક પાપ વખતે તે તે જીવ પ્રત્યે વૈરવૈધન જીભ થાય છે, અને તેના ફળરૂપે બીજે જન્મે પેતાને તે પ્રકારનું દુખ આપ્યા જીવ તરફથી બોલાવતું થઈ છે. તે વખતે પેતાને દુખ આપનાર જીવ પ્રત્યે પાપુ નહીં વૈર જીભ થઈ હોવાથી, તે ચક્ર આલ્સ્ય ન કરે છે આમ દરેક પાપને વૈરવૈધનનું નિમિત્ત માની, જૈન મંથોમા “પાપ બોલે છે” એન કહેવાને બદલે વૈર બોલે છે” એમ પણ કહે છે

અધ્યયન ૧૧ મું

ભોક્ષમાર્ગ

શ્રીજીસ્વામી પૂછવા નાગ્યા

હે મહામુનિ ! સવ દુ ખોમાથી મુક્તિ અપાવનાર એવો, મહાવીર ભગવાને ઉપદેશોલો શુદ્ધ અને સરળ માર્ગ તમે જે રીતે જાણે છો, તે રીતે અમને કહી સભળાવો [૧-૩]

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા

કાશ્યપ ઋષિએ ઉપદેશોનો તે સારરૂપ મહાવિકટ માર્ગ મે જે પ્રમાણે સાબળ્યો છે, તે પ્રમાણે તમને યથાક્રમે હું કહી સભળાવું છું તેને અનુસરીને અત્યાગ આગમય ઘણાંય લોકો, વેપારીઓ જેમ દુસ્તર સમુદ્રને તરી જાય છે, તેમ આ અપાર સસાગરે તરી ગયા છે અને ભવિષ્યમા પણ તરશે [૪-૬]

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ, ધાન્યોના બીજો સહિત તૃણ અને વૃક્ષો અને ખાલી ચાલી રહે તેવા પ્રાણીઓ — એમ જીવોના છ વર્ગો છે એ છ વર્ગો જ એકબીજા પ્રત્યે હિંસા પરિગ્રહાદિથી કર્મબંધનના નિમિત્ત બને છે. જુદ્ધિમાન નાણસે પોતાના દાખના ઉપગ્રથી, અનુકૂળ તર્ક વડે વિચાર કરવો કે, મારી પેરે કોઈ પ્રાણીને દુ ખ ગમવું નથી, મારે મારે કોઈની હિંસા ન કરવી જોઈએ જાનીના જાનનો સાર પણ એટલો જ છે કે તે કોઈની હિંસા કરતો નથી અહિંસાનો સિદ્ધાંત પણ એ જ છે, તથા તેને જ શાંતિ કે નિર્વાણ પણ કહે છે [૭-૧૧,૩૩]

પરંતુ જ્યાં સુધી મનુષ્યોમાથી સર્વ પ્રકારના દોરો દૂર થયા નથી, ત્યાં સુધી તે મન નાણી અને કાળાથી સંપૂર્ણ અહિંસા પાળી શકવાનો નથી મારે મહાપ્રજાવાળા જુદ્ધિશાળી મનુષ્યે જિતેન્દ્રિય યત્ન, વિપયભોજોથી નિગ્રહ થવું અને સયમાદિગ પગક્રમી મની વિચરવું તેણે અતિ માન,

માયા, ક્રોધ અને લોભથી દૂર રહેવું દૂકમા, તેણે સર્વ સાગ ધર્મ આચરના અને પાપ મો ત્યાગના તેણે નપાચગળના પગકમી મની, નિર્વાણને નક્કરોમા ચક્રમાની પેઠે ગ્રેષ્ઠ માની, તેને સાધવામા પુરુષાર્થી થવું જેમ આ જગત સર્વ જૂતનાણીઓનું આધારગ્રંથાન છે, તેમ જે છુદ્ધો થઈ ગયા છે અને દણુ થયાના છે, તેમનું પણ નિર્વાણ જ આધારગ્રંથાન છે માટે તેણે ઇન્દ્રિયાનું દનન કરી, તે નિનાણુને જ પ્રાપ્ત કરના પ્રયત્નશીલ થવું [૧૨, ૩૩-૬, ૨૨]

મહાપ્રજ્ઞાવાળા તે બુદ્ધિશાળી પુરુષે સ્વીકારવા યોગ્ય જે ધર્મ બિશ્વા મળે, તેના નડે નિવાહ નગ્વો અને નિષિદ્ધ અન્નનો ત્યાગ મગ્વો પ્રાણીઓની હિંસા કરીને કે પોતાને ઉદ્દેશીને તૈયાર કરવામા આ પુ હોય તેવું અન્નપાન તે સયમીએ ન સ્વીકારવું તેવા અન્નના અશવાણ કે જરા સરખી શકાનાળું બિશ્વાન્ન પણ તણ ન સ્વીકારવું ઈંદ્રિયા મરતુ હોય, તેને તેણે ઈર્ષ પણ પ્રકારે અનુમતિ ન આપવી ગામ કે નગરમા વિચરતા તેવા ઘણા પ્રસંગો તેના ઉપર આવી પડે છે જેમકે ગામમા ઘણા લોકો દાનપુષ્પને નિમિત્તે (માસાદિ મુક્તા) ભોજન તૈયાર કરે, હવે જે બિમ્બુ તેની પ્રશસા કરે, તે તેવા કાપને ઉત્તેજન મળે અને પરિણામે વધુ પ્રાણીરૂઢ થાય અને જે તેનો પ્રતિષેધ કરે, તે ઈર્ષના પેટ ઉપર પગ મૂક્યા જેવું થાય માટે તે બેમાથી એક પણ પ્રકારે ધર્મ મળા વિના, તેણે પાપ ધન થતું અટકાવીને વિચરવું [૧૩-૨૧]

આમ જે બિમ્બુ પોતાના આત્માનું (પાપપ્રવૃત્તિથી) રક્ષણ કરવામા તત્પર હોય, મદ્ય ઇન્દ્રિયનિગ્રહી હોય, સસારજનભયરૂપી પ્રવાહને જેણે પોતાપૂરતો હમેશને માટે અટકાવી દીધો હોય તથા જે સર્વથા પાપગ્રહિત હોય, તેવો બિમ્બુ જ શુદ્ધ, પચ્છિપૂણ અને અનુત્તમ ધર્મને ઉપદેશી શકે તેવો બિમ્બુ જ સસારપ્રવાહમા તણાના અને નમો વડે ગિનાના પ્રાણીઓને જગતની પ્રતિષ્ઠાપ નિર્વાણદીપ જતાવી શકે [૨૩-૪]

આ વસ્તુ ન જાણનારા તથા પોતે જાનાની હોવા છતાં પોતાને જાની માનતા અને લોકોને તે પ્રમાણ જણાવના પુરુષો અમાધિ પ્રાપ્ત મગી શક્તા નથી તેઓ ગમે તેવું નિષિદ્ધ અન્નપાન સ્વીકારે છે અને પાછી ધ્યાન ધરવા બેસે છે પણ એ મિથ્યા માન્યનાવાળા અનાય

શ્રમણોનું ધ્યાન યગત્રા જેવા જળચર પ્રાણીઓના જેવું વિષયપ્રાપ્તિનું જ હોઈ, કનુપિત અને અધમ હોય છે. તે મિનઅનુભવી લોકો સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ગુદ્ધ માર્ગનું ઉદ્ધવન કરી, ઉન્માર્ગે વળેલા તે લોકો દુઃખ અને વિનાશના જ બાગી ચાય છે. છિદ્રોવાળા નાવમાં ખેંચી પાડે જતાની ધન્ટા કરતા જન્માધ માણસની ગેરે, તેઓ અધવચ જ મસાગ્રપ્રવાહના મુખ્ય બાગમાં સપડાઈને નાશ પામે છે [૨૫-૩૧]

પરંતુ કાસ્યપે ઉપદેશના આ ધર્મનું શરણ લઈને મહાપ્રજાવાળો ભિક્ષુ સસારરૂપી મહામોગ્ર પ્રવાહને તરી જાય છે. પોતાના આત્માનું નક્કલ કરતો, નાના મોટા વિદ્યોથી મેરુની જેમ અકપિત ગહેતો, તથા મગ્ધની રાહ જોતો તે આનંદથી વિચરે છે. [૩૨, ૩૭-૮]

આમ નહી, શ્રાસુધર્મસ્વામી થોભ્યા.

૧ નૂતના દક્ષ કંક, કલ્પ (કસ્ટરી) મગ્ધક સિદ્ધી વચેરે નવા છે

અધ્યયન ૧૨ મું

જુદા જુદા વાદીઓ*

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા :

હે આયુધ્મન! હવે હું લોકોમાં પ્રચલિત એવા અનેક વાદો વિષે કહું છું, તે સાંભળ. તે વાદોને, નીચેના ચાર વિભાગમાં મુખ્યત્વે વહેંચી શકાય. જેમકે (૧) ક્રિયાવાદ (૨) અક્રિયાવાદ (૩) વિનયવાદ અને (૪) અજ્ઞાનવાદ. [૧]

(તેમાંના અજ્ઞાનવાદીઓ કહે છે કે, પરલોક, સ્વર્ગ, નરક અને સારાંખોટા કમોનું ક્ષણ — વગેરે જાનતો વિષે આપણે કંઈ જાણી શકીએ તેમ નથી. તે વસ્તુઓ છે એમ પણ કહી શકાતું નથી, કે નથી એમ પણ કહી શકાતું નથી. અર્થવા તે ખંતેથી બિન્ન એવું પણ કંઈ કહી શકાતું નથી. આમ,) આ અજ્ઞાનવાદીઓ ફલીસો કરવામાં કુશળ હોવા છતાં, અસબ્દ બોલનારા છે. તેઓ પોતે જ શંકાનો પાર પામ્યા નથી હોતા. તેઓ પોતે અજ્ઞાન હોઈ, અજ્ઞાન લોકોને ખોટું ખોટું સમજાવે છે. [૨]

(વિનયવાદીઓ આચારની કેટલીક તુચ્છ અને બિનઅગત્યની વસ્તુઓને જ સર્વસ્વ માની, તેમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે. તે સિવાય બીજું કંઈ તેઓ દેખી શકતા જ નથી.) આમ સત્યને અસત્ય સમજનારા અને અસાધુને સાધુ કહેનારા એ વિનયવાદીઓ. કંઈ પ્રછે એટલે પોતાનો સિદ્ધાંત અચૂક કહેવા લાગે છે. [૩]

*આ અધ્યયનનું મૂળ નામ 'સમવર્મણ' છે. સમવસરનું એટલે એક રથાનમાં એકઠા યજ્ઞ-મળત આ અ યયનમાં જુદા જુદા વાદીઓ અને વાદોનું વર્ણન છે. તે રથતના આ જથા વાદો અને વાદીઓ વિષેના દૃષ્ટિએ આજ આવા જીન આગમો તેમજ સમકાલીન બૌદ્ધ ઐશ્વિયાથી જ મળી શકે તેમ દેવાયી. અહીં રાખ્દરાઃ જનુવાદ આશ્વવામા આપ્યો છે. ઉમેરેલા વધારાના ખાગને કો સમાં મૂક્યો છે બૌદ્ધ વગેરે ઐશ્વિયા મળી આવતુ આવી જ ભતના વાદો વિષેનું વર્ણન ઉપોદ્ધાતમા આપેલું ■

(અક્રિયાવાદીઓ તો ક્રિયામાં કે તેના ફળમાં જ નથી માનતા તેમનામાના સાખ્યો વગેરે કેટલાક આત્માને નિષ્ક્રિય માને છે જોદ્ધો વગેરે કેટલાક આત્મામાં જ માનતા નથી બીજા કેટલાક જગતને જ માનાડપ માને છે, અથવા ઈશ્વર, નિયતિ કે કાલ વગેરેને બધી ક્રિયાઓ માટે જવાબદાર માની, પ્રાણી કાર્ષ કરતું નથી અથવા કરી શકે તેમ નથી, એમ માને છે) ડર્મ અને તેમના ભવિષ્યમાં યનાન ફળથી ડગનારા (જોદ્ધ) અક્રિયાવાદીઓ, એમ કહે છે કે, (મધા પદાર્થો ક્ષણિક છે, તેમજ આત્મા જેવી નિરંતર સ્થાયી રહેનારી ઇર્ષ ચીજ નથી જે કાર્ષ છે, તે ક્ષણે ક્ષણે મદનાતા પામ્ય રકયો છે આમ,) 'વર્તમાન ક્ષણનો ઈર્ષ બીજી ક્ષણે રહેનો ન હોનાથી, તેને બીજી ક્ષણમાં યતી ક્રિયા કે કર્મફળ સાથે સંબંધ નથી' પોતે જ જણાવેલા તત્ત્વમાં પોતે એકસ ન હોવાથી, તેઓ એમ કહે છે કે, 'આ વસ્તુ આમ અમને દેખાય છે' ઇર્ષ ઈર્ષ પૂછે તો તેઓ ઈશ્વર એકસ કહી શકતા નથી, પણ 'આ જે પક્ષનાણુ છે,' 'આ એક પક્ષવાણુ છે' એમ કહ્યા કરે છે અને કર્મ જ (ઈર્ષિયો કે આસ્ત્રવો) મારફત બધાય છે, એવું એવું કહે છે અજૂજ અક્રિયાવાદીઓ જુદું જુદું (ધણું) કહે છે તેઓન મતે આખું જગત વધ અને નિયત છે^૧ તેઓના કહ્યા પ્રમાણે તો સૂર્ય ઊગતો નથી કે આયમતો નથી, ચંદ્રમાં વધતો નથી કે ઘટતો નથી, નીઓ રહેતી નથી કે પવન વાનો નથી. આમો વિનાનો આધમો જેમ દીવો હોવા છતાં કશું દેખી શકતો નથી, તેમ કંધાર્ષ ગયેલી જુદિવાળા આ અક્રિયાવાદીઓ ક્રિયા હોવા છતાં તેને દેખતા નથી [૪-૮]

ગાફી, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, સ્વપ્નશાસ્ત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, શુકનશાસ્ત્ર, ઉત્પાતોનુ શાસ્ત્ર તથા આકે અજવાણુ નિમત્તશાસ્ત્ર બણીને ધણાય લોકો ભવિષ્યમાં યનાન ક્રિયા કે ફળ બણી શકે જ નો ક્રિયા કે તેનું ભવિષ્યમાં યનાનું ફળ હોય જ નહી, અને બધું યન્ય કે માયા હોય, તો આમ કેમ મને ? જો કે, અક્રિયાવાદીઓ તો એમ જ મહેવાના કે, તે શાસ્ત્રોનું પણ બધું મ્યા સાચું પડે છે ? તેઓ પોતે તે શાસ્ત્રો શીખ્યા

૧ એટલે કે નિયત થોવા ઉપરાંત નહ કશું આ જગતમાં યર્ષ શકે તેમ નથી તથા જે કંઈ થાય છે, તેનું કશું મજ નથી

નથી હોના, છતાં તેમને જૂઠા કહેનામાં તેમને કશો વાધો આવવાનો નહિ' [૯-૧૦]

પરંતુ જગતનો સત્ય વિચાર કરનારા શ્રમણો અને બ્રાહ્મણો એમ જ કહે છે કે, હું જાણું છું કે જગતના જ કંઈક ધાર્યું છે, (નિયતિ, કાળ કે ઈશ્વર વગેરે) બીજાનું કંઈક નહિ. તેમજ મોક્ષ પણ જ્ઞાન અને તે પ્રમાણેની ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થાય છે [૧૧]

પ્રગતને જે લોકો આવેલો દિવસ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ જ આ જગતના ચક્રરૂપ નાપકો છે તેમણે આ સંસારને પણ શાશ્વત કહ્યો છે તેમાં મોક્ષો, દેવો, સુરા, ગાયર્વોથી માંડીને આકાશગામી કે પૃથ્વી ઉપર ગહેનાગ બધા જીવોને, પોતપોતાના કર્મો અનુસાર, મુખ્યત્વે જ ભોગવતા જન્મમરણનું પાત્રો કરવું પડે છે તં ચક્રમાંથી મળાવ્યો છૂટી શકાય છે વિવેચો તથા કામભોગોમાં આસક્ત એવા અજ્ઞાન પ્રાણીઓ તેમાં વાનવા સપડાના જ કહે છે કારણ, કર્મોથી કર્મોને કાય ચર્ચક નહિ કોઈ વિરતા છુદ્ધિશાળી—ધીર પુરુષો જ અકર્મથી કર્મનો કાય કરી, તે ચક્રનો અંત વાવી શકે છે [૧૨-૧૫]

બીજા પણ જોને તે ચક્રમાંથી છૂટવું હોય, તેણે જગતના જ્યોતિષપ તથા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી તેને પ્રગટ કરનારા તેના મહાત્માઓની સમીપ દ્વમેશા ગહેવું કાગળું, તેઓ જ પોતાની જાતને તેમજ જગતને, જીવોની ગતિને તેમજ અગતિને,^૧ જન્મને તેમજ મરણને, શાશ્વતને તેમજ અશાશ્વતને તથા મનુષ્યના પર જન્મને જાણે છે તેઓ જ આત્મામાં કેવી રીતે દાખલ થાય છે,^૨ અને તેને કેવી રીતે રોકી શકાય છે,^૩ તે જાણે છે તથા કર્મના ફળને તેમજ કર્મના નાશને^૪ પણ જાણે છે

૧ 'જીવોની ગતિ' એટલે જીવો પોતાના કર્મોને કારણે કયા જગતે અને જન્મ પામે છે તે 'જીવોની અગતિ' એટલે કર્મચક્રમાંથી પુરુષાર્થ પડે મુખ્ય થયેલા જીવો કઈ સ્થિતિ પામવાથી ફરી આ સંસારમાં પાત્ર નથી આવતા તે દ્વેષમાં ગતિ અને અગતિ એટલે બધા અને મોક્ષ કહી શકાય

૨ મૂળ ગામ્વ. ૧. જુઓ પા ૭૧, દિ. ૫

૩ મૂળ મ્વર. ૧. જુઓ પા ૭૧, દિ. ૫

૪ મૂળ નિર્જિ. ૧. આત્મા સાથે બધાયેલા કર્મોનો જે પ્રકારે નાશ થાય છે એક તો તે કર્મનું ફળ ભોગવાઈ જવાથી, અને બીજું સ્થિતિ તપ વગેરેના બળથી

જગતનું અતીત, વર્તમાન અને અનાગત સ્વરૂપ યથાર્થ જાણતા હોઈ, તેઓ જ આ જગતના નેતા છે. તેમનો નેતા કોઈ નથી. જુદા થયેલા તે લોકો આ સંસારચક્રનો અંત લાવી શકે છે. [૧૬, ૧૯-૨૧]

તેઓ નાના કે મોટા ગદા પ્રાણીને અને સર્વ જગતને પોતાના જેવું ગણે છે. તેઓ જાતે કોઈની હિંસા કરતા નથી કે બીજા પાસે કરાવતા નથી. સર્વ કાળ નિતેન્દ્રિય રહી અને મોક્ષમાર્ગમાં તત્પર બની, તેઓ વીરપદ પામ્યા હોય છે. આ મદ્દા ગદન સંસારમાં તેઓ જ માત્ર જગતા હોય છે. તેમને શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે વિષયોમાં આસક્તિ કે દ્વેષ હોતો નથી, તેમજ શ્વિતની કે મરણની પણ કામના હોતી નથી. સંયમથી સુરક્ષિત એવા તે પુરુષો, પોતાની મેળે કે બીજા પાસેથી સત્ય જાણી, આ સંસારમાંથી મુક્ત થયા હોય છે. તેઓ જ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને તેમજ બીજાને સંસારસમુદ્રમાંથી બચાવવાને શક્તિમાન થાય છે. [૧૭ ૮; ૨૧-૨]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા.

અધ્યયન ૧૩ મું

સાચું જ્ઞાન

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા :

હવે હું તમને સાચું જ્ઞાન, તથા સત્પુરુષોને તે પ્રમાણેના શીલ દ્વારા મળતી શાંતિ, અને અમત્ પુરુષોને અશીલ દ્વારા મળતી અશાંતિ વિશે કહું છું. રાત્રીદિવસ પ્રયત્નશીલ એવા તથાગતો પાસેથી સદ્ધર્મ જાણવા છતાં, ઠેટલાક અધર્મી બિશ્વચો ઉપદેશવામાં આવેલા સમાધિ-માર્ગને સેવતા નથી; બિચ્છટા, ઉપદેશ આપનારને જ ગમે તેવી વાળી સંબળાવે છે; અથવા સાચો અર્થ સાંભળ્યા છતાં તેનો પોતાની મગજ મુજબ અર્થ કહે છે અને પરમાર્થને છુપાવે છે; અથવા પોતાને શંકા હોય તો (બીજા જાણકાર પાસેથી ખુલાસો મેળવવાને બદલે) જૂઠું કહે છે અને આચરે છે. તેવા માયાપૂર્ણ દુર્જનો ગુણોનું ધામ ધ્વનવાને બદલે અનંત વિનાશ પામે છે, એમ તમે જાણો. [૧-૪]

વળી ઠેટલાક અભિમાની પુરુષો, પોતાને પૂરેપૂરા સંયમી અને જ્ઞાની માનીને વિના સમજણે બીજાની બૂલ કાઢે છે, અને ચર્ચા કરે છે, અથવા પોતાને તપસ્વી માનીને બીજા માણસને પોતાના પડછાયા જેવો તુચ્છ ગણે છે; તથા જાને શુદ્ધ ન થયા હોય છતાં પૂજાસત્કારને અર્થે સંયમ સિવાયની બીજી બાજોતોની બહાર કરે છે જેમકે, દું બ્રાહ્મણ છું, ક્ષત્રિય છું. ઉમર કુળનો છું, કે હિન્દુસ્થીર કુળનો છું. કન્યાદિ. તે બધા મહામોહમાં કસાર્થને આ સંસારચક્રમાં ફેંચી કરે છે, તથા મુનિપદ-રૂપી ગોત્રમાં રથાન પામતા નથી. તેવા મનુષ્યો સંન્યામી છતાં યદગ્નીનું

૧. આવશ્યક સૂત્રમાં, 'એ ક્ષત્રિયો આરણ્યક (રજેવાજ) અને ઉમ ૬૮ ધારણ કરનારા દત્તા, તે ઉમ કહેવાતા દત્તા,' એમ જણાવ્યું છે

૨ એક પ્રતિષ્ઠિત ક્ષત્રિય વરણ નામ છે તેના વિશે સચિસ્તાર વર્ણન માટે ન્હુઓ પુરાણત્વ, પૃ. ૧, પા ૧૨૫ ન્હુઓ ઉપોદ્ધાન પા ૪૦ ખજ

આચરણ કરનારા કહેનાય તેઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી અશક્ય છે. મગ્નુકે, દીર્ઘકાળ એવેના જ્ઞાન અને ચાત્રિ સિનાય જાતિ કે કુળ કોઈને બચાવી શકતા નથી [૮-૧૧]

બનેને માર્ગ ભિક્ષુ ભારા ઉપર ઝાળવાળો હોય કે પ્રતિભાનાન પડિત તથા ગાદ પ્રજ્ઞાનાગો વિચારક હોય, તો પણ, તે જો પોતાની શુદ્ધિ કે વિભૂતિને મગ્નુકે મદ્મત યર્ષ, ખીજનો તિરસ્કાર કરે, તો તે પ્રજ્ઞાવાન હોવા છતાં સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ માટે ભિક્ષુએ પ્રજ્ઞામદ, તપોમદ, ગોત્રમદ તથા ચોથા ધનમદ એ ચાર મદ ન કરવા જે એવા મ નથી કરતો, તે જ પડિત છે અને ઉત્તમ સત્ત્વવાળો^૧ છે જોન વગેરેથી પર થયેના મહર્ષિઓ જ જોન વિનાની પરમ ગતિને પામે છે. [૧૦-૧૬]

જે ભિક્ષુ સર્વગ્વનો ત્યાગ કરીને તથા લખાસકા મગે તેવા આહાર ઉપર ઇવનારો હોવા છતાં માનપ્રિય અને સ્તુતિની પ્રમનાવાળો હોય છે, તેનો એ સન્ધાસ તેની આજીવકા જ છે તેવો ભિક્ષુ જ્ઞાન પામ્યા વિના જ ફરી ફરી આ સસાગને પામે છે [૧૨]

કેટલાક ભિક્ષુઓ કનિયા માર, ળાને કાણો કરેનારા^૨ શાત પડેલા અધ્ધા ઉમેડનાગ, મનહપ્રિય તથા તીખા અને કોંધી હોય છે અધ્ધાઓમાંથી દી નિવૃત્ત ન થનારા તે ભિક્ષુઓ હાથમા લાડીના આધારે નીકળેના આધગાની પેઠે મા ળોમા ગમડીને નાશ પામે છે ભિક્ષુએ તા શુરુની આગાનુસાર નર્તનારા, લજ્જાશીન પોતાના ગમમા જ નજર રાખનાગ, નિ પદ, મધુર તમજ થોડુ ઓનનાગ, પુરુષાથી જાતવાન, સરળ આચરણનાગ, તથા શુરુ ગમે તેટલુ ટોકે તો પણ શાત ચિત્તવૃત્તિવાળા થવુ જોઈ એ ધર્મમા સ્થિર થના મચ્છનારાઓ તિરસ્કારવા ચોગ્ર કે પાપમન પ્રવૃત્તિઓથી દૂર જ રહે [૫-૭, ૧૮]

શાન્તિદાયી ગતિનાળા તથા ધર્મનુ રહસ્ય સમજનારા ભિક્ષુએ ગામ કે નગરમા દાખન થયા પ્યા અજપાનનો લોભ ગળ્યા વિના ગતિ અરતિ દૂર રીને, તથા સવમા હોય કે એમનો હોય તો પણ કંઠાર

^૧ ઉત્તમપુદગલ ।

^૨ કાલ્પનાળી । પદાર્થ એવો હોય તેવો કહી જતાવનારા

સયમમા સ્થિર ગ્દીને, પોતાની આખગ્ની એકલી અસદાય દશાની ભાવના કરના^૧ કરતા વિચગ્વુ તેણે પોતાની મેજે (શાસ્ત્રમાથી) સમજીને કે ગુરુ પામેથી સાબળીને, પ્રજાને દિનકર ધર્મ ઉપદેશવે. પરંતુ, કોઈનો ભાવ તર્કથી બળપૂર્વા વિના, ગમે તેને ઉપદેશ ન આપવે. મગ્ધ તે અગ્રદશીનું દ્વાર્ય તેના પ્રત્યે કર્મ ક્ષુદ્રતા કરી બેઠે આમા માણસના કર્મ અને હદ સમજીને, તેનો દુષ્ટ અભાવ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવે. મગ્ધ તોડે બપાનક નિયોમા ગાદપણે ખેતાર્ધ ગમેના હોય છે તેણે પૂર્વત કે પ્રશ્ન સાતી ધ્રુવ ન રાખરી કે કોઈનું પ્રિય કે અપ્રિય ક્ષવાની કામના ન કરરી એ પ્રમાણે સર્વ અનર્થોનો ત્યાગ કરી, મનથી પણ આકુળ કે ગુરૂને થયા વિના, સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દિસાનો ત્યાગ કરી, જીવિત કે મરણની કામનાથી ગદિત થઈ, તેણે સસાગ્યક્રમાથી મુક્ત થતા સુધી વિચરવું [૧૮, ૨૦-૨૩]

આમ કહી, શ્રીમુધમજ્જિમા થોભા

૧. પ્કાનમોનન વ્યાઘ્રજીવાન્—અર્થાત્ ચિનમા ભાવના કરવી

અધ્યયન ૧૪મું

જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું?

શ્રીસુવર્મજ્વાભી મોહ્યા હે વલ્મ, વન્ગાન્નો ત્યાગ ઠરી નિર્ગ્રંથ થયેના આધુએ ગુરુ પામે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતી વેળા કેવી રીતે ગહેવું, તે હવે તને કહું ગુરુ પામેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારાએ ઘમભોગોની આસક્તિ ત્યાગીને, પ્રત્યક્ષપૂર્વક અહમયયનું મેવન કરવું તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાનન કરતા નહીં, પ્રમાદરહિત મનીને ચાગિત્રની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી [૧]

સમાધિનાં મૂળ કાન્થુરૂપ ગુરુના સહનાસની શિષ્યે હમેશા ઇચ્છા રાખવી ઠારણ કે, ગુરુના સહવાસ વિના સસાગનો અત લાવી શકાતો નથી મુમુક્ષુ તથા શુદ્ધિગાળી શિષ્ય તે સહનાસની બહાર ન નીકળવું કાન્થુ કે, પામે બગળાં આવ્યા વિના માળાની બહાર બીઠના પ્રયત્ન કરતા પખીના મચ્ચાને જેમ ઢક પક્ષીઓ ઉપાડી જાય છે, તેમ ધર્મની આમતમા દહ ન થયેના સિખાઉને, ‘(ગુરુ કે સઘથી) વિખૂટા પાડ્યા બાદ તે આપણા કાખૂમા આવશે’ એમ માનતા અનેક ક્ષીનધર્મીઓ ફરી જાય છે [૨-૪]

પોતાનાં કઠોર શરો ડહેવામા આવે તોપણ, શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે દ્વેષયુક્ત ન થવું પગ્તુ, નિદ્રા કે પ્રમાદ સેવ્યા વિના, ગમે તેમ ઠરી પોતાના સશયો ટાળના નાનો, મોટો, તેની ઉપરની કાગીનો કે સમાન ઉમંગનો મર્ધ તેને (જૂન વખતે) ટોક, ત્યારે તેને તણે ગિયગાથી આગપૂર્વક સંભળવો, પણ તેની સામા ન ચર્ચ જવું એટલું તો શુ, પણ પોતે જૂન કરતો હોય ત્યારે ઘગ્તુ હનકુ કામ કરનારી પનિયારી દાગી કે સામાન્ય ગૃહસ્થ પણ તેને સુધારે, તો તેના ઉપર ગુસ્સો ન કરો કે તેને રાવે તેમ ન સંભળાવવું, પગ્તુ એમ કહેવું કે, તમે કડો છો તેમ ફરીજ વનમા માર્ગ ન જાણનારને માર્ગ જાણનાર ગ્તો મતાવે,

તો તેમા તેનું જ શ્રેય છે, તેમ તેણે પણ સમજવું ધર્મની માન્યતા પાત્રપક્વ ન થયેનો શિષ્યાકે, રાઝઆનના ધર્મને જાણી શકતો નથી પણ જિન ભગવાનના ઉપદેશથી સમજણ આવ્યા બાદ, મૂર્ખોત્થ થયે જેમ આખો નડે રસ્તો દેખી શકાય છે, તેમ તે ધર્મને જાણી શકે છે [૧-૧૩]

યોગ સમયે શિષ્યે ધર્મમાર્ગ વિષે ગુરુને પૂછવું, તથા તે જે માર્ગ કહી મનાવે, તે કેનની પુરુષોનો માર્ગ છે એમ જાણીને હૃદયમાં સ્થાપવો એ માર્ગમાં સારી રીતે સ્થિર થયેલા અને પોતાનું અને બીજાનું (પાપ તથા દિસાથી) વક્ષણ મરનારા ગુરુઓ પાસે જ સંકાસ શયનું યોગ સમાધાન મળી શકે છે એવા ત્રિનોમ્દશી લોકો જ એવી રીતે ધર્મ શ્રદ્ધા શકે છે કે, જેથી શિષ્ય દરી જૂનમાં પડતો નથી ધ્યાન, શયન આસન અને પગક્રમની માન્યતા યોગ આચરણનાળા તથા શુભાશુભમાં વિવેકવાળા ગુરુએ પણ શીખવતી વખતે દેવે વસ્તુ ખુલાસાથી અનગ અનગ સમજાવતી [૧૫-૧૫]

તેવા ગુરુ પામેથી પોતાનું નિજીત જ્ઞાન શીખનારો શિષ્ય જ પ્રતિભાવાન તથા કુશળ મને છે તવો મુમુક્ષુ શિષ્ય શુદ્ધ માર્ગ પામીને સર્વ વ્યાવરજગમ પ્રાપ્તિઓ પ્રત્યે અપ્રમાની તથા મનમાં પણ દ્વેષશુદ્ધિ રહિત અને છે, તથા તપ અને મૌન આચરી, મોક્ષ પામે છે [૧૭]

ગુરુ પામેથી ધર્મને બરાબર સમજીને તેનું વ્યવસ્થા પામ્યા ના, તથા તેને પગિપૂર્ણ રીત સમજાવી શકે તેવા ધર્મ ન શિષ્યે બીજાને ઉપદેશ આપવા જવું તથા સાંગજોડાનો વિવેક કરી, ગુરુએ કહેનાની મર્યાદા ન ઓળંગાય એ રીતે ઉપદેશ આપવો એ મોક્ષનાગ કેવી રીતે ઉપદેશવો એ જે જાણે છે તેવા શ્રદ્ધાળુને લાયકે મિદ્ધાતન આચર આપતી નથી [૨૪-૨૫]

જે આત્મે યોગનો નથી કે હુપાતનો નથી અ પ અધવાગી વસ્તુને આડ મરથી મોળી રતો નથી તથા મુત્ર કે તેના અર્ધની મનાવટ મરનો નથી તે માળસ મિદ્ધાતન માચો આગ ૬ ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિવાળો

૧ મૂળ 'મુમુક્ષુ' અર્થાત પ્ર નીચો અને તેમની દિસાદિ બબલ

૨ મૂળ 'મુમુક્ષુ' અર્થ ન થાય । મનના આચરણ વગે

૩ મૂળ 'અવસ્થા' ।

તે શિષ્ય, ગુરુન કહેનાનો વિચાર કરીને, સાબળેલી વસ્તુ મરામત કરી સમજાવે છે [૨૬,૨૭]

શાસ્ત્રોને જે શુદ્ધ રીતે સમજે છે, જે તપસ્વી છે, ધર્મને જે નિમિત્તનાર બને છે, જેનું જ્ઞેય પ્રામાણિક છે,^૧ જે કુશળ છે તથા વિવેકયુક્ત છે, તે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવાને યોગ્ય છે ધર્મનો સંપૂર્ણપણે સાક્ષાત્કાર કરીને જેઓ ઉપદેશ આપે છે, તે શુદ્ધ પુરુષો સમાગ્નો અત વરાની શકે છે પોતાની તેમજ બીજાની મુક્તિ માધનારા તેઓ જીવન્મુક્ત પ્રાપ્તોના નિવેડા આપી શકે છે [૨૭,૧૮]

જ્ઞાની પુરુષ જ્ઞાનના મદનામા માનઆબરૂની આજીવિકાની કામના ન કરે તે સત્યને છુપાવે નહીં કે તેનો લોપ કરે નહીં, અનર્થકારક ધર્મ ન ઉપદેશે, આશીર્વાદો ન બોલે, જીવલિ સાથી કરીને મત્રોચ્ચાર વગેરેવાગી વિધિઓ ન કરાવે લોકો પાસેથી કશાની ઇચ્છા ન રાખે સિદ્ધાંતની પણ તુચ્છકારપૂર્વક ઠેકઠી ન કરે, સાચું પણ ઠકંશ ન બોલે તથા પોતાની બહાઈ ન કરે પોતાને અમુક બામતમા શકા ન હોય છતાં તે માન્યતા પણ તે દુગમ્ભી ન થાય, અને સ્વાદ્વાનુ^૨ અનુસરણ કરે પ્રજાના પુરુષે સમતાપૂર્વક દરેક બામતમા 'આ અમુક દૃષ્ટિએ આમ પણ છે અને અમુક દૃષ્ટિએ આમ પણ છે' એમ બેનહી વાણી મોનવી [૧૯-૨૨]

પોતે ઉપદેશેષુ કાચ શિષ્ય બિધુ સમજે, તોપણ તેને શાંતિથી અને ઠકંશ બાંધા નાપર્યા વિના તે વસ્તુ કરી સમજાવવી, પરંતુ નહીં અપશબ્દથી તેનો તિરસ્કાર ન કરવો [૨૩]

આમ મ્હી, શ્રીસુધર્મજ્વામી થોભ્યા

૧ આદ્યત્રાયક

૨ મૂળ વિગત્યવાદ સ્વાદ્વાના અર્થ માટે હોદ્દાતામા મન્યબેનહી પુતવાગો વિભાગ તુઓ પાન ૩

અધ્યયન ૧૫ મું

ઉપમંહાર

શ્રીસુધર્મસ્વામી ગોસ્વા .

હે આયુધ્મન ! અત્યાગ સુધી મે તને ભગવાન મહાવીર પ્રભોવેના સયમધર્મ વિશે કહ્યું. સારાગે હવે ઝડૂ છુડે

ભગવાન મહાવીર અતીત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યને જાણે છે કારણકે, તેમણે સત્ત્વ દર્શન (અને જ્ઞાન)મા અતરાયક કર્મોનો અત આપ્યો છે સશયનો અત બાવનાર તે ભગવાને આ અનુપમ ધર્મ કહેલો છે તેવા ઉપદેશક ડેરડેર નથી થતા તેમણે દરેક બાગન ઉપર યથાર્થ ઉપદેશ આપેલો છે કેમકે, તેઓ સદા સત્યથી સપત્ત હોઈ, હમેશા જૂતપ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીયુક્ત હતા [૧-૩]

જૂતપ્રાણીઓનો દૂષ ન કરવો એ જ સયમી પુરુષોનો સાચો ધર્મ છે શુદ્ધિમાન પુરુષો આ જગતમા રહેના પાપને જાણી, તેમથી છૂટા થઈ જાય છે કારણ, કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જે નવું કર્મ કરે નથી, તેને નવું કર્મબંધન પણ પ્રાપ્ત થતુ નથી બાર ભાવનાઓઢપીર યોગથી વિશુદ્ધ થયેલા અત કરણવાગો તે સયમી પુરુષ નાવની પેઠે સામે કિનારે પહોંચી જઈ, મર્વ દુ ખોથી મુક્ત થાય છે [૪-૭]

મનુષ્યજન્મરૂપી આ અવસર અનુપમ છે મનુષ્યજન્મથી વ્યુત થનારને પડી સમ્યક્ જ્ઞાન થવું દુર્લભ છે, તેમ જ ધર્મનું રહસ્ય પામી

૯

૧ મૂળ જમદગ્ન 'યમક' વાળું 'શુ ખલાયમક' અવ કારમા દરેક શ્લોકનો કે ચરણનો છેલ્લો અક્ષર એ પછીના શ્લોક કે ચરણનો પહેલો અક્ષર બને છે નિર્ધુક્તિકારે આ અધ્યયનનું બીજું નામ 'આત્મીયસ કલિષા' (શુ ખલા) સૂચ્યું છે તેમા પણ શુ ખલાયમક નામનું જ સૂચન છે — જેકોબી

૨ જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૧

શકે તેની ચિત્તવૃત્તિ પણ દુર્લભ છે. બીજા કેટલાક વાદીઓ ભલે માનતા હોય કે, દેવ લોકો (જ) મોક્ષ પામી ગયે છે, પરંતુ આ લોકોત્તર જૈન શાસ્ત્રનો તો નિર્ણય છે કે, આ મનુષ્યલોકમાં જ આપણે ધર્મની આરાધના કરીને કાંતો કૃતકૃત્ય થઈ શકીએ છીએ, અથવા ઉત્તમ ગતિને પામી શકીએ છીએ. માટે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરી, કર્મોનો નાશ થાય એવું પરાક્રમ પ્રગટાવી, ઇદ્રિયોના પ્રવાહોને રોકી, વિકારરહિત થવા પ્રયત્ન કરો. કારણકે, ત્યાં સુધી ધર્મમાર્ગમાં આચરણ અસંભવિત છે. જીઓ અને તેવા બીજા કામભોગો કુછગ્ને કાસામાં સપડાવનાર નીવાર જેવા છે. જેઓ જીઓને સેવતા નથી, તેઓ આ સસારમાં મુક્ત (જેવા) છે. વિષયેચ્છાનો અંત આવનાર પુરુષ મનુષ્યોના અશ્વરૂપ છે. માટે એ 'અત' પામવાને જ પ્રયત્નશીલ થાઓ. જુઓને, અજ્ઞાનો પણ 'અત' (ધાર) જ કામ આવે છે અને પૈડું પણ અત (નેશિ) ઉપર જ ફરે છે. હુદ્દિમાન મનુષ્યો વસ્તુઓના 'અત' ૧ એવે છે, તેથી જ સમાગનો પણ અંત ધારી શકે છે. [૧૨, ૯, ૧૪-૮, ૨૨]

આમ જોણે પૂર્વે અધિક્ષ કર્મ ખખેરી નાખ્યું છે, અને નવું થવા દીધું નથી, તે મહાવીર પત્રી જન્મતો નથી કે મરતો નથી વાલુ જેમ ન્યાણને ઓળંગી જાય છે, તેમ તે જગતના મનોગ્મ કામભોગોને ઓળંગી જાય છે. તેને હવે કમો સકલ્પ ગણા નથી, તેમ જ છવિત કે મગણની પણ કામના રહી નથી તે હવે જગતના અશ્વરૂપ બન્યો છે પોતાના પૂર્વકર્મોને લીધે તે હવે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશે છે. તે ઉપદેશ બિન્ન બિન્ન પ્રાણીઓ પ્રમાણે બિન્ન બિન્ન હોય છે, અનુસમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેના તેને મન-વાણી-કાયાથી કોઈનો વિરોધ હોતો નથી. વાગ્ય કે તે સાચી આખવાળો હોય છે તેને જગતના પૂજન સત્કારની દરકાર હોતી નથી. જે મનુષ્ય શુદ્ધ, પરિપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ ધર્મનો ઉપદેશ આપેલો હોય અને પોતે પણ તે ધર્મના ગ્યાનરૂપ બન્યો હોય, તે પ્રજાવાન તથા-ગતને હવે બીજા જન્મની વાન મેવી ? [૮, ૧૦-૧, ૧૩, ૧૯-૨૦, ૨૩]

૧ જેમકે જામને 'અત' એને કે મમ બદ્ધાર રહેડ, ખોરાકનો 'અત' એને ઇન્દ્રિયવિર્હ રહતો લુપ્તોપાપો ખોરાક તે જ પ્રમાણે ઇચ્છા ઓના અત વર્તેલુ મમજીવ

- તે ઉત્તમ ધ્યાન ઝાસ્યે કહી બતાવ્યું છે. તેને પ્રાપ્ત કરીને નિશ્ચિત થયેલા કેટલાય છુદ્ધિશાળી લોકો પરમ શાંતિ પામ્યા છે. સર્વ સાધુ પુરુષોને સમત એવો તે મોક્ષમાર્ગ કમઝીપી શક્યને ઉખેડી નાખે છે. એ દુર્બોધ માર્ગનો અંત પ્રગટ કરનારા મુક્ત પુરુષો પૂર્વે ધર્મ ગયા છે, અને બીજા પણ તેવા મુન્દર આચરણવાળા હજી થશે. [૨૧, ૨૪-૨૫]

દિપ્પણ

દિપ્પણ નં ૦ ૧ ૧ 'બહુ અનિત્ય છે' એવું ચિંતન તે અનિત્યભાવના
 ૨ 'હુ ખ-મરણુમાથી કોઈ બચાવી શકે તેમ નથી' એવું ચિંતન તે અશક્તિ
 ભાવના ૩ 'અનેક યોનિઓનાગો આ સ સાર દુગ્ધર છે' એવું ચિંતન તે
 સ સારભાવના ૪ 'કર્મેનું ફળ એકલાને જ બોઝવવું પડવાનું છે' એવું ચિંતન
 તે એકવચ્ચભાવના ૫ 'સગીરથી આત્મા અન્ય છે અથવા ફરક આ મ સ્વતંત્ર
 છે કોઈ કોઈનું નથી' એવું ચિંતન તે અન્યત્વભાવના ૬ 'આ દેહ અપવિત્ર
 છે' એવું ચિંતન તે અશુદ્ધિભાવના ૭ 'આપની પ્રવૃત્તિઓ મારકતે કર્મ
 આપણામાં શબ્દ થાય છે' એવું ચિંતન તે આસ્રવભાવના ૮ તેને શુભ પ્રવૃત્તિઓથી
 અટકાવી રોકાય છે' એવું ચિંતન તે સંવરભાવના ૯ 'તેને તપ સ યમ આદિથી
 દૂર કરી રોકાય છે' એવું ચિંતન તે નિબંધભાવના ૧૦ 'દેવ મનુષ્ય સર્વ
 ગતિઓમાં સુખ નથી, સુખ માત્ર આ મ સારની ટોચ ઉપર આવેલા સિદ્ધ પાંડમાં
 ૩, ન્યા ન્યાત્મા પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપે બિરાજે છે' એવું ચિંતન તે
 શોકભાવના ૧૧ 'સ સ રમાં આત્માને સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ
 ૮' એવું ચિંતન તે બોધદુર્લભભાવના ૧૨ 'ધર્મના ઉપદેશ અને શુદ્ધ
 શાસ્ત્રના બોધ શુદ્ધ અને એનો ઉપદેશ દુર્લભ ૮' એવું ચિંતન તે ધર્મદુર્લભ
 ભાવના

અધ્યયન ૧૬ મું

ગાથા^૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા :

આ પ્રમાણે જે ઇન્દ્રિયનિગ્રહી હોય, મુમુક્ષુ હોય, તથા શરીર ઉપર મમતા વિનાનો હોય, તે જ બ્રાહ્મણ કહેવાય, શ્રમણ-કહેવાય, 'ભિક્ષુ' કહેવાય કે નિઃશ્ચય કહેવાય.

તે બ્રાહ્મણ એટલા માટે કહેવાય કે, તે રાગ, દ્વેષ, કલહ, ખોટી નિંદા, મુગલી, કુથલી, સંયમમાં અરતિ, વિષયોમાં રતિ, કુડકપટ અને જૂઠું વગેરે સર્વ પાપકર્મોથી વિરત થયો હોય છે; મિથ્યા માન્યતાઓ રૂપી કાંટા વિનાનો હોય છે; સમિતિયુક્ત હોય છે; હંમેશાં યત્નવાન હોય છે; પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર હોય છે; કદી ગુસ્સે થતો નથી તથા અભિમાન કરતો નથી. [૧]

તે શ્રમણ એટલા માટે કહેવાય કે, તે વિદ્યોથી હારી જતો નથી, તથા સર્વ પ્રકારની આકાંક્ષાઓ વિનાનો હોય છે. વળી તે ક્રિસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલેશ, અભ્યા-ખ્યાન (ખોટા આક્ષેપ), પૈશુન્ય (આડીચુગલી), રતિ-અરતિ (મુખથી મત થવું-અને શોકથી ખિન્ન થવું), પરપરિવાદ (નિંદા), માયામૃષા, અને મિથ્યાદર્શન શૈલ્ય^૨ - એ જે પાપનાં અઢાર મૂળકારણ છે, તથા જે આત્માને દોષિત કરે છે, તે સર્વમાંથી પહેલેથી જ વિરત થયેલો હોય છે. [૨]

૧ આ ગાથા અધ્યયન ગદ્યમાં હોઈ. તેનું બાહ્ય રૂપ કે વિષય બેમાંથી એકે તેના નામને અનુસર નથી નિરુક્તિકાર તેનું આ નામ સાચું છે એવું કરાવવા બે ત્રણ ખુલાસા આપે છે તે ત્રણમાંથી, 'આગલાં પંદર અધ્યયનોનો ઉપદેશ આમા ગાયીકૃત એટલે કે એકત્રિત કરેલો છે માટે તેનું નામ ગાથા,' એ ખુલાસો કાંઈક વ્યભૂતવાળો કહી શકાય.

આ ૧૬મા અધ્યયનના નામ ઉપરથી જ ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમાં (૩૧-૧૩) આ પ્રથમ ખંડને ગાથાવોદ્ધતક ('જેના સોળગા અધ્યયનનું નામ ગાથા છે') કહ્યો છે.

૨. કુદેવ, કુચુડ, અને કુમર્મને સાચા માની સેવવા તે 'મિથ્યાદર્શન'

તે ભિક્ષુ એટલા માટે કહેવાય કે, તે અભિમાન વિનાનો હોય છે, નમ્ર હોય છે, ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરનારો હોય છે, નિતેદ્રિય હોય છે, મોક્ષનો અધિકારી હોય છે, તથા જીવિતની પગ્વા વગરનો હોય છે તે વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો અને વિદ્યોથી દુઃખી નથી. અધ્યાત્મયોગથી તેણે પોતાનું અતઃકૃષ્ણ શુદ્ધ કરેલું હોય છે તે પ્રયત્નશીલ હોય છે, સ્થિર ચિત્તવાળો હોય છે, અને પાતકોએ આપેલા ભોજનથી મર્યાદામાં રહીને જીવનનિર્વાહ કરેલો હોય છે. [૩]

તે નિમ્ન થ એટલા માટે કહેવાય કે, તે એકલો હોય છે, એકલો જાણનાર હોય છે, જાગેલો હોય છે, પાપકર્મોના પ્રવાહોને રોકનારો હોય છે, સુસંપન્ન હોય છે, સમ્પદ્વિભૂતિયુક્ત હોય છે, સમભાવયુક્ત હોય છે, આત્મતત્ત્વ સમજનારો હોય છે, વિદ્વાન હોય છે, ધર્મિયોની વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ તથા અનુકૂળપ્રતિદૂળ વિષયો તરફ ગમદેય — એમ બંને પ્રકારના પ્રવાહોને રોકનારો હોય છે, પૂજ્યસત્કાર અને કાબળી કૃષ્ણા વિનાનો હોય છે, ધર્મીયો હોય છે, ધર્મશીલ હોય છે, મોક્ષપરાયણ હોય છે, સમતાપૂર્વક વર્તનારો હોય છે, નિતેદ્રિય હોય છે, મોક્ષનો અધિકારી હોય છે, તથા જીવિતની પગ્વા વગરનો હોય છે

(ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે,) “આ બધું મેં કહ્યું છે તેવું જ તમે જાણો. કારણ હું ભવમાથી રક્ષણ કરનાર (સર્વજ્ઞ) છું”^૧

આમ કહી, શ્રીમુધર્મસ્વામી થોડા.

૧ શમુદ્રેશ્વરવિત્ત અથવા સંન્યાસી

૨ દીકામર એવો અર્થ થાય છે કે તે આત્માને એકલો (કાઈની સહાય વિનાનો) તથા એકલો જ પોતાના કર્મકળા ભોજનનાર) બને છે. અથવા તે ‘એક’ એવો એક એવા મોક્ષ અથવા ધર્મને બને છે.

૩ આ શબ્દો દેના ગણવા તે સહેજે ગૂંચવે તેવા પ્રશ્ન છે. દીકાકાર આ શબ્દો મુધર્મસ્વામીના જ ગણી, આવેલો અર્થ કરે છે: “કારણ, ભવમાથી રક્ષણ કરનાર (મહાવીર ભગવાને જેમ કહ્યું છે) એમ હું કહું છું” દરેક અધ્યયનને અંતે ‘એમ હું કહું છું’ એવા શબ્દો હોય છે, તે આ વાચ્ય સારે નેન દેવાથી તેવો અર્થ થાય પણ ખરો.

મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ

ખંડ ૨ જો

અધ્યયન ૧ લું

પુંડરીક

શ્રીસુધર્મસ્વામી જાણુસ્વામી વગેરેને ઉદ્દેશીને મોઝ્યા એક વખત ભગવાન મહાવીરે એક અદ્ભુત રૂપક કહેલું તે તમે સાંભળો [૧]

એક ઘણા પાણી તથા કાદવવાળી, ઘોળા કમળથી ભરેલી, જોવા લાયક, ગમણીય તથા મનોહર પુષ્કરિણી હતી [૨] તેમાં અહીં તહી ચારેમાણુ મોઝી સખ્યામાં કમળોમાં એક એવા શ્વેત કમળો ઊગ્યા હતા. [૩] તે પુષ્કરિણીના મગમર મધ્યભાગમાં તે સર્વ શ્વેત કમળોમાં પણ એક એવું એક મોટું શ્વેત કમળ ઊગ્યું હતું [૪] તે ચોગ્ન મધ્યે ઊગેલું હોઈ, ઊંચું, તેજસ્વી, ગગ ગદ્ય રસ અને કામળતાથી ભરેલું તથા જોવાનાયક, ગમણીય અને મનોહર હતું [૫]

હવે, પૂર્વ દિશામાંથી એક પુરુષ તે પુષ્કરિણી તરફ આવી ચઢ્યો તેણે કિનારા ઉપર ઊભાઊભા પેલું મોટું કમળ જોયું તેને જોઈને તે કહેવા લાગ્યો 'હું એક જાણુકાર, કુશળ, પડિત, વિવેકી, સુદ્ધિમાન, પાકી ઉંનરનો, માર્ગે રહેનાર, તથા માર્ગ તેમ જ માર્ગની આગીધૂરી જાણુનારા માણસ છું માટે હું કમળોમાં એક એવા આ શ્વેત કમળને લઈ આવું' આન વિચારી તે માણસ પુષ્કરિણીમાં ઊતર્યો પણ તે જોમ જમ પુષ્કરિણીમાં ઊતરવા લાગ્યો, તેમ તેમ પાણી અને કાદવ વવતા ચાલ્યા આમ તે કિનારાથી ઘણે દૂર નીકળી ગયો, પણ જન કમળ સુધી પહોંચી શક્યો નહીં પછી તો તે ન પાછો આવી શકે તેમ રહ્યું, કે ન સામે પાગ નીકળી શકે તેમ જ આમ પુષ્કરિણીની અધરમ્ય જ તે પ્રથમ પુરુષ કાદવમાં કળી ગયો [૬]

પછી દક્ષિણ દિશામાંથી એક બીજો પુરુષ આવ્યો તેણે પેલું કમળ તેમ જ તેને લેવા જના અધરમ્ય કળી ગયેલો પેલો પુરુષ જોયો. તેના કરતા પોતાને વધુ જાણુકાર અને અનુભવી માની, તે પુરુષ પણ

પેલુ કમળ લેવા અદર મિતરો અને પ્રથમ પુરુષની નક્ક ન અધારન કરી ગયો. [૭]

તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશામાંથી આવેના ત્રીન્દ પુરુષની અને ઉત્તર દિશામાંથી આવેના ચોથા પુરુષની પણ વધે ઘર્ષ [૮૬]

ત્યાગ્યાદ ગગદેયથી રહિત, (સંસારને) આમે પાગ પડોયવાની કામનાવાળો, જાણનાર, કુશળ. . . એવો 'ઈ એક બિશ્નુ એમ' દિશામાંથી કે ખૂબીમાંથી ત્યાં આવી ચળો. તેણે તે કમળને તથા કરી ગયેતા પેતા ચારે પુરુષોને જોયા. તે સમજી ગયો કે આ પોઠો પોતાને જાણનાર તથા કુશળ માની, આ કમળ લેના જતા તજાવના કાવમાં કરી ગયા છે. પરંતુ આ કમળ એ રીતે ચેવા ન જવું જોઈએ. એમ વિચારી, તેણે કિનારા ઉપર જીભાજિભા જ ખૂમ પાડી 'હે શ્વેત કમળ' અહીં જીડી આવ.' એટલે પેલુ શ્વેત કમળ જીડીને તેની પામે આવી પડ્યું. [૧૦]

ભગવાન મહાવીરે ઠહેતા આ ઉપદેશનુ^૨ તાતપર્ય કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ન સમજી શકવાથી, તેમણે પોને જ તેનું અર્થ આ પ્રમથિ કહી સંભળાવ્યું [૧૧]

હે આયુષ્યમાન શ્રમણો! આ કપકમા પુષ્કરિણી એ સ સાગ છે, તેનું પાણી તે કર્મો, અને તદ્દવ તે કામભોગો શ્વેત કમળો તે જન સમુદાય, અને શ્રેષ્ઠ કમળ તે ગગ જુદા જુદા વાદીઓ (મનપ્રચારકો) તે પેલા ચાર પુરુષો. પેલો બિશ્નુ તે બીજને કોઈ નહિ પણ સદ્ધર્મ. કિનારો એટલે સદ્ધર્મ બિશ્નુએ પાડેલી ખૂમ તે ધર્મોપદેશ, અને કમળનું જીડી આવવું તે નિર્વાણપ્રાપ્તિ. [૧૨]

આ સંસારમાં જુદી જુદી દિશાઓમાં સર્વત્ર અનેક મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મ અનુસાર જિયનીચ જાતિ કે જોતમાં ઝોઝીવત્તી વિભૂતિ સાથે જન્મ્યા હોય છે. જેમકે કેટલાક આર્ય, કેટલાક અનાર્ય, કેટલાક ઉચ્ચ કુટુંબોમાં, કેટલાક હીન કુટુંબોમાં, કેટલાક મોટા, કેટલાક નાના, કેટલાક રૂપાળા, તો કેટલાક કદરૂપા, ઇત્યાદિ તે બધામાં સૌથી

વધારે ૩૫, ગુણ, બળ^૨ અને વૈભવયુક્ત એવો એક રાજા હોય છે. તે પોતાની પ્રજાનું આંતર બાહ્ય સર્વ શત્રુઓથી રક્ષણ કરી, પ્રજાનું બધી રીતે પાલન કરતો હોય છે. ૨ [૧૩] તેની (શ્રદ્ધાળુ તરીકેની) કીર્તિ સાંભળી, શુદ્ધ શુદ્ધ પંથના શ્રમણબ્રાહ્મણો ['તેને આપણા મતમાં લાવીશુ તો તેની સમસ્ત પ્રજા પણ આપણા મતમાં આવશે અને પછી આપણને સુખસામગ્રીની મળ્યા નહિ રહે' એમ માની, તેને પોતાના પંથમાં લાવવા] તેની પાસે જાય છે અને તેને જઈને કહે છે કે, અમે અમુક ધર્મ સારી રીતે સમજાવી તથા શીખવી ગઈએ તેમ છીએ. અમારો તે ધર્મ આ પ્રમાણે છે - [૧૪]

‘પગના તળિયાથી જિંચે, માથાના વાળના મૂળિયાથી નીચે, તથા આગુઆગુ ચામડીની મપાટી સુધીનું જે શરીર એ જ જીવ છે. શરીર ટકી રહે છે ત્યાં સુધી તે ટકી રહે છે, અને શરીર મરણ પામતાં તેનો પણ નાશ થાય છે. પછી તેને બાળી નાખવા લોકો લઈ જાય છે. અગ્નિથી તે શરીર બગી જાય છે, ત્યારે જૂખરા રંગનાં હાડકાંઓ પડી રહે છે. ફક્ત તેનો ખાટલો અને તેને જિંચકનારા ચાર જણા ગામમાં પાછા ફરે છે. માટે શરીરથી જીવ જુદો નથી. જે લોકો એમ કહે છે કે, જીવ જુદો છે અને શરીર જુદું છે, તેઓને પૂછો તો ખગ, કે બક્ષા, એ જીવ લામો છે, દૂંડો છે, ત્રિકોણ છે, ચોરસ છે, ગોળ છે,

૧ મૂળમાં તેના બળને હિમંવત્ મલય, મદર અને મહેન્દ્ર પર્વતો સાથે મરખાવ્યુ છે

૨ મૂળમાં રાજના વર્ણનમાં વાપરેલા નીચેના કેટલાક વિગ્રહણો એવા જેવા છે. “ માતાપિતાથી સારી રીતે જન્મેલો અને ઊછરેલો હોય છે, બીજાઓ માટે મર્યાદા નક્કી કરનાર તથા પોતે મર્યાદાનુ ધારણ કરનાર હોય છે; બીજાનું હિમ કરનાર તથા ધારણ કરનાર હોય છે; જનપદનો પિતા, પુરોહિત, સેતુ અને કેતુ હોય છે, ધન મેળવવામાં અને તેનો પ્રયોગ કરવામાં કુશળ, બળવાન, દુર્બળનો રક્ષક તથા વિરોધીઓ અને શત્રુઓને નિર્મૂળ કરનારો હોય તેણે દુકાળ, મહામારી તથા બીજા રોગોના બચથી પ્રજાને મુક્ત કરી દોય છે તે રાજાની પરિપત્ન પણ ભોગવંશીય, ઐર્વાકવંશીય, જ્ઞાનવંશીય, કૌરવવંશીય, સિમ્બલીવંશીય, કમ્બવંશીય ક્ષત્રિયો સાહ્યો, અમાત્યો અને સેનાપતિઓની બનેલી હોય છે ”

લળગોળ છે, ત્રાસો છે, છ ખૂણિયો છે, આડખૂણિયો છે, કાગો છે, લીનો છે, રાતો છે, પીળો છે, ઘોળો છે, સુગંધી છે, દુર્ગંધી છે, કડવો છે, તીખો છે, તૂરો છે, ખાટો છે, મીઠો છે, બગ્ગટ છે સુવાગો છે બાગ છે, હલકો છે, ઠંડો છે, ચીકણો છે કે લૂખો છે? [૧૫] જેમ કોઈ પરુ તનવાગને આનમાંથી જુદો બેચી કાઢીને બતાવી શકે છે, તેમ આત્માને શરીરમાંથી જુદો કાઢીને કોઈ બતાવી શકતું નથી, અથવા જેમ તનમાંથી તણ કાઢીને બતાવી શકાય છે, કે દંડીમાંથી માખણ કાઢીને બતાવી નહાય છે, તેમ જીવ કોઈ શરીરમાંથી જુદો કાઢીને બતાવી શકતું નથી? [૧૬] માટે હે બાઈઓ! આ શરીર છ ત્યાં સુધી જ જીવ છે પરંતુ પરનો કોઈ નથી કારણ નર પત્રી તો જનાર જ કોઈ નથી માટે શરીર છે ત્યાં સુધી માગ, મોહો, ઝેર, બાળો, રાગ, લૂટો, ચૂટો — કાવે તમ કરો — પણ સુખી થાઓ.

આમ કેટલાક અવિચારી લોકો પ્રવળ્યા નહીં, પોતે કલ્પી ગઈના ધર્મ ઉપદેશો છે તેઓ ક્રિયા-અક્રિયા, સુકૃત-દુકૃત, કર્ત્વાણુ-પાપ, સાધુ-અસાધુ સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ નરક કે નનરક એવું કોઈ નાનતા નથી તેઓ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ કામભોગો મેળ્યા કરે છે [૧૭] તેમનાના શ્રદ્ધા ગાળતાના બેડો પણ તમને કહે છે વાદ ધણ સાતુ મ્હુ ઘણુ સાચુ કયુ હેશમણ હેશાશણ હે આણ મન અમે ખાનપાન મુખવાસ મીઠાં રમ પાત્ર કનગ અને ગ્નેવમાંથી આત્મ પૂજન કરીએ છીએ.

આમ કેટલાક (તુરોપભોગ તથા) પૂજન-સત્કારની નાનત્વ એ માર્ગ તરફ વળી જાય છે આ પત્રી બીજાને પણ લાનચાવે છે [૧૮] શક્યાતમા તો તેઓ પાપકર્મના ત્યાગ કરવાને અર્થે ઘર તર, પુત્ર પશુ વગેરે ત્યાગી બિશુમ્ અમણુ મન્યા હોય છે પરંતુ પોતે મામનાઓથી પર ન મન્યા હોવાથી, બિશુ થયા માદ તેઓ જાતે પાપકર્મો કરે છે બીજા

૧ મૂળમાં એ - જરાજ બીજ નીચેના દાખવા પૃષ્ઠ છે મુજબથી સગી માસમાંથી દાડકે દાખમાંથી અમણુ રોરગમાંથી રસ અને અરણિમાંથી અગ્નિ

૨ કારણ મરન પછી પત્ર આ મા સયમ રહેતો હોય અને પપુવપન દુગ બે મનુ ૫૬૩ હોય તે જ એ જવા સમજોને શરિકે અર્થ દે શકે

પામે પ્રાવે છે, અને જે ગર્ભ પ્રતા તોય તેમને અનુમતિ આપે છે એના સ્ત્રી વગેરે કામભોગોમા આસક્ત હપટ તથા લુબ્ધ પુરુષા પોતાની જાતને પણ મુક્ત કરી શકતા નથી કે બીજાને પુણ્ય મુક્ત કરી શકતા નથી. ગદસઆગ છાડવા છતાં આર્થ માર્ગને ન પામેના તેઓ નરી આ તગ્ધ આવી શકતા નથી સામે પાર નહીં શકતા પરંતુ ન્યે જ નામભોગોમા ખૂંચી જાય છે.

આમ, 'જે શરીર છે તે જ શુભ છે' એવું માનનારા નજીક તજ્જરીરનાદી' નું નર્ણન પડુ થયું [૧૯]

હવે પચમહાભૂતમા માનનારા બીજા પુરુષનું વર્ણન કહેવામા આવે છે તે પણ રાજા પામે આવીને મ્હે છે 'હે ગજન' આ લોકોમા પાચ મહાભૂતો જ છે તેમના વડે ઘાસના તણખના સુધીની બધી વસ્તુઓ અમે ઘટાવી શકીએ છીએ [૨૦-૨૧] પાચ મહાભૂતો તે આ પ્રનારે પૃથ્વી, પાણી તેજ નાયુ અને આગશ તેમના એકમા મળનાથી આ મધા પદાર્થો મળ્યા છે પણ તેમને પોતાને કાંઈએ નિર્મા નથી કે નિર્મા ના નથી તેઓ અનાદિ અને અવિનાશી છે તેઓ કાયો ઉત્પન્ન થઈ પગ તેમા તેમને કાંઈ પુરોજિત (અગ્રેસર કે પ્રેરક)ની જગ પડતી નરી તેઓ અવતર છે અને શાશ્વત છે શરીરા રે એમ્હા થયેના આ પાચમાથી છત્રો આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીર નાશ થયે પાછો નાશ પામી જાય છે (નગ્નતાએ તે પચમહાભૂતથી જુદો નથી નજીક છે) જે વસ્તુ પચમથી અસત્ હોય છે તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને મત્ હોય છે તેનો નાશ થતો નથી [૨૨] મધા પાણીઓ બધા પાણી અને આપ્તુ જગત એ પચ મહાભૂતોનું જ બનેલું છે અને એ પચ મહાભૂતો જ તણખના સરખી પણ લોખપ્રજ્વલિનું મુખ — સાધન — છે [૨૩] મારે માણસ કઈ ખરીદે-ખરીદાવે હણે-હણાવે, ગધે-ગધાવે અરે ખુ માણસને ખરીદીને તેનું માસ ગધાવે તોપણ તેમા કાંઈ દોષ નથી આ ન આ ગોમે પગ ક્રિયા-અક્રિયા, સકૃત દુષ્કૃત, પ્રત્યાપુ-પાપ પ્રસાદિ કા માનતા ન હોનાથી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ કામભોગો ભોગવ્યા કરે છે તેઓ પણ નથી આ તગ્ધ આવી શકતા કે નથી સામે પાર નહીં શકતા પરંતુ વન્યે જ નામભોગોમા

ખૂચી જાય છે આમ પચ નહામૃતના માનનાગે મીઝા પુરુષનું વર્ણન
પરુ યથુ [૨૪]

હવે ઈશ્વરને સર્વનું કારણ માનનાગે ત્રીજો પુરુષ આવે છે [૨૫]
તે કહે છે ‘જગતના બધા પદાર્થોનું આદિ પણ ઈશ્વર છે, અત પણ
ઈશ્વર છે તેમને ઈશ્વરે બના રા છે તેઓ ઈશ્વરમાથી ઉત્પન્ન થયા છે
તેઓ ઈશ્વર વડે પ્રભાસિત થયા છે, સર્વ પ્રકાર ઈશ્વરમા રહેના છે અને
ઈશ્વરને આશ્રીને વતે છે જેમ ગૂમ્મ નથા મેચેની શરીરના ઉત્પન્ન
થાય છે, શરીરમા રહે છે અને શરીરને આશ્રીને વતે છે, તેમ [૨૬]
અમણુનિમ્બ થોએ ઉપદેશના, ન્ચેના અને પ્રચારમા આણુના આચારાગથી
માડીને દષ્ટિવાદ સુનીના બાર અગોશ્પી ગણિતિકકે મિથ્યા છે, ખરા
નથી, તેમજ યથાર્થ નથી પરતુ અમાને આ સિદ્ધાંત સાચો છે, નથા
યથાર્થ છે ‘આમ ગણુ જ ઈશ્વરોધીન’ માનનારા તેઓ ક્રિયા-અક્રિયા,
સુકૃત-દુષ્કૃત વગેરે કાર્મ માનતા નથા એટલે પછી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ
દ્વારા વિવિધ કામભોગો જ ભોગવ્યા કો છે પોતાની આવી અવગી
સમજ તેઓ બીજાઆમ પણ બીજી કર છે અને સવત્ર ફનાવે છે
તેઓ પણ પછી પાળરામાથી ફરી ન વડે તેન, પોતાની અવગી

૧ મૂળમા રાખત ઈશ્વર થી કરી પછી બંદ ઠેકા, ‘પુરુષ રાખ
વાપનાં છે અને ઉપસદ્દર પડે ઈશ્વરકારણિક રાખથી કયો ન અને
રાખે આ મા રાખના પચાવ૩૫૪ છે મીકાકારે આ વાનીને ઈશ્વરકારણિક
તાના આ મવિનર્થકી-અદ્વૈતનદી પણ કયા છે

૨ મૂળમા તેવા જ બીજા રાખવા પણ આશ્ચર્ય છે કીડીના વડે અને
મ મી વૃક્ષ આ જમીન તવાવડી અને જમીન પછીનો સમ્પદ અને પછી
પાણીનો પરોટો અને પાણી

૩ જુગો કુપેદ્યાત રાખતનો જ મ

૪ તમેા દવની સર્વ શુભાશુભ ક્રિયનું કારણ ઈશ્વરન જ મ ન છે
અન દવને કમની સર્વ જવાબદારીમાથી મુક્ત કરે છે

અનો જાતુરનાંશ સ્વાદામન સુચ્છદુ સ્વયા ।

ઈશ્વરપ્રતિતો ગચ્છેત્ સ્વર્ગે વા શ્વપ્રમેવ વા ॥

અથ જાન સાધુ કમ કારયત્ત ત યમેભ્યા લોકેભ્ય હાવનીયન

તથા ઉ એવાસાધુ કમ કારયતિ ત યમધો નિર્નયન ॥ વૌશી ૩ ૧

સમજતી ઉત્પન્ન થતાં કર્મો અને દુઃખોમાંથી છટી શકતા નથી. [૨૭]
અને આ પાર કે પેલે પાર પહોંચવાને બદલે અધવચ જ કામભોગોમાં
ખૂંપી જાય છે. આમ કૃત્વને સર્વનું કારણ માનનારા ત્રીજા પુરુષનું
વર્ણન પૂરું થયું. [૨૮]

હવે નિયતિને સર્વનું કારણ માનનારા ચોથા પુરુષ આવે છે. [૨૯]
તે કહે છે. “આ જગતમાં બે પ્રકારના માણસો હોય છે. એક ક્રિયાને
માને છે અને બીજા અક્રિયામાં માને છે. તેઓ જાને એક જ સમાન
વસ્તુનું કારણ ભિન્ન ભિન્ન સમજતા હોય છે. [૩૦] તેમાં જે મૂર્ખ
હોય છે, તે આશું કારણ સમજે છે. ‘હું જે હું ખી થાઉં છું, શોક પામું છું,
ઝડું છું, પિટાઉ છું અને પરિતાપ પામું છું. . . એ બધું મારાં કરેલાનું
ફળ છે. તે જ પ્રમાણે બીજને કોઈ પણ જ્યારે હું ખી થાય છે અને શોક
પામે છે, ત્યારે તે પણ તેના કરેલાનું ફળ છે.’ તે મૂર્ખ માણસ પોતાના
અથવા બીજના દુઃખનું કારણ આમ સમજે છે. [૩૧] પરંતુ બુદ્ધિશાળી
મનુષ્ય તેનું કારણ આ પ્રમાણે સમજે છે ‘હું જે હું ખી શોક કે પરિતાપ
વગેરે પામું છું, તે બધું મારાં કરેલાનું ફળ નથી. તે જ પ્રમાણે બીજને
પણ જ્યારે હું ખી શોકાઉં પામે છે, ત્યારે તે બધું તેના કરેલાનું ફળ હોતું
નથી; એ બધું નિયતિ—નવવાકાળ— પ્રમાણે બન્યા કરે છે. આ બધા
જે અધવચ—જગમ પ્રાણો છે, તે નિયતિને કારણે જ શરીરસબંધ પામે
છે, તથા બાહ્ય—યૌવન તેમજ કાણાપણું, લગડાપણું, રોગ, શોક વગેરે
અવસ્થાઓ ભોગવે છે, તથા તે જ પ્રમાણે નિયતિને કારણે જ શરીરથી
પાછા વિમુક્તા પડે છે.” આ બધું નિયતિથી થયેલું છે એમ માની,
તેઓ ક્રિયા—અક્રિયા સુકૃત—દુઃકૃત વગેરે કાર્મ માનતા નથી અને તેથી,
વિનિધ—પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિનિધ કામભોગો ભોગવ્યા કરે છે [૩૨] તે
અનાયો એકે પાર પહોંચવાને બદલે અધવચ જ કામભોગોમાં ખૂંપી
મગ્ન છે. આમ નિયતિને સર્વનું કારણ માનનારા ચોથા પુરુષનું વર્ણન
પૂરું થયું. [૩૩]

જુદી જુદી બુદ્ધિ, ડુચ્છિ તથા પ્રકૃતિવાળા તે લોકો ઘરમાર
છાંડીને પણ આર્ષમાર્ગને ન પામતા, અધવચ જ કામભોગોમાં ખૂંપી
જાય છે. [૩૪]

પગલુ જગતમા વિપુલ ધર ખેતર દાસ દાસી, સગાસગથી તથા સપત્તિવાળા કે તે ગિવાયના કેટલાક વિચક્ષણુ પુત્રો એવા હોય છે કે, જેઓ વિવેકવિચારથી જગતના પદાર્થો અને ભોગોનુ સ્વરૂપ સમજી લે છે અને તે મધુ તરુને બિશ્નુપણુ સ્વીકારે છે [૩૫] તમે જુઓ કે, લોકા ખેતર, ધર, ધન, સપત્તિ, મણિમાણિક વગેરે પદાર્થો તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ વગેરે વિષયોને અને કામભોગોને પોતાના માને છે અને પોતાને તેમના માને છે [૩૬] પરંતુ ખરું જોતા તે પદાર્થોને પોતાના કશી રાકાય નહીં. વારણકે, જ્યારે રોગ શોક વગેરે પોતે નહિ ઇચ્છતા, પોતાને નહીં ગમતા, તથા દુઃખપૂર્ણ પ્રસંગો આવે, ત્યારે માર્ક પોતાના કામભોગોને કહેવા જાય કે, 'હે કામભોગો! ત્યાં દુઃખપૂર્ણ વ્યાધિ વગેરે તમે લઈ લો, કાગણ કે દુઃખ ધણે દુઃખી થાઉં છું,' તો જગતના તમામ કામભોગો તેનું ત દુઃખ કે વ્યાધિ લઈ રાગવાના નથી [૩૭] વળી, કોઈ વખત માણસને પોતાના જ તેમના ઠોડીને ચાલ્યા જવું પડે છે, તો માર્ક વેળા તે કામભોગો જ તન છોડીને ચાલ્યા જાય છે માટે વાસ્તવિક રીતે, તે પ્રિયમા પ્રિય નાગતા. કામભોગો પણ આપણા નથી અને આપણે તેમના નથી તો પત્રી તમનામા શા માટે આટલી બધી મમતા રાખવી? આમ વિચારી, તમે તેમનો ત્યાગ કરે છે [૩૮]

વળી હિપગના પદાર્થો તા બહિર્ગ છે પણ નીચની નસ્તુઓ તો તેથી પણ વધુ નિષ્કટની ગણાય છે જેમકે માતા, પિતા, સ્ત્રી બહેન, પુત્રો, પુત્રીઓ, પોત્રો, પુત્રવધૂઓ, મિત્રો, કુટુંબીઓ, તથા ઓળખીતાઓ. માણસ એમ માને છે કે, તે બધા પોતાના સબધીઓ છ અને પોતે પણ તમનો છે પરંતુ જ્યારે રોગવ્યાધિ વગેરે દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે બીજાનું દુઃખ બીજાને લઈ શકતો નથી અને બીજાનું કરેલું બીજાને ભોગવી શકતા નથી [૩૯-૪૦] માણસ એકલો જ જન્મે છે, એનો જ મરે છે, અને એવો જ બીજી યોનિઓમા જાય છે. દેવકના ગગદેવ તથા દરબન જ્ઞાન, ચિત્ત અને વેદના અત્ર હોય છે. વળી કોઈ વખત માણસને જ તેમને ઠોડી ચાલ્યા જવું પડે છે, તો કોઈ વખત તે સગંધીઓ જ તેને ઠોડી ચાલ્યા જાય છે ના? વાસ્તવિક રીતે, તે નિષ્કટ ગણાતા સબધીઓ પણ આપણાથી બિન્ન છે અને આપણે

તેમનાથી બિન્ન છીએ. તો પત્રી તેમની અદગ ગા માટે મમતા ગાખતી ? આમ વિચારી, તેઓ તેમનો સાગ કરે છે. [૪૧]

વગી નીચેની વસ્તુઓ સગાસગાડીઓથી પણ વધુ નિકટની ગણાય છે. જેમકે, 'માગ પગ, માગ હાથ, મારા સાથગ, મારુ પેટ, મારુ શીવ, મારુ બળ, મારો વર્ણ, મારી ક્રાંતિ' વગેરે. મનુષ્યો તે બધાને પોતાના જ ગણી તેમના પ્રત્યે મમતા કરે છે. પરંતુ ઉમર જતા તે બધા, આપણને ન ગમતું હોય છતાં, શુભ ચર્મ જાય છે, મજબૂત સાધાઓ લીના પડી જાય છે. કેશ ઘોળા ચર્મ જાય છે, અને ગમે તેટલા સુંગ વર્ણ તથા અવયવોવાળું તથા વિવિધ આહારાદિથી પોપેલું શરીર પણ વખત જતા છોડી દેવા જેવું મુણાજનક ચર્મ જાય છે.

આવું જોઈ, તે વિચક્ષણ પુરુષો તે બધા પદાર્થોની આસક્તિ છોડી, ભિક્ષાચર્યા ગ્રહણ કરે છે કેટલાક પોતાના સગાસગાડી તેમજ માનસિક્ષક છોડીને ભિક્ષાચર્યા ગ્રહણ કરે છે, તો બીજા કેટલાક જેમને પોતાના સગાસગાડી કે મિત્રકત નથી હોતા, તેઓ તેમની આકાંક્ષા છોડીને ભિક્ષાચર્યા ગ્રહણ કરે છે.

પત્રી સદૃશ્યુત્તુ શસ્ત્ર સ્વીકારી, સદ્ધર્મનું જ્ઞાન પામેલો તે ભિક્ષુ જોઈ શકે છે કે, આ જગત આનન્દ અને જગમ એ બે પ્રકારે વિભક્ત થયેલું છે તેમા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને હાતતાચાવતા (નક્ષ) ગ્રાણીઓ એમ છ પ્રકારના જીવોના વર્ગો પોતપોતાના કર્મ અનુચાર આવી ગયા છે [૪૨] બગનાને કહ્યું છે કે, એ છ વર્ગો જ એકબીજામા આસક્તિથી, પગિગ્રહથી તથા પગિજ્ઞાને થતા હિંસાદિથી ક્રમબંધનના નિમિત્ત બને છે પરંતુ, જેમ મને કોઈ લાકડી વગેરેથી મારે અથવા ખીંચે અથવા ગ્રહિત મારો તિગ્ધકાર કરે કે બીજી રીતે મને ગિનાવે અથવા મારી નાખે — અરે માત્ર માગ વાગ ઉખાડે, તોપણ મને દુઃખ થાય છે, તેમજ મધા જીવોને પણ થાય છે મારે કોઈ પણ જીવની પિસા ન કરવી, તેમજ કોઈ પણ ગ્રાણીને મારવું નહીં, ગિનાવવું નહીં, બળાત્કારથી તેની પાસે લામ કરાવવું નહીં, કે તે ધમ્મજાથી તેને પાળવું નહીં. [૪૮] જે કોઈ અગ્નિહત બગવાનો ચર્મ ગયા છે, હાલમા છે, કે બવિષ્યમા થશે, તે મધા આમ જ ઠહે છે તથા આમ જ ઉપદેશે

છે એ ધર્મ ક્રુપ છે, નિલ છે તથા સાચત છે અને સમગ્ર લોકનું
અરૂપ જાણીને, અનુભવી તીર્થ ડરોએ કહેવો છે

આવું જાણી, તે બિશુ અહિંસાધર્મનું સપૂર્ણ પાનન કરવાની
ઇચ્છાથી, હિંસા, પગિરહ વગેરે પાપ મહાપાપોથી વિરત થાય છે^૧ તે
સ્થાવર કે જંગમ કોઈ પ્રાણીની નણે પ્રકારે હિંસા કરતો નથી તેમ જ
જડ કે ચેતન કામબોગોના પાપોના નણે પ્રકારે પરિગ્રહ કરતો નથી
તે શબ્દ રૂપ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ વગેરે વિષયોની મૂર્છાનો પરિભાગ
કરે છે તથા ક્રોધ માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, કનહ, નિદા, ચાડી
સુગંધી વગેરેનો પણ ત્યાગ કરે છે તે સયમમા અપ્રીતિરાગો નથી
થતો તથા અસયમમા પ્રીતિવાગો નથી થતો તે માયાવીપણે અસત્ય
નથી બોલતો તથા મિથ્યા સિદ્ધાંતોમા માન્યતા નથી રાખતો દૂકામા,
તે બિશુ સંસાર પ્રાપ્ત કરાવનારા સર્વ મોટા મોટા પાપસ્થાનોથી ત્રણે
પ્રકારે નિવૃત્ત તેમ જ વિરત થાય છે [૪૯, ૫૧-૪]

તે જાણે છે કે 'જંગમમા સામાન્ય રીતે ગૃહસ્થીઓ તેમ જ કેટલાક
અમણુબ્રાહ્મણો હિંસાપરિગ્રહાદિ યુક્ત હોય છે તેઓ નણે પ્રમારે
પ્રાણીઓની હિંસાથી તેમ જ કામબોગોના જડ કે ચેતન પાપોના
પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થયા નથી હોતા પરંતુ મારે તો અહિંસા અને
અપરિગ્રહી થવું છે છતાં મારે મારું સંન્યાસીજીવન તો તે હિંસા
પરિગ્રહાદિ યુક્ત ગૃહસ્થો વગેરેને આધારે જ ગાળવાનું છે કામળ, તેઓ
પહેના પણ હિંસા વગેરેથી રહિત કે સમમી નહોતા અને અત્યારે પણ
તેવા જ છે' આમ વિચારી, તે બિશુ માત્ર સરીગ્યાત્રા પૂરતો જ તેમનો
આધાર સ્વીકારી, પોતાના માર્ગમા પ્રવલ્નશીલ થાય છે જો કે તે
ગૃહસ્થીઓ કે પેના અમણુબ્રાહ્મણો ગગદેયયુક્ત બનીને હિંસા
પરિગ્રહાદિયુક્ત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે પરંતુ આ બિશુ તો ગગદેવો

૧ એટલે સુધી કે મૂળમા જન્મ્યા પ્રમાણે તે હાત્યા પણ મને
નથી કે લેખ ગંધ આદિ સરકારો પણ કરતો નથી

૨ મન વાગી કાચથી અથવા ભત્તે કત્વી બીજા પાસે કરાવવી તથા
કોઈ કરણ દોષ તેને અનુમતિ આપવી એ ત્રણ પ્રકારે

પરિત્યાગ કરે, અને નવા કર્મબંધનનો ત્યાગ કરી જૂનાં કર્મોને ખંખેરી નાખે. [૪૩-૭]

ભિક્ષુજીવનમાં આહારશુદ્ધિ જ મુખ્ય વસ્તુ હોવાથી, તે ખાનનમાં પણ તે કાળજીપૂર્વક વર્તે છે.^૧ ગૃહધોએ પોતા માટે તૈયાર કરેલામાંથી વધુઘટયુ માગી લાવીને જ તે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. તે જાણે છે કે, ગૃહધોને લા પોતાને માટે, કે પોતાના માટે અન્ન તૈયાર કરવાની કે સંધરી ગમવાની પ્રવૃત્તિ હોય છે. એવું બીજાએ પોતાને માટે તૈયાર કરેલું અને તેમાંથી વધેલું, આપનાગ્ના લેનારના અન્ન લેવાના એ ત્રણે પ્રકારના^૨ દોષોથી ગહિત, અગ્નિ-છરી આદિ વડે રાધી કાપીને નિર્જીવ કરેલું, ભિક્ષા માગીને આણેલું, સાધુ જાણીને આપેલું^૩ તથા માધુકરીની રીતે થોડું થોડું ઘણી જગાએથી પ્રાપ્ત થયેલું ભોજન જ તેને માટે પ્રાપ્ય હોય છે. તેવું ભોજન પામુ તે જૂખના ખાસ પ્રયોજનથી, પ્રમાણસર, ધરીને જોજ્યા તેવું જોઈએ કે ગુમડા જીપગ લેપ કરવો જોઈએ એવી ભાવનાથી, સયમનો નિર્વાહ થયા તેટલા^૪ પૂરતું, તથા સાપ જેમ દગ્ધા પેમે છે તેમ (જોમા સ્વાદ માટે કેટલ્યા વિના) ખાય છે. ખાવાના સમયે ખાય છે, પીવાને સમયે પીવે છે, તથા બીજી પણ પહેગવા સૂતાની તમામ ક્રિયાઓ તે યોગ્ય સમયે જ કરે છે. [૫૫૬]

વળી તે ભિક્ષુ પ્રથમથી એવી ધ્વજા નથી ગમતો કે, મે જે કાઈ જોયું છે, સાંભળ્યું છે, ચિત્તવ્યુ છે કે જાણ્યું છે તેનાથી, અથવા મે વિધિપૂર્વક આચરેલાં તપ, નિયમ કે શ્રદ્ધાચર્યાથી, કે સયમના નિર્વાહ પૂરતું જ જીવન ગાળવારૂપી ધર્મથી હું આ દેહ છોડીને, સર્વ જામો અને ભોગો જોને સ્વાધીન છે એવો દેવ થાઉં, કે સર્વ પ્રકારના અનિષ્ટોથી રક્ષિત સિદ્ધ થાઉં, કે આ લોકમા જન્મ પામું કે ન પામું [૫૦]

મર્યાદાના બાનવાળો તે ભિક્ષુ રૂતો કરતો જ્યાં ગયો હોય છે, ત્યાં ધર્મોપદેશ જ્વાલાવિક રીતે કરે છે અને પ્રત્યક્ષ લેવા તૈયાર હોય કે ન હોય તોપણ, સાંભળવાની ધ્વજાવાળા બધાને શાંતિ, વિરતિ, નિર્વાણ,

૧ જુઓ પ્રકશ્નને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

૨ પોતાની નાતજાતનો કે સગો કે સપ્રાપ્યનો જાણીને નહીં.

શૌચ, ઝવુતા, મૃદુતા, નૃધુતા, તથા અર્ચા છવેલી પ્રાણેલી જૂતેલી અને સત્ત્વેલી^૧ અદિસારૂપી ધર્મ કહી સબળાવે છે [૫૭]

તે બિંદુ અન્ન માટે, પાન માટે, વસ્ત્ર માટે, ગડેણાણુ માટે, પથારી માટે કે બીજા વિવિધ કામભોગો માટે ધર્મોપદેશ નથી આપતો, પણ પોતાના તથારૂપ પૂર્વકર્મોનો ફલ થાય છે એ જુદિથી જ, ગુનાં પામ્યા વિના આપે છે [૫૮]

એવા શુચિવાન બિંદુ પામે ધર્મ સાબળીને તથા સમજીને, પરાક્રમી પુરુષો પ્રયત્નપૂર્વક તે ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તથા તેમ કરીને સર્વ શુભ સાધનસંપત્તિથી યુક્ત થાય છે, સર્વ પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થાય છે, વિગત થાય કે, તથા સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. [૫૯]

આમ, ધર્મભાનના પ્રયોજનવાળો, ધર્મવિદ્, તથા મોક્ષપરાયણ કોઈ બિંદુ જ પદ્ધતિમાં એક એના તે એત કમળને પામી શકે છે, અથવા નથી પણ પામતો. ^૧ ધર્મસંગ તથા સસારનું સ્વરૂપ જાણનારો, ઉપરાત સમ્પદ પ્રવૃત્તિવાળો, પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર, તથા નિતેન્દ્રિય એવો તે બિંદુ શ્રમણ, ધામણ, દાત, દાત, શ્રમ^૨, મુક્ત, ઝાપિ, મુનિ, કૃતકૃત્ય, વિદ્વાન, બિંદુ, રુક્ષ^૩, મુમુક્ષુ અને ચરણકચ્છનો પાગ^૪ જાણનારો કહેવાય છે [૬૦]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થાબ્યા

૧ આ ચારે શબ્દ સમાનાર્થ છે પરંતુ ભેદ બતાવવા ગીકાકારો નીચેના અર્થ આપે છે એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તે પ્રાણુ વૃક્ષ વગેરે તે બીજા પાંચે ઇન્દ્રિયવાળા તે છવ પૃથ્વી, પાણી, વાયુ અને અગ્નિના છવો તે સત્ત્વ

૨ અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી પોતાનું રક્ષણ કરનારો

૩ કઠોર સંયમ પાળનાર

૪ પંચમહાગત તે ચત્ત્ર અને તેમની રક્ષાર્થે જે સમિતિ શુભિ વગેરે

તે કરણ

દિપ્પણ

દિપ્પણ નં ૧ : બિશ્નુએ અન્નપાન વગેરે શોધવામાં (ગવેષણા), સ્વીકારવામાં (મહાજ્ઞેષણા), અને ભોગવવામાં (પરિભોજેષણા) કાળજી રાખવાની છે બિશ્નાત્રની ગવેષણામાં તેણે મુખ્યત્વે દાતા (ગૃહસ્થ)ને સગતા ૧૬ ઉદ્દગમ-દોષો, અને લેનાર (સાધુ)ને સગતા ૧૬ ઉત્પાદન દોષો ગણવાના છે. તે જ પ્રમાણે મહાજ્ઞેષણામાં દાતા અને ગ્રાહક બંનેને સગતા ૬૨ દોષો ઠાગવાના છે ચાર દોષો બિશ્ના ભોગવતી વખતના છે, તે બિશ્નુને પોતાને જ સગતા છે

૧૬ ઉદ્દગમદોષો :—(૧) આધાકર્મ • જે અન્ન ગૃહસ્થે સાધુઓને ઉદ્દેશીને ક્યું હોય તે (૨) ઉદ્દેશિક • તૈયાર થયેલા આહારને, સાધુ આવી પહોંચતા, તેને ઉદ્દેશીને ગોર્જ ધી વગેરેથી સ્વાદુ કરવામાં આવે તે (૩) પૂતિકર્મ • આધાકર્મ વગેરે દોષવાળા અન્નના અ રોથી સ મિશ્રિત (૪) મિશ્રકર્મ • પહેલેથી જ પોતાને નિમિત્તે તેમ જ સાધુને નિમિત્તે એમ બેગો આહાર રાધવો તે (૫) સ્થાપનાકર્મ • સાધુ આવશે ત્યારે આપીશું એમ કરી રાખી મૂકવો (૬) પ્રાભૃતિક • પોતાને ત્યાં વિવાહ વગેરે પ્રમ ગો થોડા વખત બાદ આવનારા હોય, પરંતુ સાધુઓ વહેલા આવી પહોંચ્યા હોય તેથી તેમને યજ્ઞ કામ આવે એમ માની, તે પ્રસંગે નજીક આણવા, અથવા સાધુઓ મોડા આવવાના હોય તે માટે નજીક આવેલા પ્રસંગોને દૂર ધકેલવા તે (૭) પ્રાદુષકશ્ણ • અધારામાં પ્રકાશ કરીને મુનિને લાવી આપેલી (૮) કીત સાધુ માટે ખરીદેલી (૯) પ્રામિત્ય ઉધાર લાવીને આપેલી. (૧૦) ધસજત પોતાને ત્યાંનું હલકા પ્રમાણે પાકોરોને બદલામાં આપી તેની પાસેથી સારું લાવીને આપવું તે (૧૧) અબ્યાહુત પોતાને ઘેરથી કે બીજે ગામથી સાધુને મુકામે લાવીને આપેલું (૧૨) ઉદ્દભિન્ન છાણ વગેરેથી કોદા કોઠીમાં લીપીને બંધ કરેલું એવું ઉખાડીને કાઢી આપેલું (૧૩) માલાપહુત માળ વગેરે જાંચી જગાએથી નિસરણી વગેરે વડે કતારી આપેલું (૧૪) આચ્છેદ્ય નોકર વગેરેનું સર્ઈ સર્ઈને આપેલું (૧૫) અનિસુદ્ધ જે ત્રણ જાણના મહિયારામાંથી એક જણ બીજાને પૂછ્યા વિના આપે તે (૧૬) અધ્યવપર રઘાતા આહારમાં સાધુને જેમી વધારે ઉમેરેલું

૧૬ ઉત્પાદનદોષો —(૧) ધાત્રીકર્મ • આહાર મેળવવજ ગૃહસ્થના ઇચ્છારોને માર્ઈની માફક રમાડે (૨) દૂતકર્મ • સગાવહાલાના સમાચાર લાવી આપે (૩) નિમિત્ત સુખદુખ, લાભ નુકસાન વગેરે ભવિષ્ય ભાષે (૪) આજીવિક પોતે દાન આપનારના જ્ઞાતિજનો છે એમ કહે (૫) વનીપક ગૃહસ્થની કે તેના ઇષ્ટની ભાટાઈ મ્હે (૬) ચિકિત્સા વૈદુ કરે (૭) ક્રોધપિરડ રાખ

વગેરેની ધમકી આપે (૮) માનપિંડ એ તારે ત્યાંથી બિજા મેળવવાની હોડ બધી છે વગેરે કહે (૯) માયાપિંડ વેષપવટો વગેરે હેતુરૂપિંગ કરે (૧૦) લોભપિંડ રમણુકા ભોજન મેળવવા રખડે (૧૧) સરતવપિંડ આહાર લેતા પહેલા અને પછી જીવંતની સ્તુતિ કરે, અથવા આગરુ પાડવ ઓગખાણુ આપે (૧૨) વિદ્યાપિંડ વિદ્યાનો પ્રયોગ કરે (૧૩) મત્રપિંડ મત્રનો પ્રયોગ કરે (૧૪) ચૂર્ણયોગ વશીકરણુ વગેરેના ચૂર્ણનો પ્રયોગ કરીને મેળવે (૧૫) યોગપિંડ અદૃશ્ય થવા ઇં ૭ માટેના અભ્યસ વગેરે યોગનો પ્રયોગ કરે (૧૬) મૂલકર્મ મધા, મૂત્રા વગેરે નક્ષત્રોની શાંતિ સારુ મૂળ વગેરેથી સ્નાન ઇં ૭ના અનુક્રમો બતાવીને મેળવે

અહ્યૈયણુના ૧૦ દોષો (૧) સંકિત દાતાને આહાર આપતા (તરોય નિર્દોષની) રાકા હોય (૨) અક્ષિત ઉદક વગેરે સચિત્ત પદાર્થોથી ખરડાયેનો (૩) નિક્ષિપ્ત સચિત્ત પદાર્થો ઉપર કે તેમની વચ્ચે મૂકેનો (૪) પિદ્ધિત આહાર પોતે અચિત્ત હોય પણ સચિત્ત પદાર્થોથી આ છાદિત હોય (અથવા તેથી ઊવડુ પણ) (૫) સંકૃત મોટા વાસણુમાંથી બીજા વાસણુમાં કાઢીને આપેનો (અથવા વાસણુમાંથી ફાતરા વગેરે ન આપવા જેવું સચિત્ત પૃથ્વી વગેરે ઉપર કાઢી નાખી તે વાસણુ વડે આપેનો) (૬) દાયક અથોઅ અવસ્થાના દાના પાસેથી લીરેનો આહાર (૭) ઉન્નિમિત્ત સચિત્તથી મિમિત (૮) અપરિણીત બરાબર રખાઈને અચિત્ત ન થયેલું (૯) સિંધ દહીં દૂધ વગેરે દ્રવ્યથી ખરડાયેલા હાથથી કે ખાત્રથી આપેલું જેથી પછી હાથ વગેરે ધોવાણુ પડ્યાત્ કર્મ કરવું પડે (૧૦) છદિત આપતા આપતા ટોળાવ હોય તેવું

નીચેના ચાર પરિભોગૈષણના દોષો છે

૧ મ યોજના દૂધ ખાડ થી વગેરે બેળવીને સ્વાદુ કરીને ખાય ૨ અપ્રમાણ જેટલો આહાર રેવાનો વિધિ હોય તેનાથી વધારે પ્રમાણમાં ખાય ૩ ઇં ૭ ગાલ-પૂમ સારો આહાર આપનારની સ્તુતિ કે ખરાબ આપનારની નિંદા કરીને ખાય ૪ અકારણુ શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રસંગો બહાર રવાડુ અન્ન ખાય

અધ્યયન ૨ જીનું

તેર ક્રિયાસ્થાનો

૧

શ્રીમુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા :

હે આયુષ્મન! ભગવાન મહાવીર પામેથી મેં ક્રિયાસ્થાનો એટલે કે કર્મબંધનનાં સ્થાનો વિશે સાંભળેલો ઉપદેશ તને યથાક્રમે કહી જતાવું છું. નેમાં મુખ્યત્વે ધર્મ અને અધર્મ એ બે સ્થાનોનું વિવરણ છે. તે બેમાં ધર્મનું ધ્યાન ઉપશમયુક્ત હોય છે અને અધર્મનું તેથી ઊલટું હોય છે. [૧]

પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે બીજા પ્રાણીઓ પ્રત્યે નીચેના ૧૩ પ્રકારે પાપકર્મ કરે છે. તેને કારણે તેમને કર્મબંધન થાય છે. તેથી તે દરેક પ્રકારને ક્રિયાસ્થાન કહે છે. તે ૧૩ સ્થાનો આ પ્રમાણે છે. [૨-૪]

(૧) અર્થદંડપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, કાંઈક ‘અર્થ’ — પ્રયોજનને કારણે કરેલા પાપ (દંડ) ને લીધે પ્રાપ્ત થતું કર્મબંધન. જેમકે, કોઈ પુત્ર્ય પોતાને માટે કે પોતાના ૨ માટે સ્થાવરજંગમ પ્રાણીની કિંસા કરે કે ઠરાવે, કે તો તે અર્થદંડપ્રત્યયિક૦ ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૫]

૧ મૂળમાં ચારે બિંદુ પામેલા પ્રાણીના નામ છે. નારત્રી, પશુપત્રી,

• મનુષ્ય અને દેવ

૨ સામાન્ય રીતે સૂત્રમાં આને બદલે માતાપિતા, ભાઈ, બહેન, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ વગેરે કુટુંબીઓ, અન્ય સબંધીઓ, નોકરચાકર, ઓળખીતાઓ તથા મિત્રો વગેરેની ગણતરી કરાવી હોય છે અનુવાદમાં તે બધા માટે ‘પોતાના’ એટલો જ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે તે બધા ઉપરાંત અહીં ‘ધર, નાગ, ભૂત અને વક્ષ’ એટલા વધારે છે

૩ સામાન્ય રીતે ત્રણે પ્રકારે લખેલા હોય છે : બંને કરવી, બીજા પાસે કરાવવી અને કોઈ કરે તેને અનુમતિ આપવી અનુવાદમાં ભાષાની પ્રવાહિતાની દૃષ્ટિએ ‘કરવું-કરાવવું’ એ બે પ્રકારો જ રાખ્યા છે

૪ ‘પ્રત્યયિક’ એટલે ‘ને કારણે ઉત્પન્ન થવું’

(૨) અનર્થદંડપ્રત્યયિકા — એટલે કે, કાંઈ પણ પ્રયોજન વિના કરના પાપને લીધે પ્રાપ્ત થતું કર્મબંધન જેમ, કોઈ અવિવેચી મૂર્ખ મનુષ્ય કાંઈ પ્રયોજન વિના જ સ્થાવરજંગમ પ્રાણીને હણે કે ગિાવે કે તો તે અનર્થદંડપ્રત્યયિ ક્રિયાસ્થાન કહેવાય [૧-૮]

(૩) હિસાબપ્રત્યયિકા — એટલે કે, પ્રાણીની હિસાબી પાપને કાળે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ પુરુષ, ‘અમુક પ્રાણીએ કે મનુષ્યે મને, માગને બીજા માર્ગને ઈજા કરી હતી, કરે છે, કે મારશે, એમ માની સ્થાવરજંગમ પ્રાણીની હિસા કરે, તો તે હિસાદંડપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય [૯]

(૪) અમર્યાદાપ્રત્યયિકા — એટલે કે, અમર્યાદા થયેના પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ પુરુષ મગ વગેરે જાનવરોને મારીને બાણવિદ્યા અનાનંદો હોય, તેવા માણસ કોઈ પ્રાણીને મૃગ માની, તેને માગવા બાણ ઠોડે, અને અમર્યાદા કાર્ત્ત્વીજ જ પ્રાણીને ॥

૧ મૂળમાં પ્રયોજનોના દાખવા નીચે પ્રમાણે છે પ્રાણીઓના સારી, અભદ્રી માસ લોહી હુલ્ય પિત્ત વસા પીછા પૂછી વાળ, સીંગા ફાલ, દંડા નખ રનાણુ છાત્રાની મજબૂત વગેરે મારે, અથવા તણે મને ઈજા કરી હતી કરે ॥ ૨ કરશે કોયા ખ્યાલથી અથવા પોતાના પુત્ર કે પશુ વગેરેના પોપણુ મારે અથવા પોતાના વર મોખા કરવા મારે અથવા અમર્યાદાઓના નિર્વાહ મારે, કે પોતાના મરને લગતા કાંઈ પ્રયોજન મારે

૨ મૂળમાં સ્થાવર પ્રાણીના નામ નીચે પ્રમાણે છે ઈન્દ્ર કિન્દ્ર જલુગ શરમ મોખ તૃણ કુશ કુચ પૂવ્વમ પશુ વગેરે વૃક્ષો અને વનરૂપતિઓ

૩ મૂળમાં તેના દાખવા નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે જ્યાં દ મેરા પાખી રહેત હોય ધરો હોય નીચામવાળી જગા હોય કે ઝાડથી ઢલેલી અધારી જગા હોય — એટલે કે, જ્યાં દ વજતુ લેવાયો મજબૂત ચિરોર કરીને હોય ત્યાં ધાસના ઢગવા કરીને આગ લગાડે અથવા જ્યાં આત્મજાતુ ૨ ॥ ખઈ કે વનના મિલ્લો નેડુ હોય પર્વત હોય કે પવનથી આત્મજાતુ કિસો નેડુ હોય — એટલે કે જ્યાંથી પ્રાણીઓ પ્રજાવદાર નાસી જઈ શકે તેમ ન હોય ત્યાં આગ લગાડે

૪ મૂળમાં તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે તેવર જોડે અગ્નિ લાવતી કનકર વા ક્રોડ કે કપિજલ.

વીવી નામે, અથવા કોઈ માણસ ધાન્યના^૧ એનગ્રાથી નડામું ધાસ^૨ નીદવા જાય અને અગ્રજાતાં મૂળ ધાન્યના છોડને કાપી નાખે, તો તે અકસ્માદ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૧૦-૧]

(૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસદ પ્રત્યયિક૦—એટલે કે, નગ્નચૂકથી થયેલા પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ પુરુષ સગાંવડાવાં સાથે કોઈ ગામ કે નગરમાં^૩ રહેતો હોય, તેવે વખતે અચાનક તે ગામ કે નગરમાં કાંઈકે ફરોડો પડે. તે વખતે, ચોર ન હોય તેને ચાર માની તે પુરુષ મારી નાખે, તો તે દૃષ્ટિવિપર્યાસદ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૧૨-૧૩]

(૬) મૃપાવાદ પ્રત્યયિક૦—એટલે કે, જૂઠું બોયવારૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ માણસ પોતાને માટે કે પોતાના માટે જૂઠું બોલે કે બોનાવે, તો તે મૃપાવાદ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૧૪]

(૭) અન્તાદાન પ્રત્યયિક૦—એટલે કે, ચોરી કરવારૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ માણસ પોતાને માટે કે પોતાના માટે ચોરી કરે કે કરાવે, તો તે અન્તાદાન પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૧૫]

(૮) અધ્યાત્મ પ્રત્યયિક૦—એટલે કે, ક્રોધાદિ દૂષિત મનોવૃત્તિઓ પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ માણસ ક્રોધ એ દુષ્ણ્વ્યો ન હોવા છતાં ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ એ ચાગ્રમાથી ક્રોધ એકાદ કે એ ચારે દુષ્ટ મનોવૃત્તિઓ ધુકત બની, હીન, દીન, દેવધુકત, ખિન્ન તથા અન્વરથ બની જાય, ગોકસાગરમાં ડૂબી જાય, અને હથેળી ઉપર

૧ મૂળમાં ધાન્યના નામો આ પ્રમાણે છે — શાળી, ડાંગર, કોદરા, મગ, બી, રાય

૨ મૂળમાં નડામાં ધાસના નામો આ પ્રમાણે છે — રથામાક, તણુમ, મુકંદક, વીહિહિમિત કાવેષુક

૩ મૂળમાં તે ઉપરતત નીચેના નામ પણ છે — ખેટ (નદી કે પહાડને આસરે વગેરે નાનું ગામ), ખર્વટ (પર્વતથી વીટળાયેલું ગામ), મડબ (જેની ચારે બાજુ ચોળનો મુકી બીજી ગામ ન હોય તેનું ગામ), દોણુમુખ (નદી કે દરિયાકિનારે જ્યાં બગીચા બની હોય, ત્યાં વસેલું ગામ), પટણુ (રત્નની ખાણોવાળું ગામ), આશ્રમ (તાપગેહનું સ્થાન) મનિવેશ (વેપારી કારવા કે લશ્કરનો ઉતારો), નિગમ (વેપારી વાણિયાએનું મથક), તથા રાજધાની

માથુ ટેકવી, ચિંતામન યર્જ, બેડોબેડો કુદૃષ્ટ વિચાર કર્યા કરે, તો તે અધ્યાત્મપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય. [૧૬]

(૯) માનપ્રત્યયિક—એટલે કે, માન—અહ કારણથી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ પુરુષ પોતાના જાતિ, કુળ, રૂપ, તપ, જ્ઞાન, વાત્સલ્ય, ઐશ્વર્ય કે, પ્રજાને કારણે મદમત યર્જ, બીજાની અવદેના કે તિરસ્કાર કરે, અને પોતાની બકાઈ કરે, તો તે માનપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય તેવો મનુષ્ય ઘણા કૂટ, અછકડ, ચપળ અને અભિમાની હોય છે. તે મર્યા આદ્ય એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં તથા એક નગ-માંથી બીજા નગમાં બટકયા કરે છે. [૧૭]

(૧૦) મિત્રદોષપ્રત્યયિક—એટલે કે, સગાસબધીઓ પ્રત્યે વિના કારણ કે હિંમતાર કરતાંથી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન કોઈ માણસ પોતાના માતૃપિતા, બાઈમહેન, બાઈયા, પુત્ર-પુત્રી અને પુત્રપૃથુ વગેરે સાથે ગેરેતો હોય, તે તેમના નાના સરખા વાક માટે પણ તેમને ગમે તેવી કારમી સજા કરે જેમકે, તેમને કડા પાણીમાં ડોબાડે કે તેમના હિપર ગરમ ગરમ પાણી રેડે કે તેમને અગ્નિથી ડામે કે તેમને કારડો વાધવ, ચાખૂડ, નેત્ર વગેરેથી મારી મારી તેમના પડખા ચીંચી નાખે, કે લાકડી, લાડકું, મુકડી, ઢેકું, કે કોચના વગેરેથી તેમને પ્રહાર કરે. તેવો માણસ ઘરમાં હોય છે ત્યાં સુધી મધા માણ્યો ત્રામેના ગમે છે, અને તે બહાર જાય છે ત્યાં રાજી થાય છે તે જરા જરામાં તપી જાય છે, ગમે તેવી સજા કરે છે અને સામાની પીર સુનીનું માસ અળી જાય તેવા તાના વેળુ બોલે છે આ મિત્રદોષપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય [૧૮]

(૧૧) માયાપ્રત્યયિક—એટલે કે, માયા—લગ્નકષ્ટ-રૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન કેટલાક લોકો માયાવી તથા દગાગાજ હોય છે તેઓના કશા કામ સીધા હોતા નથી તેઓ હમેશા બીજાને ભોગસ્વાની દાનતવાળા હોય છે, તેમની પ્રગતિ ગૂઢ અને છૂપી હોય છે તેઓ અદૃશ્ય દુષ્કર્મના પીછા જેવા તુચ્છ હોવા છતાં, મહારથી પર્વત જેવા બારેખમપણાનો ડોળ કરે છે તેઓ આર્થ હોવા છતાં અનાર્થ લોકોની બાધાઓમાં (ગુપ્તસંકેતોથી) બોલે છે, પૂજ્ય હોય તેનાથી જુદું કહે છે, તથા કહેવાનું હોય તેનાથી બિયડું કહી બતાવે છે તેવા માયાવી માણસોનું

ચિત્ત (લેશ્યા) ડહી નિર્મળ નથી હોતું જેમ કોઈ માણસના શરીરમા બાણ પેકું હોય, તેને તે જાતે ન કાઢે, કે બીજા પામે ન ડહાવે, કે બીજી રીતે તેનો નાશ ન કરી નાખે, પણ ઉપગ્રથી તેને ચતાજ્યા કરે, તો તે બાણ બિહુ ને બિહુ બિતરતું જાય છે, તેમ આ માયાવી લોકો પણ પોતાનો દોષ કબૂત કરતા નથી ફરીથી તેમ ન કરવાનો નિશ્ચય પણ કરતા નથી; પોતાના કૃત્યો તરફ નિંદા કે શુશ્રુષ્ણા પણ બતાવતા નથી, કે વધાયોગ્ય તપકર્મથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરતા નથી તેના માણસોનો આ લોભા કોઈ નિશ્વાસ કરતું નથી અને પરનોડમા પણ તેઓ નરક વગેરે હીન ગતિ વારવાર પામે છે આ માયાપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેનાય [૧૯-૨૦]

(૧૦) લોભપ્રત્યયિક — એટલે કે, કામભોગો વગેરે વિષયોમા આસક્તિકી પાપને કાગળે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન કેટનાક (તાપમેા અથવા સાધુઓ) અગ્નિમા, આશ્રમમા કે ગામ બહાર રહે છે, અને કાઈ કાઈ ગુપ્ત ક્રિયાઓ ધ્વજાધનાઓ કરે છે પરંતુ તેઓ ખાસ સ્થાનમા નથી હોતા કે સર્વ જૂતપ્રાણીઓ (ની વામના કે હિસા)થી ખાસ વિરત પણ થયા નથી હોતા તેઓ સ્ત્રી વગેરે કામભોગોમા આસક્ત નથી મર્જિત હોય છે તેઓ પોતાને વિશે ગમે તેવી સાચી જૂઠી વાતો બીજા ઓને જણાવે છે જેમ ‘બીજાને માગવા પણ અમને ન માગવા, બીજાને હુડમ કરવો પણ અમને ન કરવો, બીજાને ગુનો થતા પકડવો પણ અમને ન પકડવા બીજાને સજા કરવી પણ અમને ન કરવી, બીજાને પ્રાણ દેવો, પણ અમને ન દેવો’ એ લોભ એ પ્રમાણે થોડો અથવા વધારે વખત કામભોગો ભોગવી, નિયત સમયે મૃત્યુ પામી, અમુકે અને પાતકીઓના સ્થાન પામે છે, અને તેમથી ફરીને પણ તેઓ જન્મથી મુખામુદેરા, આધના કે માત્ર મૂળા થઈને વારવાર જન્મે છે આ લોભપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેનાય [૨૧]

૧ આ ક્રિયાસ્થાનની વ્યાખ્યા તેમજ દૃષ્ટાંત બીજા ક્રિયાસ્થાનોની પેઠે પ્રાસંગિક નથી લોભનો અર્થ પણ ‘કામભોગોની આસક્તિ’ એવો વિરતત કર્યો તથા દાખલો પણ સામાન્ય મુદ્દગ્રંથીનો ન લેતા અમુક આત્મવ્યક્તેનો દીધો છે આ આજો ફકરો પછી પણ બીજા પ્રમગોમા પરતુ આ જ સંજોગમા, એ વખત આવે છે એટલે સજા કે નગરના વર્ણનોના અમુક નિયત દૃષ્ટાંત કે

આ બારે ક્રિયાસ્થાનો* મુમુક્ષુ શ્રમણબ્રાહ્મણે સારી રીતે સમજી સમજીને ત્યાગવાં, કારણકે, તે ગદ્યાં અધર્મનાં સ્થાનરૂપ છે, [૨૨]

હૈ વત્સ, હવે તેરમું ઈર્ષ્યાપરિક્રમ ક્રિયાસ્થાન તને કહું. ઈર્ષ્યાપરિક્રમ એટલે કે, શુદ્ધ સાધુજીવન^૨ (ઈર્ષ્યાપરિક્રમ) ગાળના મુનિ વડે પણ અગત્યતાં અવશ્ય થતી કેટલીક સ્વાભાવિક ક્રિયાઓરૂપી પાપ. આત્મભાવમાં સ્થિર રહેવા માટે સર્વ પ્રકારની મન-વાણી-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ સાવધાનતા-પૂર્વક કરનાર તથા ઇન્દ્રિયો વગેરેને વશમાં રાખી, સર્વ પ્રકારના દોષોથી પોતાનું રક્ષણ કરનાર સયમી મુનિ વડે પણ, પાંપણના દાનવાચાનવા જેવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ થઈ જાય છે. પરંતુ તે કર્મ પ્રથમ ક્ષણમાં બધાય છે અને આત્માના સંયમમાં આવે છે, બીજી ક્ષણે તે અનુભવાઈ જાય છે, અને ત્રીજી ક્ષણે તે નાશ પામી જાય છે. પછી તેટલા પૂરતા તે બિંદુ કર્મરહિત થઈ જાય છે.^૨ [૨૩] પરંતુ તે ક્રિયાસ્થાન ધર્મના સ્થાનરૂપ છે અને તેથી અવશ્ય સેવવા યોગ્ય છે. જૂતકાળમાં અગ્નિદંતો અને ભગવંતોએ તેને ઉપદેશો આપ્યા છે, તથા મેવેલું છે. વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેને ઉપદેશો આપે છે, તથા સેવે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ ઉપદેશો તથા સેવશે.

જો આખા અંગસાહિત્યમાં પ્રસંગ આવતા એક જ મુદ્દામાં વાપરવામાં આવે છે તેમના જેવો જ આ પણ હોય અને તેની વિગતોને પ્રાસંગિક વર્ણન સાથે બહુ નિસબત ન થાય હોય.

* આ બાર ક્રિયાસ્થાનોથી બંધાયેલું કર્મ ‘સાપરતિક’ કહેવાય. કારણ કે તે કર્મનો નાશ તેનું ફળ ભોગવ્યે જ થાય છે ત્યાં સુધી તે આત્માને બંધાવેલું વળગી રહે છે, તથા તેને ‘સંયમ’ એટલે કે પરચેક (જન્ય મત્સ્ય)માં રાખવામાં કંઈ.

૧ મૂળમાં એ સાધુજીવનની વિગતોમાં ઈર્ષ્યા (જન્ય આવડુ કાપા, કોથળા (નિશા), સયમી જીવનના નિર્વાદ માટેની વસ્તુઓ લેવી-મૂકવી તથા મળ-મૂત વગેરે ચીજો યોગ્ય જગ્યાએ નાખવી, એ બંધોતોમાં મળદ (રૂપી સમિતિ) તથા-મન-વાણી-કાયાની બાબતમાં સયમ (રૂપી ચૂંચિ તુ વર્ણન).

૨ “પ્રવૃત્તિમાંથી આત્મામાં ધર્મનો પ્રવેશ થવાના દાર બની જાય છે તે વાત ખરી; પરંતુ જે તે પ્રવૃત્તિ, ક્રોધ, લોભ આદિ ઉપાયોપચારક થઈ શકે, તે જ કર્મ આમાં સાથે થોડી જઈ રિથિની પ્રાપ્ત કરે છે નહીં તે સુધી બીજા ઉપદેશ લાગેલા લોકોના યોગાની માફક તત્ત્વ જ કુપી જાય છે.”

આ તેર ક્રિયાસ્થાનો જે અરિહતો અને ભગવતો પૂર્વે થઈ ગયા છે, જેઓ અત્યાગે છે અને જેઓ અવિધ્યમા થવાના છે, તે બધાએ કહી બતાવ્યા છે તથા ઉપદેશ્યા છે, વર્તમાનમા પણ ઉપદેશે છે અને અવિધ્યમા પણ ઉપદેશગે ૧ [૨૪-૫]

કેવા લોકો તત્ર, મત્ર, તત્ર, જગણ, માગણ, લક્ષણ, બ્યોતિષ વગેરે જુદી જુદી મેલી વિદ્યાઓથી ૨ જુગી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવે છે. એ મધી વિદ્યાઓ તેઓ ખાનપાન, વસ્ત્ર, ધર્માગ વગેરે ઉપભોગ સામગ્રી મેળવના માટે તેમ જ ખીજા પણ વિવિધ કામભોગો ભોગવવા માટે થોડે છે એવી મેલી વિદ્યાઓ સેનતા તે અનાયોં એટલે માર્ગ ચડી, પરિણામે મગ્ધુનો સમય આનતા મૃત્યુ પામી, અસુરો અને પાતખીઓના ગ્યાનોમા જન્મે છે અને ત્યાથી છૂતીને પાછા મુગા, બહેગ કે આધળા થઈને જન્મે છે [૨૫-૭]

૨

૧૮તાક લોખ પ્રાપ્તિના અનુગામી [સાથી સહનાસી] કે ચાકર [ઉપચારક] થઈને [તિનામા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી, નામ બેઈ] તેને મારી ૭ તેનું ખૂન કરી, તેનું ધન વગેરે પડાવી નષ્ટ, પોતાના કે પોતાના માટે આદ્ય વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે [૨૮-૩૦]

૧ અહીંથી માણીને અત્ર મુધીનો ભાગ પ્રક્ષિપ્ત નેવો છે કાગળુ ઉલ્લા ફકરામા પણ ૧ થી ૨૭ ફકરા મુધીમા ચર્ચલા ભાગની જ પદ્ધતિ છે ૨૫થી૨૭ મુધીના ફકરાને પૂર્તિરૂપ અણીએ તો ૨૮ થી ૬૦ મુધીના ફકરાઓ (૨૮-૫૭ અધર્મના ૫૭-૫૮ ધર્મના, અને ૬૦ મિત્રનો) એ મુખ્ય વિષયને લગતો સ્વતંત્ર વિભાગ છે, અને ત્યાર પછી ૬૧ થી ૭૭ મુધી પાછો તેવો જ ખીજો સ્વતંત્ર વિભાગ આવે છે (૬૧ થી ૬૮ અધર્મ ૬-૬૪ ધર્મ અને ૭૫-૭૭ મિત્ર) ૭૮મો ફકરો એ પાછો પૂર્તિરૂપ છે અને ૭ ૮૨ મુધીના ફકરા પાઞ વધારાની (એક કે બે) પૂર્તિરૂપ છે ૮૩થી૮૫ મુધીના ફકરા સંજ્ઞાતના ૧થી૨૪ વાળા વિભાગની જ પદ્ધતિ કરે ■ અર્થાત્ અહીં આપણને થોડીક પૂર્તિઓ સાથે એક જ વિષયને લગતા ત્રણ જુગી સ્વતંત્ર પ્રગવો વિચિત્ર રીતે સંગ્રહ નોડી આવેલા મળે છે, એમ કહેવાય —જેકોળી

૨ જુઓ પ્રકાશને અતે ટિપ્પણ ન ૧

કેટનાક લોકો વાટપાકુ બની મુસાફરોને મારી લૂટીને, કે ચોર થઈ ધાર્મિકા ઘરમાં ખાતર પાડીને કે ખીસાખતરુ બનીને પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે [૩૧-૩૩]

કેટનાક લોકો ભરવાડ બની, ઘેટાને કે બીજા પ્રાણીઓને મારી કાપીને આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે, તો બીજા શિકારી બની પાડો કે મીઠા પ્રાણીઓને મારી કાપીને અથવા જાળ પાથરનારો વારરી બની, હરણ વગેરે પ્રાણીઓને મારી કાપીને અથવા પખી પકડનાર વ્યાધ મની, પખી વગેરેને મારી કાપીને અથવા માછી મની, માછલા વગેરેને મારી કાપીને અથવા ગાયો વગેરે પાળનારો ગોવાળ બની, ગાયો વગેરેને મારી કાપીને^૧ અથવા ગાય કાપનારો ખાટકી બની, ગાય & બીજા કોઈ પ્રાણીને મારી કાપીને અથવા શિકારી દૂતરા પાળનારો બની કે તેનો મદદગાર મની તે દૂતરાને કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને, પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી મેળવે છે આમ એ બધા મ પાપકર્મો વડે તેઓ પોતાની અધોગતિ કરે છે [૩૪-૪૦]

વળી કેટનાક લોકો મિજનસભા બેસા હોય છે ત્યારે કોઈ કાગલુ વિના જ ઊભા થઈને કહે છે કે ‘જીઓ હું પેતા પખીને મારુ છું એમ કહી કોઈ તેતર, મોરુ, નાવર કબૂતર કે કપિજવને કે બીજા કોઈ પ્રાણીને મારે છે [૪૩]

વળી કેટનાક લોકો ખજાની વડે અણીમાં કે દાંડની નહે અણીમાં વાધો પડવાથી કે તેવા કોઈ કાગલુથી ચિડાઈ જઈ, સામા ગદગદના કે તેના પુત્રોના અનાજથી બરેના મેતર જતે કે બીજા પામે સમગાવી મુકાવે છે, અથવા તેમના બિટ, ગાય ઘોડા, મધેડા વગેરે પશુઆના^૨ જાથ વગેરે અણવેા જતે કે બીજા પામે કપાલી નખાવે છે અથવા તેમના જાનવરોના નમેનાઓ કે વા ળો, કાટા જાખરાથી ભરી મની, જતે કે મીઠા પામે સળગાવી મુકાવે છે અથવા તેમના કુડા મણિ મોતી વગેરે ખીમતી વસ્તુઓ જતે કે બીજા પામે દુટાવે છે અથવા

૧. રીકામર બની કોઈ ગાય આડી અવળી ચાલે તો તેને મરે કરે એવો અર્થ સૂચવે છે

તેમને ઘેર આવેલા શ્રમણબ્રાહ્મણોનાં છત્ર, દંડ, પાત્ર વગેરે જાતે કે ખીજા પાસે પડાવી લેવરાવે છે. એમ કરી, તેઓ મહાપાપકર્મોથી પોતાની અધોગતિ કરે છે. [૪૪-૮]

વળી ખીજા કેટલાક કાંઈ કારણ વિના જ તે બધું કરે છે અને એમ કરી પોતાની અધોગતિ સાધે છે. [૪૬-૫૩]

કેટલાક માણસો કાંઈ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને આવેલો દેખી, કાં તો તેને અપટ્ટી વગાડી ચાલ્યા જવાનું કહે છે, અથવા તેને કઠોર વચનો સંભળાવે છે. બિદ્ધાકાળે આવેલા તેને કાંઈ આપવાને બદલે, તેઓ કહી સંભળાવે છે કે, 'મજૂરી કરવી પડતી હોય, કે કુટુંબનો ભાર જિંચકી શકે ન હોય, કે આણસ, ફલકી વર્ણનો કે નકામો માણસ હોય, તે શ્રમણ થઈને આમ રખડે છે.' [૫૪]

તેવા નારિતક લોકો આ જીવનને — આ પાપી જીવનને — વખાણે છે. તેમને પરલોકની કાંઈ પડી નથી હોતી. તેઓ પોતાના સુખને કારણે ખીજાઓને ગમે તેવાં દુઃખ દે છે, અને તેમાં જરા પણ પાપુ વળીને જોતા નથી. તેઓ મોટી મોટી પ્રગતિઓ અને હિંસા વગેરે પાપકર્મોથી મનુષ્યજીવનના ઉત્તમ કામભોગો ભોગવે છે. ખાન, પાન, વસ્ત્ર, શયન વગેરે બધું તેમને વખતસગ જોઈ એ છે. નાહી ધોઈ, બલિકર્મ કરી, કૌતુક,^૧ મંગળ^૨ તથા પ્રાયશ્ચિત્તથી પરવારી, માથું ઓળી, કંઠમાળ, કંદોરો, હાર તથા મણિમુવર્ણાદિથી પોતાને શણગારી, તેઓ માથે માળાઓવાળા મુગટ ધારણ કરે છે. તેમનું શરીર દૃઢ અવયવોવાળું હોય છે. તેમણે નવાં કંકડતા કપડા પહેર્યાં હોય છે તથા અગે ચંદનનો લેપ કર્યો હોય છે. પછી મોટી, સુશોભિત, તથા કિલ્લાઓ વગેરેથી સુગંધિત હવેલીઓમાં મોટા સુશોભિત સિંહાસન ઉપર બેસી, સુંદર સ્ત્રીઓ અને દાસદાસીઓથી વીંટળાઈ, આખી રાત સજાગતા દીવાઓના અજવાળામાં વાર્તા, વૃત્ય,

૧ જતાર, નજર વગેરે લાગી હોય તે માટે

૨ સોત્ર, દત્તી, સરસવ વગેરે માનવિક વસ્તુઓ સવારના પદોરમા જોવી સ્પર્શવી વગેરે

૩ રાત્રે કુસ્વપ્નાદિ આવ્યા હોય તથા સવારમા ઉઠતા અપશુકન થયા હોય, તેમનું નિચારણ

ગીત તથા વીણા, તૂર્વા, તન, તાન, ધનમ ગ, પદુપદ્મ વગેરે નાજી ગોના જોગરોરથી તથા કુશળતાપૂર્વક કરાતા મધુર અવાજો વચ્ચે, તેઓ ઉત્તમ માનુસી કામભોગો ભોગનતા વિહરે છે [૫૫]

તેઓ એક જાણુને હુકમ કરે તેટલામા તેા ચાગ પાય માણુમેા વગર કહે દોડી આવે છે અને કહેવા લાગે કે, 'હે દેવાને પ્રિય' કહેા અમે શુ કરીએ ?

તેમને દેખીને અનાય પુરુષો ચિતવે છે 'અરે' આ માણુસ દેવ છે તને દેવો પણ પૂજે છે તે દેવાને પણ જિવાડનારો છે અને ખીજા પણ 'દેનાય તેને આધારે જીવે છે' પરંતુ તેમને દેખીને આય પુરુષો ચિતવે છે 'આ અતિગય દૂર મોંમા પ્રવૃત થયેનો મૂઢ અસખ્ય પાપકર્મોને બાધી ગયો છે તે જરૂર દક્ષિણાપનમા કૃષ્ણપક્ષમા મરશે તથા નગે જશે પત્રીના જન્મમા પણ તેને જ્ઞાન દુર્લભ થશે' [૫૬]

જ્ઞાન જિજ્ઞુ દેનાય મૂઢગ્યો તથા કેટનાય વૃષ્ટ્યાતુર સસારીઓ એ મુખો અને એ અશ્વર્થની કામના કર્યા કરે છે પરંતુ એ અધર્મરથાન અનાન છે અશુદ્ધ છે, હમેશા અપૂર્ણ ગેનારુ છે અન્યાયો ઉપર પ્રતિબલ થયેનુ છે સયમગણિત છે, મોક્ષમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે, સર્વ દુ ખોનો ક્ષય ગવાના નાગથી વિરુદ્ધ છે અત્યંત મિથ્યા છે, તથા અયોગ્ય છે [૫૭]

* * *

હવે હુ ધર્મરૂપી દ્વિતીય ગ્થાનનુ વિવરણ કરુ છુ તે સામગ્રો

આ જગતમા સર્વત્ર દેનાય મનુષ્યો પોતપોતાના મો અનુસાર વિવિધ ક્રોમા વિવિધ અશ્વર્થ સક્લિત જન્મ્યા હોય છે તેમને નાના મોટા ઘર તથા મતંગ, અને થોડા અથવા વધારે નાકગ્યાગ હોય છે તેવી રિયતિમા જન્મ પામીને પણ કટનાક તે બધા પનાથોને દુ ખરૂપ જોઈ, સાચી તથા કાયમની શાંતિ પ્રાપ્ત ગ્વાન અથે બિશ્વાયર્થો મદણ કરે છે સહુડુ પામેથી મહાપુરુષોએ મડેનો ધમ જાણી, તેમા પ્રયત્ન પૂર્વક પ્રવૃત થાય છે અને સર્વ પાપરથાનોથી નિવૃત્ત થઈ, તથા સર્વ શુભ સાધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી, સ પૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે (મધ ખ. ૨, અધ્ય. ૧, ૩૫થી ૫૮ સુ ત્યા) [૫૮]

છે. તેમનો નાનો સરખો અપરાધ થતાં તેઓ તેમને જાને કારમી^૧ શિક્ષા કરે છે, તથા બચકર કમોતે મરાવી નાખે છે. [૬૩]

તે જ પ્રમાણે પોતાનો આંતરિક પરિવાર જેવો કે, માતાપિતા, બાઈબહેન, બાપા, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ વગેરે—તેમનો પણ થોડો ઘણો અપરાધ થતાં તે જાને કઠોર શિક્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે તેઓ બધાંને દુખ, શોક અને પરિતાપ આપે છે (વગેરે બધું ૧૮ પ્રમાણે). તથા તેમ કરતાં જીવનભર જગા પણ વિરમતા નથી. [૬૪]

આ પ્રમાણે, ત્રી વગેરે કામભોગોમાં આસક્ત તથા મૂર્છિત એવા તે લોકો થોડો અથવા વધુ સમય તે કામભોગો ભોગવી, અનેક વેરબધનો અને પાપકર્મો ભોગાં કરી, આયુષ્ય પૂરું થયે, પથ્થર કે લોહાનો ગોળો જેમ પાણીને તળિયે જઈને ભેમે, તેમ પૃથ્વીતળ વટાવી, નીચે આવેલાં નરકને તળિયે જઈને ભેસે છે. [૬૫] તે નગ્કો અધકાર, રુધિર, પરુ વગેરેથી ભરેલા, ગદા, અસહ્ય દુર્મધવાળા તથા દુખે તરી શકાય તેવાં અશુભ અને બચકર હોય છે. [૬૬] ત્યાં તેમને જિંદગી, સ્મૃતિ, ગતિ, ધૃતિ કે મતિથી ગહિન થઈ, અપાર વેદનાઓ સતત ભોગવવી પડે છે. [૬૭] પર્વત ઉપગ્રન્થ ઝાઝ કાપી નાખતા જેમ નીચે ખાઈમાં ગળડી પડે, તેમ તેઓ એક ચોનિમાંથી બીજી ચોનિમાં, અને એક નરકમાંથી બીજા નરકમાં લાખા કાળ મુઠી અપાડ દુખ ભોગવતા બટકયા કરે છે. અને ત્યાંથી છૂટીને પણ તેઓ ઝટ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. [૬૮]

*

*

*

હાગેના હોય છે તેઓ સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાન મર્દન ગ્રંથ વિલેપન માલ્ય, અનગ્રા તથા ગળદ સ્પર્શ, રૂપ રસ અને ગ્રંથ વગેરે વિષયોમાં કસ્યા ગહે છે તેઓ સર્વ પ્રકારનાં વાનવાહન^૧ તથા શયનઆસન વગેરે સુખસામગ્રીઓ ભોગવવા-વધારવામાંથી પરવાસ્તા નથી તેઓને જીવન ભગ ખરીદવા વેચવામાંથી, માસો-અરધો માસો કરી તોનવામાંથી કે રૂપિયા વગેરેના વેપાર ગ્રંથમાંથી કુસદ્દ હોતી નથી તેઓ જીવનભર આદી સોનું ધન ધાન્ય મશ્તિ મોતી શખશિત, પરવાગા વગેરેનો મોહ છોડતા નથી તેઓ જીવનભર સર્વ પ્રકારનાં મોટા તોનગાટના વાપરવાથી અટકતા નથી આમ તેઓ જીવનભર સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ અને હિંસાઓથી સર્વ પ્રકારના કળવા કળવનાથી નધના-રધાવવાથી ખાડવા-કુટાનવાથી તર્જન-તાડનથી તથા બીજાં વધન-ધનાદિ કનેશ આપનાથી વિરત થતા નથી તેઓ જીવનભર બીજા પશુ જે કાઈતેના પ્રકારના દોષયુક્ત જ્ઞાનનું આપરણ કરનારા તથા અનાયો વડે સેવાતા કર્મો છે તેઓમાંથી વિગત થતા નથી [૬૦]

આમ પોતાના સુખ માટે જ જીવન જીવતા તેઓ વિનાશાચ્છુ ચોખ્ખા દાળ તલ મગ વગેરે વનસ્પતિપ્રાણીની^૨ તથા તેજ પ્રમાણે પખી પશુ કે બીજા પેટે ચાતતા પ્રાણીઓની^૩ હિંસા કરે છે

પોતાનો માલ્ય પરિવાર જેવો કે નોકરચાકર દાસગી ખડૂત^૪ કે આશ્રિતો વગેરે—તેના પ્રત્યે તેઓ અત્યંત ક્રૂર તથા કઠોરપણે વર્તે

૧ મૂળમાં તેમના નામ આ પ્રમાણ છે ગાલા તથ ગાગ અર્થે ડોળી જે પોડાની ગાગ પાલખી વગેરે

૨ મૂળમાં કલમ (ચોખ્ખા) મચ્છર તથા મગ અર્થે વલ કનથી ચોખ્ખા કાના ચણા—આટલા નામ છે પોતાના જીવન જે કાઈક અર્થે સિદ્ધ કરતા હોત તે તે તે બધું ખાઈને કરેલી તેમની હિંસા સાર્થક થાત અર્થે અભિપ્રાય છે

૩ મૂળમાં પખીઓ માટે તેવર બનક લવક કમુતર અને કપિજલના નામો છે પશુઓ માટે મૂગ પાડો અને જૂડના નામો છે જેટ અલગ રા માટે માહાપિ કાચળા અને સાપ વગેરે—એ લા નામો છે

૪ મૂળ સાગે જે નાર

છે. તેમનો નાનો સરખો અપરાધ થતાં તેઓ તેમને જાને કારમી^૧ શિક્ષા કરે છે, તથા બચાવ કરે કમોતે મરાવી નાખે છે. [૬૩]

તે જ પ્રમાણે પોતાનો આંતરિક પરિવાર જેવો કે, માતાપિતા, બાળપિંડેન, બાપાં, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ વગેરે — તેમનો પણ થોડો ધણો અપરાધ થતાં તે જાતે કઠોર શિક્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે તેઓ બધાંને દુખ, શોક અને પરિતાપ આપે છે (વગેરે બધું ૧૮ પ્રમાણે). તથા તેમ કરતાં જીવનબર જરા પણ વિરમતા નથી. [૬૪]

આ પ્રમાણે, સ્ત્રી વગેરે કામભોગોમાં આસક્ત તથા મૂર્છિત એવા તે લોકો થોડો અથવા વધુ સમય તે કામભોગો ભોગવી, અનેક વેરબધનો અને પાપકર્મો ભોગાં કરી, આયુષ્ય પૂરું થયે, પથ્થર કે લોહાનો ગોળો જેમ પાણીને તળિયે જઈને જેમે, તેમ પૃથ્વીતળ વટાવી, નીચે આવેલાં નરકને તળિયે જઈને જેસે છે. [૬૫] તે નગકો અધકાર, રુધિર, પરુ વગેરેથી ભરેલાં, ગદાં, અસંખ્ય દુર્ગંધવાળાં તથા દુખે તરી શકાય તેવાં અશુભ અને બચાવ હોય છે. [૬૬] ત્યાં તેમને ભંધ, સ્મૃતિ, રતિ, ધૃતિ કે મતિથી ગહિત થઈ, અપાર વેદનાઓ સતત ભોગવવી પડે છે. [૬૭] પર્વત ઉપરનું ઝાડ કાપી નાખતાં જેમ નીચે ખાઈમાં ગળડી પડે, તેમ તેઓ એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં, અને એક નરકમાંથી બીજા નરકમાં લાંબા કાળ સુધી અપાર દુઃખ ભોગવતા બટકયા કરે છે. અને ત્યાંથી છૂટીને પણ તેઓ ઝટ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. [૬૮]

*

*

*

*

૧ મળમા તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે વર્ણવ્યા છે. દંડ કરવો, લાળ ફાંપાડાવી ન ખાવવા, તિરસ્કાર કરવો, માર મારવો, બાધી રાખવા, હેડબેડીમાં નાખવા, હાથપગ હેઠાવી નાખવા, લિંગ વગેરે અંગો કપાવી નાખવા, પડખાં ભંગાવી નાખવા, આંખો ફેડી નાખવી, દાંત તોડી પાડવા, નાગા કરવા, જીભ ખેંચી કાઢવી, જિહ્વા લટકાવવા, જમીન ઉપર ઘસડાવવા, ધૂમાવવા, શૂળીએ ચડાવવા, લાલા મારવા, ધા ઉપર ખારો છાંટવો, વાદળ સાછળ બાધી ખેંચાવવા, સિંહને કે બળદને પૂછડે બંધાવવા, બળતા અગ્નિમાં નાખવા, કાગડા ગીધ પાસે કડાવી નાખાવવા, બુખે તરસે મારવ, સ્વનકેદ કરવી, ચાળખા મરાવવા વગેરે.

[દવે ધર્મકાંક્ષી બ્રીજી સ્થાન ફરી ટૂંકમાં કહે છે]

અહીં જગતમા કેટલાક લોકો મોટી છપ્પાઓ, આગંબો તથા પગિમદ વિનાના, અનોધાર્મિક, ધર્મિષ્ઠ તથા ધર્મપૂર્વક આજીવિકા ચલાવનારા હોય છે. તેઓ જ્ઞાનને આવગણુ કરનારા, બ્રીજને પગિનાથ આપનારા તથા બંધનનાં કાગળોડપ સર્વ પ્રકારની દિસા વગેરે પાપખોઈથી જીવનભર વિગ્ન થયેલા હોય છે [૬૯] ધર્મો ત્યાગ કરી આવી નીકળેલા તે બગવત સાધુઓ આનવામાં બોલવામાં વગેરેમા સાવધાનીથી તથા કોઈ પ્રાણીને કંપેશ ન થાય તેવી રીતે વર્તન કરનારા હોય છે. તેઓ ક્રોધ, માન, માયા અને મોહ વિનાના, શાંત, મોહગદિત, અચિરહિત, રોહગદિત તથા અમૃચિત હોય છે. તેઓ કાસાના વાસણની પેઠે નિર્વેષ, શખની પેઠે નિર્મલ, જીવની પેરે સર્વત્ર ગમન કરનારા, આગ શની પેરે અવનબન વિનાના, વાયુની પેઠે બંધન વિનાના, દારૂગદિતના પાણીની પેરે નિર્મળ હરખવાળા, કમળના પાનની પેઠે નિર્વેષ, માથાની માફક દિવ્યોત્તુ ગદાણુ કરનારા, પંખાની માફક છૂટા, ગેડાના શીંગડાની પેઠે એકાકી, બાગડપસીનીર પેઠે સંતોષમન, હાથીની માફક સકિતશાળી, બગની માફક બળવાન, સિંહની પેઠે દુર્ધર્મ, મહા પર્વતની પેઠે નિષ્કપ, સાગર જેવા ગભીર અદ્ર જેવી સૌમ્ય ક્રાંતિશાળી, સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, કચનની પેઠે દેહીધ્મમાન, પૃથ્વીની પેઠે સર્વ રપસો સહન કરનારા, તથા ઘી હોગેતા અગ્નિની પેઠે તપના તેજથી જાલન હોય છે [૭૦]

આ બગવતોને પશુ, પંખી, નિવાસસ્થાન કે વસ્ત્રાદિ સાધનસામગ્રી — એ ચાર પ્રકારના અતગરોગાથી ૩ એકે પ્રકારનો અતરાય પોતાને

૧ કાસાના વાસણને પામી શિદ્ધિ નથી

૨ આ પદ્ધતિ એ ડોક અને ત્રણ પગ હોય છે, એમ કહેવાય છે તે જો સહેજ પણ પ્રમદ કરે, તો અવગચ મરી જાય કારણ કે, પોતાને જ બે મુખ છે એમ બૂલી જઈ, જો બને મુખ એક બીજાના મોતું જૂટાવવા પ્રયત્ન કરે, તો તે નારા પામ અથવા તેને જે શરીર વચ્ચે ત્રણ પગ જેવું થયું, એટલે ચાલવામાં સહેજ ગેટાગેટા કરે, તો ગળડી પડી નારા પામે

૩ અનુદન પ્રતિદૂષ દ્રવ્ય (સચિત સ્ત્રી ઇંડો, અને અચિત આભૂષણ ઇંડો) સબધી, ક્ષેત્ર સબધી, કાગ સબધી, અને (ક્રોધ, માન રાગ આદિ) બાવ સબધી, — એવા ચાર પ્રતિબંધ પણ જણાવાય છે

જે દિશામાં જવું હોય ત્યાં જવામાં બાધા કરતો નથી તેઓ નિર્મળ, અહકારગ્રસ્ત તથા અન્ય પરિગ્રહવાળા હોઈ, સયમ અને તપથી આત્માને વાસિત કરતા ગમે તે દિશામાં વિચરે છે [૭૧]

તે બગવતો દક્ષ સયમના નિર્વાહ માટે આવશ્યક હોય તે પ્રમાણે, ચાર ટક છોડીને, છ ટક છોડીને, આઠ ટક છોડીને, દશ ટક છોડીને, એમ છ મહિના સુધીને આત્મ જીવે પણ — ખાય છે અને તે પણ નિર્દોષ અન્ન વિધિપુર સ્વ, બિદ્યાથી મેળવીને જ ખાય છે. ^૧ તેઓ ગિર આસને બેસી ધ્યાન ધરે છ, બિશુની પ્રતિમાઓ રૂપી બારે તપ ^૨ આચરે છે તેઓ સ્વાભેસનામાં ^૩ પણ નિયમવાળા હોય છ તેઓને શરીરની મમતા હોતી નથી, તથા તેઓ કેશ દાઢી મૂછ ગ્રામ નખ વગેરેના તેમજ શરીરના તમામ સંગ્રામેથી રહિત થઈને વિચરે છે તેઓ વસ્ત્ર પણ પહેરતા નથી, ખણજ ખણતા નથી, કં ધૂકતા નથી [૭૨]

આ પ્રકારની નિર્દોષ તથા પુરુષાર્થયુક્ત ચર્ચા પ્રમાણ આત્મા આનતા બહુ જોઈ સુધી શ્રમણપણ પાળીને જ્યારે શરીર રોગ તથા વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે વિવિધ સંકટોથી ઘેરાઈ જાય, ત્યારે અથવા એમ ને એમ પણ તેઓ ખાવાપીવાનું જાડી કે જે કે તથા જેને માટે પોતે નમાવસ્થા સ્વીકારી હતી, મુજબ કરાવ્યું હતું આન તથા દત્તપ્રદાનનું ત્યાગ્યું હતું, છત્ર તથા પગરખા ત્યાગ્યા હતા, ભૂમિશય્યા કે પાટિયા ઉપર પડી રહેવાનું કપૂલ ક્યું હતું, વાળ ચૂટાવ્યા હતા, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું હતું, પારકાને ઘેર બિદ્યા માગી હતી, અને તે પણ મળે કે ન મળે તેની દગ્ગર કરી નહોતી માનાપમાન, અવહેના, નિંદા, અવસા, તિરસ્કાર, તર્જન તથા તાડન સહન કર્યા હતા, તથા વિવિધ અનુકૂળપ્રતિકૂળ ઉદ્વિગ્નપણી સહન કર્યા હતા — તે વસ્તુને ચિત્તમાં આરાધે છે ત્યાર બાદ જ્યારે તેમના છેવટના શ્વાસોન્ધ્વાસ આનતા હોય છે, ત્યારે તેઓ અનંત, સર્વોત્તમ વ્યાધાતગ્રસ્ત, આવરણ વિનાનું, સંપૂર્ણ તથા પગિપૂર્ણ

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

૩ જુઓ પાન ૧૬૮ ઉપરની નોંધ

એવું ઉત્તમ 'કેવળ' જ્ઞાન-ર્જન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ, પરિનિર્વાણ પામે છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત નાવે છે [૭૩]

કેટલાક ભગવંતોનું એ એક જ છેલ્લું ગરીબ હોય કે જ્યારે, બીજા કેટલાક પૂર્વકર્મોને લીધે દિન રક્ષિ, દુનિ, રૂપ, રણ, ગંધ, સ્પર્શ, દેહ આકૃતિ, તેજ, પ્રકાશ પરાક્રમ, યશ બળ પ્રભાવ તથા સુખનાગી દેવગતિ પામે કે તે ગતિ અને ગિચ્છિતિ કલ્યાણયુક્ત હોય કે ભવિષ્યમા પણ તેઓ ભદ્ર અવસ્થાને જ પામવાના હોય છે

આ ધ્યાન આર્થ છે, શુદ્ધ છે તથા સર્વ દુઃખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે [૭૪]

*

*

*

[હવે મિત્ર નામના તૃતીય ધ્યાનનું નર્ણન કહે છે]

અહીં કેટલાક વોડો અપ એવા ધર્મના આરભ તથા પરિગ્રહવાળા ધર્મિષ્ઠ તથા ધર્મપૂર્વક આજીવિકા ચલાવનારા હોય છે તેઓ સુશીન મુનતી તથા સહેનાઈથી પ્રસન્ન કરી શકાય તેવા સન્નમન હોય છે તેઓ અમુક પ્રકારની હિસાથી વિરત થયા હોય છે, પણ અમુક પ્રકારની હિસાથી જન્મભ્રમ વિરત થયા હોતા નથી તે જ પ્રમાણે તેઓ તેવા બીજા પણ જે કોઈ દોષયુક્ત મોં છે, તેઓમાના કેટલાકથી વિરત થયેના હોય છે અને કેટલાકથી વિરત થયેલા હોતા નથી [૭૫]

જેમકે, કેટલાક શ્રમણોપાસકો^૧ જીવ અને અજીવ તત્ત્વો સમઘી સમજવાળા હોય છે, પાપ અને પુણ્યનો ભેદ જાણતા હોય છે કર્મો કેમ કરીને આત્મામાં દાખન થાય છે (આસન), અને તેમને કેમ કરીને આવતા રોકી શકાય (અવર), તેમના રૂણ કેવા હોય છે, તેમનો કેમ કરીને નાશ કરી શકાય (નિર્જરા) ક્રિયા કોને કહેવાય, તેનું અધિકરણ શું છે, બંધ કોને કહેવાય, તથા મોક્ષ કોને કહેવાય—એ બધું જાણના હોય છે બીજા કોઈની મદદ ન લેવા છતાં પણ દેવ અસુગ રાક્ષસ કે કિનર વગેરે પણ તેમને તે સિદ્ધાંતમાથી ચર્ચિત કરી શક્તા નથી તેમને

૧ એટલે કે શ્રમણોના ઉપાસકો જેઓ મહત્ત્વ સાર ત્યાગીને અમલ થયા તેવાર નથી પરંતુ પોતાનાથી જને તેટલા શ્રમણોના મનો પાળે છે તેવા મદરથો

જૈન સિદ્ધાંતમાં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિન્તિસા^૧ રહ્યાં હોતા નથી. તેઓએ જૈન સિદ્ધાંતનો અર્થ જાણીપૂછીને નિશ્ચિત કરેલો હોય છે. તેમને તે સિદ્ધાંતમાં, હાડડા અને મળળ જેવો પ્રેમ અને અનુરાગ હોય છે. તેમને ખાતરી હોય છે કે, ‘આ જૈન સિદ્ધાંત જ અર્થ તથા પરમાર્થરૂપ છે, અને ખીજા બધા અનર્થરૂપ છે.’ તેમના ઘરના આગળા હમેશાં ઊંચા રાખેલા હોય છે. તેમનાં ડામડ હંમેશાં અભ્યાગતો માટે ખુલ્લાં હોય છે. પારકાના ઘરમાં કે અંત પુરમાં પેસવાની તેઓમાં ઝામના હોતી નથી. તેઓ ચૌદશ, આઠમ, અમાવાસ્યા તથા પૂનમ ઉપર પગિધૂર્ણ પોષધન^૨ વિધિસર પાજે છે. નિર્ઘ્રાંથ શ્રમણોને તેઓ નિર્દોષ અને સ્વીકારવા યોગ્ય ખાન-પાન, મેવો-મુખવાસ, વસ્ત્ર-પાત્ર, ઠંજળા, રજોપાણ, એસડવેસડ, મેસવા-સૂવાનાં પાટિયાં, શય્યા અને રહેઠાણ વગેરે પૂરા પાડે છે. આમ, તેઓ ઘણાં શીક્ષવત^૩, ગુણવત^૪, વિરમણવત^૫, અત્યાખ્યાનવત^૬, પોષધોપવાસ વગેરે તપઃકર્મો દ્વારા આત્માને વાસિત કરતા વિહરે છે [૭૬]

૧ મનનાં કામાડોળ ક્રિયતિ તે શંકા, ધરીકમા એક માન્યતા ધારણ કે વી અને ધરીકમા ખીજા ધારણ કરવી તે બક્ષા, અને વ્રત નિયમનું ફળ મળશે કે નહીં એવો સંશય તે વિચિન્તિસા

૨ એ વ્રતન ક્રિયસે શ્રાવક ઉપવાસ કરે છે, સ્નાનવિલેપન વગેરે શારીરિક મરકારોનો ત્યાગ કરે છે, નાભ કે કાંઠની પથારીએ રહીને તથા વીરાસન વગેરે આસને બેસી ધર્મનું ચિંતન કરે છે, અને નિઘ્રાંથ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે મૂળ, ઉપવનથ (ઉપનવસ)। તેમા ઉપાસના અને ઉપવાસનો ભાવ સ્પષ્ટ છે એટલા વખત પ્રસ્તો તે માણુવન તથા તેના વ્રતો પાજે છે

૩ એટલે કે, સ્થૂલ દ્વિસા, સ્થૂલ અસાથ, સ્થૂલ ચોર્ય, સ્થૂલ આત્મકથર્થ અને સ્થૂલ અપરિગ્રહનો ત્યાગ

૪ એમ્ને કે નીચેના ગણ દરેક ક્રિયામા અમુક જ પ્રદેશ સુધી જવાના નિયમરૂપી દિગ્મત, ઉપભોગ પરિભોગ (ની વસ્તુઓની સખ્યા પ્રકાર વગેરે) પરિમાણ (નક્કી તથા સક્રિય કરવારૂપી) વ્રત, તથા કોઈનું અશુભ તાકતું, ખીજાને દ્વિસામા ઉતારવા, અથવા દ્વિસાયુક્ત દ્રવ્યોનો વેપાર ત્યાગવારૂપી અનર્થદંડત્યાગવ્રત

૫ એટલે કે, અમુક ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિથી વિરમવાનું વ્રત

૬ એટલે કે, અમુક ભતના ત્યાગનો નિયમ

આ પ્રમાણે ચર્ચા પ્રમાણે લાગે. વખત અનુસરતા અનુસરતા ત્યારે તે અમણે પાસડનું રાગી રાગ, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે વિવિધ સકરોચી ઘેરાઈ નય છે, ત્યારે અચરા એમ ને એમ પણ તે ખાનાપીવાનું છેડી ને છે તથા પોતે કરેલા પાપકર્મોનું ગુરુને નિવેદિત કરી, તેમનું પ્રાપ્તિત સ્વીકારી સનાધિયુક્ત થાય છે, તથા આયુષ્ય પૂરું થયે મરણ પામી, મહાસદ્ધિવાળા તથા મહાશુભિનાળા દેવગોડામાના કોઈ એક દેવગોડામા જન્મ પામે છે.

આ ધ્યાન આર્ય છે, શુદ્ધ છે, સશુદ્ધ છે તથા સર્વ કુ ખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે [૭૭]

આમ મિશ્ર નામના ત્રીજા ધ્યાનનું વિવરણ થયું

*

*

*

જે મનુષ્ય પાપથી વિરત નથી થતો, તે બાળક જેવો મૂઠ્ઠા છે અને જે થાય છે, તે પડિત છે જે અમુક બામતમા થાય છે અને અમુક મામતમા નથી થતો, તે બામ તથા પડિત બને છે.

જે ધ્યાનમા બની બામતોને વિષે અવિરતિ છે, તે સ્થાન હિસાબ છે તથા ત્યાગવા બાધક છે અને જે ધ્યાનમા બધી મામતોમા વિરતિ છે, તે સ્થાન અહિસાનું છે તથા સ્વીકારવા યોગ્ય છે તથા બધા અમુક બામતોમા વિરતિ અને અમુક બામતોમા અવિરતિ બને છે, તે સ્થાન હિસા અહિસા બનેનું છે (છતાં) તે આર્ય છે, સશુદ્ધ છે તથા સર્વકુ ખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે [૭૮]

૪

ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી અને વિનયવાદી એમ જુદા જુદા વાદીઓની સંખ્યા ૩૬૩ કહેવાય છે બધા લોકોને તેઓ પરિનિર્વાણ અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપતા વિચરે છે [૭૯] તેઓ પોતપોતાની પ્રજા છદ શીન

૧ આ પ્રમાણે કાળ ઉત્તર કે ઉત્તર (વિદ્યો)ને કારણે સંયમધર્મ પાળવો અશક્ય થઈ જાય, ત્યારે અચરા એમ ને એમ પણ અન્નપાનનો ત્યાગ કરી મૃત્યુ પર્વ ત રજતિ અને સનાધિયુક્ત રહેવું તેને 'માતૃલુપ્તિક સ લેખના' કહે છે.

દષ્ટિ, ડુચિ, પ્રવૃત્તિ અને સકંપ અનુસાર જુના જુદા ધર્મમાર્ગો સ્થાપીને તેમનો પ્રચાર કરે છે

એક વખત તે બધા વાદીઓ એક મોટું કુડાળું વળીને એક ટેકાણે બેસી હતા તે વખતે એક માણસ બળતા અગારાથી ભરેલી એક લોઢાની કઢાઈ પૂરેપૂરી ભરીને, લોઢાની સાડસી વડે પકડી, જગ તે બધા બેસી હતા ત્યાં આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો 'હે મતવાદીઓ' તમે બધા પોતપોતાના ધર્મમાર્ગોના સંસ્થાપકો છો, અને પરિનિર્વાણ તથા મોક્ષનો ઉપદેશ આપતા વિચરો છો તમે આ બળતા અગારાથી ભરેલી કઢાઈ એક મુહૂર્ત સુધી ખુલા હાથમા પકડી રાખો.'

આમ કહી, તે માણસ તે બળતા અગારાથી ભરેલી કઢાઈ ફરેડના હાથમા મકવા ગયો પરંતુ તેઓ પોતપોતાના હાથ પાછા ખેંચી લેવા લાગ્યા એટલે તે માણસે તેમને પૂછ્યું. "હે ધર્મસંસ્થાપકો' તમે તમાગ હાથ પાછા કેમ ખેંચી લો છો? હાથ ન દાઝે તે માટે? અને દાઝે તો શું થઈ જાય? દુઃખ? દુઃખ થાય તે માટે તમે તમારા હાથ પાછા ખેંચી લો છો એમ ને?

'તો એ જ ગજ અને માપથી બીજાઓની જામતમા પણ વિચાર કરવો, એ જ ધર્મવિચાર કહી શકાય કે નહિ? જસ, ત્યારે આપણને હવે માપવાનો ગજ, પ્રમાણ અને ધર્મવિચાર મળી ગયા.' એટલે જે શ્રમણબ્રાહ્મણો એમ કહે છે તથા ઉપદેશો છે કે, બધા ભૂત પ્રાણીને મારના જોઈએ તેમની પાસે બળાતકારે કામ કરાવવું જોઈએ કે તેમને રિખાવવા જોઈએ, તે બધા ભવિષ્યમા પણ એ જ રીતે છેદમેદ તથા જન્મ જરા મરણ પામશે અને અનેક યોનિઓમા ભટકતા ભટકતા ભવપ્રચયના કકળાટ બોગવશે [૮૦] તેમને માતૃમરણ પિતૃમરણ, આતૃમરણ તથા એ જ પ્રમાણે બાપો, પુત્ર, પુત્રી તથા પુત્રવધૂના મરણનું દુઃખ બોગવવું પડશે તથા દારિદ્ર્ય, દૌર્ભાગ, અગ્રિયપ્રાપ્તિ અને પ્રિયવિયોગ વગેરે બે પ્રકારના દુઃખઋર્મનસ્ય બોગવવા પડશે તેમને સિદ્ધિ કે મોક્ષ પ્રાપ્ત થવા અશક્ય થશે, તથા તેઓ સર્વદુઃખોનો અંત લાવી શકશે નહીં [૮૧]

“પરંતુ જે શ્રમણબ્રાહ્મણો અહિં સાધર્મ ઉપદેશે જે, તેઓ આ બધા કુખો નહીં પામે તથા તેઓ સિદ્ધિ અને બોધ પામી, સર્વ કુખોનો અંત લાવી શકશે ” [૮૨]

પ્રથમના બાર ક્રિયાસ્થાનોમા વર્તનારા જીવોને સિદ્ધિ, જુદી અને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે [૮૩]

પરંતુ તેરમું ક્રિયાસ્થાન મેવનારા સિદ્ધિ, જુદી અને મુક્તિ પામી, સર્વ કુખોનો અંત લાવી શકે છે [૮૪]

તેથી આત્માને ઇચ્છનારા, આત્માનું કલ્યાણ ઈચ્છામા તત્પર, આત્મા ઉપર અનુકંપાવાળા, તથા આત્માને આ કારાગૃહમાથી હોડાવવા પરાક્રમ અને પ્રજ્ઞા કરનારા મનુષ્યો પોતાના આત્માને એ માર ક્રિયાસ્થાનોમાથી બચાવે [૮૫]

આમ કહી શ્રીસુધર્મજીવામી યોગ્યા

ટિપ્પણી

ટિપ્પણ નં° ૧: મૂળમાં તે મેલી વિદ્યાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે પૃથ્વી ઉપરના કપદનો, વાદરાનું હસવું વગેરે વિચિત્ર કલ્પાતો, સ્વપ્નો, અતરિક્ષમાં બનતા બનાવો, સરીરના અંગોનું ફરકવું, કાગડા વગેરેનું બોલવું, રાખ ચક્ર વગેરે લક્ષણો તથા તલ મસા વગેરે ચિહ્નો છં ઉપરથી ભવિષ્ય ભાખવાની વિદ્યા, શ્રી, પુરુષ, ઘોડો, હાથી, ગાય, બળદ, ચેટ્ટ બકડું, ફકડો, તેતર વક્રગ (બતક ?), સાવક વગેરેના લક્ષણોની વિદ્યા, ચક્ર, ઇન્દ્ર, દડ, તલવાર, મણિ તથા રત્નના લક્ષણોની વિદ્યા, કોઈને મુખી બનાવવાની કોઈને દુખી બનાવવાની શ્રીને ગર્ભવતી બનાવવાની, કોઈને મૂઠ બનાવવાની, કોઈમાં કુવ્રત્તિ ઉત્પન્ન કરવાની, છદ્મજની તથા જુદા જુદા ધર્મોથી જુદા જુદા હોમ કરવાની વિદ્યા, વનુવિદ્યા વગેરે ક્ષત્રિય વિદ્યાઓ, ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર, બૃહસ્પતિ વગેરે ગ્રહોની ગતિ, ઉલ્કાખાત દિશાઓ સમગ્રવી હંતણ ગિયાળ વગેરે પશુઓનું દર્શન, કાળાઓનું મડળ બાધી બેડવું, ધૂળ વાળ, માસ દુધિરની વૃદ્ધિ થવી — વગેરે ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહી બતાવવાની વિદ્યા, ભય વગેરેથી કોઈને તુકસાન કરવાની અથવા તે તુકસાન પાછું ખેંચી લેવાની વૈતાળી અને અર્ધ વૈતાળી વિદ્યા, લોકોને ઠગમાં નાખવાની તાગા ઉધાડી નાખવાની, તથા ચડાળ, રાખર, દ્રવિડ, કસિ, ગોડ અને ગાધાર (લોકોની ?) વિદ્યાઓ, કોઈને નીચે પાડી નાખવાની, કોઈને બલો કરવાની, બેડવાની કોઈને સ્થિર કરી દેવાની, કોઈને ચોટાડી દેવાની, કોઈને માદો પાટવાની કે માનને સાન્ને કરવાની દુર ચાલ્યા જવાની, અતર્ધાન થવાની (અન પાછા છતા થવાની) વિદ્યાઓ.

ટિપ્પણ નં° ૨ મૂળમાં ભિક્ષુકોના નિયમો નીચે પ્રમાણે છે ગૃહસ્થે હાડલીમાથી કાઢી પોતાને માટે ખીજ વાસણમાં પીરસ્યું હોય તેમાથી જ આપેલું ખાવ, અથવા ગૃહસ્થે પોતાને માટે કાઢી લીધા બાદ વધારાનું પાણું નાખ્યું હોય, તે જ ખાવ, અથવા તે બે પ્રકારનું જ વારાફરતી લાવીને ખાવ, અથવા તદ્દન સરસ અને નીરસ એક અન્ન મેળવીને જ ખાવ, અથવા ગૃહસ્થે ખાતા વધેલું હોય તેણે જ મેળવીને ખાવ, અથવા લૂણ અન્ન મેળવીને જ ખાવ, અથવા થોડું થોડું ઘણે ઠેકાણેથી લાવીને ખાવ, અથવા એકા દ્વાયે આપેલું જ ખાવ, અથવા તદ્દન સ્વચ્છ દ્વાયે આપેલું જ ખાવ, અથવા પોતાને ભિક્ષામાં જે અન્ન મળ્યું હોય તેનાથી એકા દ્વાયે આપેલું જ ખાવ, (નિર્દોષ છે કે સદોષ) જેમ પોતે નજરે જોયેલી વસ્તુની જ ભિક્ષા લે, અથવા (સ્વાદિષ્ટ છે કે સામાન્ય એ જાણવા ખાતર) નજરે જોયા વિનાની જ વસ્તુની ભિક્ષા

લે, તે જ પ્રમાણે પૃષ્ઠીને આપેલું જ લે, અથવા પૃષ્ઠના વિના જ આપેલું લે, અથવા માગીને મેળવેલું જ ખાર, કે માન્યા વિના (બારણે જઈને જીવા રહેવા માત્રથી) મેળવેલું જ ખાય, અજ્ઞાત રહીને જ કિંદા મેળવે નજીકમાંથી જ મેળવે, અમુક સંખ્યાની વસ્તુઓ જ મેળવે, અમુક પ્રમાણમાં જ મેળવે, સ્વાદ વિનાનું જ મેળવે, કે ખરાબ સ્વાદવાળું જ મેળવે, એસામણુ જેવી વસ્તુઓ જ મેળવે, રહેવા બે મહોર વીત્યા પછી જ ખાય, દૂધ-ધી જેવા ચીજ પનથોં કે મધમાસ ન ખાય, તથા બહુ તેજ-પદાર્થો ન ખાય

દિ.૧૫૫ નં. ૩ : મિથુની બાર પ્રતિમાઓ ૧ હી એક માસ સુધી કરવાની તેમાં અન્ન અને પાણીની એક દ્રવિ લેવાની (દ્રવિ એટલે દાઢા બૃહસ્થ અન્નપાણી આપનો હોય ત્યારે તેની એક જ ખારમાં જોડતું આવે તેમજ) આ પ્રમાણે ઝીછી ત્રીછી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી પ્રતિમામાં મુદતમાં એક એક માસ ૧૧ અને દ્રવિની સંખ્યામાં ૫૪ એક એકનો વધારો થાય આઠમી પ્રતિમા માત્ર રાત્રિ અને દિવસ પાળવાની તેમાં પાણી પીધા વિના એકાત્રસ ઉપવાસ કરવાના, પારણામાં માત્ર એસામણુ પીવાનું ગામની બહાર રહેવાનું ચત્ત કે પડબે સૂવાનું અને જીભડક જેસવાનું ૮ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ છે તેમાં ઉપર જણાવ્યા ઉપરાંત જીભડક રહેવાનું અને વાકા વાકડાની પેઠે માથું કેડ અને પગ જ જમીનને અડે તેમ સૂવાનું ૧૦ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ છે તેમાં પણ ૮ મી પ્રતિમામાં જણાવેલી વસ્તુઓ ઉપરાંત જેસવામાં ગોરોહાસન અને વીરાસન અને મઠેચાઈને જેસવું — એવા ઉમેરાય ૧૧ મી પ્રતિમા એક રાત્રિ અને એક દિવસની તેમાં પાણી વિના બે ઉપવાસ (છટક) કરવાના અને ગામની બહાર દાઢા લગાવીને રહેવાનું ૧૨ મી પ્રતિમા એક રાત્રિની તેમાં ત્રણ ઉપવાસ (આઠ ટક) કરવાના નદી બોરેને માટે બેખડ ઉપર જેસવાનું, અને આખો નહિ પગપાળવાની

અધ્યયન ૩ જી

આહારવિચાર

[ધીમુધર્મસ્વામી મોદના નિર્દોષ આહાર કોને કહેવાય તે વિષે મે ભગવાન મહાવીર પાસેથી સાબરેલો ઉપદેશ હવે ઠી સંભળાવું]

કેટનાક જીવો પોતાના કર્મોથી ગેરાઈને તથા પોતાના કર્મોથી ખેંચાઈને, વિવિધ પદાર્થોની ચોનિત્વ પૃથ્વીમા વનસ્પતિરૂપે પોતપોતાના બીજ તથા ઉત્પત્તિસ્થાન પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે વનસ્પતિના બીજો ચાગ પ્રકાગ્ના હોય છે જેમકે ટોચ ઉપર થતા (તાડ, આમો ડાગર વગેરે), ટંકપી (આહુ વગેરે), પર્ણપી (શેરડી વગેરેની પિરાઈમા થતી આપો વગેરે), રકધ-ડાળી-ડપી (મોગગ વગેરેની) [૧]

તે વનસ્પતિજીવો પૃથ્વીમા વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થઈ, પૃથ્વીનો રસ ખેંચે છે તેઓ તે પૃથ્વીશરીરો ઉપરાત મીઠા પણ પાણી, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિશરીરોનું ભક્ષણ કરે છે. આમ તેઓ અનેક સ્થાવર જંગમ પ્રાણીના શરીરોને પ્રાણુરહિત કરી તેમનો નિનાશ કરે છે પછી પોતે પૂર્વે ભક્ષણ કરેલા તેમ જ અત્યારે પણ તવચાથી ભક્ષણ કરતા તે શરીરોને તેઓ પચાવી, પોતારૂપ કરી દે છે આમ તે વૃક્ષો પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થઈ, પૃથ્વીને આધારે રહે છે તથા વધે છે તે વૃક્ષોના બીજ પણ (મૂળ, શાખા ડાળી પાદડા, ફૂલ વગેરે) વિવિધ વર્ષુ ગંધ રસ, સ્પર્શ તથા આકૃતિવાળા અને વિવિધ પ્રકાગ્ના શારીરિક પગનાણાઓના ખનેના અંગો હોય છે તે મધા (પણ) સ્વતંત્ર જીવો છે અને પોત પોતાના કર્મોને કારણે તે રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે જેમ (ભગવાન તીર્થંકરે) અમને કહ્યું છે [૨]

કેટનાક વનસ્પતિજીવો ઉપર જણાવેલા પૃથ્વીયોનીય વૃક્ષોમા વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનો રસ ચૂંમી નથા બીજ પણ પાણી તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિશરીરોનું ભક્ષણ કરી તેમને આધારે રહે છે તથા વધે છે [૩]

‘તે જ પ્રમાણે કેટલાક વનસ્પતિજીવો ને વૃક્ષોનીય વૃક્ષોમા વૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનો રસ ચૂસી^૧ . . તેમને આધારે ગંધે છે તથા વહે છે [૪]

વળી કેટલાક જીવો તે વૃક્ષોનીય વૃક્ષોમા મૂળરૂપે, કદરૂપે, યાગરૂપે ત્વચારૂપે, ઝાગીરૂપે, કુપળરૂપે, પાદઝારૂપે, ફળરૂપે તથા ખીજરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેમનો ગ્મી ચૂસી . . તેમને આધારે રહે છે તથા વધે છે^૨ [૫]

કેટલાક જીવો વૃક્ષોમા વૃક્ષવક્ષી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ગામતમા પણ ઉપર પ્રમાણે ચારે આનાપકો ઘટાવી લેવા. તથા તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીમા થતા તૃણો, ઔપધિઓ અને હરિયાળી માટે પણ ચારે આનાપકો સમજવા [૬-૧૫]

તે જ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થતા આય, વાય, કાય, કૂહણુ કદુક, ઉન્વેહણિય, નિન્વેહણિય સમ્રઘ, છતગ તથા વાસાણિય વગેરે^૩ તૃણો વિષે સમજવું પરંતુ (તે તૃણોમાથી ખીજ આય, વાય, કાય વગેરે ઉત્પન્ન થતા નથી માટે^૪) તેમની ગામતમા પહેલો જ આનાપક ઘટાડવો બાકીના નહીં નહિ [૧૬]

કેટલાક વનસ્પતિજીવો પૃથ્વીને બદલે પાણીમા વૃક્ષ, વૃક્ષવક્ષી તથા ઔપધિ અને હરિયાળી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તે દરેકને માટે પણ ઉપર પ્રમાણે ચારે આનાપકો સમજા લેવા [૧૭] પરંતુ, ઉદગ, અવગ, પશુગ સેવાય, ક્તણુગ લક, કસેરુગ, કચ્છભાણિય, ઉત્પન, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, સુભગ સોગધિય પુન્ડરીક, મહાપુન્ડરીક, શતપત્ર, સદસપત્ર, કહવાર, કોકનદ, અગવિદ તામરસ, ખીસ મૃણાન, પુષ્કર, પુષ્કરનચ્છી તથા ભગ વગેરે પાણીમા ઉત્પન્ન થનાર વનસ્પતિઓ એવી છે કે, તેમને ખીજ ત્રણ આનાપકો ધની શક્તા નથી [૧૮]

૧

૧ ઉપર પ્રમાણે બાકીનું ઉમેરી નેવું

૨ તુઓ પ્રકત્તુને અતે ટિપ્પણુ ન ૧

૩ ગીઝાકાર જણાવે છે કે તેમના અર્થો તેમને બ્રહ્મનારાઓ પાસેથી સમજા લેવા તુઓ પ્રકત્તુને અતે ટિપ્પણુ ન ૧નો ઉત્તરો ફકરો

૪ કો સમા મૂકેલો અર્થ ગીઝાકારનો ૩

વળી કેટલાક શ્રવેા એ ગૃહી તથા પાણીમાં ઉત્પન્ન થતી વનરપ-
તિઓમાં જંગમ પ્રાણી તરીકે રહે છે અને તેમના રસ વગેરે ખાઈને
શ્રવે છે તથા વધે છે. [૧૯-૨૦]

૨

હવે મનુષ્યો વિશે : મનુષ્યોમાં કેટલાક કર્મજૂતિમાં પેદા થનારા
હોય છે, કેટલાક અકર્મજૂતિમાં પેદા થનાર હોય છે, કેટલાક અંતર-
દીપ્તિમાં^૧ પેદા થનારા હોય છે, કેટલાક આર્ય તરીકે પેદા થનારા હોય
છે, અને કેટલાક મ્લેચ્છ તરીકે પેદા થનારા હોય છે.^૨

તેમની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે :

સ્ત્રી અને પુરુષનો, પૂર્વકર્મથી પ્રાપ્ત થયેલી યોનિમાં, સંભોગેચ્છા-
પૂર્વક સંયોગ થાય છે. ત્યાં તેઓ એક બીજાના રમેા એકઠા કરે છે.
તે રસોમા શુદ્ધ શુદ્ધ શ્રવેા ખીરપે, પુરુષપે કે નપુસકપે ગોતપોતાના
બીજ^૩ અને અવકાશ^૩ અનુસાર ઉત્પન્ન થાય છે. તે શ્રવેા પ્રથમ
માતાનું રજ, પિતાનું વીર્ય કે જાને મળીને થયેલી ગંદી વસ્તુ ખાય છે.
ત્યારબાદ ગર્ભ મોટા થતાં, માતાં જે વિવિધ રમેાવાળો આદાર ખાય
છે, તેનું સસ્ત્ર ગોતના એક ભાગ (નાળ) વાટે ખાય છે. જન્મ થયા
બાદ, તે શ્રવેા બાળક હોય છે ત્યાં સુધી માતાનું દૂધ ધાવે છે તથા ધી
માટે છે. પછી ધીમે ધીમે મોટા થઈ, ભાત, અડદ તથા બીજા રથાવર-
જંગમ પ્રાણીને ખાય છે. . . [૨૧]

તે જ પ્રમાણે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળાં જળચર પ્રાણીઓ જેવા કે, મચ્છ,
શુંશુમાર વગેરે માટે સમજવું. માત્ર, તેઓ નાનાં હોય છે ત્યાં સુધી

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૨

૨ પુરુષનું બીજ વધારે હોય, તો પુરુષ થાય, સ્ત્રીનું બીજ વધારે હોય
તો સ્ત્રી થાય અને જન્મેનું સમાન હોય તો નપુસક થાય — એ માન્યતાનો
ઉલ્લેખ છે

૩ ગર્ભસ્થાનની જમણી બાજુમા પુરુષ થાય, ડાબીમા સ્ત્રી અને મધ્યમાં
નપુસક — એ માન્યતા પ્રમાણે.

(માતાના દૂધને બંને) પાણીનો ગ્સ^૧ ખાય છે, પત્રી મોટા થયા બાદ વનસ્પતિ તથા બીજા ગ્થાવરજગમ પ્રાણો ખાય છે [૨૨]

તે જ પ્રમાણે ચાર પગવાળા, જમીન ઉપર ચાલનારા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓ જેવા કે, એક ખરીનાળાં, બે ખરીવાળા, સોનીની એરણુ જેવા પગવાળા (હાથી, ગેડો વગેરે), તથા નહોરવાળાં (સિંહ વાઘ વગેરે) પ્રાણીઓનું સમજવું. માત્ર, તેઓ નાના હોય છે ત્યાં સુધી માતાનું દૂધ પીએ છે. પત્રી મોટા થઈ, વનસ્પતિ તથા બીજા ગ્થાર જગમ પ્રાણો ખાય છે [૨૩]

તે જ પ્રમાણે પેટે ચાલનારા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા સાપ, અજગર, આશાપિંડ, મહોરગ વગેરે પ્રાણીઓનું સમજવું. તેઓમાના કેટલાક ઈંડા મૂકે છે, તથા કેટલાક મન્યાને જન્મ આપે છે. તેઓ નાના હોય ત્યાં સુધી વાયુનો આહાર કરે છે. પત્રી મોટા થઈ, વનસ્પતિ તથા બીજા રથાવગ્રાણો ખાય છે. [૨૪]

તે જ પ્રમાણે જુગ્મવડે જમીન ઉપર ચાલનારા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓ જેવા કે, ઘો, નોળિયા, શિહોળી, કાચડો, સન સગવ, ખર, ઘરોળી, વિગ્સબર, ઉંદર, કાળા, પચ્ચાઈ, મિડાલી, જોડ અને ચઉપાઈ વગેરેનું પાંચ સમજવું [૨૫]

તે જ પ્રમાણે આકાશમા બિડનારા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પખીઓ જેવા કે, ચર્મમય પાખવાળા (ચામાચીડિયા વગેરે), લોભમય પાખવાળા (સાગસ ગાજલસ, કાગડો, જગના વગેરે), પેની જેવી પાખવાળા અને વિગ્નત ગ્થેનારી પાખવાળા^૨ પખીઓનું સમજવું માત્ર તે બધેના નાના હોય છે ત્યાં સુધી માતાના શરીરનો ગ્સ^૩ ખાય છે [૨૬]

૧ મૂળ અવુન્નહા

૨ આ છેલ્લી બે જાતો આ દ્વીપમાં કે મનુષ્યલોકમાં નથી એમ દીકાકાર કહે છે

૩ મૂળમાં માળતમિનોર (મનુષ્યવન્નહ) છે દીકાકાર તેનો અર્થ ફવાળીને એમ કહે છે ૨. 'ઈંડા રોલવા માતા પાંચ પસારીને ગેરો, તે વખતે જે મરમી દેશને સાગે, તે જ અવસ્થા બચ્ચાએ ખાધી એમ કહેવાય પત્રી ઈંડા ફૂટયા બદ પચ મા આહાર લેવીવાળીને મન્યાને ચાચમા મૂકી જવડાવે છે

કેટલાક જીવો વિવિધ પ્રકારનાં ધ્યાવજ્જગમ પ્રાણીઓના ચેતન કે અચેતન શરીરોને આશ્રયે (જૂ, લીખ, માકણ, કીડ વગેરે યર્ષને) જન્મે છે ને જીવો તે વિવિધ પ્રકારના ધ્યાવજ્જગમ પ્રાણીનો ગ્રસ ખાઈને જીવે છે. [૨૭]

એ જ પ્રમાણે વિષ્ટા વગેરે ગરી ચીજોમાં તથા પ્રાણીઓની ચામડી ઉપર ઉત્પન્ન થતા (ચિમોડી વગેરે) જંતુઓનું પણ સમજવું, [૨૮-૨૯]

૩

જનતમા કેટલાક જીવો પોતાના ડર્મોને કારણે જ ગમ કે ધ્યાવર પ્રાણીઓના ચેતન કે અચેતન શરીરોમાં [પાણીરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે] તે [પાણીશરીર] વાયુ વડે ઉત્પન્ન થયું હોય છે, વાયુ વડે ગોસ્વાયુ હોય છે, તથા વાયુ નડે મચ્છાનિન થયું હોય છે.^૧ વાયુ ઉપર જળ ત્યારે તે ઉપર જળ છે, નીચે જળ ત્યારે નીચે જળ છે, તથા તીરછો જળ ત્યારે તે તીરછું જળ છે તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે ઓસ, હિમ, ધુમ્મસ, ડગ, ઝાડળ અને વગમા તે જીવો પોતે જેમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તે ધ્યાવજ્જગમ પ્રાણીઓનો ગ્રસ ખાય છે [૩૦]

વળી કેટલાક [પાણીશરીરો જીવો] ઉપગના પાણીમાં પાણી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પાણીનો ગ્રસ ખાઈને જીવે છે [૩૧]

તથા ને જ પ્રમાણે બીજા કેટલાક જીવો એ છેવટના પાણીમાં પાણી પાણી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમનો ગ્રસ ખાઈને જીવે છે. [૩૨]

તથા કેટલાક જીવો એ છેવટના પાણીશરીરોમાં જ ગમ જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પાણીનો ગ્રસ ખાઈને જીવે છે.^૨ [૩૩]

તે જ પ્રમાણે સ્થાનગ્જગમ પ્રાણીઓના ચેતન અચેતન શરીરોમાં ઉત્પન્ન થતા અગ્નિશયીગ્જગાણા જીવોનું, વાયુશરીગ્જગાણા જીવોનું અને

૧ જીવો પ્રકરણને જ તે ઉપર ન ॥

૨ જીવો પ્રકરણને જ તે ઉપર ન ૩

પૃથ્વીશરીરવાળા જીવોનું સમજી લેવું પૃથ્વીશરીરોના વિવિધ નમનાઓ તરીકે નીચેની ગાથાઓ^૧ સમજવી [૩૪-૫]

માટી, કાકડા, રેતી, પથ્થર, શિના, અને ખનીજ મીઠું,
લોહું, કપાઈ, તાણુ, મીઠું, ડાલુ, મોનું અને હીંગ ॥ ૧ ॥

દરતાળ, લિંગોફ, મનગિન, પારો, સુગ્રો, પ્રવાન,
અમરખના પડ, અમગ્ધી ગેતી અને મણિના પ્રકારો ॥ ૨ ॥

ગોમેદ, રુચક, અક, રટ્ટિક, લોહિતાક્ષ,
મરકત, મસારગદ્ય, છુગ્મોચક, ઈન્દ્રની (વગેરે) ॥ ૩ ॥

ચદન, ગેરુક, હસગર્ભ, પુનક, સૌગંધિ,
ચદ્રપ્રભ, પૈદ્યર્થ, જનકાત અને સૂર્યકાત ॥ ૪ ॥

એ બધા પ્રાણીઓ પોતે જોમા ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તે આપણે જગમ પ્રાણીઓનો રસ ખાય છે બાકીના યજુ કકડા ૩૧, ૩૨, ૩૩ અનુસાર સમજી લેવા [૩૬]

આમ વિવિધ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને વૃદ્ધિવાળા મધ્ય જૂતપ્રાણીઓ વિવિધ શરીરોમા ઉત્પન્ન થઈ, વિવિધ શરીરોનો આધાર કરે છે (અને તે પ્રાણોની સતત હિસા કર્યા જ કરે છે) આમ પોતે બાધિયા કર્મો દ્વારા પ્રેરાઈ, તે કર્મોને કારણે તથા તે કર્મો અનુસાર, તેઓ ફરી ફરી જુદી જુદી ગતિ, સ્થિતિ અને પશ્ચિર્તન પામ્યા કરે છે

એટલે, માત્ર આહારની બાબતમા જ આટલું મધ્ય મર્મબંધન જાણીને, આહાર ની બાબતમા સાવધાન થાઓ અને પોતાના કંપ્તાણમા તત્પર રહી, સમ્યક્ પ્રવૃત્તિનાળા બની, હમેશા (એ કર્મચક્રમાથી મુક્તિ મેળવવા માટે) પુરુષાર્થ કરો [૩૭]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી યોગ્યા

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં ૧ : પડિત સુખવાવજી આ વૃક્ષશ્રેણી વિષે આ પ્રમાણે ખુલાસો જણાવે છે : “જે એક વૃક્ષ દેખાય કે મનાય છે, તે વસ્તુત મનુષ્યશરીરની પેઠે એક શરીર નથી, પણ શરીરશાસિ છે એક શરીરમાં આગમો આછો એક જીવ તો હોય જ બીજા એ સ્વતંત્ર શરીરનું ઉપાદાન છે પૃથ્વીના ગ્રસ આદિને આહાર તરીકે લઈ, પ્રથમ બીજા અંકુરિત થાય છે તે ફળો સીધી ગીતે પૃથ્વીમાંથી આહાર લેતા હોવાથી, પૃથ્વીયોનિક છે એ ફળોમાંથી આહાર મેળવી, તદાશ્રિન બીજા શરીરો વૃક્ષરૂપે બધાય છે એમ ઉપરક્રમ પર ચાલે ૩ ત્રીજી કોળી સીધી રીતે પૃથ્વીમાંથી કે પૃથ્વીયોનિક શરીરમાંથી આહાર ન લેતા, માત્ર વૃક્ષશરીરમાંથી આહાર લે છે મૂળ, પર આદિ જે વિભાગો કલા છે, તે સ્વતંત્ર શરીર જ છે એકે, ત્રીજી કોઠી પછી એને વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ કલા છે, છતાં એ મૂળ, પર વગેરે, વનસ્પતિની જાતિઓ પ્રમાણે પ્રથમ કોઠી પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષ અને બીજી કોળી પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષયોનિક વૃક્ષને પણ સંબંધે વર્ણનમાં માત્ર ક્રમ છે સંબંધ તો યથાશરૂં ધરે ચાર કોળીઓ વર્ણવી, એક ગણાતા વૃક્ષશરીર પરત્વે યોનિકોફ કેવો કેવો હોય તે સૂચ્યું છે

“આય, વાય એ કોઈ એવી વનસ્પતિ છે, જેના શરીરો માત્ર પૃથ્વીમાંથી જ આહાર લે છે અને પૃથ્વીસભૂત શરીરમાંથી આહાર મેળવી પછી તેના ઉપર બીજા શરીરો બધાતા નથી”

ટિપ્પણી નં ૨ : જેન માન્યતા પ્રમાણે જિવ્ય લોક, અવ્યોલોક અને મન્યલોક એમ લોકના ત્રણ ભાગ છે જિવ્યલોકમાં દેવો રહે છે અને અવ્યોલોકમાં નારકીઓ રહે છે મન્યલોકમાં જે અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો છે, તેમાં (આપણે જેમાં રહીએ છીએ તે) જ ભુદ્રીપમાં, ધાતકીપ ૩ દ્વીપમાં અને પુષ્કરદ્વીપમાં અર્ધા ભાગમાં — એમ અઢી દ્વીપમાં જ માણસની વસ્તી છે જેમકે જ ભુદ્રીપમાં ભરત, હૈમવત, હરિ, વિદેહ, કૃમ્ચક, હૈરણ્યવત, અને ઐરાવત એમ સાત ક્ષેત્રો છે ધાતકીપ ૩માં તથા અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમાં પણ તે જ નામના બે બે એવા ચૌદ ક્ષેત્રો છે એમ અઢી દ્વીપમાં ૩૫ ક્ષેત્રોમાં તથા ૩ ભુદ્રીપની આસપાસ જે લવણસમુદ્ર છે, તેમાં આરલા ૫૬ અતર દ્વીપોમાં પણ મનુષ્યની વસ્તી છે

તે પાત્રીસ ક્ષેત્રોમાંથી પણ પાંચે ભરત, પાંચે ઐરાવત તથા પાંચે વિદેહ એટલા ૫૬૨ ક્ષેત્રો જ કર્મભૂમિ કહેવાય છે ભાષીના ૨૦ ક્ષેત્રો અને અતર દ્વીપો અકર્મભૂમિ છે જેમાં ત્રાક્ષમાર્ગને બાજુનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા

તીર્થ કર પેદા થઈ શકે છે તે કર્મભૂમિ કહેવાય છે. કર્મભૂમિમાં જ મુક્તિને યોગ્ય ચારિત્રનો સંભવ છે.

મનુષ્યોમાં પણ આર્ય અને મ્લેચ્છ એવા બે વિભાગ છે તે વિભાગો અમુક દેશમાં તથા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ, અમુક કર્મ અને સિદ્ધિથી આજીવિકા ચલાવવી અને અમુક ભાષા બોલવી એ કારણોથી પાડવામાં આવેલા છે

દિવ્યજ્ઞ નં ૩ : “મેરોમાં જેમ ઉદકકાય છે, તેમ બધાં જ ત્રસસ્થાવરનાં શરીરોમાં ઉદકકાય છે. જળશરીરની નિષ્પત્તિમાં અને તેના ધારણુસંચાલનમાં મુખ્ય ભાગ વાતનો છે. ઉદકકાય ઉત્પન્ન થયે, પછી એમાંથી આહાર મેળવી, ઉત્તરોત્તર નવનવ ઉદકકાયોની સૃષ્ટિ થાય છે. સામાન્ય રીતે આદિથી અત સુધી ઠોઈ થઈ શરીરમાં ઉદક એક જ છે એમ દેખાય છે કે મનાય છે. તે સ્થળે એમ ન માનતાં, પૂર્વપૂર્વ ઉદકકાયમાંથી ઉત્તરોત્તર ઉદકશરીરો જૂઠ્ઠાશરીરોની પેઠે પેદા થતાં જાય છે, મધ્ય વિભાગ ન દેખાવાથી સમીપ થોઈ એક મમળાય છે, એમ માનવું” — પંડિત મુખવાસી

અધ્યયન ૪ થું

વ્રતનિયમ^૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી જોત્યા

હે આયુષ્યમન^૨ (મહાવીર) જગવાને કહી સબળાવેલી એક અગત્યની ચચાં હવે હું તને કહી બતાવું છું, તે તુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ 'આ જગતમા કેટલાક આત્માઓ^૩ એવા હોય છે, જેમનામા વિચારશક્તિ કે વિવેકશક્તિ જાગ્રત થઈ ન હોવાથી, તેઓ જીવનભર કોઈ પણ વસ્તુ નિયમપૂર્વક ત્યાગવામા સમજતા જ નથી તેમને અમુક કામ સારુ કે અમુક કામ ખોટું એવી સમજ જ હોતી નથી તેઓ હમેશા પ્રાણહિંસા કર્યા કરે છે, તથા તદ્દન બાળક જેવા મૂઠ તથા નર્ચા ઊઘતા માણસ જેવા હોય છે તેમની મન, વાણી અને કાયાની એકે ક્રિયા વિચારપૂર્વક થયેલી હોતી નથી અને તેથી તેમણે વિચારપૂર્વક કોઈપણ પાપપ્રવૃત્તિ લાગી હોતી નથી આખી જિંદગી તેઓ અસચમી, અવિરત, અત્યાગી, મૂઠ તથા ઊઘતા માણસ જેવા અવિચારી રહે છે. સ્વપ્નમા પણ તેઓને વ્રત નિયમોનો કે પાપ ત્યાગવાનો ખ્યાન આવતો નથી 'છતા, તેઓ જ જ કર્યો કરે છે, તેનું બંધન તો તેઓને લાગે છે જ' [૧]

આચાર્ય આટલું જોત્યા એટલે તરત સામે વાદી આવી તેમને કહેવા લાગ્યો જેનું પાપકર્મ કરવાના ધરાદારાણું મન ન હોય, વાણી ન હોય, કે કાયા ન હોય, તથા અમુક કામ હિંસા છે તથા પાપ છે

૧ મૂળ પ્રત્યાક્ષ્યાન કોઈ પણ વસ્તુ નિયમપૂર્વક ત્યાગવી તે

૨ આત્માનો અર્થ અહીં જીવો-પ્રાણીઓ એવા સમજવાનો છે આખો વગેરે આત્માને નિષ્ક્રિય રિધર એકસ્વભાવનો માને છે, ખોટો વગેરે આત્મામાં માનતા જ નથી તે બધાને લક્ષમા રાખીને આત્મા છે, અને તે ક્રિયા કરે છે, એવું મુચવવા અહીં બાળીપૂજને આત્મા શબ્દ વાપર્યો છે

એમ જાણ્યા વિના જ જે દિસાઈ હતો હોય જેનામા માયા પોતાની કશી સમજ ન હોય તથા જે પોતાની મન, નાણી અને પાની સવળી ક્રિયાઓ વિચારપૂર્વક કરે તો ન ડોપ, ટુકમા, તમે કહેા તેમ જેનામા સ્વપ્નમા પડેના માણસ જેટલા પણ હોય ન ગેય — તે નાણસ પાપકર્મ કરે છે, તથા તેનું તેને મધન થાય છે એમ કેમ કરીને ખેલાય ? [૨]

જવામમા આચાર્યે કહ્યું મે મ્હુ હં તે જ સાચુ જ મારણ કે, જે માણસ પૃથ્વીથી માડી જગમ સુધીનાં છયે જીવનગો પ્રત્યે જગ । પૂર્વક મતનિયમથી પાપકર્મ રોકે તો નથી કે ત્યાગે તો નથી, તે મનુષ્ય ત જીવે પ્રત્યે સતત દિસાઈ માડી મિથ્યા સંનસલ્ય સુધીનાં અ રે પાપકર્મ જ્યાં જ કરે છે હિદાયદુ નરીકે કોઈ માણસને કાઈ મુદત્ત, રાજા, કે તેના કારભારી ઉપર વેગ મધાયુ ડોપ અને તેથી તે તના ઘરમા પેત્રી તેને મારી નાખવાની તમ જોખનો ગતદિવસ સૂતા જાગતા તેના જ વિચાર ક્યો કરે તો હોય તો તે જ તેના માણસ પ્રત્યે ગણિત નથી ? બને તેને તક ન મળવાથી તે હજી પેનાને મારી નાખવામા સફળ થયો ન હોય તે જ પ્રમાણે મૂઠ અને અવિવેકી પુરુષ પણ, જ્યાં સુધી સમજપૂર્વક કોઈ નતનિયમ નઈને પ્રાણીઓ પ્રત્યેના દિસાઈ પાપોમાથી વિરમે નહી, ત્યાંસુધી ને સતદિવસ સૂતા જાગતા મધા બૂત પ્રાણીઓ પ્રત્યે બધા પાપકર્મોની રીતે દોષિત કે જ [૩-૬]

એટલે પેનો વાગે જવાબમા કહેવા લાગ્યે તમારુ મહેલુ મગમર નથી જગતમા ઘણા પ્રાણી વગેરે તો એવાછ કે, જેમને આપણે આપ્પી ઉમર દરમ્યાન કરી જોયા નથી સાબળ્યા નથી સ્વીકાર્યા નથી કે જાણ્યા નથી તો પછી તે દરેક પ્રત્યે (પાપકર્મ નિયમપૂર્વક ત્યાગ્યુ નથી તદના માટે) સતદિવસ, સૂતાજાગતા માણસ અઢારે પાપકર્મની રીત દોષિત બને છે એમ કેમ કરીને ખેલાય ? [૭]

આચાર્યે તેના જવાબમા જણાવ્યુ કોઈ માણસ પૃથ્વીથી માડીને જગમપ્રાણી સુધીનાં છયે વર્ગની માતમા એવો નિયમ કરે કે ‘હું

માત્ર પૃથ્વીવર્ગના જીવોથી જ મારું કામ ચલાવીશ.' તો તે માણસ પૃથ્વીવર્ગના જીવો પ્રત્યે જ દોષિત છે, પરંતુ આક્રીના બધા વર્ગો પ્રત્યે નિર્દોષ છે પરંતુ જે માણસ એ જીવોનાથી કોઈ પણ વર્ગ પ્રત્યે કશી મર્યાદા કે નિયમ કરતો નથી, તથા એ જીવે પ્રજાગ્ના જીવો વડે પોતાનું કામ ચલાવે છે, તે માણસ તે જીવે વર્ગના જીવો પ્રત્યે દોષિત ખરો કે નહીં? [૮]

આ તો મનુષ્યપ્રાણીઓનો દાખલો થયો. તેને તો પાચે ઇન્દ્રિયો મહિન સમર્થ હશે. તથા તર્કવિચાર કરી શકાય તેવી સરોશક્તિ છે. પરંતુ પૃથ્વીવર્ગથી માડીને વનસ્પતિવર્ગ સુધીના પ્રાણો તેવી સરોશક્તિ વિનાના છે. તે જ પ્રમાણે ટેટલાક ચાલી શકે તેવા જીવો પણ એવા છે કે, જેમનામા કોઈ કંઠવા માટે, ડગવવા માટે કે બીજાને કળા હોય તેને અનુમતિ આપવા માટે જગત્તર્કશક્તિ, સરોશક્તિ, પ્રજાશક્તિ કે મન અને વાણીની શક્તિ નથી. તે બધા મૂઠ પ્રાણો પણ, કોઈ પણ જીવવર્ગ પ્રત્યે હિંસા પાપકર્મથી નિયમપૂર્વક વિગત ચતા ન હોવાથી, બધા પ્રાણો પ્રત્યે સગા દોષિત છે અને તેનું કાગલુ એ છે કે, બધી યોનિઓના પ્રાણીઓ એક જન્મમા સગાવાળા હોઈને પોતે કરેલા કર્મોને કાગલું જ બીજા જન્મમા અસગી થઈને જન્મ્યા હોય છે, તથા અસગી થઈને પણ પાછા ફરીથી સગી થાય છે એટલે સગાવાળા હોયું કે ન હોયું એ પોતે કરેલા કર્મોનું જ ફળ હોય છે. તેથી ઠરીને, અસગી અવસ્થામા જે કોઈ પાપકર્મ થાય, તેની જવાબદારી પણ તેમની પોતાની જ છે.

માટે સગી કે અસગી જે કોઈ જીવો છે, તે બધા જ્યાં સુધી નિયમપૂર્વક પાપકર્મ દૂર કરતા નથી, ત્યાં સુધી તે બધા પાપકર્મની આત્મતા દોષિત જે જ. અને ત્યાં સુધી તેઓ અસયત, અવિરત, ક્રિયાયુક્ત, તથા હિંસક જ છે, અને તેમને તે જામનનું કર્મબંધન પણ અવશ્ય થાય જ છે. [૯-૧૦]

એટલે જેવો વાદી પૂછવા લાગ્યો તો પછી શું કંઠવાથી પ્રાણી સયત, વિરત કે પાપકર્મ ત્યાગનાર થયો કહેવાય?

જવાબમાં આચાર્યે કહ્યું : જેમ મને કોઈ મારે છે કે પીડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે, તેમ બીજા બધા જીવોને પણ થાય છે એમ સમજ, તેમને દુઃખ દેવામાંથી નિયમપૂર્વક વિરત થવું જોઈએ. ત્યાં સુધી મનુષ્ય વિવિધ પાપકર્મો કરે છે, ત્યાં સુધી તે કોઈ ને કોઈ જીવની હિંસા કર્યા જ કરે છે. માટે સર્વ પાપકર્મોથી વિરત થઈ, ગ્રાણીમાત્રની હિંસા અને દ્રોહ કરતા અટકવું એ જ સંપૂર્ણ ધર્મ છે. તથા એ જ ધર્મ દુઃખ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, તથા લોકોનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણપણે સમજીને સર્વજોએ ઉપદેશો છે. તે પ્રમાણે વર્તનારો જે બિંદુ બધાં પાપોથી વિરત થાય છે, તે સંયત, વિરત, ક્રિયાગ્રહિત તથા પકિત કહેવાય છે. [૧૧]

આટલું કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી ચોબ્યા.

અધ્યયન ૫ મું

કેટલીક સલાચારવાતક માન્યતાઓ

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારી, નિર્વાણમાર્ગને અનુસરવા પ્રવર્તન કરનારા બુદ્ધિ-
શાળી બિંદુઓ નીચેની સલાચારવાતક માન્યતાઓ ન ધરાવવી. જેમકે,
પદાર્થોને અનાદિ જાણીને કે અનંત જાણીને, તે શાશ્વત છે કે અશાશ્વત
છે એવો એકે પક્ષ ન ધરાવવો. કાગળ કે, એ બંનેમાંથી કોઈ પણ પક્ષ
સ્વીકારીએ, તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ઘટી શકતો નથી.^૧ માટે એ બંને
પક્ષોને અનાચાર્ય ગણવા. [૧-૩]

તે જ પ્રમાણે, બિવિધમાં કોઈ તીર્થ કર ચવાના નથી અને બધા
જીવો બધનયુક્ત જ ગહેવાના છે એમ પણ ન કહેવું, કે તીર્થ કરે
હ મેશ થયા જ કરવાના છે એમ પણ ન કહેવું, નાના જંતુને કે મોટા
પ્રાણીને બંનેને મારવાનું પાપ સરખું છે એમ પણ ન કહેવું, તેમ જ
નથી એમ પણ ન કહેવું; જેઓ પોતાને ઉદ્દેશીને તૈયાર થયેલો આહાર
ખાય છે તેઓ કર્મથી લેપાય છે એમ પણ ન કહેવું, કે નથી લેપાતા
એમ પણ ન કહેવું; તથા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ તથા કાર્મણ વગેરે શરીરોમાં જ^૨
(બધી પ્રવૃત્તિઓનું) સામર્થ્ય રહેલું છે એમ પણ ન કહેવું, કે તે શરીરોમાં
કશું કરવાનું સામર્થ્ય જ નથી એમ પણ ન કહેવું.^૩ કારણકે, એ બંનેમાંથી
કોઈ પણ પક્ષ સ્વીકારીએ, તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ઘટી શકતો નથી. [૪-૧૧]

૧ શાશ્વત એટલે એક રૂપે જ હંમેશા રહેનાર જેમકે, આત્મા હંમેશા
બદ્ધ જ રહેશે એમ માનીએ, તો મોટા માટે પુરુષાર્થ ન થઈ જો તેને બદલાયા
કરનાર માનીએ, તોપણ સુક્ર થયા પછી પછો બદ્ધ થાય, એટલે પણ પુરુષાર્થ
ન થઈ

૨ જીવો પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૧

૩ આત્મા ચેતન છે અને શરીર જડ છે પરંતુ તેથી એમ માનવાની
જરૂર નથી કે એ બંને વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી. જો જડ હોવાથી
શરીર અક્રિય છે એમ માનીએ તો માત્ર આત્મા શરીર વિના કાઈ કરી શકે

હવે નીચેની યનુઓ કે ન એમ માનવું જોઈએ કાગળ, તેમ ન માનીએ તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ધરી ન શકે જેમકે, લેા તથા યનોનું નથી એમ નિશ્ચય ન કરવો, પરંતુ લેા તથા યનોનું કે એવો નિશ્ચય કરવો, એ તેનું અણ્ય દ્રવ્યો નથી એવો નિશ્ચય ન કરવો, પરંતુ એવું તેમજ અણ્ય કે એવો નિશ્ચય કરવો તે જ પ્રમાણે ધર્મ-અધર્મ, મધ-મોક્ષ પુણ્ય-પાપ, કર્મોનું ઉપાનન અને નિરોધ, કર્મોનું ફળ અને તેમનો નાશ, ક્રિયા-અક્રિયા, ક્રોધ-માન માયા-નોમ, રાગ દ્વેષ નાર ગતિવાગો સસાર, દેવ દેવી મિત્રિ-અસિદ્ધિ, સિદ્ધિ થયેનાનું ખાસ ધ્યાન, આધુ અમાધુ, નથા કલ્યાણ અને પાપ — કે એવો નિશ્ચય કરવો, પરંતુ નથી એવો નિશ્ચય ન કરવો કલ્યાણ કે પાપ એ પ્રેમાથી એકને ન સ્વીકારવાથી વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ધરી શકતા નથી જે શ્રમણા અને અવિવેચી પડિતો તે પ્રેમાથી એકને જ સ્વીકારે છે, તેઓ નથી થતું બધન બાજુતા નથી [૧૨-૨૬]

બધુ અક્ષય છે, કે બધુ કુખરૂપ છે તથા (આતતાથી, ચોર, ઊનાગ વગેરે) પ્રાણોનો વધ કરવો જોઈએ કે ન કરવો જોઈએ, એવી વાણી ન બોલવી અમુક નિમુઓ સદાચારી છે અને અમુક મિથ્યાચારી છે, એવો અભિપ્રાય ન માધવે દાનદક્ષિણા મગે છે કે નથી મળતી એવું બોલ્યા ન કરવું પરંતુ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે પોતાની સંતિનો નાગ રાધતો જાય તેની કાળજી રાખવી [૩૦-૩૦]

જિન ભગવાને ઉપદેશોના આ અભિપ્રાયો મુજબ આચરણ કરતો સયમી પુરુષ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતા સુધી વિચરે [૩૩]

આમ મહી, શ્રીમુધર્મનામી થોભ્યા

નહિ અને શરીરમાં જ ક્રિયા મનીએ અને આત્માને નિર્લિપ્ત અને દુરસ્થ માનીએ તો ચેતન છવ પેતાની ક્રિયાઓ મટે જવાનહાર મરણ નહી

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે દિપાલ નં ૨

૨ લોકની ટાંચ ઉપર આનેલી સિદ્ધસિલા કર્મોના બારથી ફળાયેલો આ મા આ સસારમાં શ્રમણ કરી રહ્યા ■ પરંતુ કર્મોના બાર ન થતા તે પોતાની સ્વાભાવિક ધર્મગતિથી લેવે ચ થો જાય છે અને લોકની ટાંચે જઈ પહોંચે છે ત્યાંથી આગળ ગતિ-સ્થિતિસદાયક તત્ત્વો ન દોષ થી તે ઉપર જઈ શકતો નથી

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં. ૧ જૈનો પાંચ શરીરોમાં માને છે ૧ બૌદ્ધિક-એટલે કે બાહ્ય સ્થૂળ શરીર ૨ કાર્મણુ-એટલે કે પ્રાણીના વિવિધ કર્મોરૂપી શરીર ૩ તૈજસ-એટલે કે સ્થૂળ શરીરમાં પાચનક્રિયા વગેરે કરનાર શરીર ૪ આહારક એટલે કે એક પ્રકારનું સૂક્ષ્મ શરીર કે જે અમુક વિશિષ્ટ જીવો (ચતુર્દશપૂર્વ ભક્ષુનારા મુનિઓ) પોતાને સ્વશય પડે ત્યારે કેવળી ભગવાન જ્યાં હોય ત્યાં જવા આવવા વગેરે પ્રયોજનોસર ધારણ કરે છે ૫ વૈકિંચ-એટલે કે પોતિદ્વિધી પ્રાપ્ત થવું, નાનું મોટું કરી સમય તેવું શરીર

ટિપ્પણ નં. ૨ વિશ્વના જે ભાગમાં ગતિ-સ્થિતિમાં સહાયક એવા ધર્મ-અધર્મરૂપી તત્ત્વો વ્યાપેલા હોનાથી ગતિ-સ્થિતિ વગેરે સંભવી શકે છે, તે ભાગ લોક કહેવાય છે પરંતુ ત્યાર પછીના જે ભાગ જેમાં તે તત્ત્વો ન હોવાથી ગતિ-સ્થિતિ સંભવી શકતી નથી, તે અલોક કહેવાય છે અનંત આરામમાં લોક અને અલોક એવા ભાગ પાડવાનું કારણ એ દેખાય છે કે જો પરમાર્થોની ગતિ-સ્થિતિ અમુક નિયત ક્ષેત્રમાં જ મર્યાદિત ન કરવામાં આવે તો દ્રવ્યો પોતાની સહજ ગતિશીલતાના કારણથી અનંત આકારમાં કથાય પણ ચાલી જાય, અને તેમ અને તો તો તે એવા પૃથક્ થઈ જાય, કે એમનું ફરીથી મળવું કે નિયત સુદિરેષે નજરે આવી પડવું મુશ્કેલ બની જાય” — ૫૦ સુખલાલજી

અધ્યયન ૬ ૬

આદર્શકુમાર*

સ સાગના સુદમ સ્નેહપાશોમાંથી પોતાની જાતને પ્રમળતાથી મુક્ત કરી, મદાવીર બગવાન પાસે જવા નીકળેલા આદર્શકુમારને રસ્તામાં વિવિધ મનુષ્યાશ્રીઓનો ભેગો યાવ છે તેઓ મદાવીર અને તેના સિદ્ધાના ઉપર વિવિધ આક્ષેપો કરે છે, અને પોતાની માન્યતાઓ તેને કરી સબળાવે છે આદર્શક પોતાના જવામોથી તે બધાને પહોંચી વળે છે

પ્રથમ આશ્ચર્યસપ્રદાયનો તીર્થ* † ગોશાનક ‡ તેને મ મોઢે છે

ગોશાનક

હે આદર્શક † આ મદાવીરે પૂર્વે શું કર્યું છે તે સાબળ પ્રથમ તે એકાંતમાં એકલો વિચરનાર અમણ હોતો, ફરે તે અનેક બિંદુઓને એકતા કરી, ધર્મોપદેશ આપવા નીમ્બો છે આમ, તે અસ્થિર માણસે પોતાની આશ્ચર્યકા ગીબી કરી છે તેનું અત્યાગ્રં આચરણ તેના પ્રથમના આચરણથી વિરુદ્ધ છે [૧-૩]

આદર્શક

પૂર્વ, અત્યારે કે બવિખ્યમાં તેમનું એકસાપણું કાવચ છે સ સારનું સ પૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી, યથાવગ્ગમ પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે દુનિયાની વચ્ચે ધર્મોપદેશ કરનાર, એકાંત જ સાધી રહ્યો હોય છે કારણ કે તેની આત્મ દૃષ્ટિ સમાન જ દોષ છે ને માર્ગ અમણ પોત દાન દાન નિતે દિપ તથા વાણીના ગુણદોષ જાણનારો દોષ, તેા ધર્મોપદેશ આપવામાંથી તેને કમો દોષ લાગતો નથી. જે બિંદુ મદાનનો, અગ્રનનો, કર્મ દાખત થવાના પામ દારોર તેમ જ તેમને દાખત થતા અદમારનાર

* આદર્શકુમારની કથા આ પ્રકારને અતે દિવ્યજ્ઞમાં આપી છે

† ગોશાનક વિષેનું વર્ણન ડીપોઈપ્સમાંથી (પા. ૨૭) એડ્ડ છે

‡ મૂળ અસદ બુધો પા. ૩૨ દિ. ૫ પાંચ આસરો તો દિ. ૨૮

અમ ૫ અમદાવાદ મીલ અને શરિફ

સંવરો^૧ તથા વિરતિ વગેરે શ્રમણધર્મોને જણાવે, કર્મના લેશથી પણ દૂર રહે છે, તેને હું શ્રમણ કહું છું. [૪-૬]

ગોશાલક

(તો પછી તારા સિદ્ધાંત અનુસાર જ) અમારા સિદ્ધાંતમાં પણ દંડ પાણી પીવાથી, બીજા વગેરે ધાન્ય ખાવાથી, પોતાને માટે તૈયાર કરેલો આહાર ખાવાથી, તેમ જ સ્ત્રીઓના સહવાસમાત્રથી એકલા વિચરનાર તપસ્વીને પાપ લાગતું નથી. [૭]

આદ્યક

જો એમ હોય, તો ગૃહસ્થીઓને પણ શ્રમણો જ કહેવા જોઈએ. કારણ કે તેઓ પણ એ બધું કરે જ છે! બીજા ધાન્ય ખાનારા અને દંડ પાણી પીનારા બિહુઓને માત્ર આજીવિકાને અર્થે જ બિહુ થયેલા મણુવા જોઈએ. સંસારનો ત્યાગ કરવા છતાં એ લોકો સંસારનો અંત સાધી શકવાના નથી, એમ હું માનું છું [૮-૧૦]

ગોશાલક

આમ જોઈને તો તું બધા જ વાદીઓનો સરખો તિરસ્કાર કરે છે!

આદ્યક

બધા વાદીઓ પોતાના મતને વખાણે છે અને સામાનો તિરસ્કાર કરીને પોતાનો મત કહી બતાવે છે. તેઓ કહે છે કે, તત્ત્વ અમારી પાસે જ છે, બીજા કોઈ પાસે નથી. પરંતુ, હું તો માત્ર ખોટી માન્યતાનો જ તિરસ્કાર કરું છું, કોઈ માણસનો કરતો નથી. જૈન નિમિત્તે બીજા વાદીઓની પેઠે કોઈના રૂપ વગેરેની ટેકડી કરીને પોતાનો મત અને માર્ગ ઉપદેશતા નથી. જે સંયમી કોઈ પણ સ્થાવરજંગમ પ્રાણીને રખે છળ ધાય એવી શંકાથી અત્યંત સાવધાનતાપૂર્વક વર્તે છે, તે કોઈનો તિરસ્કાર કેવી રીતે કરી શકે? [૧૧-૧૪]

ગોશાલક

ધર્મશાળાઓમાં કે ઉદ્યાનગૃહોમાં ધણા ચતુર તથા નાના મોટા તાકિંક અતાકિંક લોકો હશે એમ માની, તમારો શ્રમણ ત્યાં રહેવા

જતો નથી. તેને બીક લાગે છે કે, કદાચ તે બધા મેધાવી, શિક્ષિત, બુદ્ધિમાન, તથા સૂત્રો અને તેમના અર્થનો નિર્ણય બાલ્યુનારા ભિક્ષુઓ કાંઈક પ્રશ્નો પૂછે, તો સો જવાબ દઈએ! [૧૫-૧૬]

આદર્શ

પ્રયોજન વિના કે વિચાર ક્યાં વિના તે કાંઈ પણ કરતો નથી; રાગ વગેરેની જળરદસ્તીથી પણ નહિ. તેવો માણસ ભયથી કશું જ શાનો કરે? તેવાં સ્થળોએ શ્રદ્ધાથી બ્રહ્મ ઘણેલા અનાર્થ લોકો ધણા હોય છે, એવી શંકાથી તે ત્યાં જતો નથી. અને છતાં, પ્રયોજન અનુસાર, તે બુદ્ધિમાન શ્રમણ આયંપુરુષોના પ્રશ્નોનો જવાબ આપે છે જ. [૧૭-૧૮]

ગોશાલક

કોઈ વેપારી લાભની ઇચ્છાથી પોતાનો માત્ર પાથરી મોકું ટાળું જમાવે, નેવો આ તમારો માતૃપુત્ર છે એવું મને નો લાગે છે! [૧૯]

આદર્શ

વાણિયાઓ તો પ્રાણીઓના સમૂહોની હિંસા કરે છે, મમતાપૂર્વક પરિમહ રાખે છે તથા સર્વાવકાસાંની આસક્તિ ઊડતા નથી. ધનની કામનાવાળા, સ્ત્રીભોગોમાં રૂબેલા, અને કામરસમાં લપટ તે અનાયો આજીવિકાને મારે દૂર દૂર વિચરે છે. તેઓ પોતાના વેપારને અર્થે ટાળું જમાવે છે. પરંતુ તેમનો લાભ તો ચાર મતિવાળો અનંત સરાર છે. કારણ, આસક્તિનું ફળ હમેશા કુખ જ હોય છે. વળી તેમને સદા લાભ જ થાય છે એમ પણ નથી. તથા તે કાયમ ટકી રહેનારો પણ નહોતો નથી. તેઓના વેપારમાં સફળતા અને નિષ્ફળતા બંને રહેલી હોય છે. જ્યારે આ રણજીતાર અને જ્ઞાની શ્રમણ તો એવો લાભ સાથે છે, કે જેને આદિ છે પણ અંત નથી. એવા એ અદિ-સક, સર્વ ઊવો ઉપર અનુકંપાવાળા, ધર્મમાં સ્થિત અને કર્મોનો વિવેક પ્રગટ કરનાર બ્રમવાનને તમે પોતાનું અકલ્યાણ સાધનારા વાણિયાઓ સાથે સરખાવો છો, તે તમારા અજ્ઞાનને અનુરૂપ જ છે.

‘નવું કર્મ ન કરવું, અને અણુદિનો ત્યાગ કરી, જૂનું કર્મ ખંખેરી નાખવું’, એવો ઉપદેશ એ રણજીતાર ભગવાન આપે છે. એને જ સત્યન

કહેવામા આવે છે એ નાબની કમ્પાસો ૧ અમલ છે, એ વાત કું
કમ્પાસ કુ છુ' [૨૦-૨૫]

બીજી

જોગના પિડાને માણસ જાણી, કોઈ બાવાથી વીવી નાખે^૧
અથવા કુમાર જાણીને લુગડાને તે પ્રમાણે કહે, અને તેને અગ્નિ ઉપર
ગેક, તો તેન અમાર મને પ્રાણીવધનુ પાપ સાગે પરુ જોગનો
પિડો માની કાઠ શ્રાવ માણસને બાનાથી રીધી અગ્નિ ઉપર ગેક,
અથવા લુગડ માની કાઈકુમારને તેમ કર, તો અમાર મને તેને પ્રાણીવધનુ
પાપ ન લાગે, અને તેના વડે જુદોનુ પાગણુ થાય.

વગી, જે હગેશા એ હગ્ગ સ્નાતક બિશુઓને જમાડે, તે પુણ્યનો
મહાગણિ બેગો કરી, મયાં બાદ અરપધાણુ (નામના સવેચ્ય) નગમા
મદાપ્રબાનગાગી દેવ થાય [૨૬-૨૯]

આદર્શક

આમ પ્રાણીની ઉવાડેકાક હિસા કરવી, એ સુસયમી પુડુવાને
છાજતુ નથી જોઆ એવો ઉપદેશ આપે છે, અને જોઆ ત સાબળે છે,
તે મનને ત અજાન અને અકલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને સયમ અને
પ્રમાદના ત્યાગ કરવો અહિસાધર્મ પાગવો છે, તથા જે અવાજજ ગમ
પ્રાણીનુ અકપ સમજે છે, તે તમે કહો છો તેવું કહી કહે કે કર ખરો?
વગી તમે કહો છો તેવું આ દુનિયામા બને છે પણ ઠવા? જોગના
પિડાને કોઈ પુડુ માની લે એવું કયાવ બન્યું છે? જે એવું કહે છે,
તે જુદો છે અને અનાર્થ છે [૩૦-૩૨]

વગી, મનમા સાચી વાત સમજતા કોવા છતાં બહાનથી બીજો
બાન વાળ્યું કરવો, એ સયમી લોભનુ લક્ષણ છે? અધૂળ અને પુષ્ટ
ઘેટાને મારી, તેન કાળી, તેના માસને મીઠું નાખી તેનમા તગી, પીપર

૧ મીકાકાર એમ કહે છે કે, એવું લોકો વગેરેએ ઘાટ પાડી હોય તે
વખતે કોઈ તેમના હાથમાથી છરી નીચ અને પાછળ આવતા મ્લેચ્છોને છેતરવા
પોતાના કપડા જોડના પિ. ઉપર નાખીને સાચી નીચ થઈ પેના મ્લેચ્છો
તેને અધારામા કે ધમાતમા માણસ જાણી તેમા બાનો ખોરો છું

બબગવીને તનારા જોજન માટે તૈયાર કરવામા આવે છે પછી તે માસને નિરાંતે આરોગતા છતા, 'અમે પાપથી લેપાતા નથી' એવું તમે બોલો છો. એ તમારી રસનપટના અને કુદૃષ્ટ-સ્વભાવ જ વ્યક્ત કરે છે જે કાઈ અજ્ઞાની તેવું માન્યા, તેને પાપ વાગે જ 'અમને દોષ લાગતો નથી,' એવું બોનવું મિથ્યા છે. કુશલ પુરુષો તેવું કાઈ ખાનાની ઇચ્છા રાખતા નથી.

સર્વ જીવો ઉપર અનુક્રાવાળા મહામુનિ યાતપુત્ર તેવો દોષિત આહાર ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી, પોતાને હૃદયેશીને તૈયાર કરેલો આહાર જ સ્વીકારતા નથી કારણકે, તેવા આહારમા દોષની શકા હોય છે જ જેમને ભૂતપ્રાણીઓને સહેજ પશુ ઈજા થાય એવી પ્રવૃત્તિ નથી કરવી, તેઓને એવો પ્રમાદ કરવો કેમ પાવવે? સયમી પુરુષન ધર્મપાસન એવું મુશ્કેલ હોય છે [૫૫, ૩૭૪૭]

વળી, જે હમેશા બળ્લે હજાર સ્નાતક બિશ્નુઓને જમાડે છે, તેને બારે અમયગી કહેવો જોઈએ લોકીથી અરણ્યેના હાથવાળો તે પુરુષ આ લોકમા જ તિરસ્કારને પાત્ર છે તેને પગલોકમા ઉત્તમ ગતિ શાની હોય? [૩૬]

જે વાણીથી પાપને ઉત્તેજન મળે છે, તે વાણી કદી ન મોનવી તેવી તત્ત્વ વિનાની વાણી શુદ્ધોથી ગદિત છે તેમાય નિશ્ચિત કહેનાતા બિશ્નુએ તો તેવું કદી ન બોનવું [૩૭]

પરંતુ તમે લોકા તો વસ્તુના ન્દસ્થનો પાર પામી ગયા છો અને પ્રાણીઓના કર્મનું રાજ પણ તમે વિચારી લીધું છે. પૂર્વ સમુદ્રથી પશ્ચિમ અમુદ્ર સુધીનું આખું વિશ્વ નમને હથેળીમા જ દેખાય છે. [૩૮]

વેદવાદી દ્વિજ

જે હમેશા મે હજાર સ્નાતક બ્રહ્મણેને જમાડે છે, તે પુરુષનો નાશિ પ્રાપ્ત કરીને દેવ બને છે, એવું વેદવાદક છે [૪૩]

આદ્રંક

મિનાડીની પેઠે ઘેર ઘેર ખાનાની કામનાથી બચવાના જે હજાર સ્નાતકોને જે જમાડે, તે નરજ્વાસી ઘર, ફાડીખાવા તનથી રહેના પ્રાણી

ઓપી બગેલા નગકને પામે છે; દેવયોગને નહીં. ત્યાધર્મનો ત્યાગ કરી
 હિંસાધર્મ સ્વીકારનારો મનુષ્ય શીલ વિનાના એક પણ જ્ઞાત્રણને જમાડે,
 તો તે એક નરકમાંથી બીજા નરકમાં બદલા કરે છે, તેને દેવગણ કેમ
 કરીને હોય ? [૪૪-૪૫].

વેદાંતી

આપણે જાને એક જ - સમાન - ધર્મને અનુસરીએ છીએ, પૂર્વે
 અનુસર્યા છીએ અને ભવિષ્યમાં પણ અનુસરીશું. આપણા જાનેના ધર્મમાં
 આચારપ્રધાન (યમનિયમશ્રી) શીલ તથા જ્ઞાનને આવશ્યક કથા છે.
 પુનર્જન્મની બાબતમાં પણ આપણને મતભેદ નથી. [૪૬]

પરંતુ, અમે એક, અવ્યક્ત, લોકવ્યાપી, સનાતન, અક્ષય અને
 અવ્યય આત્માને માનીએ છીએ. તે બધા જ જૂતોને વ્યાપી ગયો છે.
 —જેમ ચંદ્ર તાગઓને. [૪૭]

આદ્ર્ક

જો એમ જ હોય તો પત્રી જ્ઞાત્રણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને પ્રેમ્ય,
 તેમ જ કીડા, પખી અને સાપ તથા માણસ અને દેવ એવા ભેદ જ
 ન રહે. તેમ જ (જુદા જુદા સુખદુઃખ અનુભવતા) તેઓ આ સસાગમાં
 ગળે પણ કેમ કરીને ?

સપૂર્ણ એવા કેવળજ્ઞાનથી યોગનું સ્વરૂપ પોતે જાણ્યા વિના
 જેઓ બીજાને ધર્મ હિપદે છે, તેઓ પોતાનો અને બીજાનો બનેનો
 નાશ કરે છે. સપૂર્ણ જ્ઞાનથી લોકનું સ્વરૂપ સમજીને તથા પૂર્ણ જ્ઞાનથી
 સમાધિયુક્ત બનીને જ સપૂર્ણ ધર્મ હિપદે છે, તે પોતે પણ તરે છે
 અને બીજાને પણ તારે છે.

આમ સુચકારવા લાયક જ્ઞાનવાળા(વેદાંતી)ઓને અને સપૂર્ણ
 જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રવાળા(જિનો)ને આપસમજથી સગપા કહીને
 હે આયુષ્મન ! તું પોતાની જ વિપરીતતા પ્રગટ કરે છે. [૪૮-૫૧]

૧ દીકાકાર તેને એકદમ કહે છે અને તેના મોઝા સામ્ય દર્શનના સિદ્ધાંત
 મૂકે છે પરંતુ પછીના શ્લોક ઉપરની મીકામાં તે કમળ મેં તેમ, અહીં
 વેદાનવાદીનો જ ઉલ્લેખ છે

૨ મૂળ પ્રકૃત

હસ્તીતાપસ

એક વર્ષમાં એક મહાગજને મારીને, બાકીના છવે ઉપર અનુકંપાને લીધે અમે એક વર્ષ ગુજરાન ચલાવીએ છીએ. [૫૨]

આદર્શ

એક વર્ષમાં એક પ્રાણી મારો છો માટે કાંઈ તમે દોષમાંથી નિવૃત્ત થયેલા ગણાઓ નહીં; પછી ભલે તમે બાકીના છવેનો વધ ન કરતા હો. પોતાને નિમિત્તે એક પણ પ્રાણીનો વધ કરનારા તમારામાં અને ગૃહસ્થીઓમાં થોડો જ તકાવત રહે છે. તમારા જેવો આત્માનું અહિત કરનારો મનુષ્ય કેવલજ્ઞાની થઈ શકે નહીં. [૫૩-૫૪]

આવી આવી સ્વકલ્પિત માન્યતાને અનુસરવાને બદલે, જે માણસે જ્ઞાનીની આજ્ઞા અનુસાર પરમ મોક્ષમાર્ગમાં મન વાણી અને કાયાથી સ્થિર થઈ, પોતાના આત્માનું દોષોથી રક્ષણ કર્યું છે, તથા તેમ કરીને સમુદ્ર જેવા આ ભવસમુદ્રને તરવા માટે જેણે સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે, તેવો પુરુષ ભલે બીજાને ધર્મોપદેશ આપે. [૫૫]

એમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી ચોબા.

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં. ૧ : મીડમા આદર્શકુમારની વિસ્તૃત જીવનકથા આપેલી છે, તેનો સારાસ આ પ્રમાણે છે.

મગધદેશમાં વસતપુર ગામમાં સામાયિક નામનો નૃહરય રહેતો હતો. કમેકમે સસારથી વિરાગ પામી તે પોતાની સ્ત્રી સાથે ધર્મધામ આચાર્ય પાસે શિક્ષા લઈ સાધુ થયો. એક વખત સમ્પન્ન બનેલી પોતાની સ્ત્રીને જોઈ તેને મોઢા ઉત્પન્ન થયો. એ વાતની જાણ તેની સ્ત્રીને થતા, આમાથી પોતાનો તથા પતિનો મતમન થશે એમ માની, તે સ્ત્રીએ ખાવાપીવાનું છાંદી પ્રાણુત્યાગ કર્યો. પેલા સાધુએ પણ એ બનાવથી ખિન્ન થઈ, એ જ રીતે પ્રાણુત્યાગ કર્યો.

ખીજે જન્મે પેલી સાન્ની વસતપુરમાં એક શેઠની પુત્રી તરીકે જન્મી અને પેલા સાધુ આદર્શકુમારના રાજનો પુત્ર આદર્શકુમાર થયો. એક વાર તે કુમારે પોતાના પિતાને પોતાના મન દ્વારા ટ્રેલિકરાજને અમુક્ય બેટા મોકલવો જોયો. એટલે કુટુંબવચસાત્ તેણે પણ તે રાજના પુત્ર માટે પોતા તરફથી કંઈક ભેટ મોકલી તેથી ખુશ થઈ, ટ્રેલિકરાજના પુત્ર અભયકુમારે બહુભાષા આદિનાથની સુવર્ણપ્રતિમા આદર્શકને મોકલાવી તેને દેખતા આદર્શકના પૂર્વસ સ્મરણે ભગત થઈ આવ્યા અને તે સસાર છાંદી ચાલતો થયો.

ફરતો ફરતો તે એક વાર વસતપુરમાં પેલા શેઠના જ બનીઆમાં ધ્યાન ધરતો બેઠો હતો. ત્યાં તે શેઠની પુત્રીએ તેને જોયો. તે પોતાની સખીઓ સાથે બાલકીડા કરતી હતી રમતમાં પોતાને વરની પસંદગી કરવાની આપતા તેણે તે સાધુને પગ પકડી પોતાના પતિ તરીકે પસંદ કર્યો. વખત જતા તે કન્યા ઉમરવાયક થઈ ત્યારે તેનો પિતા તેને માટે વરની તપાસ કરવા લાગ્યો. એટલે તે કન્યાએ તેને પોતે નાનપણમાં રમત દરમિયાન કરેલી પસંદગીની વાત કરી, અને જણાવ્યું કે, હવે હું બીજા મોઈને મારા પતિ તરીકે સ્વીકારીશ નહિ. પિતાએ તેને ધણી ધણી સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહીં. અતે તેના પિતાએ કહ્યું કે, સાધુ તો સસારવાગી હોય છે, તે લગ્ન કરી કોઈની સાથે ગૃહસસાર માટે નહીં તેમજ તે સાધુ કોણ હશે, વ્યાનો હતો તે પણ હજી નથી નથી ત્યારે કન્યાએ કહ્યું કે, હું તેમના પગ ખતખર ઓળખું છું. એવું તેના પિતાએ તેને સાધુસન્ધ્યાસીએને બિજાદાન આપવામાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવાની સલાહ આપી.

એક દિવસ પેલા સાધુ જ ત્યાં બિજા લેવા આવી ગયા તેને પેલી કન્યાએ તરત ઓળખી કાઢ્યો. કન્યાની બધી વાત સાંભળી, પ્રસન્ન થઈ, તેણે

તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને એક પુત્ર થતા સુધી જીવસંગી તરીકે તેની માથે રહેવાનું કર્યું હતું. કાળાનુક્રમે તેને પુત્ર થયો અને તે મોની ચાલી શકે તેટલી ઉંમરનો થતા તેણે જ સાર ત્યાગીને ફરી સાનુ વચાનો પોતાનો નિશ્ચય બદલે કર્યો એટલે થેલી ચતુર સ્ત્રી તરત દેખિયો યતવા બેઠી તેના પુત્રે તેને તેમ કરતી જોઈને પૂછ્યું કે, મા તુ શું કરે છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, તારા પિતા આપણને અનાથ બાળકો ત્યાગ્યા બધા છે, અને તુ હજી કમાઈ શકે તેટલી ઉંમરનો છે નહિ એટલે 'અનિલ તથા સ્ત્રીજનને ઉચિત એવા આ ઉદ્યમથી' તારું તુ બરણપોષણ કરીશ આ સામળી પિતાને પ્રિય એવો તે બાળક કાચા સૂતરનું કોકડું લઈ, પોતાના પિતા બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને તેમની આસપાસ તે કાચા સૂતરના તાર વીટતો કહેવા લાગ્યો કે, હવે તમે શી રીતે જીવાના છો? બાળકે હીમેલા આગ પિતાએ ગણી જોયા તો તે બાર થયા એટલે તેણે બાર વર્ષ જીવસંગી તરીકે રહેવાનું કર્યું બાર વર્ષ પૂરા થતા તે ફરી પ્રજન્યા લઈ ચાલી નીકળ્યો રાજગૃહ નગર તરફ આવતા તેને મોરશાલક, હસ્તીતાપસ, યાજ્ઞજ્ઞો વગેરે સાથે વાદવિવાદ થયો તે હસ્તીત પરોએ રરતામા એક નવો હાથી મકલને બાળ્યો હતો તે આ સાધુને દેખતા જ બધા બધ તોડી નાખી છૂટા થઈ ગયો આ બધું જાણી શ્રેણિક રાજાએ નવાઈ પામી આદર્શને તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે આદર્શે જવાબ આપ્યો કે, ધરમા કાચા સૂતરના તાતણાથી બધાથેનો હું છૂટો થઈને નીકળી શક્યો છું, એટલે અને દેખી આ હાથી તેના બળવાન પારો તોડી શક્યો છે સૂર્ય સ્નેહતણે જ તોડવા દુનિતર છે

અધ્યયન ૭ મું

નાસંદાનો એક પ્રસંગ

શ્રીસુધર્મશ્વામી બોધ્યા

પૂવે ગ-૧૪^૧ નામે નગરની ગદાર ઈશાનખૂણામા નાનદા નામનો વાસ^૨ હતો તેમા સેકડો બનનો આવેના હતા [૧] તેમા વેપ નામનો એક સપત્તિમાન ગૃહસ્થ રહેતો હતો તે વેપ શ્રમણોનો અનુયાયી હતો નાનદાનાસમા ઈશાનખૂણા તરફ તેની 'ગે-૧૦૫'^૩ નામની એક મનોદર ઉંકશાળા^૪ હતી તેના ઈશાનખૂણામા હસ્તિયામ નામનું ઉપવન હતું [૨-૪] તેમા આવેના એકાદ મમનમા બગવાન ગૌતમ^૫ રહેતા હતા તે ઉપવનમા તેમના ઉપગત બગવાન પાશ્વ^૬નો^૬ અનુયાયી નિર્મથ, મેદાવ ગોતનો ઉક પેદાનપુત્ર પણ રહેતો હતો

એક વખત તે ગૌતમ પાસે આવી કહેના લાગ્યો [૫]

હે આયુષ્યમાન ગૌતમ ! કુમારપુત્ર નામના શ્રમણનિર્મથો કે જેઓ તમારા મતને અનુસરે છે તેઓ પ્રત-નિયમ લેવા આવેના ગૃહસ્થ પાસે એવો નિયમ લેવારવે છે કે, 'ખીજતની જળરદસ્તી બાદ કરતા, બધું ન

૧ જૈનો અને બૌદ્ધોનું ધાર્મિક તીથ ત્યાં જુદા તેમજ મહાવીર અનેક વાર ચાતુર્માસ કરીને રહેતા તેનું આચારનું નામ રાજગિર છે તે બિહારપ્રાંતમા બિહારથી લગભગ ૧૩-૧૪ માઈલ દક્ષિણે આવેલું છે

૨ વાહિરિકા નગર બહાર વસેલી વસ્તી

૩ મુખ્ય મકાન બાધતા વધેલા સામાનથી બાધેલી

૪ સ્નાનગૃહ

૫ જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ નં ૧

૬ બગવાન મહાવીર પહેલાના ૨૭મા જૈન તીર્થંકર ૫મીથી એ બનેના અનુયાયીઓ એકત્રિત થઈ ગયા હતા

થઈ શકતું હોય તો થોડું પણ કરવાની જાવનાથી,^૧ (માત્ર) હાનતા ચાતતા (અર્થાત્ જગમ - ત્રસ) પ્રાણીઓની હિંસા તું નહિ કરું' પરંતુ બધા પ્રાણીઓ વારાફરતી ચ્વારજગમ એવી યોનિઓમાં ભમ્યા જ કરતા હોય છે કોઈવાર સ્થાવર પ્રાણી ખીજ જન્મમાં જગમ થઈને જન્મે છે, કે જગમ પ્રાણી સ્થાવર થઈને જન્મે છે એટલે કોઈ પ્રાણી માત્ર સ્થાવર નથી કે માત્ર જગમ નથી તેથી ઉપગની પ્રતિજ્ઞાઓ શુદ્ધ સ્થાવર પ્રાણીઓની હિંસા કરવાની પોતાને છૂટ માની જ્યારે તેમની હિંસા નથી, ત્યારે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. ગણ્ય કે, આ જન્મમાં સ્થાવર તરીકે જન્મેના પ્રાણી આગના જન્મના જગમ પ્રાણી જ છે માટે હું કહું છું તેમ નિયમ લેવાયે તો કશો દેશ ન આવે જેમકે ખીજની જગમસ્તી માં કરતા થોડું પણ કરવાની જાવનાથી હું અગ્નિ જગમ તરીકે ઉત્પન્ન થયેના પ્રાણીઓની હિંસા નહીં કરું આ પ્રમાણે નિયમ લે, તો તે ખરો નિયમ સીધો કહેવાય, અને એ પ્રમાણે નિયમ લેવાયે તો જ ખરો નિયમ લેવાયો. પણ કહેવાય [૬-૭]

એટલે જગવાન ગોતમે તેને કહ્યું

હે આયુષ્યમાન મને તારું કહેવું મનુષ્ય નથી ગણ્ય કે,

તારું કહેવું યથાર્થ નથી, પરંતુ માત્ર ખીજને નાહક મૂંઝવણમાં નાખનારું છે તેમજ તું પેના લોકો ઉપર જે પ્રતિજ્ઞાઓનું આગ મૂકે છે, તે પણ ખોટું છે કારણ કે, પ્રાણી એક કોગીમાંથી ખીજ કોગીમાં જાય છે એ વાત સાચી પરંતુ જોએ આ જન્મમાં જગમ તરીકે ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તેમને જ પેની પ્રતિજ્ઞા નાગુ પડે

૧ મૂળમાં આ શબ્દો છે પેલા શુદ્ધ પોતાના પકડાયેલા છ પુત્રો

(હાડાવવાનું અશક્ય લાગ્યું ત્યારે તેઓ) માથી એકને છાંયે એ જાવનાથી તેની આવી ક્યા છે એક શુદ્ધતા છ પુત્રો એક વાર સંભળ અપરાધમાં આવી જતા તેણે તે ઇષ્ટને વધ કરવાની આજ્ઞા કરી તે શુદ્ધ રાત્ર પાસે તેમને માફી આપવાની ઘણી વિનંતી કરી પરંતુ સંભળે માન્ય નહિ પડી તેણે અનુક્રમે છ માથી પાંચને ચારને ત્રણને બેને અને છેવટે વાકા રહે તેટલા પૂરતા એકને બચાવવાની આજ્ઞા કરી એને સંભળે એક પુત્રને છવો રહેવા દીધો.

છે તમે તો 'જગમ નરી ઉત્પન્ન થોના' મ્હો ઠા, તેમને જ
અમે 'જગમ પ્રાગીઓ' કહીએ છીએ એને એ મને નાકયાનો
અર્થ સમાન છે તો પછી કે આયુધમન? તું શા માટે તેમાના એકને
સાચુ કહે છે આ મીઠી મોઢુ કહે કે? તોગે એ બે ન્યાય નથી
[૮-૯]

જગમ પ્રાગીઓ તેમને કહેનાય કે જેમને જગમ પ્રાણીઓ મનના
માટેના મોં ન આપના નાગના રાગ આ એ કાગળે તેમને તેના
નામ મ પ્રાપ્ત થના હોય તે જ પ્રમાણે આજ પ્રાગીઓનું પણ સમજવું
[૧૦-૧૧].

પછી બગનાન ગૌતમે પોતાના મન નું ઉલ્કરણ આપતા કહ્યું
કે કેના મનુષ્યો એવો નિયમ લે કે, જેમણે મુઠ ધર્મી ધરનાર
છોડી પ્રવળના લીધી હશે તેમની અમે મરતા સુધી હિસા નહિ કરીએ
તેમણે શુદ્ધિઓની હિસા ન કરનાનો નિયમ લીધો નથી હવે ધારો
કે કાર્ શ્રમણુ શ્રવણના લીધા માહ ચાર પાય કે વધુ વગસ ચારે બાજુ
રખી ચાકોને પાઠો કરી શુદ્ધિ થાય હવે ઉપરનો નિયમ લેનારો
માણસ તે ગ્રન્થ થયના શ્રમણને મારી નાખે તો તેનો શ્રમણો ના
મારનાનો નિયમ તુટ્યો મ્હોરાય? નહિ જ તે જ પ્રમાણે જેણે
માન જગમ પ્રાણીની હિસા છોડી દીધી હોય તે આ જન્મમા
આજ મનેના પ્રાણીની હિસા કરે તો તેથી તેના નિયમનો બગ
ન જ થાય? [૧૪]

૧ આ ઉપરાંત મૂળમા ૪૫મ શુદ્ધ્ય હોઈ હિસક તથા પછી સંખ્યાસી
૫૬ અહિસક બનેલા અને ૫૭ પાયદરા વર્ષ શુદ્ધ્ય ઘઈ હિસક બનેલા
શુદ્ધરતનો દાખલો છે તથા દીધા લઈ લેના શ્રમણુ બનેલા શિશુ સાથે જેમ
ખઈ રાકાય અને પછી કડી તે શુદ્ધિ થાય ત્યારે ન ખાઈ રાકાય એવો
દાખલો ૫૬ છે [૧૫ ૧૬]

તો કે ૧૪મા ફકરાને અતે જેમ તે ફકરામા આવેલા દેશાતને મુખ્ય
દલીલમા લાગુ કરી આપ્યું છે તેમ આ બે ફકરાના દેશાતને કરી આપવામા
આવ્યા નથી

પત્રી ઉદ્ધેડે ભગવાન ગૌતમને બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આયુષ્માન ગૌતમ ! એવો કોઈ વખત આવે ખરો, જ્યારે મધ્ય જ જમ પ્રાણીઓ ગ્યાવગ્ગોટીમાં જ ઉત્પન્ન થયા હોય અને તેથી જ જમ પ્રાણીઓની હિંસા ન કરના ઇચ્છનાર શ્રમણોપાસકને તેવું વ્રત લેવાપણ અથવા કોઈની હિંસા કરનાપણ જ ન રહે? [૧૨]

ભગવાન ગૌતમે જવાબ આપ્યો ના અમારે મને તેવું કંઈ બની શકે નહીં હાથે, બધા જ પ્રાણીઓની મતિ અને કૃતિ એકસાથે એવી હીન થઈ જાય કે જેથી તે બધા સ્થાવર પ્રાણીઓ તરીકે જ જન્મે, એવું મનુષ્ય સંબંધિત નથી હાથે દરેક સમયે જુની જુદી શક્તિ અને પુરુષાર્થવાળા પ્રાણી પોતપોતાને માટે બિન્ન બિન્ન ગતિ તૈયાર કરી રહ્યા હોય છે [૧૩] જેમ કે, કેટલાક પ્રમત્યા લેનારી શક્તિ વિનાના શ્રમણોપાસકો એમ વિચારે કે, અમારાથી બિંધુપણુ તો સ્વીકારાય તેમ નથી, પરંતુ અમે ચૌરા, આત્મ, પડવો અને પૂનમે પરિપૂર્ણ પોષધન^૧ પાળીશું અને રથૂન હિંસાત્યાગ, રથૂન અસત્યત્યાગ વગેરે અપૂર્વતો સ્વીકારીશું, તથા અમારી ઇચ્છાઓની મર્યાદા બાંધીશું તે પ્રમાણે લીવેલું નવ બગમર પાળી, તેઓ મર્યાદા બાંધીશું એવી દેવગતિ અથવા સુવર કુળવાળી મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, જ્યારે બીજા કેટલાક શ્રમણોપાસકો આશુ થયા કે ઉપર પ્રમાણે પોષધાદિનત પાળવા પણ પોતાને શક્તિમાન ન માની, માત્ર અત સમયે મધ્ય પાપ ત્યાગવાનું સંલેખનામન^૨ લેવા રાજ હોય છે તેઓ તે પ્રમાણે કરીને, મર્યાદા ઉત્તમ દેવગતિ પામે જ જ્યારે બીજા કેટલાક મોટી ઇચ્છાઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને પરિશ્રદાવાળા અધાર્મિક પુરુષો માત્ર તસ જીવેલી હિંસા એકબી જ ત્યાગે છે, તેઓ પોતાના બીજા પાપકર્મોને હાથે દુર્ગતિ પામે છે જ્યારે બીજા કેટલાક મોટી ઇચ્છાઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને પરિશ્રદા વિનાના ધાર્મિક પુરુષો માત્ર તસ જીવેલી હિંસા ત્યાગીને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે વળી બીજા કેટલાક અન્ય ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ અને પરિશ્રદાવાળા ધાર્મિક પુરુષો તસ

૧ જુઓ પાન ૧૬૭ ઉપરની નોંધ

૨ જુઓ પાન ૧૬૮ ઉપરની નોંધ

શ્રવેની હિસા એકની જ તથા તથાપ મહાગતિ પ્રાપ્ત કરે છે જ્યારે ખીજા કેટલાક અગ્ન્યમા, આશ્રમેમા કે ગામ બહાર રહેનારા તથા ગ્રામ ક્રિયા અને સાધના કર્યા કરનારા તાપમે વગેરે સયમ અને વિરતિ ન સ્વીકારી, તથા કામબોગોમા આસક્ત અને મૂર્છિત રહી, પોતાને માટે અસુરો અને પાતખીઓના મ્યાનમા જન્મનાકાંથી તથા ત્યાંથી છૂટીને પણ અધ, ગધિન ક મુક તરીકે જન્મવાણી મુર્ગતિ તૈયાર કરે છે [૧૭-૨૨]

• વળી મનાક શ્રમણોપાસકો કે જન્મનાથી પોષધનત કે મારણાતિક સલેખના નત વગેરે આકરા પ્રતો પાળી શકાય એમ હોતુ નથી, તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિના સ્થાનની મનાદા ઘટાડતા જવાણી સામાયિક દેશાનગશિક નત લે છે આમ તેઓ ત મનાદા બહારના મધા પ્રાણીઓની હિસાનો ત્યાગ કરે છે અને મર્યાદાની અદ્ય પણ જ ગમ પ્રાણીઓની હિસા ન કરવાતુ નત લે છે હવે તે મર્યાદામાના સ્થાવરજગમ પ્રાણો પોતાનુ આયુષ્ય પૂરુ થયે ત મર્યાદામાના જ જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે, [૨૬] અથવા તે મર્યાદામાના સ્થાવર પ્રાણો તરીકે જ જન્મે છે ૧ અથવા તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે તે જ પ્રમાણે તે મર્યાદા બહારના જે જગમ કે સ્થાવર પ્રાણો હોય છે, તે પણ આયુષ્ય પૂરુ થયે તે મર્યાદામાના જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે ૨ તે મર્યાદામાના સ્થાવર પ્રાણો તરીકે જન્મે છે, કે તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે [૨૭-૪૪]

આમ, જના જુદા જુદા પ્રાણો પોતાપોતાના જુદા જુદા કર્મો અનુસાર જુદી જુદી ગતિ પામ્યા જ કરે છે, ત્યા મર્ધ વખત એવુ કેમ કરીને બને કે જ્યારે બધા જ એક સમાન જ ગતિ પામ્યા હોય ? [૩૫] વળી જુદા જુદા પ્રાણીઓ જુદા જુદા આયુષ્યવાળા પણ હોય છે એટલે તેઓ જુદે જુદે સમયે મરણ પામી જુદી જુદી ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે

૧ કે જન્મનુ કાઈ પ્રયોજન વિના (અનર્થ) હિસા ન કરવાતુ તેણે પ્રત લીધુ હોય છે — એવો જ સ્થાવર પ્રાણોના ઉલ્લેખ પછી આવ્યા કરે છે

એટલે એવું પણ કદી ન જને કે જ્યાં પ્રાણીઓ એક સાથે જ મરણ પામી, એક સરખી ગતિ પ્રાપ્ત કરે કે જેથી કોઈને મન વેવાપણ કે દિસા કરવાપણ જ ન ગે. [૨૩-૨૫].

આમ ઉદ્ધતના મ્હાનને અનુદ્રણ (લામો લામો) જનાન આપી, ભગવાન ગૌતમ તેને સલાહરૂપે કહેવા વાગ્યા કે, હું આયુષ્માન ઉદ્ધત જે મનુષ્ય, પાપકર્મ ત્યાગવાને અર્થે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને પણ બીજા કોઈ અમણ્યાલ્લભની ખોટી નિદા કરે છે, તે બન્ને ને પોતાને નેમનો મિત્ર માનવો હોય, નો પણ પોતાનો પગલોક અગાડે છે.

ત્યાગ્યાઃ પેદાતપુત્ર ઉદ્ધત, ભગવાન ગૌતમને નમસ્કાર વગેરે આદર કર્યા વિના જ પાછો પોતાને કેડાણે આવવા માડ્યો. [૩૬] એટલે ગૌતમે તેને ફરીથી કહ્યું, હે આયુષ્મેન ! કોઈ સિદ્ધ અમણ્ય કે બ્રાહ્મણ પાસે ધર્મયુક્ત એક પણ આર્થ સુવામ્ય સાબળવાનું કે શીખવાનું મળવાથી આપણને આપણી ભુદ્ધિથી વિચારતા એમ લાગે કે, આજે આમણે મને ઉત્તમ યોગ-ક્ષેમના સ્થાને પહોંચાડ્યો, તો તે આણે પેના અમણ્યાલ્લભનો આદર કરવો જોઈએ, સૂચ્યભુદ્ધિથી તેને નમસ્કાર કર્યા જોઈએ, તેનું સમાન કરવું જોઈએ, તથા કસ્તાણકારી મગળમય દેવતાની જેમ અથવા દેવમ દિરની જેમ તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ [૩૭]

એટલે પેદાતપુત્ર ઉદ્ધતે ભગવાન ગૌતમને કહ્યું

આવા શબ્દો પૂર્વે મેં કદી બહુ નહોતા કે સાબળ્યા નહોતા, તથા કોઈએ મને કહ્યા નહોતા તેથી હું તે પ્રમાણે વર્ત્યો નથી. પણ હે ભગવાન, હવે એ શબ્દો સાંભળીને મને તે શબ્દો ઉપર શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ તથા રુચિ પ્રાપ્ત થયા છે અને હું મ્હૂન કરુ છું કે, તમારું કહેવું બરાબર છે [૩૮]

એટલે ભગવાન ગૌતમે તેને કહ્યું હે આર્થ ! એ શબ્દો ઉપર શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને રુચિ કરાવણ, અમે જો કહ્યું છે તે બરાબર છે

પછી પેઠાસપુત્ર ઉદ્ધકે ભગવાન ગૌતમેને કહ્યું .

હે ભગવન! તમારી પામે હું ચાર વ્રતવાળા^૧ ધર્મમાંથી પાંચ મહાવ્રતવાળા તથા પ્રતિક્રમણવિધિવાળા^૨ ધર્મમાં આવવું ઇચ્છું છું. [૩૬]

ત્યારે ભગવાન ગૌતમે તેને કહ્યું : તને જેમ સુખ થાય તેમ કર.

એટલે પેઠાસપુત્ર ઉદ્ધકે ભગવાન મહાવીર પામે પાંચમહાવ્રતવાળો અને પ્રતિક્રમણવિધિવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો. [૪૦]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી ચોબ્યા.

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩ પાર્શ્વનાથનો ધર્મ પ્રતિક્રમણ વિનાનો છે, કામણ કે, તેમના સાધુઓ કારણ હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણ કરે છે; નહીં તો નથી કરતા અને મહાવીર જિનના સાધુઓ તો કારણ હોય કે ન હોય પણ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરે છે મટિ મહાવીર જિનનો ધર્મ પ્રતિક્રમણ વાળો ■

ટિપ્પણો

ટિપ્પણુ નં° ૧ : જૌતમ ઇદ્રબૂતિ એ મહાવીરના મુખ્ય સિન્ધ હતા તથા તેમના અગિયાર ગણધરોમાના એક હતા તે પૂર્વાશ્રમમા બ્રાહ્મણ હતા તેમના પિતાનું નામ વસુબૂતિ અને માતાનું નામ પૃથિવી હઇ તે ઈ સ ૫ ૬૦૭મા રાજચંદ્ર નજીક ગોખ્ખર ગામમા જન્મ્યા હતા તે પોતે વેદવિદ્ અધ્યાપક હતા અને તેમનું શિષ્યવૃદ્ધ મોટું હઇ તે મહાવીરના અનુયાયી કેવી રીતે થયા તેનું વર્ણન આ ગ્રંથના ઉપોદ્ધાતની શરૂઆતમા આપેલું છે પરંતુ એક વાર જૈન થયા બાદ તેમનો મહાવીર સ્વામી પ્રત્યેનો અનુરાગ સૌથી ઉત્કટ હતો તે અનુરાગ જ તેમને અતિમ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામા આડે આવતો હતો આથી ભગવાન મહાવીરે તેમને પોતાના નિર્વાણની રાત્રીને આગરે દિવસે નજીકના ગામમા ઘેઈ દેવસર્મા નામના બ્રાહ્મણને ઉપદેશ આપવા મોકલી હીધા પણ પાછલી રાતે ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા પાછા ફરતા તે સમાચાર જાણી, જૌતમ મહારોકમા મત્ર થઈ ગયા, અને તે દરમ્યાન જ તેમને કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું આ સૂત્રમા જ તેમને ભગવાન તરીકે ઉલ્લેખ્યા છે, એ ઉપરથી સ્પષ્ટમા તેમનું સ્થાન કેનું જીવું હશે તે હેખાઈ આવે.

ટિપ્પણુ નં° ૨ : પાર્શ્વનાથનો ધર્મ આતુર્યામિક કહેવાતો કારણ કે, તેમના સિદ્ધાંતમા, બ્રહ્મચર્યવ્રતનો પરિમહત્વતમા જ સમાવેશ કરી લેવામા આવેલો હોવાથી, અહિંસા, સત્ય અચોર્ય અને અપરિમહ એ ચાર જ યામો હતા પરંતુ વખત જતા ધીમે ધીમે સાબુઓ ધીટ થતા ગયા અને બ્રહ્મચર્યનો વ્રત તરીકે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોવાથી તેનું પાલન કરવાની અગત્ય કમલ ન કરવા લાગ્યા એટલે ભગવાન મહાવીરે બ્રહ્મચર્યને પાંચમા મહાવ્રત તરીકે જોડી પાડ્યું જુઓ ઉત્તરાશ્વયન ૨૩-૨૪

ટિપ્પણુ નં° ૩ : પોતે રોજ કરેલા કર્મો રોજ તપાસી જવા તથા કરેલા પાપકર્મોનો ખેદ કરી, ગુરુ આગળ કબૂલ કરી ફરી તેને ન કરવાના નિશ્ચય સાથે પ્રાયશ્ચિત સ્વીકારવાના વિધિને પ્રતિક્રમણવિધિ કહે છે

સૂત્રકૃતાગમાના સુભાષિતો

૧

ચિત્તમન્તમચિત્ત વા, પરિગિજ્ઞ કિસામવિ ।

અન્ન વા બળુજાળાઈ, એવ દુઃખા ણ મુદ્ધઈ ॥

ન્યા સુધી માણસ (ઝાંઝિનીઝાઝન વગેરે) સચિત્ત કે અચિત્ત પદાર્થોમા આસક્તિવાળો છે, ^૧ ત્યા સુધી તે દુઃખમાથી મુક્ત થતો નથી (૧-૧-૨)

સય તિઘાયણ પાણે, અદુવાડ્ઝેહિ ઘાયણ ।

હળન્ત વાડળુજાળાઈ, વેર વડુડ અપ્પણો ॥

ન્યા સુધી માણસ (પોતાના સુખ માટે) ખીજા પ્રાણીની હિસા કર્યા કરે છે ^૨ ત્યા સુધી તે પોતાનું વેગ નધાર્યા કરે છે (૧-૧-૩)

એય લુ નાણિગો સાર, જન્ન હિસઈ કિંચણ ।

અહિસાસમય ચેત્ર, ઇતાવન્ત વિયાણિયા ॥

જાનીના જ્ઞાનનો સાર એ છે કે તે કોઈની હિસા કરતો નથી. અહિસાનો સિદ્ધાંત પણ એટલો જ છે (૧-૪-૧૦)

સબુજ્ઞહ ^૧ કિં ન બુજ્ઞહ ? સનોહી લલ્લ પેઘ દુલ્લહા ।

જો દુઃખમતિ રાડઝો, ના મુલમ પુણરાવિ જીવિય ॥

અર્થાત્ 'તમે સમજતા કેમ નથી ? મૃત્યુ મા જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું ફરજી છે વીતી ગયેલી ગરીબો પાછી આવતી નથી અને મનુષ્યજન્મ ફરી મળવો સહેલો નથી (૨-૧-૧)

૧ મૂળમા અથવા ખીજાઓ તેમ કરતા હોય તેને અનુમતિ આપે છે એટલું વધારે છે

૨ અહીં પણ મૂળમા ભતે કરે, ખીજા પામે કરાવે કે કોઈ કરતો હોય તેને અનુમતિ આપે એટલું વધારે છે

જમિળં જગતી પુઢો જગા, કમ્મેહિં લુપ્પંતિ પાણિણો ।

સયમેવ કહેહિ ગાહ્હ, ણો તસ્સ મુલ્લેજ્જડપુહ્થ ॥

જગતમા પ્રાણીઓ પોતાના કર્મોથી જ દુખી થાય છે, અને સારીમાઠી દશા પ્રાપ્ત કરે છે કરેલું કર્મ ફળ દીધા વિના કદી અન્યથા નથી (૨-૧-૪)

જે યાવિ વઢ્ઢસ્સુણ સિયા, ધમ્મિય માહણ મિન્સુણ સિયા ।

અમિળ્લકહેહિં મુચ્છિણ, તિવ્વ તે કમ્મેહિં કિલ્લતિ ॥

માણસ બલેને બહુ શાસ્ત્રો બણેયો હોય, ધાર્મિક હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ભિક્ષુ હોય, પરંતુ જો તેના કર્મો સારા ન હોય, તો તે દુખી થવાનો જ (૨-૧-૭)

જહ વિ ય ણિગણે કિસેં ચરે, જહ વિ ય મુજિય માસમતસો ।

જે હહ માયાહ મિજ્જહ, આગંતા ગઢ્ઢમાય ણંતસો ॥

કોઈ બલે નમ્રાવસ્થામાં વિચરે, કે મહિનાને અતે એક વાર જ ખાય, પણ જો તે માયાયુક્ત હોય તો તે વારંવાર ગર્ભવાસ પામવાનો (૨-૧-૮)

પુરિસોવરમ પાવકમ્મુણા, પલ્લિયન્ત મણુયાણ જીવિય ।

સન્ના હહ કામમુચ્છિયા, મોહ જન્તિ નરા અસવુહા ॥

હે મનુષ્ય ! પાપકર્મથી નિવૃત્ત થા માણસનું જીવિત અર્થ છે જગતના પદાર્થોમાં આસક્ત અને કામભોગોમાં મૂર્છિત એવા અસવધી લોકો મોહ પામ્યા જ કરે છે (૨-૧-૧૦)

ણ ય સમ્મયમાહુ જીવિય, તહ વિ ય બાલજ્ઞાં પગ્ગમ્મર્હ ।

બાલે પાપેઽ મિજ્જર્હ, ઇતિ સલાય મુણી ણ મજ્જર્હ ॥

જીવિત ફરી સાધી શકાત તેવું નથી એમ ઝાલ્યા પુરુષા વારંવાર કહે છે, છતાં મૂઢ મનુષ્યો કૃષ્ટતાપૂર્વક પાપોમાં મગ્ન ન્હા કરે છે એ જોઈ મુનિ પ્રમાદ ન કરે (૨-૨-૨૧)

મહ્યં પલિગોવ જાણિયા, જા વિ ય વંદણપૂયણા હં ।

સુદ્ધમે મદ્દે દુરુદ્ધરે, વિઝમતા પયહિજ સંથવં ॥

આ જગતનાં પંદનપૂજનને કાદવના ખાડા જેવાં જાણવાં. એ કાંટો બહુ સૂક્ષ્મ છે, તથા મહા મુશ્કેલીએ કાઢી શકાય તેવો છે. માટે વિદ્યાને તેની સગસા ન જાણું. (૨-૨-૧૧)

અગ્નં ઘણિર્હિ આહિયં, ધારેન્તી રાડિણિયા હહ ।

એવં પરમા મહાવ્યા, અવલાયા ડ સગડમોયણા ॥

દૂર દેશાવગ્થી વેપારીઓએ આણેલાં રતનો રાગઓ જ ધારણ કરી શકે છે. તેમ રાત્રીભોજનત્યાગ સાથેનાં આ મહાવતો પણ કાંઈ વીરવા જ ધારણ કરી શકે છે. (૨-૩-૩)

વાહેણ જહા વ વિચ્છર, અબલે હોડ ગવ પચોડર ।

સે અન્તસો અપ્પથામર, નાડવહે અબલે વિસીયડ ॥

એવં કામેસગં યિઝ, અજ મુર પયહેજ સંથવ ।

કામી કામે ણ કામર, લદ્દે વા વિ અલદ્દ કળદુરં ॥

નખળા બળદને તેનો હાકેડુ ગમે તેદલો મારીઝૂડીને હાકે, પણ તે બિલકટો ગળિયો બનતો જાય છે, અને છેવટે બાર ખેંચવાને બદલે થાકીને બેગી પડે છે. તેવી સ્થિતિ વિપવરસ આખેલા માણસની છે. પરંતુ તે વિપયો તો આજે કે કાલે છોડીને આસ્થા જવાના છે એમ વિચારી, કામી પુરુષે પ્રાપ્ત થયેલા કે કાંઈક કારણથી પ્રાપ્ત ન થયેલા કામોની વાસના છોડી દેવી. (૨-૩-૫, ૬)

મા પચ્છ અસાધુતા મવે, અચ્છેહી અણુસાસ અપ્પગં ।

અહિયં ચ અસાદુ સોયરં, સે થણરં પગિદેવરં અહં ॥

અતે પરતાણુ ના પડે માટે અત્યારથી જ આત્માને ભોગોમાંથી છૂટા કરી સમજાવો. કામી પુરુષ અતે ઘણો ખત્તાય છે અને વિસ્થાપ કરે છે. (૨-૩-૭)

ઇળમેવ ગ્વણં વિચાળિયા, ણો મુલમં વોહિં ચં આહિયં ।

एवं सहिएऽहिपासए, आह जिणे इणमेव सेसगा ॥

વર્તમાન કાળ એ જ એકમાત્ર તક છે ! અને બોધપ્રાપ્તિ મુશ્કેલ છે નહીં. એમ સમજી, પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર થાઓ ! અત્યારના ણિનો પણ એમ જ કહે છે, ભવિષ્યના પણ એમ જ કહેશે. (૨-૩-૧૬)

जेहि काले परिक्रन्तं, न पच्छा परितप्पए ।

ते धीरा बन्धणुम्मुक्का, नावकंखन्ति जीवियं ॥

જેઓ યોગ્ય સમયે પરાક્રમ કરે છે, તેઓ જ પાછળથી પસ્તાતા નથી. તે ધીર પુરુષો અંધનોમાંથી ઉન્મુક્ત હોઈ, જીવિતમાં આસક્તિ વિનાના હોય છે (૩-૪-૧૫)

जेहि नारीण संजोगा, पूयणा पिढ्ढओ कया ।

सत्त्वमेयं निराकिच्चा, ते ठिया सुसमाहिए ॥

જેઓ કામભોગો અને પૂજનસત્કારને ત્યાગી શક્યા છે, તેઓએ અધુ જ ત્યાગ્યું છે. તેવા લોકો જ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થઈ શક્યા છે. (૩-૪-૧૭)

उदगेण जे सिद्धिमुदाहरन्ति, सायं च पायं उदगं पुसन्ता ।

उदगस्त ज्ञासेण सिया य सिद्धी, सिज्जिंसु पाणा बह्वे दगंसि ॥

સવારસાંજ નાહવાથી જ જો મોક્ષ મળતો હોય, તો પાણીમાં રહેનારા કેટલાય જીવો મુક્ત થઈ જાય. (૭-૧૪)

उदयं जई कम्ममलं हरेजा, एवं सुहं डच्छामित्तमेय ।

अंधं व जेयारमणुस्सग्गित्ता, पाणाणि चेवं विणिहन्ति मन्दा ॥

પાણી ને પાપકર્મો ધોઈ નાખતું હોય, તો પુણ્યકર્મોને પણ ધોઈ નાખે ! એટલે તેમનો સિદ્ધાંત મનોરથમાત્ર છે. આંધળા નેનાને અનુસરનારાની પેઠે તે મૂઠ લોકો નિરચક જીવિંસા કર્યા કરે છે. (૭-૧૬)

भारस्स जाआ मुणि भुञ्जएज्जा, कंवेज्ज पावस्स विवेग भित्तव ।

दुक्खेण पुट्टे धुयमाडएज्जा, संगाममीसे व परं दमेज्जा ॥

. તેર્સિં પિ ન તવો મુદ્ધો, નિમ્મલ્લન્તા જે મહાકુલા ।

જં નેવ્વજ્ઞે વિયાણન્તિ, ન સિલોગં પવેજ્ઞણ ॥

મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોઈને જેઓએ સંન્યાસ લીધો હોય, અને જેઓ મહા તપસ્વી હોય, તેવાઓનું તપ પણ જે કાર્તિની ઇચ્છાથી થયેલું હોય તો તે શુદ્ધ નથી. જે તપ બીજા બાણતા નથી, તે જ ખરું તપ છે. પોતાની પ્રશંસા કરી ન કરવી. (૮-૨૪)

અપ્પપિણ્ડામિ પાણાસિ, અપ્પં મામેજ્ઞ મુચ્છણ ।

લન્તેડમિનિચ્છુદે દન્તે, વીતગિદ્ધી સયા જણ ॥

સુદર વ્રત ધારણ કરનારા પુરુષે થોડું ખાવું, થોડું પીવું અને થોડું ભોજનું; તથા ક્ષમાયુક્ત, નિરાતુર, જિતેન્દ્રિય અને કામનાગ્રહિત થઈ, સદા પ્રયત્નશીલ રહેવું. (૮-૨૫)

લલ્લે કામે ણ પત્થેજ્ઞા, વિવેગે એવમાહિણ ।

આયરિયાઈં સિલ્લેજ્ઞા, દુદ્ધાણં અન્તિણ સયા ॥

પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગોમાં પણ ઇચ્છા ન થવી એનું નામ વિવેક. પોતાના આચાર હમેશાં ડાહ્યા પુરુષો પાસેથી શીખવા. (૮-૩૦)

સુસ્સુસમાણો ઉવાસેજ્ઞા, મુપ્પન્નં મુતવત્તિસં ॥

વીરા જે અત્તપન્નેસી, ધિડમન્તા જિહ્વિન્દયા ॥

મુમુક્ષુએ પ્રણયુક્ત, તપસ્વી, પુરુષાર્થી, આત્મશાનના વાણુક, ધૃતિમાન તથા જિતેન્દ્રિય ગુરુને હમેશા શુશ્રૂષાપૂર્વક સેવવા. (૮-૩૩)

અગિદ્ધે સદ્ફાસેમુ આરમ્મેમુ અણિસ્સિણ ।

સચ્ચ તં સમયાતીતં, જમેય લલિયં ઘટ્ટુ ॥

શબ્દાદિ વિષયોમાં અલુપ્ધ રહે અને નિદિત કર્યો ન કરે, (જે મુખ્ય ધર્મચરણ છે.) બાકી બધું જે લબાણથી કચ્છુ છે, તે સિદ્ધાંત બહારનું છે. (૮-૩૫)

જે આયત્તો પરત્તો વા વિ ણહ્વા, અલ્લમ્પ્પણો હોન્તિ અલં પેરેમિ ।

તં જોડ્ઘૂતં ચ સયાવસેજ્ઞા, જે પાડકુજ્ઞા, અણુવીડ ધમ્મં ॥

પોતાની અંદર તેમજ બહાર—એમ બંને રીતે સત્યને જાણીને જેઓ પોતાને તેમ જ બીજાને તારવાને સમર્થ છે, તેવા જગતના જ્યોતિષ્ઠ તથા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી તેને પ્રગટ કરનાર (મહાત્મા)ની સોબતમાં હંમેશ રહેવું. (૧૨-૧૯)

ગિર્જિચણે મિત્રુ સુદ્ધહજીવી, જે ગારવં હોઈ સિલોગકારી ।

આજીવમેયં તુ અબુજ્ઞમાણો, પુણોપુણો વિપ્પરિયાસુવેન્તિ ॥

સ્વસ્વનો ત્યાગ કરીને લૂખાસૂખા આહાર ઉપર જીવનારો બનીને પણ જે ગર્વિષ્ઠ તથા સ્તુતિની કામનાવાળો હોય છે, તેનો સંન્યાસ એ તેની આજીવિકા છે. જ્ઞાન પામ્યા વિના તે ફરી ફરી સંસારમાં બદકશે.

एवं ण से होइ समाहिपत्ते, જે પન્નવં મિત્રુ વિઝક્કસેજ્ઞા ।

અહવા વિ જે લાહમયાવલિત્તે, અન્નં જળં ચિસડ્ઢ વાલપન્ને ॥

જે માણસ પોતાની પ્રજાને કારણે કે બીજી કાઈ વિભૂતિને કારણે મદમત થઈ બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે, તે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૧૩-૧૪)

गन्धं विहाय इह सिम्लमाणो, उड्ढाय सुवम्मचेरं वसेज्ઞા ।

ઓવાયકારી વિણયં સુસિલ્લે, જે હેય સે વિપ્પમાયં ન કુજ્ઞા ॥

શાસ્ત્ર શીખવા છાનારાએ કામબોગોનો ત્યાગ કરી, પ્રપન્નપૂર્વક અહમયર્થનું સેવન કરવું તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતા કરતા આશ્રિતની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી. ચતુઃ શિષ્યે પ્રમાદ ન કરેવો. (૧૪-૧)

संखाड धम्मं च वियागरन्ति, बुद्धा डु ते अन्तकरा भवन्ति ।

તે પાગમા દોષહ વિ મોયણાણ, સંસોધિયં પળમુદાહરન્તિ ॥

ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરીને જે જ્ઞાનીઓ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ જ સંશયનો અત લાવી શકે છે. પોતાની તેમજ બીજાની એમ બંનેની મુક્તિ સાધનારા તેઓ જમાનાઓથી પુછાતા પ્રશ્નોનો નિવેડો આપી શકે છે. [૧૪-૧૮]

अन्ताणि धीरा सेवन्ति, તેણ અન્તકન ઇહ ।

इह माणुस्सए ठाणे, ધમ્મમારાહિતં જગ ॥

શુદ્ધિમાન પુરુષો (વસ્તુઓના) અંત એવે છે માટે જ સંસારનો અંત લાવી શકે છે. મનુષ્યલોકમાં આપણે ધર્મની આરાધના માટે જ મનુષ્ય થયા છીએ. (૧૫-૧૫)

ખંડ ૨

ધર્મં વદન્તસ્સ ડ ગતિયં દોસો, સન્તસ્સ દન્તસ્સ જિહ્વિન્દ્રિયસ્સ ।

ભાસાય દોસે ય વિવજ્જગસ્સ, ગુણે ય ભાસાય ણિસેવગસ્સ ॥

ધર્મ કહેવામાત્રથી હોય લાગતો નથી, — જો તે કહેનાર દ્વાંત હોય, દ્વાંત હોય, જિતેન્દ્રિય હોય, વાણીના દોષો ત્યાગનારો હોય અને વાણીના ગુણો સેવનારો હોય. (૧-૫)

વાયામિયોગેણ જમાવહેજ્જા, ણો તારિસં વાયમુદાહરેજ્જા ।

અદ્વાળમેયં વયણં ગુણાણં, ણો દિવિગ્વદ્ બૂય સુરાલમેયં ॥

જો વાણી બોલવાથી પાપને હિતેજન બને, તે વાણી કદી ન બોલવી. દીક્ષિત બિશુએ ગુણોથી રહિત તથા તથ્ય વિનાનું કંઈ ન બોલવું. (૧-૩૩)

ધુદ્ધસ્સ આણાદ્દે સમાહિં, અસ્સિં સુઠિઘ્ઘા તિવિહેણં તાર્હ ।

તગિંડં સમુદં વ મહામયોર્ધં, આયાણવં ધમ્મસુદાહરેજ્જા ॥

જાનીની આઘાતુસાર બોલમાર્ગમાં મન વાણી અને કાયા — એમ ત્રણ પ્રકારે રિયત ધર્મ, જે પોતાની ઈન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરે છે તથા સમુદ્ર જેવા આ સંસારને તરવા માટે જેની પાસે સર્વ સામગ્રી છે, તે પ્રદુષ બંને ખીજને ધર્મોપદેશ આપે. (૧-૫૫)

પૂર્તિ

ઉપેા ૧૦ પા ૧૦ ૪૪-૭ : આ પુસ્તકના ઉપોદ્ધાતમા (પા ૪૦ તથા ૪૨) જણાવ્યું કે જમવાન મહાવીરનો જન્મ ઈ સ પૂ ૫૯૬ મા થયો હતો અને તે ઈ સ પૂ ૫૨૭ મા નિર્વાણ પામ્યા હતા સામાન્ય રીતે અત્યાર સુધી જૈનપરપરામાં એ જ સમય સ્વીકારાતો આવ્યો છે અને અર્વાચીન વિદ્વાનોના પુસ્તકોમાં પણ મેટ્રિ બાગે સ્વીકારાય છે પરંતુ થોડો સમય થયા, તે બાબતમાં એક અગત્યની ચર્ચા ગર થઈ છે તેનો કાર્ડ ઉપરનો નિર્ણય આવી ગયો છે એમ તો ન જ કહેવાય પણ તે ચર્ચા કયા મુદ્દાઓ ઉપર ચાલે છે તેનો કાઈક ખ્યાલ આપવા સારુ, તે ચર્ચાવાળી એક લેખમાલાનો ટૂંક સાર અહીં આપ્યો છે ૧

પ્રખ્યાત જૈન લેખક મેરુતુગે વિ સ ૧૩૧૧ એટલે કે ઈ સ ૧૩૦૪ મા 'પ્રબધચિતામણિ' અથ રચ્યો અને એ વર્ષ બાદ 'વિચારચોણી' અથ રચ્યો તેમાં તેમણે વીર સવત અને વિક્રમ સંતતી ગણતરી જણાવતા નીચેના અર્થના શ્લોકો દાખ્યા છે

'જે રાત્રે અહંત તીર્થંકર મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા, તે રાત્રે અવન્તીના રાજા પાલકનો રાજ્યાભિષેક થયો પાલક રાજાના ૬૦ વર્ષ અને ૧૬ (રાત્રીઓ)ના ૧૫૫, ૧૦૮ મોર્યાના અને પુષ્યમિત્રના ૩૦; બલમિત્ર અને ક્ષાત્રુમિત્રના ૬૦, તથા નભોવાહનના ૪૦; ઝડંભિવના ૧૩ વર્ષ અને ગમ્ના ૪'

એ શ્લોકોમાં આ પ્રમાણે મહાવીરના નિર્વાણ અને વિક્રમના રાજ્યારોહણ વચ્ચે ૪૭૦ વર્ષ વીત્યા એમ જણાવ્યું છે વિક્રમ સવત ઈ સ પૂ ૫૭ થી શરૂ થયો ગણાયે, તો એ હિમાબે મહાવીર ઈ સ પૂ ૫૨૭ માં નિર્વાણ પામ્યા હતા એમ કહે એક વાત તો નક્કી જ, કે એ શ્લોકો વિક્રમ સવત એવું નામ સ્વીકારતા હોવાથી તે આઠમા નવમા સૈકા જેટલા અર્વાચીન છે. કારણકે ત્યાર પહેલા વિક્રમસવત એવું નામ જાણીતું નહોતું

હવે, એ સમય બીજી ઐતિહાસિક ગણતરીઓ માથે બધમેસતો આવે છે કે નહિ તે તપાસીએ

બીહ્ન મથેમાં 'નિર્ગઠનાતપુત' (નિર્મથ જ્ઞાતપુત્ર એટલે કે જ્ઞાત નામના રાજવશમાં જન્મેલો નિર્મથ)ના જે સખ્યાબધ લલ્લેઓ મળે છે,

૧ મૂળ માટે જુઓ 'ઇડિયન એન્ટીકવરી' વર્ષ ૧૯૧૪

તે બગવાન મહાવીરને લગતા છે એ તો હવે નિરાકર માનિત થઈ ચૂક્યું છે. એ જ પ્રથો ઉપરથી એ પણ જણાઈ આવે છે કે, બુદ્ધ અને મહાવીર બંને સમકાલીન હોઈ, એક જ સમયે ઉપદેશ કરતા હતા.

બગવાન બુદ્ધ ઈ સ ૫૫૭ની આસપાસ નિર્વાણ પામ્યા હતા એ વસ્તુ અનેક ઐતિહાસિક પ્રમાણોથી નિશ્ચિત થયા જેવી છે હવે, જો મહાવીર ઈ સ ૬૫૨ના નિર્વાણ પામ્યા હોય, તો તે વખતે બુદ્ધ ૩૦ વર્ષના જ હોય (કારણ કે નિર્વાણ વખતે તે ૮૦ વર્ષના હતા) અને બુદ્ધે ૩૬ મા વર્ષ પહેલાં ધર્મોપદેશ જ શરૂ કર્યો નહોતો, એટલે બંને એક સમયે જ ઉપદેશ કરતા હતા એ ખીના થઈ શકે નહિ.

વળી, બંને અનતરાતુ રાજના સમય દરમ્યાન હયાત હતા એ વાત બંને સંપ્રદાયના ધર્મપ્રથો ઉપરથી નિશ્ચિત થઈ ગઈ છે પરંતુ અનતરાતુ બુદ્ધના મૃત્યુ પૂર્વે ૮ વર્ષ પહેલાં જ રાજ થયો હતો, એટલે મહાવીર જો ઈ સ ૬૫૨ના નિર્વાણ પામ્યા હોય તો તે વખતે અનતરાતુ રાજ જ બન્યો ન હોય.

આમ બુદ્ધના કાવનિર્ણય સાથે જૈન પરંપરાને ઘણો વિરોધ આવે છે એટલે બેમાંથી એક કાવનિર્ણયને ખોટું ગણવો જોઈએ પરંતુ બુદ્ધના મત નિર્ણયને બીજા ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો સારા જેવો ટકો છે, એટલે તેને ખોટો ગણી શકાય તેમ નથી પરંતુ આ જગ્યાએ હેમચંદ્ર જેવા પ્રસિદ્ધ જૈન લેખક જ ઉપર જણાવેલી જૈનપરંપરામાં અત્યુક સુધારો સૂચવે છે આપણે ઉપર મેંતુરુએ દાખલા રજૂકોમાં જોઈ આવ્યા કે, તેમાં મૌર્યવંશ એટલે કે ચંદ્રગુપ્ત મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૨૧૧ વર્ષે ગાનીએ લખ્યો એમ જણાવ્યું છે પરંતુ હેમચંદ્ર પોતાના 'સ્થવિરાવલીયક્તિ' (પરિસિદ્ધ પર્વના માં જણાવે છે કે, 'મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૧૫૫ વર્ષે ચંદ્રગુપ્ત રાજ થયો.' આપણે હેમચંદ્રનો એ સુધારો કબૂલ રાખીએ, તો મહાવીરના નિર્વાણકાળ અને વિક્રમ સંવત વચ્ચે ૨૧૫+૨૬૫ને બદલે ૧૫૫+૨૫૧ એટલે કે ૪૧૦ વર્ષ ગણા હતા એમ કહે એટલે કે મહાવીર ઈ સ ૬૬૭માં નિર્વાણ પામ્યા હતા એમ નક્કી થાય.

મહાવંશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અનતરાતુ બુદ્ધના નિર્વાણ (ઈ સ ૫૫૭) પહેલાં ૮ વર્ષે (ઈ સ ૪૮૫માં) ગાદીએ આવ્યો હતો અને ગાદીએ આવ્યા પછી તેણે પહેલું જ કાર્ય કોરાવના વૃદ્ધ રાજા માર્ક લડાઈ હતુ હવે બગવાનીસૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગોસાલ એ બુદ્ધ પછી તરત જ આવરતીમાં મરણ પામ્યા હતા અને મહાવીર ગોસાલના મૃત્યુ પછી ૧૬ વર્ષે આવ્યા હતા.

એટલે પણ મહાવીરનો નિર્વાણસમય ઈ સ પૂર્વે ૪૬૮-૬૭ લેટલો આવીને
 ઓભો રહે

અન તત્, હેમચંદ્રની ગણતરી પ્રમાણે ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્યારોહણ ઈ સ
 પૂ ૩૧૨મા મયુ હવ જેમ હરે બીજા પ્રમાણે પ્રમાણે તે સમય તેનાથી
 ૧૦-૧૨ વર્ષ પહેલા હોવા જોઈએ પરંતુ સંભવ છે કે, મહાવીર પછી ૧૫૫
 વર્ષે ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્યારોહણ થવાને બદલે તે વખતે ચંદ્રગુપ્તના રાજ્ય દર-
 મ્યાનની જોડોને લાતી કોઈ મહા અગત્યની બીનાજો બની હોય અત
 આપણે જાણીએ પણ છીએ કે, ચંદ્રગુપ્તના રાજ્ય દરમ્યાન ૧૩ વર્ષનો કારમો
 દુકાળ પડ્યો હતો અને તે પસંગે જોનોમા શ્વેતાબર દિગબરના ગ્રહાણુ મૂળ
 ન આવ્યું હવ

પરંતુ મહાવીરનો નિર્વાણસમય ઈ સ પૂ ૪૬૭મા માનવાને બીજા પણ
 કારણો છે હેમચંદ્ર નુકા સમય જૈનપરંપરા બદલાઈનું મૃત્યુ વીર પછી ૧૭૦
 વર્ષે થયેલું માને છે હરે જો મહાવીરના નિર્વાણનું વર્ષ ઈ સ ૬ પરંતુ
 સ્પષ્ટિએ, તો બદલાઈનું મૃત્યુ ઈ સ ૬ ૩૫૭મા માનવ જોઈએ જૈનપરંપરા
 બદલાઈનો ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળ સાથે નિકટ સંબંધ માને છે પરંતુ ચંદ્ર
 ગુપ્તનો રાજ્યકાળ ઈ સ પૂ ૩૨૩ રક્ષની વચ્ચે જ મૂખી રાકાય તેમ
 એટલે જો બે વાનો બંધ મેસતી અતી નથી હવે જો ઈ સ પૂ ૪૬૭ ને
 નિર્વાણનું વર્ષ સ્વીકારીએ, તો બદલાઈનું મૃત્યુ ઈ સ ૬ રક્ષમા હરે - જો
 ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળ દરમ્યાન આવીને બીજું રહે

અહીં એક અગત્યની ફલીવનો રહિયો આપવાનો રહે છે ત્રીપતિકાય
 (૩-૧૧૩) અને મન્નિત્રમનિકા (૨-૨૪૩) માં જણાવ્યું છે કે બુદ્ધ શાક્યોના
 સામગામમા હતા ત્યારે તેમને ખમર મળ્યા કે નાનપુત્ર પાસમા મરણ પામ્યા
 છે અને તેમનો મધ કાટકટથી છિન્નબિન્ન થઈ જવાની અણી પર આવ્યો
 છે આ કલ્પેખ પ્રમાણે તો મહાવીર બુદ્ધ પહેલા નિર્વાણ પામ્યા હોવા
 જોઈએ અને આપણી ગણના પ્રમાણે તો બુદ્ધ (ઈ સ પૂ ૪૭૭) ની પછી
 મહાવીર (ઈ સ પૂ ૪૬૭) નિર્વાણ પામવા જોઈએ પણ ઉપર જણાવેલા
 કલ્પેખો ઉપર નીચેના જો ઇતોથી વબ્દ મૂકવા જેવું નથી

એક તો એ કે જો કલ્પેખોમા મહાવીરના મૃત્યુસ્થાન તરીકે જો પાવા
 જણાવ્યું છે, તે કુમિનારની નજીક શાક્યોના દેશમા આવેલું પાવા છે જ્યારે
 જોનો મહાવીરના મૃત્યુસ્થાન તરીકે જો પાવા જણાવે છે, તે તો બિહારમા
 ગિરિવકથી ૩ માઈલ દૂર આવેલું પાવાપુરી ગામ છે ઉપરાંત મહાવીરના
 મૃત્યુ સમયે જૈનમધ છિન્નબિન્ન થવાની અણી ઉપર આવ્યો હતો એવો
 પ્રશ્ન જો કલ્પેખ જોઈ જોયો મળે નથી જૈનમધે સમાવ્ય રીતે

પોતાના સંધમાં પડેલી ફાટફૂટ ઘુપાવવાને બદલે તેની કાળજીપૂર્વક નોંધ લેતાં
'માલુમ પડે છે એટલે નિકાસના લેખકોએ બહુ થીનીના સંધમાં જુદી જુદી
સામગ્રી વાતોનો બજારો જ કબજામાં લાવ્યો હોય એમ બની રાહે

ખીજી કાન્સુ એ કે, જોઈએયોમા છુદ્ધ સાથે રાગ વિવિધરસના નામ
વધારે આવે છે જ્યારે, જૈનશ્રેયોમા મહાવીર સાથે વિવિધરસના પુત્ર કૃષ્ણક
(અનંતરાત્ર) નું નામ વધુ આવે છે હવેશત જોઈએયોમા મગધની જૂની
રાજધાની રાજગૃહ પ્રાધાન્ય લેવાયે છે, જ્યારે જૈન શ્રેયોમા કૃષ્ણકની નવી
રાજધાની ચંપા મુખ્ય સ્થાન લે છે એ વરણ અનંતરાત્રના રાજ્યના
અત્યાગને વધુ સૂચિત કરે છે કે જે વખતે છુદ્ધ હયાત : હોય પણ
મહાવીર હયાત હોય

સૂચિ

[વાહોના નામ, કેટલાક વિશેષનામો, તથા બ્યાખ્યાઓવાળા કેટલાક શબ્દોની]

અકર્મભૂમિ ૧૭૫	આત્મવાદી ૧૮૩
અકારકવાદ ૫૮,૭૦	આત્મચક્રવાદી ૬૦ (નોંધ)
અક્રિયાવાદ ૬૦ (નોંધ), ૧૧૬, ૧૨૦, ૧૨૧,૧૨૨	આરોગ્ય ૬૫
અક્રિયાવાની ૧૦૦,૧૬૮	આર્ય ૬૪
અદાર સ્થાન (ધાપના) ૧૩૩, ૧૪૬, ૧૬૧, ૧૮૧	આત્રેવ ૭૧, ૧૨૨, ૧૮૮, ૧૮૯
અજ્ઞાનવાદ ૧૨૦	આહાર ૧૭૮ (જુઓ ભિક્ષા)
અજ્ઞાનવાદી ૬૩ (નોંધ), ૧૦૦	આહારક શરીર (જુઓ શરીર)
અજ્ઞાનિકમત ૭૦	ઈર્ષાપથ ૬૪ (નોંધ), ૧૦૮,૧૫૬
અજ્ઞાનિકવાદ ૧૬૮	ઈશ્વર ૬૬
અગ્રભાદ ૧૦૭	ઈશ્વરવાદ ૫૬ (નોંધ), ૧૪૨
અક્લવાદ ૬૧ (નોંધ)	ઈંદુ (સુષ્ટિનુ કારણ)) ૬૬
અર્ધવૈતાલી વિદ્યા ૧૭૧	ઉગ્રકુળ ૧૨૪
અરૂપવાતુ (સ્વર્ગ) ૧૬૧	ઉગ્રવશ ૧૩૯
અયોક ૧૮૬	કાપાતરાસ ૧૨૧
અવિદિ સા ૭૪,૧૧૭,૧૪૬,૧૪૮,૧૭૮	ઉદક પેદાવપુત ૧૬૭
અઘાપદ (જુગાર) ૧૧૩	ઋષભદેવ ૭૨
અસિત ૮૫	એકદા (નોંધ) ૬૭, ૧૬૩
અસુર ૧૬૬ ૨૦૦	એકામવાદ ૫૬
અસૂર્ય (નરક) ૯૪	એકવાકુવ શ ૧૩૯
અહિ સા (જુઓ અવિદિ સા, તથા હિંસા)	એરાવત ૯૬
અતરદ્વીપ ૧૭૫	કદળવાલુકા નદી ૯૬
આચારાગ ૧૪૨	કર્મભૂમિ ૧૭૫
આજીવિક (જુઓ ગોરાજીક)	કવિ (પાસો) ૭૭
આત્મવાદ ૫૬	કલિગ ૧૭૧
	કામચાત્ર (વેસિક) ૬૧
	કાર્મણ્યશરીર ૧૮૫
	કાર્થ ૭૧ ૯૬,૧૧૭,૧૧૮

मारुपगोत्री ७५
 उमारपुत्र अभय १६७
 कृत (पासे) ७७
 कृतवाह ६७ (नोधि)
 कृतवाही ६६
 कृत्य ६६
 कृत्यपक्ष (भा मृत्यु) १६०
 कोरवचरा १३६
 क्रियावाह ९१ (नोधि), ९५, ११६, १२०,
 १२२, १२३
 क्रियावाही १००, १६८
 क्षत्रिय (वर्ण) ११०, १६३
 कल्लिपिटक १४२
 गरुड ६६
 गर्व (आह) १५४
 गंगा ६६
 गांधर्व ७२, १२२
 गांधार १७१
 गुल्लुमत १६७
 गुप्ति ७१
 गोशालक १८८
 गौड १७१
 गौतम १६७
 गंडाल ११०, १७१ (गुप्ति ग्रेष्म)
 ग्यातुर्गाम २०३, २०४
 ग्यार्वाकमत (नोधि) ५८, ७०
 कृत्यवर्ग (छ) १०३, ११०, ११७
 न्योतिषविद्या १२१, १५७
 क्षातपुत्र ६२, ७७, ७८, १००, १६०, १६२
 क्षातृवंश १३६
 क्षान (पाय) १०१
 क्षानवाही ६४ (नोधि), ७०
 टंकलु लोडो ८४

तज्जवतच्छरीरवाह ५६, ७०, १४१
 तयागत १२४, १३१
 त्रेता (पासे) ७७
 त्रैशसिकमत (नोधि) ६७
 दक्षिणायन १६०
 दत्तपक्ष ६६
 द्विजंजर (नोधि) ८१
 द्विषाह १४२
 द्वेविध ८५
 द्वेवा (ना वर्गो) १०१
 दशावक्रसिद्धमत २०१
 द्रविड १७१
 द्वापर (पासे) ७७
 दुष्पायन ८५
 धरमेन्द्र ६६
 धर्मोपदेशानी योग्यता १४८
 धातु (आर) ९१
 ध्यान (आर) १०२
 नभि ८५
 नदनपन ६६, १०१
 नाथवाहिकभेदण (नोधि) ८६
 नाशमस्तुक्तपि ८५
 नाल हा १६७
 निमित्तशान्त्र १२१
 नियतिवाह ९२, १४३
 निर्भय १३४, १४२
 निर्गुण १२२
 निषधपर्वत १६६
 भराशर ८५
 पथमहाभूतवाह ५८ (नोधि), १०, १४१
 पार्थ १६७
 पार्थिव ८६
 पार्दुक १०१

પુરુષવાદ ૫૬ (નોંધ)
 પેદાલપુત્ર (ઉદક જીવો)
 પોષધ ૧૬૭, ૨૦૦, ૨૦૧
 પ્રકૃતિ ૬૬
 પ્રતિકભણ ૨૦૩
 પ્રતિમા (તપ) ૧૬૫
 પ્રત્યાખ્યાન ૧૬૭, ૧૮૧
 પ્રધાન ૬૬
 પ્રમાદ ૧૦૭
 પ્રિય (વાર્તા) ૧૬૩
 બાહ્યસ્થાન ૫૮
 બાહ્ય ૮૫
 બુદ્ધિ ૧૧૦
 બૃહસ્પતિ (તારો) ૧૭૧
 બૌદ્ધ ૬૧ (નોંધ), ૬૫, ૭૦, ૧૯૧
 બ્રહ્મા ૬૬
 બ્રાહ્મણ વર્ણ ૧૨૦, ૧૬૩
 બ્રાહ્મણ (બ્યાખ્યા) ૧૩૩
 (મહાવીર) ૧૧૧
 ભદ્રશાલ વન ૧૦૧
 ભારત ધર્મી ૧૬૪
 ભાવનાઓ (બાર) ૧૩૦
 બિંશા અને તેના નિયમો ૮૪, ૧૧૨,
 ૧૧૮, ૧૪૭, ૧૪૯, ૧૬૫, ૧૭૧
 બિંશુ (બ્યાખ્યા) ૧૩૩, ૧૩૪
 ભોગવ રા ૧૩૯
 મલય ૧૩૯
 મલયપર્વત ૧૩૯
 મહાભૂતિકવાદ ૭૦
 મહારથ ૮૭
 મહાવીર ૧૧૩, ૧૧૭ ૧૩૦
 મદે દપર્વત ૧૩૯
 મદ્ર ૧૩૯

મદ્રપર્વત ૧૩૯, ૧૬૪
 માયા ૬૬
 માર (મૃત્યુ) ૬૬
 મારણાતિક સલેખના ૧૬૫, ૧૬૮,
 ૨૦૦, ૨૦૧
 મીઠું ૧૦૪
 મુનિષ્ઠ (ગોત્ર) ૧૨૪
 મેદાર્થ ગોત્ર ૧૬૭
 મેરુ ૧૦૧, ૧૧૯ (જીવો મુદ્રાંત)
 મ્લેચ્છ ૬૪
 સક્ષસ ૧૬૬
 રાજગૃહ ૧૬૭
 રામગુપ્ત ૮૫
 રુચક (ધર્મ) ૬૯
 રિચિયો ૧૬૨
 સવસત્તમદેવ ૬૯
 સિંચવી કુળ ૧૨૪, ૧૩૯
 સેપ ૧૬૭
 ચોક્ક-અયોક ૧૮૬
 લોકવાદ ૬૮
 વર્ધમાન (મહાવીર) ૧૦૦
 વાગી ૧૧૩
 વિદેહ ૮૫
 વિદ્યાઓ (મેલી) ૧૫૭, ૧૭૧
 વિનયવાદ ૧૨૦, ૧૬૮
 વિભજ્યવાદ ૧૨૬
 વિરમણ્યત ૧૬૭
 વિસાલાનગરી ૭૦
 વિશ્વકેસર ૬૯
 વીર્ય ૧૦૭
 વેદાતી ૫૬, ૧૬૩
 વૈતરણી નદી ૮૬, ૬૪
 વૈતાલિક (હા) ૭૨

वतासिक पर्वत ६७
 वैताली विधा १७१
 वैतयिक १००
 वैरोयने ६६
 वैशाखिक (माछा) ९९
 वैशाखी ७६
 वैशिक (कामरात्रे) ६१
 वैशेषिक ९०
 वैश्य १६३
 राप्तर १७१
 शरीरा (पाथ) १८५, १८७
 शाक्य (नाथ) ८५
 शास्त्रमसि वृक्ष ६६
 शिशुपाल ८७
 शिलजत १९७
 शुक्लरात्रि १२१
 शुक्ल (तारो) १७१
 शुभवाही जोद्ध १२१
 शैव (नाथ) ९७
 शेषाधिकारी ९०
 श्रमण (ब्याप्पा) १३३, १४२
 समिति ९६, ७१
 सप्तशक्ति १८३
 सप्त ९६, ७१, १२२, १८८, १८६

सलेजना १६५
 सामुद्रिक शास्त्र १२१
 साम्य (नाथ) ५८, ९०, ९६, १२१, १६३
 सागतिक ९२
 सापरायिक कर्म १०८, १५६
 सिद्धशीला १८६
 सिद्धि (वाह) ९
 सुदर्शन (मित्र) ६६, १०१, ११६
 सुधर्मासना १००
 सुधर्मादेव ६६, १९६
 सोमनस वन १०१
 रक्ष (पाथ) १९१
 स्नातक व्याख्या १६२
 स्नातक मित्र १६१
 स्याद्वाद १६६
 स्वप्न शास्त्र १२१
 स्वयं भू ९९
 स्वयं भू रमण (समुद्र) ६६
 स्वयंभू (नाथ) ८५, १०५
 क्षत्रिपाथ (कपल) १६७
 क्षत्रीतापस १६४
 क्षिप्रवत् १३६
 क्षिप्ता ९६, ११७, १४५ (लुप्तो अक्षिप्ता)